

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESELLEŞMEYE UYUM SÜRECİNDE TÜRK
BASINININ YURTTAŞLIK HAKLARINA YAKLAŞIMI

Erdal DAĞTAŞ
(Yüksek Lisans Tezi)

73365

Danışman:
Doç. Dr. Nilgün GÜRKAN

T 73365

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TASTAMA VE KAYIT

Eskişehir-1998

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TALEP ZARFI**

**KÜRESELLEŞMEYE UYUM SÜRECİNDE TÜRK
BASINININ YURTTAŞLIK HAKLARINA YAKLAŞIMI**

**Erdal DAĞTAŞ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir-1998

ÖZGEÇMİŞ

Erdal Dağtaş, 4 Haziran 1970 tarihinde Eskişehir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara’da tamamladı. 1990 yılında Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basım-Yayımcılık bölümünü kazandı.

İletişim Bilimleri Fakültesi’ni 1995 yılında “fakülte birincisi” olarak bitirerek, aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde İletişim Anabilim dalının Basım-Yayımcılık bölümünde yüksek lisans öğrenimine başladı.

Sedat Simavi Ödülleri Vakfı tarafından geleneksel olarak düzenlenen yarışmanın “Radyo-Televizyon” dalında, “İnsan ve Demokrasi” adlı radyo programıyla 1996 yılı birincilik ödülünü kazandı.

Kendisi halen, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu’nda çalışmaktadır.

ÖZET

“Küreselleşmeye Uyum Sürecinde Türk Basınının Yurttaşlık Haklarına Yaklaşımı” başlıklı bu çalışma, Türk basınının güncel bir örnek olaydan yola çıkarak “yurttaşlık hakları”na ilişkin irdelemelerini konu almakta ve başlıca dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, “yurttaşlık” kavramının temelini teşkil eden sivil toplumun tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde sivil toplum açılımları bağlamında, “yurttaşlık hakları” ile “yazılı basın” arasındaki ilişki özetlenmiştir. Üçüncü bölümde ise, yazılı basın-yurttaşlık hakları ilişkisinin Osmanlı'nın son döneminden günümüz Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan süreçteki gelişimi ele alınmıştır. Son bölümde de, “Refahyol Koalisyonu”nun kurulması ve güvenoyu alması sürecini kapsayan bir aylık dönemdeki gelişmelere ilişkin olarak, birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip üç gazetenin - Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin - yurttaşlık hakları açısından yaklaşımlarına yer verilmiştir.

Bu araştırmanın sonucuna göre, 21.yüzyılın eşiğindeki Türk basınında, yurttaşlık haklarının savunulması ve geliştirilmesine ilişkin yaklaşımların yetersiz kaldığından söz etmek mümkündür. Bir başka deyişle, Türk basınının yurttaşlık hakları açısından, Batı'lı anlamda işlevsel olarak zayıf kaldığı söylenebilir.

ABSTRACT

This thesis, which is named "The Approach of Turkish Press' Towards a Civil Rights at the Adaptation Process of Globalization" aims to search Turkish press' approach of "civil rights" by analyzing certain period and event. In this context, the study consists of four sections.

In the first section, the historical development of "civil society" which is the base of the concept of "citizenship". In the second section, "civil rights" and "press" is summarized in the context of civil society thought. In the third section, the development of the relationship between "press" and "civil rights" from last years of Ottoman to today's Turkey is evaluated. In the last section, the case study is carried out about the period of establishment and vote of confidence of "Refahiyol Coalition of 1996" based upon the approaches of Hürriyet, Cumhuriyet and Zaman are good examples of different ideological formations.

According to findings of this study, it is possible to state that the evaluation and supporting of civil rights in Turkish press is not enough to carry out the necessities of the 21th century's world. In other words, it will be said that Turkish press is functionally weaker than Western press, which is about the supporting and adaptating of today's civil rights.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÇİZELGELER VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ VE KAZANDIĞI ANLAMLAR

A.18.Yüzyıldan-20.Yüzyıla Sivil Toplum Kavramı.....	13
1.Sivil Toplum Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci.....	14
2.Sözleşmecî Düşünürlerde Sivil Toplum Kavramı.....	18
a.Hobbes'da Sivil Toplum Düşüncesi.....	18
b.Locke'da Anayasal Devlet Anlayışı.....	21
c.Rousseau'da Genel İrade ve Sivil Toplum.....	24
3.Hegel'de Sivil Toplum Yaklaşımı ve Devletin Üstünlüğü.....	27
4.Marx'ta Devletin Sonu Ütopyası ve Sivil Toplum.....	30
5.Gramsci'de Sivil Toplum ve Devlet.....	33
B.Küreselleşme Sürecinde Belirginlik Kazanan Yeni İdeolojik Yaklaşımlar ve Sivil Toplum Kavramının İçeriğindeki Değişimler.....	37
1.Küreselleşme Süreci ve Dünyanın Yeniden Yapılanması.....	38
a.Doğu Bloku'ndaki Çözülme ve Sivil Topluma Geçiş.....	38
b."Tarihin Sonu" Tezi ve Kapitalizmin Yeniden Yapılanması.....	40
c.Dünyanın Yeni Hiyerarşik Düzeni.....	42
2.Yeni Sağ İdeoloji ve Sivil Toplum Kavramı.....	45
a.Fordist Dönemden Post-Fordist Döneme Geçiş.....	45
b.Yeni Sağ İdeolojinin Kavramda Yol Açtığı Değişme.....	46

c. Yeni Sağ ve Sivil Toplum Kuramı.....	48
1)Çoğulcu Sivil Toplum Kuramı.....	49
2)Asgari Devletçi Sivil Toplum Kavramı.....	51
3.Yeni Sol İdeoloji ve Sivil Toplum Kavramı.....	54
a.Yeni Sol İdeolojinin Kavramda Yol Açtığı Değişme.....	54
b.Yeni Sol ve Sivil Toplum Kuramı.....	57
c.Katılımcı Sivil Toplum Kavramı.....	58
C.Günümüzde Sivil Toplumun Temel Dinamikleri ve Genel Görünümü.....	59
1.Sivil Toplum Dinamikleri.....	60
2.Yeni Toplumsal Hareketler ve Katılımcı Sivil Demokrasi Açısından Önerisi.....	62
3.Sivil Toplum Örgütlerinin Genel Yapısı ve Demokratik Kültür İçindeki Yeri.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM AÇILIMLARI BAĞLAMINDA “YURTTAŞLIK HAKLARI” VE “YAZILI BASIN” İLİŞKİSİ

A.Yurttaşlık Kavramı, Boyutları ve Kazandığı Yeni Anlamlar.....	77
1.Yurttaşlık Kavramı.....	78
2.Yurttaşlık Kavramına İlişkin Farklı Yaklaşımlar.....	82
a.Liberal Öğretide “Yurttaşlık” Kavramı.....	82
b.Marksist Yaklaşımda “Yurttaşlık” Kavramı.....	85
3.Yurttaşlığın Boyutları ve Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Değerlendirme.....	90
a.Yurttaşlık Hakları.....	90
b.Yurttaşlık Hakları Açısından Toplumsal Hareketler ve Sivil İtaatsizlik....	92
B.Yurttaşlık Haklarının Gelişiminde Medyanın Rolü ve Önemi.....	95
1.Yurttaşlık Hakları-Basın İlişkisi.....	95
2.Demokratik-Katılımcı Kuram Bağlamında “Kamusal Hizmet Yayıncılığı”nın Önemi.....	101
3.Alternatif Medya Yaklaşımı ve İmmediast Hareket.....	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAZILI BASIN VE YURTTAŞLIK HAKLARI

A.Osmanlı'da Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın.....	108
1.Osmanlı'da Sivil Toplum ve Yurttaşlık Haklarının Gelişimine Yönelik Girişimler.....	109
2.Osmanlı Döneminde Yazılı Basının Yurttaşlık Haklarının Gelişimine Katkısı.....	113
B.Cumhuriyet Türkiye'sinde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın.....	122
1.Tek Partili Siyasal Yapılanmada Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın İlişkisi.....	122
a.Tek Partili Dönemde Sivil Toplum.....	122
b.Tek Partili Dönemde Yazılı Basının Yurttaşlık Haklarına Yaklaşımı.....	125
2.Çok Partili Siyasal Yapılanmada Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın İlişkisi.....	130
a.Çok Partili Dönemde Sivil Toplum.....	130
b.Çok Partili Dönemde Yazılı Basının Yurttaşlık Haklarına Yaklaşımı.....	133
C.1980 Sonrası Dönemde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın.....	137
1.1980 Sonrası Sivil Toplum Anlayışındaki Değişimler.....	137
2.1980 Sonrasında Türkiye'de Yazılı Basın ve Yurttaşlık Hakları.....	145
a.Türk Medya Sektöründe Tekelleşme Eğilimlerinin Başlaması ve Tek Seslilik.....	145
b.Türkiye'de Özel Radyo-Televizyon Yayıncılığı ve Yurttaşlık Hakları Açısından Kamusal Hizmet Yayıncılığı.....	148

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REFAHYOL KOALİSYONUNUN KURULUŞ SÜRECİNİN "YURTTAŞLIK HAKLARI" AÇISINDAN TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

A.Türkiye'de Radikal Sağın Merkez Sağa Alternatif Haline Gelmesi ve Refah Partisi'nin Yükselişi.....	157
1.20 Ekim Erken Genel Seçimi ve Radikal Sağın İttifak Halinde Parlamentaoya Girmesi.....	157
2.Radikal Sağın Yükselişi ve 27 Mart Yerel Seçimleri.....	158

3. 24 Aralık Erken Genel Seçimleri ve Refahyol Koalisyonu Öncesi Durum.....	161
B. Yurttaşlık Hakları Çerçevesinde Refahyol Koalisyonu ve Güvenoylaması Öncesindeki Gelişmeler.....	164
1. Anayol Hükümetinin Bozulması ve ANAP-DYP Arasındaki Mücadele....	164
2. İktidar Arayışları ve 54. Hükümeti Kurmaya Yönelik Koalisyon Görüşmeleri.....	167
a. Merkez Sağın İktidar Arayışları.....	168
1) DYP'nin İktidar Alternatifleri.....	168
2) ANAP'ın İktidar Alternatifleri.....	172
b. Merkez Sol Partilerin Koalisyon Görüşmelerindeki Konumu.....	175
1) DSP'nin İktidar Alternatifleri.....	175
2) CHP'nin İktidar Alternatifleri.....	179
c. Radikal Sağın Açılımları.....	180
1) RP'nin İktidar Alternatifleri.....	180
2) BBP'nin İktidar Alternatifleri.....	185
d. Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi.....	186
3. Siyasal İstikrarsızlık ve Darbe Söylentileri.....	187
a. Siyasal Sistemin Krizi ve Siyasi Ahlak.....	187
b. Rejim Tehlikesi ve Darbe Korkusu.....	191
c. Demokrasi ve Milli Güvenlik Kurulu.....	196
d. Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi.....	197
4. Refahyol Koalisyonunun Kuruluşu ve Süreç İçindeki Gelişmeler.....	198
a. Örtülü Ödenek ve Siyasi Ahlak.....	198
b. Milletvekili İstifaları ve Değişen Dengeler.....	200
c. II. Anayol Umudu ve Sonuçsuz Girişimler.....	202
d. HADEP Kongresi ve İstikrarsızlık Ortamı.....	204
e. Refahyol Koalisyonunun Kuruluşu.....	208
f. Refahyol Hükümetinin Güvenoylaması Öncesindeki Gelişmeler.....	213
g. Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi.....	220
5. Refahyol Koalisyonunun Güvenoylaması Öncesinde Yurttaşlık Haklarına Yönelik İrdelenen Temalar.....	221
a. Millet İradesi ve Temsil Krizi.....	221
b. Özgürleşmiş Türk Kadını İmgesi ve Çiller Örneği.....	224
c. İnsan Hakları, Özgürlükler ve Refahyol Koalisyonu Karşısında Yurttaş Kavramının Önemi.....	225
d. Temsili Demokrasi ve Kriz Durumları.....	226
e. Katılımcı Demokrasi ve Yurttaş İnisiyatiflerinin Önemi.....	228

f.Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi.....	229
C.Refahiyol Koalisyonunun Kuruluşu ve Güvenoylaması Öncesindeki	
Gelişmelerin Genel Değerlendirilmesi.....	231
1.Merkezdeki Bölünmüşlük ve RP'nin İktidarı.....	231
2.Siyasal İstikrarsızlık ve Darbe Çağrılarına Karşı Basının Tutumu.....	233
3.Refahiyol Koalisyonunun Kuruluşu ve Basının Tavrı.....	234
4.Refahiyol Koalisyonu, Basın ve Yurttaşlık Hakları.....	237
SONUÇ.....	240
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	249
EKLER.....	262

ÇİZELGELER LİSTESİ

		Sayfa
Çizelge 1	Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez.....	64
Çizelge 2	Sivil Toplum Örgütlerine İlişkin Genel Bir Sınıflandırma.....	72
Çizelge 3	Medya Sektöründe Çapraz Tekelleşme.....	148
Çizelge 4	20 Ekim 1991 Genel Seçim Sonuçları.....	158
Çizelge 5	27 Mart 1994 Yerel Seçim Sonuçları.....	160
Çizelge 6	Radikal Sağın 1987-1995 Arası Oy Dağılım Oranları ve Yüzdeleri.....	162
Çizelge 7	24 Aralık 1995 Genel Seçim Sonuçları.....	163

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1	Toplumsal Uyum ve Denge Üçgeni.....	97

GİRİŞ

Sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki konusu, yüz yılı aşan bir ihmalden sonra, Avrupa'da yeniden gündeme gelmiştir. "Sivil toplum" kavramının yeniden gün ışığına çıkması genel anlamda "Yeni Sol" düşünceden "Yeni Sağ" ideoloji ve pratiklere, Batı'lı liberal demokrasilerin yaşadığı ekonomi, siyaset ve ideoloji düzeylerine ilişkin bütünsel krizin değerlendirilmesinden, Orta ve Doğu Avrupa toplumlarındaki köklü dönüşümlere kadar birçok yeni gelişmeyi anlamlı bir biçimde kavrama amacına yönelmektedir. Bu yöneliş, sivil toplum kavramının tarihsel evrim sürecinden bağımsız bir biçimde gerçekleşmeyeceği için de, kaçınılmaz olarak, kavramın 18. ve 19. yüzyıldaki tarihinin çözümlenmesi büyük bir önem taşımaktadır.¹

Bununla birlikte, sivil toplum kavramı ve kavramın içerisinde barındırdığı dinamikler (yurttaşlık hakları, insan hakları, yeşil hareket, barış hareketi, feminist hareket vb.) 1960'lı yıllardan itibaren özellikle Batı'da ve gelişmekte olan ülkelerde yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır.

¹ Levent Köker, "Sivil toplum-demokrasi ilişkisi üzerine bir not", **Birikim Dergisi**, 24, (Nisan 1991), s.53.

Özellikle Doğu Bloku'nun dağılması, Batı'da refah devleti anlayışının terkedilmesi ve dolayısıyla devletin küçülmesi; ayrıca yeni iletişim teknolojilerindeki önemli gelişmeler tüm dünyada "küreselleşme" sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 1970'li yıllarda başlayan bu süreç, 1980'li yıllarla birlikte hız kazanmıştır.

Başka bir deyişle, 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren sivil toplum kavramının, Doğu Bloku'nda yaşanan çözülüş sonrası yeniden gündeme gelmesi, "sivil toplum" kavramını ve bu kavramın içerisinde başta "yurttaşlık hakları" olmak üzere birçok dinamiği ön plana çıkarmıştır. Küreselleşme karşısında "sağ" ve "sol" politikalar yeniden gözden geçirilmiş ve böylece "Yeni Sağ" ve "Yeni Sol" akımları önem kazanmıştır.

Doğal olarak, bu yeni akımların siyasi ve felsefi tartışmalarda ortaya koyduğu düşünceler açısından bugün "sivil toplum" kavramına ilişkin olarak üç temel yaklaşım ileri sürülmektedir:

- a-Çoğulcu (pluralist) sivil toplum,
- b-Asgari devletçi sivil toplum,
- c-Demokratik katılımcı sivil toplum.

Yukarıda sözü edilen ilk iki temel yaklaşım "Yeni Sağ" ideolojiye ait olarak tanımlanırken; üçüncüsü ise "Yeni Sol" akımın yaklaşımını temsil etmektedir.

Genel olarak, sivil toplum, Michael Walzer'in de tanımladığı üzere, "insan topluluklarının hiçbir güç tarafından zorlanmaksızın içinde hareket edebilecekleri, kendini belirleyebilecekleri alanın adıdır". Ayrıca bu alanı oluşturan aile, çıkar, inanç ve ideoloji adına kurulan karmaşık ilişkiler dizgesinin kendisi de "sivil toplum" olarak tanımlanmaktadır.²

Günümüzde liberal anlayış sivil toplumu, "yurttaş-bireyler" ile "devlet" arasında köprü işlevini gören özerk kurumlar olarak anlamlandırmaktadır. Sözü

² Michael Walzer, "Sivil toplum düşüncesi: Toplumsal yapılaşmaya doğru bir adım", **Birikim Dergisi**, 37, (Mayıs 1992), s.33.

edilen anlayışın meşrulaştırmayı amaçladığı ve aslında “devlet”in kurumsal dokusu içinde eritilmiş bulunan siyasi parti,dernek,sendika,şirketler vb. örgütler ile parlamenter mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşen “liberal-demokratik” siyaset yapımı,bugün birtakım eleştirilerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu anlamda “demokrasi”nin sadece topluma hükmetme kaynaklarına (siyasal iktidara) erişmek için yapılan bir rekabet olarak anlaşılmasının yanıltıcılığının üzerinde durulması önemlidir. Gerçekten de, liberal anlayıştaki “biçimsel demokrasi”nin “katılımcı demokrasi” açısından bakıldığında taşıdığı olumsuzluklar ve bundan kaynaklanan Batı’lı sistemlerin “meşruluk krizi” eleştirel bir görüşle yeniden değerlendirilmektedir.³

Dünyada tartışılan bu sorunlar, Türkiye’nin siyasal tartışma gündeminde, geçtiğimiz on yıl içinde sıklıkla, ancak çok farklı ve çelişkili anlamlar yüklenerek kullanılan “sivil toplum” kavramı hakkında yeniden düşünme sürecini başlatabilir.Çünkü, “sivil toplum” Batı’da tanımlandığı anlamda ülkemizde, sadece sayısal açıdan küçük bir kesim tarafından doğru bir şekilde tanımlanmaktadır. Türkiye’de parlamento içinde ve dışında bulunan çoğu siyasi partinin programında yer alan “sivil toplum” kavramı ülkenin sade vatandaşından aydınına kadar çoğu kesimde sağlam bir altyapıdan yoksun şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin sivil toplumcu söylem, Türk toplumunun kendine özgü tarihsel bağlamı içinde askeri darbe aleyhtarlığından; popülist liberalizm anlamında “devleti küçültmek” söyleminden ziyade “devleti büyütme” siyasal pratiklere kadar geniş bir yelpazede tanımlanmaktadır.

Öte yandan,Türkiye’de yeniden yapılanmaya çalışan sol kesim tarafından da değişik tanımlar yapılmaktadır.“İlerleme” ve “ilericilik”ten yana olan sol kesimler için revizyonist, burjuva demokratiği, sol-liberallik gibi suçlama çağrışımlarını içerecek biçimde kullanılan “sivil toplumcu” söylemin yeniden, daha derinlikli bir biçimde düşünülmesi ve tartışılması gerekmektedir. Kısacası, Türkiye’de bugün için yeniden

³ Köker, a.g.m., aynı yer.

yapılanan gerek Yeni Sağ ve gerekse Yeni Sol kesimde “sivil toplum” kavramına ilişkin olarak daha açık ve anlaşılır tanımlar üzerinde uzlaşmanın bir zorunluluk olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de demokrasi deneyimi, 1945 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş esas alınırca, kesintiler de dahil olmak üzere yaklaşık kırkbeş yıl gibi nispeten kısa bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ülkemiz açısından bu süre zarfında işler bir demokrasi kurmanın ve yerleştirmenin tam anlamıyla başarılacağı da ayrı bir gerçektir. Bu başarısızlığın temel nedeni, zaman kısalığından çok demokrasinin arka planını oluşturan kurumların, değerlerin, inançların ve kavramların işlevlerinin tüm boyutlarıyla keşfedilememiş olmasıdır.⁴ Yurttaşlık bu kurumlar, değerler, inançlar ve kavramların odak noktasında yer alan, beraberinde demokrasinin “sine qua non” niteliğindeki bir parçasıdır. Özellikle yaşadığımız çağda “yurttaşlık” kavramı, “katılımcı demokrasi” açısından da büyük bir anlam ifade etmektedir.

Bugün içinde bulunduğumuz zaman dilimi “enformasyon çağı” olarak tanımlanmaktadır. Sözü edilen çağın hakim özellikleri ise; teknolojinin ileri boyutlara ulaşmış olması, bilginin bir güç aracı haline gelmesi ve iletişimin akıllara durgunluk verecek hızları aşması şeklinde özetlenebilir.

Öte yandan içinde bulunulan çağa ve 21.yüzyıla ilişkin önemli sorunlardan birisi olarak “bilgi açığı hipotezi” gösterilmektedir. Sivil toplumda bireyler artık sosyo-ekonomik özelliklerine göre bilgiye sahip olmakta ve ayrıca bilgiyi elde etme de aynı koşulu sağlamakla gerçekleşmektedir. Bir diğer sorun ise, bazı çevrelerce tanımlanan “cılız imaj devri” yakıştırmalarının ardında yatan bir “popüler kültür” olgusu ve bununla birlikte sorgulanmak istenilen “medyanın gücü” kavramlarının yol açtığı tartışmalardır.

Bu noktadan hareketle, “devlet-sivil toplum-demokrasi” üçgeninin ağırlık merkezine “medya”nın konulmasıyla oluşan platformda, güç dengelerinin her birinin

⁴ Ali Yaşar Sarıbay, “Yurttaşlık ve katılımcı demokrasi”, *Birikim Dergisi*, 32, (Aralık 1991), s.17.

birbirleriyle olan etkileşimi çalışmanın temel konusu açısından büyük bir önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, medyanın kamuoyu açısından önemi ve gücü, ülkenin yönetim şekli ve sivil toplumdaki yurttaşlar topluluğunun özgürlüğü ile yakından ilişkilidir. Demokrasiyle yönetilen bir ülkenin yurttaşları için, medyanın sivil toplum dinamiklerine ilişkin olarak ne şekilde konumlandırılacağı fikren belirlenmiştir. Buna göre medya, sivil topluma ilişkin dengelerde “dördüncü güç” olarak tanımlanmakta ve yasama, yürütme, yargı güçleri arasında diğer bir bağımsız güç olarak önemi vurgulanmaktadır. Birbirinden bağımsız ve toplumda demokrasi ülküsünün gerçekleşmesinde her birinin ayrı bir önemi olan bu dört güç, sivil toplumun sac ayakları gibi anlamlandırılmaktadır. Bunlardan birinin eksikliği ya da işlevsellikten uzaklaşması, diğerlerini ve dolayısıyla sivil toplumun özerkliği ile özgürlüğünü engelleyecektir.

Bu anlamda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, sivil toplum dinamiklerinin yaşama geçirilmesi açısından medyanın önemi ve gücü ortaya çıkmaktadır. Özellikle, yurttaşlık hakları kapsamında, sivil toplumda kendilerini yeniden üreten bireyler için, ülkedeki siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçlere medyanın yaklaşımı önem kazanmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin toplumsal yaşamlarında, sivil toplum dinamiklerinin gerçek anlamda hayata aktarılamamış olması, bu tür toplumlarda yurttaş olmaya çalışan halkın “sessiz birer çoğunluk” olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla, sözü edilen toplumlarda özellikle medyanın işlevsel olmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, medyanın sivil toplum dinamiklerinin oluşumunda ve kök salmasında yurttaşların seslerine aracı olup-olmadığı sorunsal gündeme gelmektedir. Medyanın gerçek anlamda üzerine düşen görevleri belli bir sorumluluk bilinciyle gerçekleştirip-gerçekleştiremediği, günümüzde birtakım çevrelerce sorgulanmaktadır. Ayrıca, yine aynı çevreler tarafından medyanın yapay gündem oluşturma, kamuoyu üzerinde düşünce saptırmaya yönelik taktik ve stratejilerinin varlığına da işaret edilmektedir. Tüm bu tartışmalar, medyanın olumsuz; ancak beraberinde sahip olduğu büyük güce dikkatleri çekmektedir.

Medya, tüm bu olumlu ve olumsuz tartışmalara karşın demokratik sürecin vazgeçilmez bir ögesidir. Çünkü halkın birer vatandaş olarak haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan enformasyonu medya aracılığıyla sağlamasından ötürü, yurttaşlar olayların yorumlanmasına ve tartışmalara katılabilmekte; toplumun gelişimini ve siyasal tercihleri etkileyen tutumlar edinerek, eylemlerde bulunabilmektedir. Bu ise, medyaya ve kamusal tartışmalara erişimi zorunlu kılmaktadır. Dahası, bu demokratik sürecin gerçekleşebilmesi için yurttaşların medyada karşılaştıkları metinlere ve imgelere ilişkin kendi özelemlerini ve deneyimlerini tanıyor olmaları gerekmektedir.⁵

Tüm bu düşünsel açılımların ışığında, bu çalışmanın temel problemini; 21.yüzyılın eşiğindeki Türkiye'nin toplumsal yaşamında kendilerini siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan tanımlamaya çalışan bireylerin "yurttaşlık hakları"na ilişkin olarak, medyanın takınmış olduğu tavır ve tutumlar oluşturmaktadır.

Türk siyasal yaşamında "24 Aralık 1995" erken genel seçimiyle ortaya çıkan siyasal tabloda, yazılı basının yurttaşlık hakları açısından "Refahyol" koalisyonunun kuruluşuna ilişkin yaklaşımı ise araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, araştırmada siyasi partilerin "iktidar arayışı"na yönelik olarak yaptığı koalisyon görüşmeleri ile birlikte güvenoyu öncesi "Refahyol" koalisyonunun Türk basınındaki yansımaları, "yurttaşlık hakları" açısından ele alınmıştır.

Sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda yazılı basından başlıca üç şekilde yararlanılabilir:

- a) Bir dönemi incelerken, genel belgeleme amacı ile,
- b) Belirli sosyal gruplar ve kategoriler hakkında belgeleme amacı ile,
- c) Kendisi hakkında belgeleme kaynağı olarak.⁶

Bir ülkenin basını, o ülkenin belli bir dönemdeki siyasal durumunu

⁵ Knut Lundby ve Helge Ronning, "Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması", Çev. Nilgün Gürkan, (der.) Süleyman İrvan, **Medya Kültür Siyaset**, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997), ss.25-26.

anlamaya yarayan önemli bir kaynaktır. Basına, başka amaçlı çalışmalarda bir belge olarak başvurulabileceği gibi, doğrudan kendisini incelemek de siyaset bilimi başta olmak üzere diğer sosyal bilimlere yapılmış önemli bir katkı sayılmaktadır.⁷

Dolayısıyla bu çalışmada; belirlenen örnek olaydan hareketle Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin 8 Haziran-8 Temmuz (1996) tarihleri arasında (Refahyol koalisyonunun güvenoyu alması sürecinin bir ay öncesinde) yayımlanan sayılarındaki haber başlıkları, başyazılar ve köşe yazılarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Sözü edilen gazeteler, Türkiye'deki siyasal yelpazenin değişik boyutlarını yansıtmaları ve ideolojik açılımları bakımından da farklı hedef kitlelere seslenmesinden dolayı araştırma kapsamına alınmıştır.

Çalışma boyunca belirtilen amaca ulaşmak için şu soruların cevapları araştırılacaktır:

1."Refahyol" koalisyonunun kuruluş ve güvenoylaması sürecinin öncesini kapsayan bir aylık dönemde, yazılı basından örnek olarak seçilen gazeteler "devlet-sivil toplum-demokrasi" üçgeninin ağırlık merkezini, "yurttaşlık hakları" açısından nasıl temsil etmiştir?

2.Analiz edilen gazetelerin konuya ilişkin haber başlıkları ile köşe yazılarında, "katılımcı demokrasi"ye ve toplumu bu konuda bilinçlendirmeye yönelik yayınları hangi doğrultuda olmuştur?

3.Özellikle belirtilen aktif politika döneminde, bir yurttaş inisiyatifi ve katılımı olarak, sivil toplum örgütlerinin konuya ilişkin görüşlerine haber başlıkları ve köşe yazılarında hangi oranda yer verilmiştir?

4.Yazılı basının "Refahyol" koalisyonunun oluşturulması sürecinde, "yurttaşlık hakları"nın açılımına "temsili demokrasi" bağlamında yaklaşımı nasıl olmuştur?

⁶ Maurice Duverger, **Sosyal Bilimlere Giriş**, Çev.Ünsal Oskay, (Ankara: Bilgi Yayınevi,1973), ss.99-101.

⁷ a.g.e., s.102.

Bu araştırma, sivil toplumda mevcudiyetini sürdüren yurttaşlar topluluğunun haklarını yakından ilgilendiren bir örnek olayın -Refahyol koalisyonunun kurulmasının- yazılı basın boyutundaki yansımalarını irdelemesi açısından belli bir önem taşımaktadır. Çünkü, araştırmanın belirlenen konu ve amacı çerçevesinde elde edilecek sonuçların, Türk siyasi yaşamı ve özellikle Türk basını açısından kendilerini sorgulama ve bir yeniden değerlendirmeye yol açacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte, "sivil toplum" kavramının dünya siyasi literatüründe yeniden gündeme gelmesine koşut olarak, ülkemizde de bu alanda özgün yayınlar artmaktadır. Özellikle yeşil hareket, feminizm, barış hareketi, insan hakları, yerellik vb. toplumsal hareketler Türkiye özelinde de ses getirmeye başlamıştır. Bu açıdan, çalışmanın sivil toplumun "yurttaşlık hakları" açılımına ilişkin güncel bir örnek olaydan yola çıkılarak analiz edilecek olması, kendi adına belli bir önem ve anlam ifade etmektedir.

Bu çalışma, yazılı basın ile sınırlıdır. Dolayısıyla, tüm çalışma boyunca basın ya da medya sözcüğünden aksine bir açıklama yapılmadıkça yazılı basın anlaşılmalıdır.

Diğer bir sınırlılık, Türk basınıni temsilen belli başlı üç gazetenin seçilmesidir. Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin örnek olay öncesini kapsayan bir aylık dönemde yayımlanan sayılarının analiz edilecek olması araştırmanın süre açısından karşılaştığı sınırlılığı ortaya koymaktadır. Ayrıca insan faktöründen kaynaklanan her türlü sınırlılık, bu araştırma için de geçerlidir. Çalışmada "tarama yöntemi" benimsenmiştir. Gazete taraması; Türk basınıni temsilen seçilen Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin sınırlandırılan süreler arasındaki sayıları üzerinde uygulanmıştır.

Gazete taramaları sürecinde; bu yayın organlarının "Refahyol Koalisyonunun Kurulması" örnek olayına ilişkin olarak, güvenoylaması öncesini kapsayan bir aylık dönemdeki sayıları ölçü alınmıştır. Tarama boyunca gazetelerin özellikle "haber

başlıkları”, “başyazıları” ve “köşe yazıları” sınıflandırılarak analiz edilmiştir.

Bununla birlikte, irdelenen örnek olay kapsamında gazetelerin yalnız ön sayfaları değil; ilgili ve devam sayfalarında yer alan haber başlıkları ve köşe yazıları da inceleme kapsamına alınmıştır.

Tarama yönteminde sadece “haber başlıkları” ile “köşe yazıları”nın analiz edilecek olmasının nedeni ise şöyle açıklanabilir: “Haber başlıkları”, ele alınan konu açısından ön plana çıkarılan tartışmaların belirlenmesine; “başyazı” ve “köşe yazıları” ise, özelliği itibarıyla gazetelerin “yurttaşlık hakları” kavramına yönelik ideolojik açılımlarının anlamlandırılmasına yardımcı olacaktır.

Çalışma, başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, “sivil toplum” kavramının 18.ve 19.yüzyıllarda taşıdığı anlamlar sivil toplum-devlet ikileminden yola çıkılarak tanımlanmıştır. Özellikle bu bölümde, “sözleşmeci” düşünürler ile “devletçi” ve “devlet karşıtı” düşünürlerin sivil toplum tanımlarına yer verilmiştir. Daha sonra, sivil toplum kavramının küreselleşme sürecinde kazandığı modern ve alternatif tanımlar, dönemin konjonktürel gelişmeleri ışığında ele alınmıştır. Modern zamanlarda sivil topluma hayat veren dinamikler, yeni toplumsal hareketler ve kamusal yaşamda faaliyette bulunan yurttaş inisiyatiflerinin yapısal analizi ise bu bölümde irdelenen diğer konu başlıklarını oluşturmuştur. Araştırma konusunun altyapısını oluşturan bu genel bilgilerden sonra, ikinci bölümde bir sivil toplum dinamiği olarak tanımlanan “yurttaşlık hakları” kavramı ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, yurttaşlığın boyutları “katılımcı demokrasi”nin genel ilkeleri çerçevesinde, Osmanlı’dan başlayarak günümüz Türkiye’sine uzanan tarihsel bir süreçte incelenmiştir. Bu anlamda, gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nde sivil toplumu oluşturan nüvelerin var olup-olmadığı; yazılı basın tarihsel gelişim süreci göz önünde bulundurularak irdelenmiştir. Başka bir deyişle, bu bölümde, devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde yer alan basının “yurttaşlık hakları”nın gelişimine olan katkısı tartışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, Türkiye’de

yazılı basının “yurttaşlık hakları”na bakış açısı seçilen güncel bir örnek olaydan yola çıkılarak incelenmiştir. Böylece küreselleşen dünyamızda, günümüz Türk basınının “sivil toplum” ve “yurttaşlık hakları”na ilişkin tutumu hakkında genel bir fikre ulaşılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ VE KAZANDIĞI ANLAMLAR

“Sivil toplum”, Batı’dan aldığımız siyaset literatürü ile ilgili kavramlar arasında, Türkiye’de en çok yanlış yaratanlardan biridir. Kavramın karşıtı, çoğu kez sanıldığı gibi, “askeri” toplum değildir. Terimin vurgusu “şehir adabı”dır, karşıtı ise “gayri medeni” olarak nitelendirilebilir. “Sivil toplum”daki “sivil”in kökü kent hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade etmektedir. Batı Avrupa’da, 12. yüzyıldan itibaren kentlerin yeniden önem kazanmaya başlamasıyla, kent hayatını düzenleyen Roma Hukuku yeniden geçerlilik kazanmıştır. Ancak bu canlanmanın beraberinde getirdiği “sivil” köklü kavram ve uygulamalar, bu defa yepyeni bir dinamik oluşturmuştur. 17. ve 18. yüzyılda Batı düşünürleri arasında, bu kökün artık “özgürlük”lerden söz açıldığında kullanılmaya başlandığına rastlanılmaktadır. “Sivil toplum” etrafında kümelenen tarihi ve felsefi kavramlar ise Hegel’in ve Marx’ın

kullanımlarında ortaya çıkmıştır.Böylece kavramın; a)Bir “medenilik” anlayışıyla, b)Batı Avrupa’nın toplumsal tarihinde çok önemli bir sosyal tarih aşamasıyla, c)Tarih felsefesi alanında bir tartışmayla ilgili olduğu görülmektedir.¹

Dolayısıyla bu bölümde öncelikli olarak, sivil toplum kavramının tarihsel kökeni ve kazandığı anlamlar üzerinde durulacaktır. Bunun için sırasıyla, sözleşmecî düşünürlerden,Thomas Hobbes,John Locke ve Jean Jacques Rousseau; devletçi teorisyenlerden F.Hegel ve Marksist düşünürlerden K.Marx ve A.Gramsci’ye kadar uzanan bir çizgide “sivil toplum-devlet” ilişkisi irdelenecektir.

Sivil toplum-devlet ilişkisi üzerine felsefi düşünürlerin ortaya koyduğu görüşler, bir sivil toplum dinamiği olarak nitelendirilen “yurttaşlık hakları”nın daha iyi anlaşılmasında belli bir altyapı oluşturacaktır. Ayrıca, sivil toplum-devlet konusu bir yüzyılı aşan bir süreden sonra, yeniden siyaset gündemine giren “sivil toplum” kavramının kazandığı yeni anlamlara da ışık tutacaktır.

Özellikle 1980’li yıllarla birlikte bütün dünyada somut olarak yaşanan küreselleşme ve değişim rüzgarları, eskimiş sivil toplum ve devlet temasının yeniden doğuşuna neden olmuştur.“Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku’nda yaşanan toplumsal çözümler”, “yeni dünya düzeni”, “20. yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran ‘yeni sağ’ ve ‘yeni sol’ politik akımları”, “yeni toplumsal hareketler”, “sivil topluma kaynaklık eden dinamikler”, “sayıları her geçen gün artan sivil toplum örgütlerinin yapısı ve demokrasi açısından önemi” çalışmanın bu bölümünde ele alınacak diğer altbaşlıkları oluşturmaktadır.

Yukarıda sıralanan konular, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde analiz edilecek olan “sivil toplum-demokrasi” ilişkisinde medyanın (çalışmanın sınırlılığı açısından inceleme alanı olarak seçilen yazılı basın) oynadığı ya da oynaması gereken rolleri ortaya koymasından da belli bir önem taşımaktadır.

¹ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset-Makaleler 1**, (İstanbul:İletişim Yayınları,1991), ss.9-10.

A.18.Yüzyıldan-20.Yüzyıla Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum ve devlet konusu,ilk kez 18.yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Bundan sonra da, belirsizleştiği (veya belirsizlik içine itildiği) ve hemen hiçbir iz bırakmaksızın yok olduğu 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar,kısa ama dikkat çekici bir kariyere sahip olmuştur. Dolayısıyla,sivil toplum ve devlet arasındaki ayrımın son dönemlerde yeniden popülerlik kazanması kafa karıştırıcı bir sürpriz gibi görünmektedir.²

“Sivil toplum” kavramının “yeniden doğuş”u, genel anlamda “sol” düşünceden “yeni muhafazakar” ideoloji ve pratiklere; Batılı liberal-demokrasilerin yaşadığı ekonomi, siyaset ve ideoloji (meşruluk) düzeylerine ilişkin bütünsel krizin değerlendirilmesinden, merkezi ve Doğu Avrupa toplumlarındaki köklü dönüşümlere kadar birçok yeni gelişmeyi anlamlı bir biçimde kavrama amacına yönelmektedir. Bu yöneliş, sivil toplum kavramının tarihsel değişimlerinden bağımsız bir biçimde gerçekleşemeyeceği için de, kaçınılmaz olarak, kavramın 18. ve 19.yüzyıllardaki tarihinin çözümlenmesine yer verilmesi ayrı bir önem taşımaktadır.³

Dolayısıyla,bu bölümde 18.yüzyıldan itibaren teorisi geliştirilen sivil toplumun öncelikle sözleşmeci düşünürler, daha sonra da devletçi ve devlet karşıtı düşünürler cephesinde kazandığı anlamlar üzerinde durulacaktır. Her üç kesimin önde gelen düşünürleri, sivil toplum düşüncesine farklı çerçevelerden yaklaşmaktadır.Bu yaklaşımların ortak paydasını ise,kavramın üç kesimde de kamusal alandaki düzenlemeleri esas alması oluşturmaktadır.⁴

² John Keane, (der.), **Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, Çev.Levent Köker, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1993), s.9.

³ Levent Köker, “Sivil toplum-demokrasi ilişkisi üzerine bir not”, **Birikim Dergisi**, 24, (Nisan 1991), s.53.

⁴ Ömer Çaha, **Sivil Kadın:Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, (Ankara:Vadi Yayınları, 1996), s.19.

1.Sivil Toplum Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

18. yüzyılın ortalarına kadar, hemen hemen tüm Avrupalı siyasal düşünürler,sivil toplum terimini, üyelerini kendi yasalarının nüfuzu altına sokan böylelikle de barışçı düzeni ve iyi yönetimi sağlama bağlayan bir siyasal birliktelik tipi anlamında kullanmışlardır. Sivil toplum terimi, modern doğal hukuktan başlayıp Cicero'nun "societas civilis" fikrinden geçerek klasik felsefeye-hepsinden önce de, sivil toplumun (koinonia politiké), diğer bütün toplumları kitleleştiren ve onlara egemen olan toplum, polis anlamında kullanıldığı Aristoteles'e- dek geriye götürülebilen eski bir Avrupa geleneğinin bir parçasını oluşturmuştur.Sözü edilen gelenekte,sivil toplum, devlet ile aynı anlamda kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum (koinonia politiké, societas civilis, société civile, bürgerliche Gesellschaft, Civil Society, societa civile) ve devlet (polis, civitas, état, Staat, state, stato) bu dönemde birbirlerinin yerine kullanılabilen terimlerdi. Bir sivil toplumun üyesi olmak demek, bir yurttaş (citizen) -devletin bir üyesi- olmak ve dolayısıyla da onun yasalarına uygun ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak demektir.⁵

David Hume'un,"özgürlük sivil toplumun mükemmelleşmesidir, ama yine de otoriteyi tam da bu toplumun var olabilmesinin esası olarak anlamak gerekmektedir" biçimindeki gözleminde,bu durum açıkça görülmektedir.⁶

Bu geleneksel sivil toplum kavramı, 18.yüzyılın ortalarında içten içe çökmeye başlamıştır. Bu geçiş çağının terminolojik çalkantıları içindeki birçok kavramla aynı kaderi paylaşan sivil toplum düşüncesi,kırılgan ve çok anlamlı bir hale, yoğun bir tartışma ve çatışma nesnesi haline gelmiştir.Sivil toplum terimi, 1750-1850 dönemi boyunca, Avrupa siyasal düşüncesinde kilit bir sözcük olarak varlığını korumuştur.Ancak, bu dönemin ortalarına gelindiğinde, geleneksel olarak "societas

⁵ Keane, a.g.e., ss.47-48.

⁶ "David Hume, 'Of the Origin of Government (1752)', Charles W.Hendel (der.), **Political Essays**,(Indianapolis ve New York,1953), s.42", Keane,a.g.e., s.48'deki alıntı.

civilis” denilen ilişkisel kavramla birbirine bağlanmış olan sivil toplum ve devlet, farklı varlıklar olarak görülmüştür.Eski sivil toplum kavramını bozan ve “alt bölümlere ayıran” bu yüz yıllık süreç,coğrafya, zaman ve anlam bakımından büyük ölçüde karmaşık ve düzensiz olmuştur. Bu sürecin coğrafi sınırlarını belirlemek çok güçtür. Sivil toplum ve devlet ayırımının, Kıta Avrupa’sındaki düşüncenin aksine, “devlet”in kendi başına eylemde bulunan ve dolayısıyla da (dönemsel olarak) uyruklarının tam itaatini gerektiren gayri şahsi bir kurum olarak görülmesine pek rastlanılmayan Anglo-Amerikan dünyasından türediği hemen hemen kesindir.Ayırımın yayılması,coğrafi bakımdan en azından başlangıçta, Avrupa’nın batı ve orta bölgeleriyle sınırlı kalmıştır.⁷

1750-1850 döneminde sivil toplum terimi, çok yönlü ve karmaşık niteliğiyle ön plana çıkmıştır. Terimin geleneksel yok olmakta olan anlamı, yorumlar ve tartışmalar yoluyla durmadan farklı anlamlar kazanan devlet ve sivil toplum arasındaki yeni, uzlaşmaz ayırımla yan yana ve bununla çakışarak yaşamını sürdürmüştür.⁸

Sözü edilen karmaşıklıklar göz önüne alındığında, devlet-sivil toplum ayırımının kökenleri, gelişimi ve bölgesel anlamı hakkında genellemelerde bulunmak son derece güçtür.Sivil toplumun yaşamı ve dönemleri hakkında bu tür basitleştirici genellemeler yapmak, ne denli bir konuya giriş ve deneme niteliği taşırsa taşırsın, yine de büyük ölçüde önemlidir.Çünkü bu tür genellemeler, kavramın karmaşık tarihinin çeşitli yönlerini açıklığa kavuşturmaya yardımcı olurken; aynı zamanda bu kavramın, sadece şu anki siyasal çekişmelere ve toplumsal mücadelelere yönelik siyasal düşünce kapsamında değil,tarihsel araştırmalar kapsamında da özgül bir önem taşımasına neden olmaktadır.⁹

Günümüz çağdaş siyasal düşünce tarihinde, liberallerin iktidarının sınırlanmasına duydukları ilginin merkezi bir ögesini,devlet aygıtını “devlet-öncesi”

⁷ a.g.e., ss.48-49.

⁸ a.g.e., s.50.

⁹ a.g.e., aynı yer.

veya “devletin-olmadığı” bir durumdan farklılaştırma çabası oluşturmaktadır. Devletin olmadığı alan ile devlet alanını birbirinden ayırmaya ve dolayısıyla da, meşru devlet eyleminin kapsamını sınırlamaya yönelik bu kuramsal girişimin beş farklı modelini ayırt etmek olasıdır.¹⁰

a) Birinci model Bodin, Hobbes, Spinoza ve diğer düşünürlerce temsil edilmektedir. Bu modelde devlet, doğal durumun radikal olumsuzlaması olarak düşünülmektedir. Devlet-öncesi bu durum, bazen, görece barışçıl bir durum olarak kavranırsa da, çoğu kez, son derece istikrarsız ve anti-sosyal bir durum olarak, bir sürekli savaş durumu olarak görülmektedir. Devlet, bu doğal savaş durumunu ortadan kaldırma meşruluğunu veya vekaletini korku içindeki sakinler arasındaki sözleşme sürecinden almaktadır. Sonuçta ortaya çıkan sivil toplum, devlete ve devletin yasalarına eşdeğer görülmektedir.¹¹

b) İkinci model Pufendorf, Locke, Kant, Fizyokratlar, Adam Ferguson ve diğer İskoç Aydınlanma düşünürleri tarafından geliştirilmiştir. Bu modele göre, toplum doğaldır. Devlet, toplumu korumalı ve düzenlenmelidir. Ancak devletin işlevi önceki modelde olduğu gibi doğal durumun yerine geçmek olmamalıdır. Tersine, devlet, toplumun potansiyel özgürlük ve eşitliğini gerçekleştiren ve tamamlayan bir aracı konumundadır. Sözü edilen model, doğal durumun korunması ve tamamlanmasına yaptığı vurgudan dolayı, karakteristik olarak, sivil toplum ve devlet ayırımını bulanıklaştırmaktadır.¹²

c) Devlete karşı sivil toplum teması, ilk kez bu modelde merkezi hale gelmiştir. Devlet zorunlu bir kötü ve doğal toplum da koşulsuz iyi sayılmaktadır. Devlet, toplumun genel yararı için verilen toplumsal iktidar vekaletinden öte bir şey değildir. Devletten önce var olan ve sahip olduğu karşılıklı çıkar ve dayanışma ağlarının evrensel güvenlik ve barışa katkıda bulunduğu topluma doğru doğal bir

¹⁰John Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çev. Necmi Erdoğan, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), ss.60-61.

¹¹ a.g.e., s.61.

¹² a.g.e., aynı yer.

eğilimin olduğu söylenir. Bunun için, sivil toplum daha kusursuz oldukça, kendi işlerini daha çok kendisi düzenlemekte ve hükümete daha az gerek duymaktadır. Bu modele ilişkin düşünsel açılımlar, Thomas Paine tarafından dile getirilmiştir.¹³

d) Dördüncü model, Hegel'in düşünceleri etrafında biçimlenmiştir. Hegel'e göre, devletin görevi sivil toplumu korumak ve aşmaktır. Sivil toplum ise, doğal özgürlük durumu olarak değil; ekonomiyi, toplumsal çıkar gruplarını ve "medeni hukuk" ile "refah"ı yürütmekle sorumlu kurumları kapsayan, tarihsel olarak kurulmuş bir etik yaşam düzeni şeklinde kavramaktadır. Devlet, ne sürekli savaş halindeki toplumun radikal olumsuzlamasıdır ve ne de toplumu tamamlayan bir araçtır; sivil toplumu "biçimsel evrensellik"ten "organik gerçeklik"e dönüştürmek için, onun bağımsızlığını sınırlayan ve koruyan yeni bir uğraktır. Devlet, ancak sivil toplumun varlığını kabul ederek ve sivil toplumu doğal bir konumda tutarak, özgürlüğünü koruyabilir.¹⁴

e) Beşinci ve son model ise, yeni devlet müdahalesi biçimlerinin sivil toplumun soluğunu kesmesinden dolayı çekince duymaktadır. Model, devlete doğrudan bağımlı olmayan, öz-örgütlü ve yasal bakımdan garanti altına alınmış bir alan olarak kavranan sivil toplumu korumanın ve canlandırmanın önemini vurgular. Bu görüş, John Stuart Mill'in yazılarında ve Tocqueville'in halkın seçtiği, yeni, modern bir despotizm tipinden duyduğu kaygıda belirgindir. Mill ve Tocqueville'e göre, modern çağın belirleyici siyasal sorunu, demokratikleşmenin harekete geçirdiği eşitleştirme eğilimlerinin, önüne engeller çıkarılmasıdır. Özellikle toplumun demokrasi ve eşitsizlik isteklerine karşın; devletin iktidarını kötüye kullanması, sivil toplumu yutması ve yurttaş özgürlüklerini kısıtlamaya çalışması önlenmesi gereken başlıca sorunlardır.¹⁵

Yukarıda ele alınan bu beşli sınıflandırma, son zamanlardaki devlet-sivil

¹³ a.g.e., ss.61-62.

¹⁴ a.g.e., s.62.

¹⁵ a.g.e., ss.62-63.

toplum ayırımına ilişkin tartışmalarda görülen tarihsel bilgisizliği, berraklık eksikliğini ve zihin karışıklığını gidermeye yarayabilir. Ayrıca, sözü edilen modeller Marksçı modern devlet ve sivil toplum anlayışının sınırlarını saptamaya ve bu alanda Gramsci'nin getirdiği yeni yorumları anlamaya da yardımcı olabilir.¹⁶

2.Sözleşmeci Düşünürlerde Sivil Toplum Kavramı

Sözleşmeci düşünürlerin argümanlarıyla, sivil toplum kavramı özel/kamusal alan ayırımına dayanarak şekillenmiştir. Sivil toplum, özel alandan ayrı kural, işleyiş ve sorumlulukları olan kamusal alan anlamında kullanılmıştır. Kamusal alanın temel toplumsal profilini "sivil toplum" oluştururken; özel alanın toplumsal minyatürünü ise "aile" oluşturmuştur. Bu nedenle temel ayırım, daha çok aile ile sivil toplum arasında ortaya çıkmaktadır. Aile veya özel yaşam kan bağı ve doğal duyarlılıklara dayanırken; sivil toplumsal yaşam evrensel, objektif, kişilerden soyutlanmış, başarı, hak, eşitlik, mülkiyet vb. kavramlara dayanmaktadır.

Bunun da ötesinde sözleşmeci teorilerde iki alan arasındaki temel farklılıklar, kadın-erkek ayırımında somutlaşmaktadır. Sivil toplum, erkeklerin kamusal alanda gerçekleştirdikleri sözleşmenin bir uzantısı olarak kabul edilirken; özel alan veya aile yaşamı ise kadın merkezli olarak tasarlanmaktadır.¹⁷

a.Hobbes'da Sivil Toplum Düşüncesi

Hobbist kuramda, "devlet" kavramının yanı sıra "ulus" kavramı da yer almaktadır. Temelini "sosyal sözleşme"nin oluşturduğu egemen güç, sözleşenlerin tüm güçlerinin toplamından meydana gelmiştir. Başka bir deyişle, üyelerin kendi aralarında anlaşarak, güçlerini devretmeleriyle kurulan egemenlik, bir "ulus egemenliği"dir. Egemenlik "yaratıcılarda", diğer bir ifadeyle "ulus"tır. Ulus, devletle doğar ya da halk, devletin kurulmasından önce var olamaz. Bu anlamda

¹⁶ a.g.e., s.63.

¹⁷"Elizabeth F.Genouese, **Feminism Without Illusions**, (Chapelhill ve London: The University of North Caroline Press, 1991), ss.176-177", Çaha, a.g.e., s.21'deki alıntı.

ulus,devletin kurulmasının bir sonucudur.¹⁸

Hobbes bu anlamda, toplumsal barış ve uyumluluğun gerçekleşmesi için güçlü bir siyasal otoritenin kurumlaşmasına özel bir önem ermiştir. Ayrıca, toplumsal barışa bir tehdit unsuru olarak kabul edilen bireycilik ve farklılık esasına dayalı eğilimlerin egemenlik hakkını da siyasal otoriteye devretmesini öngörmüştür. Hobbes, siyasal otoritenin ortaya çıkışını insan doğasının bir gereği olarak kabul etmiştir. Doğa durumunda kıyasıya rekabet, yarış ve çatışma içinde olan bireyler temelde kendi kişisel çıkar ve güdülerini tatmin peşindedirler.Tanımı yapılan bu doğal denemde,düşünüre göre "insan insanın kurdu"dur (homo hominu lipus).İnsanlar akıl ve ihtirasa birlikte sahiptir.İhtirasa, halkı bencilce duygularını tatmin etmeye yöneltirken, akıl ise onu belli bir uyum içerisinde yaşama gerekliliğine zorlamaktadır. Ölüm korkusu, başkalarına muhtaç olma hissi,refah içinde yaşama arzusu ve diğer isteklerini ancak verimli ve kollektif bir disiplin içinde elde edebileceğini anlaması gibi rasyonel değerlendirmeler, bireyleri kollektif bir otoritenin gerekliliğine götürmektedir.¹⁹

"Güvenlik devleti" şeklinde ifadelendirilen siyasal otoritenin, zorla sağladığı bu barışçıl düzene "sivil toplum" adı verilmiştir. Ayrıca,sivil toplum, kavgacı ve açgözlü bireyler arasındaki şiddetli rekabet ile tanımlanan doğal durumun radikal bir olumsuzlanması olarak da düşünülmektedir. Hobbes'un "güvenlik devleti"ni haklılaştırması, savaş ile sivil toplum arasındaki çarpıcı karşıtığa dayanmaktadır.²⁰

Dolayısıyla kişisel korunma ve güvenlik ihtiyacı hisseden bireyler, kendilerini cezai yaptırımlarla sınırlayabilecek zorlayıcı bir güce gereksinim duymuşlardır. Bu da tek tek birey veya grupların istek, arzu, hırs ve tutkularını bir kişinin (monark) ve onun gözetimindeki meclisin şahsında tek bir iradeye dönüştürülmesi anlamına gelmektedir.²¹ Bir başka deyişle,toplumsal çoğulculuk ve farklılıklar

¹⁸ Cemal Bali Akal, **Sivil Toplum Tanrısı**, (İstanbul: Afa Yayıncılık,1990), s.110.

¹⁹ "Thomas Hobbes,'Leviathan',C.B.Macpherson (der.),(Penguin Book,1968), Ayrım I, Böl. 14, ss.189-190", Çaha, a.g.e., s.21'deki alıntı.

²⁰ Keane, 1994, a.g.e., ss. 63-64.

²¹ "Hobbes, a.g.e., Ayrım II, Böl.17, s. 223", Çaha, a.g.e., s.21'deki alıntı.

üzerinde monarkın şahsında tek bir iradenin egemenliğinden söz edilmektedir.

Hobbes bu anlamda, bireylerin gönüllü iradelerinin katkısıyla oluşturulmasından dolayı "güvenlik devleti"ni meşru saymıştır."Güvenlik devleti"nin yöneticileri, doğal savaş durumunu sürekli ortadan kaldırma vekaletini, devletin terörden yılmış sakinleri arasındaki sözleşme sürecinden almışlardır. Bu yüzden "güvenlik devleti", bir kez kurulduktan sonra, mutlak bir özellik sergilemektedir. Toplumu oluşturan bireyler, sonsuza kadar öz-yönlendirme hak ve güçlerinin bir kısmını, şiddet, vergilendirme, kamuoyu oluşturma, politika belirleme ve yönetme araçları üzerinde tekel kuran bir organa terk etmişlerdir.Böylece bireyler,bir daha asla yakayı kurtaramayacakları bir devlet güçleri ağıyla kuşatılmışlardır.²²

Hobbes tarafından şekillendirilen bu kuramda, devlet ile sivil toplum doğal duruma alternatif olarak eşanlamlıdır. Bir başka deyişle, Hobbist kuramda sivil toplum kavramı, doğal durumun karşıtı olarak devletli toplum anlamına gelmektedir.²³

Sözü edilen bu devlet modelinde, bireyler barış ve güvenlik içinde yaşamak ve doğal durumun olumsuzluklarından korunmak için iradelerini devrettikleri kişinin veya meclisin öngördüğü tüm buyruklara mutlak itaat sözü vermiş olurlar. Bu yoldan başa geçmiş bir hükümdar, Hobbes'a göre, bütün uyrukları görevine son vermek istese bile başta kalabilmelidir. Hükümdarın hakları en az yetkileri kadar mutlak olmalıdır.O artık uyruklarından çok Tanrı'ya karşı sorumludur. Hobbes, böylece atomistik ve farklı çıkarlar etrafında odaklanan çoğulcu bir toplum profilini tek kişinin şahsında eriterek sivil toplumun bugünkü anlamıyla oluşumuna adeta set çekmektedir. Böylesi bir projede kamusal alan çok net bir biçimde tekil norm ve düzeneklerden oluşmaktadır. Mutlak iradenin boyutları toplumsal yaşamın tüm titreşim noktalarına yansımakta ve monoton bir toplum tipi ortaya çıkmaktadır.²⁴

²² Keane, 1994, a.g.e., s.64.

²³ Akal, a.g.e., ss.35-36.

²⁴ Çaha, a.g.e., s.22.

b.Locke'da Anayasal Devlet Anlayışı

13.yüzyıldan başlayan iktidarın dünyevileşmesi süreci, sivil toplumun otonomisini kazanmasıyla birlikte gelişmiştir. Gelişen kapitalizm ile burjuva sınıfı kendi çıkarlarına uygun siyasal modelleri getirmek istemişlerdir. Başlayan bu yeni dönemin en önemli özelliklerinden biri, siyasal iktidarın ekonomiye bağımlı bir hal almış olmasıdır. Liberalizmi karakterize eden husus ise, bu rejimin devlet ve sivil toplum ayırımı üzerine kurulu olmasıdır. Liberalizm, sivil toplumun üstünlüğü ilkesini beraberinde getirmiştir. Bu yeni öğretilerde, devletin sivil topluma müdahale etmemesi öngörülmüştür. Otonom bir sivil toplumun kurulması ve onun siyasal toplumla olan ilişkisi sorunu, diğer düşünürler gibi Locke'un da düşünsel açılımlarda bulunduğu önemli konulardan biri olmuştur.²⁵

Sözleşmecî düşünür Locke'un sivil toplum argümanı da Hobbes'un çizgisinde gelişmiştir. Devlet, her ikisinde de, yeryüzünde birlikte yaşayan bireyler arasında ortaya çıkan çatışmaların zaptedilmesine yönelik olarak tasarlanmıştır. Her iki model de, siyasal olarak sağlanan bu sükun ortamına "sivil" veya "siyasal" toplum diye atıfta bulunmaktadır. "Huzur, güven ve barış içinde yaşama" durumu olarak sivil toplum, "özgür, eşit ve bağımsız" erkek bireyler arasındaki istikrarlı etkileşimler karmaşasından oluşmakta; bu bireylerin mülkleri ise, siyasal olarak - bir başka deyişle, yasaların formüle edilmesi, yürütülmesi ve uygulamaya konması sürecini tekeline alan devlete tabi kılınmaları yoluyla- güvence altına alınmaktadır.²⁶

Locke da, Hobbes gibi doğa durumundan yola çıkarak özgür bireylerin kendi rızalarıyla gerçekleştirdikleri siyasal topluma ulaşmıştır. Ancak Hobbes'un aksine, O'na göre doğa durumunda insanlar özgür olup; onları bağımsız, eşit olmaya zorlayan ve başkasına zarar vermekten alıkoyan doğal kanunlar vardır. Bu kanunlar, insanların doğa durumunda sahip oldukları "yaşam", "özgürlük" ve

²⁵ Kürşat Bumin, **Sivil Toplum ve Devlet**, (İstanbul: Yazko Yayınevi, 1981), s.21.

²⁶ Keane, 1994 a.g.e., s.67.

“mülkiyet” haklarını teminat ve güvenlik altında tutmaktadır.²⁷

John Locke, modern insan hakları teorisinin ilk geliştircisidir. Gerçekten de günümüzde insan hakları deyince, insanın doğuştan sahip olduğu, vazgeçilemez, devredilemez haklardan bahsedilmektedir. Bu klasik hakların, Locke'un kavramlaştırmasına sadık kalarak “yaşam, özgürlük ve mülkiyet” hakları olduğu genellikle kabul edilmektedir. Haklarla ilgili bu üçlü sınıflandırma, hala geçerliliğini korumakta ve günümüz çağdaş demokrasilerinde kullanılmaktadır.²⁸

Locke'a göre, Tanrı insanları toplumsal bir varlık olma eğiliminde yaratmıştır. Toplum, insanların güvenlik aynı zamanda refahına seslendiği için insanlar bu yaşamı üst düzeyde tercih etmektedir. Ataerkil aile doğal dayanışmanın ilk ve en temel biçimi olup; aynı zamanda insanların karşılaştığı ilk toplumsal kurumdur.²⁹ Ancak, bireyler kendi yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını daha etkili biçimde kurumlaşmış bir toplumda korumak ve sürdürmek eğilimindedirler.³⁰

Doğa durumunda özgür olan bireyler, kendi mülkiyetlerini korumak için bir sözleşme gerçekleştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Mülkiyet kavramı ise bireyin yaşamı, özgürlüğü ve malı anlamında kullanılmaktadır.³¹

Bununla birlikte, sözü edilen doğa durumunda cezaların uygulanmasını sağlayacak ortak ve nesnel bir araç yoktur. Her bir bireyin mülkiyetinin korunması kesin güvence altına alınacaksa, bu elverişsizliklerin ortadan kaldırılması gerekir. Dolayısıyla, siyasal sözleşme topluluk için üç işlevden oluşan ek bir güç sağlamaktadır. Bu üç işlev, yasama, yürütme ve yargı erkleridir. Siyasal topluma geçiş, bu erklerin kurumsallaşmasından başka birşey değildir.³²

²⁷ “John Locke, ‘The Second Treaties of Government’, Peter Laslett (der.), **Two Treaties of Government**, (New York:Cambridge University Press,1988), s.89”, Çaha, a.g.e., s.23'deki alıntı.

²⁸ Atilla Yayla, **Liberal Bakışlar**, (Ankara:Siyasal Kitabevi,1993), ss.22-23.

²⁹ Keane,1994, a.g.e., s.68.

³⁰ Çaha, a.g.e., ss.23-24.

³¹ a.g.e., s.24.

³² Gülnur Savran, **Sivil Toplum ve Ötesi**, (İstanbul:Alan Yayıncılık,1987), s.31.

C.E.Vaughan'a göre, "Locke için doğa durumu sivil toplumun kendisidir; birincisinin tek eksiği siyasal aygıtın olmayışıdır".³³ Bir başka deyişle, Locke'un sivil durumu, doğal duruma ek olarak, zaten varolan bir doğal "toplum"da ortaya çıkabilecek olan gerilim ve çatışmaları çözümlenecek bir siyasal aygıtı kapsamaktadır.

Doğa durumu karşısında sivil durumu belirleyen bu siyasal boyutun, topluluğun üyelerinin kendi doğal güçlerine dayanmasıdır. Doğa durumunda herkesin bir yargı ve uygulama gücü vardır. Bireyin sözleşmeyle devrettiği de bu güçlerdir. Diğer bir ifadeyle, "herkesi doğa yasasını uygulama gücünden yoksun kılıp, bunu kamuya bırakmak" şeklinde de tanımlanabilir. Dönüşümün özü işte bu noktada yatmaktadır. Locke'un anladığı anlamda sivil durum, topluluğun üyelerinin siyasal güçleri kendilerinden kopararak, aynı bireylerin mülkiyet hakları, aile gibi başka yönlerinin karşısına ayrı bir alan olarak koyulduğu ölçüde siyasaldır.³⁴

Doğal alan ve siyasal alan ikiliği çerçevesinde, Locke'un siyasal aygıtı eleştiriye ve dönüşüme açıktır. Bunu olanaklı kılan ise, düşünürün hükümetin oluşumunu iki aşamada tanımlamasıdır. Toplumsal sözleşmenin birinci aşamasında, bireyler karşılıklı olarak bireysel güçlerinden vazgeçip, bu siyasal güçleri siyasal bütüne devretmeleriyle sivil toplum oluşturulur. İkinci aşamada ise topluluğun üyeleri tarafından yönetim biçimi belirlenir. Yönetimin oligarşik, monarşik ya da temsili seçim sistemine mi dayanacağı konusunu, sözleşmeyi gerçekleştiren bireyler kararlaştırmaktadır.³⁵

Bu ikinci sözleşme, beraberinde belli bir güvene dayanmakta ve gerekli görüldüğünde topluluk üyeleri tarafından geri çekilebilmektedir. Böyle bir durum ortaya çıktığında ise, dağılacak olan yalnızca siyasal gücün örgütlenmesidir. Sivil toplumun tümünün, bundan olumsuz etkileneceği düşünülmemektedir. Bir başka deyişle, Locke'un kuramı, topluluğun hükümeti devirmesine olanak tanımaktadır.

³³ "C.E.Vaughan, 'Giriş', *The Political Writings of J.J. Rousseau*, (Blackwell: Oxford, 1962) s.16", Savran, a.g.e., s.31'deki alıntı.

³⁴ a.g.e., s.32.

³⁵ Çaha, a.g.e., s.24.

Çünkü siyasal olanla siyasal olmayan arasında bir kez kesin ayırım yapılmış ve siyasal olmayan doğa durumundan türetilmiştir.³⁶

Locke, Hobbes'dan farklı olarak sivil toplum içinde sosyal gruplara önemli bir ağırlık vermiştir.Düşünüğe göre sivil toplumda, hiçbir bireyin hukuk devletinden muaf tutulmaması gerekmektedir.Locke,“zengin ile yoksul için, sarayın gözdeleri ile saban süren köylüler için ayrı hükümler” olmaması gerektiğini vurgulamıştır.³⁷

Bununla birlikte,Locke'un mutlak egemen iktidara karşı geliştirdiği eleştiriler de abartılmamalıdır.Sözgelimi,oy hakkından yoksun olanlar, neyin kendilerinin yararına olduğunu tanımlamakta sınırsız iktidara sahip olan yöneticilerin salt nesnelidirler. Bu anlamda oy hakkından yoksun olanlar, sivil toplumun içinde yer almakla birlikte, sivil toplumun bir parçası değildirler.Sivil toplum, kayıtsız şartsız uymaya zorlandıkları, ama bütünüyle de dışlandıkları bir dünyadır. Sivil haklara sahip olmadıklarından, hiçbir zaman gayri meşru diye itiraz edemeyecekleri bir devlet iktidarının oyuncakları durumundadırlar.³⁸

Özetle,Locke sivil toplumun modern toplumdaki tanımına çok uygun bir argüman geliştirmiştir.Hobbes'un aksine,kamusal alana tamamen politik bir boyut kazandırırken,aynı kamusal alanda bireyler ve gruplara,dolayısıyla örgütlü topluma da yer bırakmış ve devleti mutlak bir hegemonya aygıtı olmaktan çıkarmıştır.Genel yarar veya irade ilkesini sosyal gruplar şahsında parçalara ayırarak kamusal alanın dışındaki özerk alanlara da yer bırakmıştır.³⁹

c.Rousseau'da Genel İrade ve Sivil Toplum

Jean Jacques Rousseau da Locke ve Hobbes gibi,sivil topluma ilişkin değerlendirmelerine doğa durumundan başlamaktadır. Rousseau'nun ortaya koyduğu düşünsel açılımlar, günümüz demokrasilerini anlamamız açısından belli

³⁶ Savran, a.g.e., ss.32-33.

³⁷ Keane, a.g.e., s.69.

³⁸ a.g.e., aynı yer.

³⁹ Çaha, a.g.e., s.24.

bir önem taşımaktadır. Düşünür yaygın anlayış çerçevesinde, burjuva demokrasilerinin kuramcısı olarak değerlendirilmektedir. Max Adler'den Della Volpe'ye ve yakın zamanlarda Colletti ve Rosanvallon'a kadar birçok düşünür, Rousseau'yu, Marx ve Lenin'in habercisi olarak göstermeye çalışmaktadırlar.⁴⁰

Della Volpe, "Rousseau ve Marx" adlı yapıtında özgürlüğü ikiye ayırmaktadır:

Locke, Montesquieu, Kant gibi düşünürlerin sistemlerinde gördüğümüz "sivil özgürlük"; Rousseau, Marx ve Lenin'de bulduğumuz ise "eşitlikçi özgürlük"tür. Sivil özgürlük burjuva özgürlüğüdür, sivil toplumu oluşturanların özgürlüklerinin toplamıdır. Burjuva liberal devletin parlamenter sistemi, sivil özgürlüğün hukuksal-politik araçlarıdır. Eşitlikçi özgürlük ise evrensel bir boyuttur. Burada bireyin kişiliğinin toplumsal planda gerçekleşmesi söz konusudur.⁴¹

Bir başka deyişle, bu iki tür özgürlük arasındaki ayırım, aynı zamanda liberalizm ile sosyalizm arasındaki ayırma işaret etmektedir. Volpe'ye göre, eşitlikçi özgürlük, burjuva demokrasilerindeki parlamenter sistemin yerine, işçi sınıfının yönetimi doğrudan üstlenmelerini gerektirmektedir. Volpe'nin değerlendirmesiyle, Rousseau da Marx ve Lenin gibi "doğrudan demokrasi"nin bir kuramcısıdır. Bu anlamda, Rousseau'nun düşüncesinde toplumun, iktidarı ve egemenliği doğrudan geri alması vurgulanmaktadır. Toplumun iktidarı geri alışı ise, toplum ve sivil hükümet veya sivil toplum ve siyasal toplum veya toplum ve devlet ayırımının ortadan kalkmasının belirtkesidir.⁴²

Rousseau'ya göre insan, doğa durumunda kültür ve anlam sisteminden tamamen uzak, boş (tabula rasa) bir varlık olarak çevresi ile barış içinde yaşamaktadır. İnsanlar birarada yaşamının yararlarını gördükleri ve bu şekilde doğal afetlerle baş edebileceklerini düşündükleri için biraraya gelerek toplumu gerçekleştirirler. O'na göre toplumun oluşması, beraberinde bireyler arasındaki

⁴⁰ Bumin, a.g.e., s.22.

⁴¹ a.g.e., aynı yer.

⁴² a.g.e., s.23.

kavga ve savaşların da başlaması anlamına gelmektedir.⁴³

Topluluğu oluşturan bireyler, barış içinde yaşamak ve kendi mülkiyetlerini korumak için bir yönetimin oluşmasını zorunlu görürler. Bu zorunluluktan dolayı bireyler biraraya gelerek, özel çıkar ve iradelerini "genel irade"ye dönüştürerek toplumsal sözleşmeyi gerçekleştirmişlerdir. Sözleşme gereği, bireyler özel iradelerini bu noktadan sonra kaybetmişlerdir. Ancak, karşılığında can ve mal güvenliğini sağlamışlardır. Toplumsal sözleşmeyi gerçekleştirdikleri andan itibaren bireyler artık "farklılık" içeren birer potansiyel olmaktan çıkmakta; "genel irade"nin birer taşıyıcıları haline gelmektedirler. Toplumun üyeleri bundan böyle, bir birey olarak yeni anlam sistemlerine, yeni anlayışlara, ilişkilere ve daha üst düzeyde bir eşitliğe sahip olmuşlardır.⁴⁴

Rousseau,"genel irade"ye özel ve ayrı bir anlam yüklemiştir. Genel irade; özel çıkar, inisiyatif ve teşebbüse karşıdır. Düşünür, özel inisiyatife yol verilmesi durumunda herkesin farklı bir ses çıkaracağını ve bunun da "genel irade"yi zedeleyeceğini vurgular. Özel inisiyatif bireylerde rasyonel bir egoizme yol açacak, herkes farklı bir tarafa çekecek ve böylece ayrılıklar doğacaktır. Bu nedenle kamusal alandaki farklılık ve ayrılıkların mutlak bir harmoniye dönüşmesi, toplumun genel iyiliği açısından zorunludur. Rousseau bu görüşüyle, aslında modern dünyadaki demokratik ve sivil toplumsal hareketlerin önünde durarak adeta "totaliter" bir yolun işaretini vermektedir.⁴⁵

Bu düşünsel açılımı doğrular şekilde, Rousseau "yasama gücünde değil,ancak yürütme gücünde halkın temsil edileceğini" söylemektedir. Çünkü O'na göre, yasa genel iradenin açıklanmasından başka birşey değildir.⁴⁶ Ayrıca

⁴³ "J.Jacques Rousseau, **The Social Contract and Discourse**, Çev.G.D.H. Cole, (New York: E.S.Dutoon,1950), s.236", Çaha, a.g.e., s.25'deki alıntı.

⁴⁴ Irving M.Zeitlin, **Ideology and the Development of Sociological Theory**, (New Jersey: Prentice-Hall Inc.,1968), s.33.

⁴⁵ "Lynda Lange,'Women and the General Will', Eva Figes (der.), **Patriarchal Attitudes**, (London: Panther,1972), s.105", Çaha, a.g.e. s.26'daki alıntı.

⁴⁶ Bumin, a.g.e., s.24.

düşünür,kendinden önce gelen teorisyenlerden daha derin bir yankı yaparak, bütün halkın genel iradesini temel gücü olarak kabul etmeyen her çeşit yönetim biçiminin haklı olamayacağını kaleme aldığı eserlerde dile getirmiştir.⁴⁷

Özet olarak, Rousseau ile Locke aynı noktadan (doğa durumu) hareket etmelerine ve aynı kilit kavramı (toplumsal sözleşme) kullanmalarına rağmen iki farklı geleneğin birer yüzünü temsil etmektedirler. Locke, Anglo-Sakson geleneğin çizgisinde özel inisiyatif, sivil toplum, otonomi, özgürlük, bağımsızlık, çok seslilik ve bütün bunların bileşimi olan “demokrasi”yi vurgularken;Kıta Avrupa’sı çizgisinde kalan Rousseau kollektivite, tek toplum, merkezîyetçilik, bağımlılık, tek seslilik ve bunların bileşimi olan “Cumhuriyet”i vurgulamaktadır. Aslında Locke ile Rousseau’nun argümanları, İskoç aydınlanmasına kadar uzanan “Anglo-Sakson” gelenek ile Alman ve Fransız aydınlanmasından esinlenen “Kıta Avrupa”sı geleneği arasındaki keskin ayrımı da göstermeye yetmektedir.⁴⁸

3.Hegel’de Sivil Toplum Yaklaşımı ve Devletin Üstünlüğü

Sivil toplumu devletten ayırarak, onu ayrı bir alan olarak kullanan ilk düşünür F.Hegel olmuştur. Batı siyasal literatüründe Hegel’e kadar, sözleşmeci düşünürlerde de görüldüğü üzere, sivil toplum siyasal toplumla özdeş anlamda kullanılmıştır.

Hegel’in kullanımında, sivil toplum terimi daha az olumlu bir anlam kazanmaktadır. Sivil toplum, sürekli olarak devlet gözetimine ve denetimine ihtiyaç duyan sakatlayıcı bir kendilik olarak görülmektedir.⁴⁹

Düşürün ortaya koyduğu “evrensel devlet” modeli, modern sivil toplum ve devlet kuramlarına önemli ve vazgeçilmez iki yeni katkıda bulunmaktadır. Birincisi, Paine’in savunduğu “minimum devlet”⁵⁰ modelinden farklı bir şekilde, özgürlüğün

⁴⁷ Harold J.Laski,**Demokrasi Nedir?**,Çev.Necati Hersek,(İstanbul:Evren Yayınları,1962), s.13.

⁴⁸ Çaha, a.g.e., s.26

⁴⁹ Keane,1993, a.g.e., s.67.

⁵⁰ Thomas Paine tarafından geliştirilen “minimum devlet” modelinde, devlet zorunlu bir kötü, doğal toplum ise koşulsuz iyi sayılmaktadır. Meşru devlet, toplumun ortak yararı için

doğal bir koşulu olarak değil de; ataerkil aile düzeninin basit dünyası ile evrensel devlet arasında “konumlanmış” bulunan tarihsel olarak üretilmiş ahlaki yaşam alanı biçiminde kavranmıştır. Bu alan piyasa ekonomisini, toplumsal sınıfları, meslek birliklerini ve refah ile medeni hukukun yürütülmesinden sorumlu kurumları kapsamaktadır. Sivil toplum ise, aralarındaki ilişkiler medeni hukuk tarafından düzenlenmiş bulunan ve bu halleriyle de doğrudan doğruya siyasal devlete bağımlı olmayan özel bireylerin, sınıfların ve kurumların oluşturduğu bir mozaiktir.⁵¹

Hegel, bu açılımıyla sivil toplumun zaman ve mekanın dışında var olan, önceden verili ve değişmez bir yaşam kaynağı olmadığını irdelemektedir. Sivil toplum, uzun ve karmaşık bir tarihsel dönüşüm sürecinin ürünüdür. O’na göre, sivil toplumun yaratılması, modern dünyanın başarısıdır. Ayrıca, sivil toplumun geliştirdiği “ihtiyaçlar sistemi” doğal çevreden açık ve kesin bir kopuşu temsil etmektedir.⁵²

Erken modern sivil toplum ve devlet kuramlarına Hegel’in yaptığı ikinci katkı ise, bu doğalcılık eleştirisinden çıkmaktadır. O’na göre, sivil toplumun çeşitli öğeleri arasında zorunlu bir özdeşlik veya uyumdan söz etmek mümkün değildir. Sağlığı bozulmamış bir aşktan beslenen uyum, ataerkil ailenin temel bir karakteristik özelliğidir. Ancak, sivil toplumda durum başka türüdür. Sivil toplumun çoğul etkileşim ve kolektif dayanışma biçimleri çoğunlukla kırılğan ve ciddi çatışmalara maruz bir haldedir. Modern sivil toplum, özel çıkarlarla karşılaştığı, dinmek bilmez mücadelelerin yaşandığı bir savaş alanıdır. Bu durum, sivil toplumun kendi çoğulluğunu felce uğratma ve etkisizleştirme eğilimi gösterdiği anlamına da gelmektedir.⁵³

verilen bir iktidar yetkisinden öte birşey değildir. Sivil toplum daha kusursuz oldukça, kendi işlerini daha çok kendisi düzenlemekte ve hükümete daha az gereksinim duymaktadır. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Keane,1993, a.g.e., ss.60-67 ve Keane,1994, a.g.e., ss.71-76).

⁵¹ a.g.e., aynı yer.

⁵² Keane,1994, a.g.e., s.76

⁵³ a.g.e., ss.76-77.

“Hukuk Felsefesi” adlı kitabında Hegel etik yaşamı aile, sivil toplum ve devlet gibi üç ayrı alana ayırmaktadır. Her biri bireyin etik yaşamını ayrı bir düzlemde ve farklı normlarla düzenlemektedir. Aile yaşamı içinde, aile bireylerinin “bireyci” özellikleri ailenin doğal harmonisi içinde kaybolmaktadır. Karşılıklı sevgi, fedakarlık, saygı ve itaat, uzlaşma ailenin etik kurallarını oluşturmaktadır. Ancak sivil topluma geçirildiğinde bu doğal unsurlar ve uyum kaybolmaktadır. Aile yaşamının aksine burada bireyler, yoğun istek ve kaprislere sahip olarak birbirlerinin düşmanı olmaya başlamaktadır. Düşünüğe göre sivil toplum, aile bireylerini aile bağlarından koparmakta, aralarındaki uyumu bozmakta ve her birini bir diğ erinin düşmanı haline getirmektedir.⁵⁴

Hegel’e göre sivil toplum, üretim, değişim ve tüketime ilişkin alanları içermektedir. Sivil toplum, doğal olarak içinde çelişkiler barındırmaktadır. Ekonomik ilerlemenin koşulu olan bu çelişkiler, ağır bastıklarında topluluk için tehlikeli bir hal almaktadır. Hegel’in ifadesiyle, sivil toplum “bireysel özel çıkarların savaş arenası”dır. Ayrıca, sivil toplumun kendi çelişkilerini aşmak için gösterdiği çaba da yetersizdir. Kısacası, sivil toplum Hegel’de farklılık, özel çıkar ve çatışma alanı olmaktadır.⁵⁵

Dolayısıyla bu noktada, etik yaşamın üçüncü alanı olan “devlet”in gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Devlet alanında, hem aile hem de sivil toplumdaki etikten tamamen farklı olan bir etik ortaya çıkmaktadır. Devlet, Hegel’e göre tarihin ruhunun (Geist) kendini metafiziksel, aşkın (transcendental) bir biçimde realize etmesi anlamına gelmektedir. Devlet, Hegel’in diyalektik felsefesinde aile ile sivil toplumdaki sentez olarak gelişmektedir. Sorgulanmaz ve kaçınılmaz olarak kabul edilen devlet, tebasına yoğun görev ve sorumluluklar yüklemekte ve bunu onların mefaati adına değerlendirmektedir.⁵⁶ Hegel’in üçlü şemasında yer

⁵⁴ “T.M.Knox, *Hegel’s Philosophy of Right*, (New York, Oxford ve London: Oxford University Press, 1967), s.148”, Çaha, a.g.e., s.29’deki alıntı.

⁵⁵ Bumin, a.g.e., s.33.

⁵⁶ Keane, 1993, a.g.e., ss.73-74.

alan ve aile ile sivil toplumdaki sonra gelen devlet, özünde sivil toplumdaki çatışmacı unsurları bir senteze ve harmoniye dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak, sivil toplumu tamamıyla kuşatan devlet, objektif bir çatı olarak özel inisiyatifleri şahsında uyumluluğa yönelmeye zorlamaktadır.⁵⁷

Hegel'de devlet-toplum ilişkisi bir sözleşmeye değil, bireylerin doğal olarak devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanmaktadır. Sivil toplumun bünyesinde taşıdığı iç çelişkilerden dolayı, birliğe ve gerçek bir özgürlüğe ulaşması oldukça zor görünmektedir. Tarihsel ruhun rasyonalizasyonu ancak devletle mümkün olduğu için, sivil toplum devlete bağlanarak özerkliğini kaybetmektedir. Önemli bir güç haline gelen devletin temel görevi, sivil toplumdaki bireylerin ve tarafların çıkarlarını korumak ve onların güvenini kazanmak şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca, sivil toplumdaki özgürlüklerin (bireysel özgürlük ve mülkiyetin korunması) sosyal dengeyi bozmadan yaşayabilmesinin kaçınılmaz koşulu ise, güçlü ve donanımlı bir devlet yapılanmasından geçmektedir.⁵⁸

Özetle, Hegel'in düşünsel açılımlarında sivil toplumun olumsuz bir anlam teşkil ettiği gözlenmektedir. Başka bir deyişle, devletin kaçınılmazlığını vurgulamak için Hegel onu idealleştirirken; sivil topluma ise tamamen olumsuz bir anlam yüklemektedir.

4. Marx'ta Devletin Sonu Ütopyası ve Sivil Toplum

Sivil toplumu devletten ayıran bir diğer düşünür ise Karl Marx'tır. O'nun sivil toplum-devlet ilişkisine yönelik düşünsel açılımları, Hegel'in saptamalarından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.

Hegel'in kuramının temelinde, "devletin, eylem durumundaki akıl olarak" tanımlanması ve böylece devletin "toplumun hakikati" olarak kavranması ve sonuç olarak da, onun modern biçimiyle gerçekleşmesinin "tarihin hakikati"ni oluşturması görüşleri bulunmaktadır. Marx'ın Hegel'i eleştirisi işte bu noktada başlamaktadır.

⁵⁷ "Knox, *Hegel's Philosophy of Right*, s.155", Çaha, a.g.e., s.30'daki alıntı.

⁵⁸ Bumin, a.g.e., ss.29-30.

Marx için, devletin sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, genel çıkarları hakim kılabilecek üstün bir yeri yoktur. Modern devlet Hegel'in anladığı gibi "akıl"ı gerçekleştiren bir kurum değil, kapitalizmin bir ürünüdür. Hegel'de olduğu gibi, devlet sivil toplumu değil, sivil toplum devleti kontrol etmektedir.⁵⁹

Marx'a göre siyasal yaşam toplumsal yaşamın bir uzantısı, bir görüntüsünden başka birşey değildir. Devletin, içinde geliştirdiği politik yaşam sosyal yaşamın açmış olduğu zemin içinde gelişir; dolayısıyla oradaki normlardan bağımsız olarak düşünülmemesi gerekmektedir.⁶⁰

Toplumsal yaşamı aile ile başlatan Hegel'in aksine, Marx'a göre insanın doğayla ilk etkileşimini oluşturan "ekonomik hayat", insan hayatının tüm etkinliklerinin ve sosyal hayatının temel paradigmasını oluşturmaktadır. Marksist söylemde din, aile, devlet, kanun, ahlak, bilim vb. gibi üstyapı kurumlarını ilgilendiren insani etkinliklerin tümü "üretim" biçimine göre şekillenmektedir. Sivil toplum, Marx'a kadar geçen dönem içerisinde burjuva toplumu olarak anlaşılmıştır. Bir başka deyişle, burada burjuvalardan oluşan bir toplumdaki söz edilmektedir. Dolayısıyla sivil toplum, Marx tarafından "üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümü" şeklinde tanımlanmıştır.⁶¹ Marx'ın bu yöndeki açıklamalarını içeren bir alıntı, düşünürün sivil toplumla ilgili düşüncelerinin temel ilkelerini ortaya koymaktadır:

Sivil toplum (bürgerliche gesellschaft), üretici güçlerin özel bir evrimleşme aşamasında, bireyler arasındaki maddi etkileşimin tümünü içine almaktadır..."Sivil toplum" terimi, mülkiyet ilişkilerinin antik çağ ile ortaçağın cemaati içinden evrilmiş olduğu onsekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu haliyle sivil toplum sadece burjuvazi ile birlikte gelişmiştir.⁶²

⁵⁹ Bumin, a.g.e., s.35.

⁶⁰ "Z.A.Pelczynski, 'Introduction', **The State and Civil Society: Studies in Hegel's Political Philosophy**, (London, vd.:Cambridge University Press,1981), s.2" Çaha, a.g.e., s.32'deki alıntı.

⁶¹ Keane,1993, a.g.e., ss.84-85.

⁶² "Karl Marx ve Friedrich Engels, 'Die Deutsche Ideologie', **Werke**, (Berlin 1969), Cilt 3, s.36", Keane, a.g.e., s.85.

Bu açılımlara ek olarak, Marx'da sivil toplum, sivil burjuva toplumundan daha geniş kapsamlıdır. Düşünür işçi sınıfından söz ederken, "sivil burjuva toplumunun bir sınıfı olmayan, sivil toplumun bir sınıfı" demektedir. Marx sivil toplum-devlet ayrımını, bunlardan birini diğerine bağlı kılarak değil, her ikisinin de ortadan kaldırılarak, aşılması çerçevesinde tanımlanabileceğini ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, bu ayrım ne liberalizmdeki gibi sivil toplumu kendi haline bırakıp devleti ona bağımlı kılmakla; ne de Hegel'deki gibi sivil toplumun üzerine devleti koymakla aşılabilecektir. Marx'a göre bu ayrımın aşılması bir "radikal devrimi" gerektirmektedir.⁶³

Marksist felsefede, bu devrimi gerçekleştirecek olan "işçi sınıfı"dır. Çünkü modern devlet temelini, O'na göre burjuva toplumunda bulmaktadır. Burjuva toplumu ile devlet arasındaki bu ilişkiden dolayı, öncelikle burjuva toplumunun önüne geçilmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede, devlet ortadan kaldırılabilir. Bu görev de "tarihsel" olarak işçi sınıfına düşmektedir. Böylece sınıfsız bir toplumda, devleti sona erdirmeye ütopyası gerçekleşmiş olacaktır.⁶⁴

Özet olarak, devlet, Marksist kuramda evrensel ve ulusal ihtiyaçlar doğrultusunda gelişen ve tüm toplumu aynı noktada buluşturan bir kurum olarak değil; egemen sınıfın egemenliğini meşrulaştıran aracı bir kurum olarak gelişmiştir. Bu anlamda, devlet sivil toplumun metafiziksel boyutuna değil, onun yansımalarına işaret etmektedir. Devlet sivil toplumu aşarak onu gölgelemez, tersine sivil toplumdaki mevcut ilişkilerin aynen devam etmesini sağlar. Bu nedenle Hegel'de olduğu gibi, devletle beraber, sivil toplum kaybolmaz. Aksine, yeniden üretilerek sömürüye dayalı ilişkilerin devamına yol açar.⁶⁵

Bununla birlikte, Hegel'de olduğu gibi Marx'da da sivil toplum olumsuz anlamda kullanılmıştır. Ancak, sivil toplumdaki olumsuzluktan hareket ederek metafiziksel bir devlete varan Hegel'in tersine; Marx devletin var olmadığı sosyalist

⁶³ Bumin, a.g.e., s.37.

⁶⁴ a.g.e., s.38.

⁶⁵ Norberto Bobbio ve Jacques Texier, **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çev. Arda İpek ve Kenan Somer, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982), ss.18-19.

bir toplum projesi çizmiştir.

5.Gramsci'de Sivil Toplum ve Devlet

Antonio Gramsci'nin "sivil topluma" ilişkin analizi, klasik Marksist gelenekle kıyaslandığında, önemli bir yenilik getirmektedir. Gramsci, sivil toplumu Hegel ile Marx'ın argümanlarının buluştuğu bir noktada formüle etmiştir. Marx, sivil toplum kavramını ekonomik ilişkiler bütünlüğü olarak anlarken; Gramsci ise bu kavramı ideolojik üstyapı bütünlüğü olarak yorumlamıştır.⁶⁶ Bir başka deyişle, Gramsci'de sivil toplum "altyapısal alana" değil, "üstyapısal alana" aittir.

Son yıllarda Gramsci'nin sivil toplum kavramı üzerine yazılmış çoğu çözümlenmelere rağmen, düşünürün tüm kavramsal sisteminin dayandığı bu temel nokta -az sayıdaki birkaç çalışma, bu sistem içindeki üstyapısal boyutun önemini göstermiş olsa da- yeterince vurgulanmamıştır Bu nedenle Gramsci'nin "Hapishane Defterleri" adlı kitabındaki önemli metinlerden birindeki şu alıntıya değinmek yeterli olacaktır:

Bu anda yapabileceğimiz, üstyapısal iki büyük düzeyi ayırmaktır. Bunlardan birisi; "sivil toplum", yani genellikle "özel" diye anılan organizmalar bütünü, diğeri de; "siyasal toplum" ya da "devlet" diye adlandırılabilir. Bu iki düzey bir yanda yönetici grubun toplumsal yapının tümü üzerinde uyguladığı "hegemonya" işlevine, diğeri yandan da, devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan "doğrudan egemenlik" ya da "yönetim" işlevine karşılık gelir.⁶⁷

Gramsci'nin sivil toplum düşüncesine ilişkin olarak değişik çevrelerce yöneltilen değerlendirmeler, 1960'lı yılların başından itibaren yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Bobbio, Gramsci'yi bir üstyapı kuramcısı olarak değerlendirerek liberal bakış açısına yaklaştırmış; Texier ise, yazarın Marksist gelenekten ayrılmadığını, yalnızca geliştirdiğini vurgulamıştır. Buna

⁶⁶ "Norberto Bobbio, 'Gramsci and the Conpect of Cisil Society', John Keane (der.), **Civil Society and the State**, (London ve New York: Verso,1988), s.75", Çaha, a.g.e., s.33'deki alıntı.

⁶⁷ Hugues Portelli, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çev.Kenan Somer, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982), s.18.

rağmen, Marksist literatürde, Marx'ın ekonomik determinizminden de; Lenin'in otoriter modelinden de koparak, siyasal mücadelede insanın amaçlarına ve iradesine yer açan bir Gramsci belirmiştir.⁶⁸

Gramsci, "sivil toplumu" genel olarak, bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü bir kültürel hegemonya olarak tanımlamıştır. Bu tanıma açılmayacak olursak, düşünür için toplumu anlamak, devleti anlamak anlamına gelmektedir. Bunun da yolu,devleti bir araç olarak gören anlayışın terk edilmesinde yatmaktadır. Gramsci'ye göre, devleti yalnızca burjuvazinin elinde emekçileri baskı altında tutan bir araç olarak görmek, onun çok önemli bir boyutunu gözden kaçırmaktır. Bu boyut, Gramsci'nin sivil toplum olarak adlandırdığı, içinde kültürel ve ideolojik hegemonyanın olduğu boyuttur.⁶⁹

Böylece sivil toplum tartışmasıyla ilgili olarak, "hegemonya" kavramı Gramsci'de anahtar bir kavram haline gelmektedir. Çünkü düşünür, hem devlet hem de sivil toplumu hegemonyanın iki üstyapısal kurumu olarak kabul etmektedir. Gramsci için sivil toplum,"maddi ilişkilerin tümünü" değil,ideolojik kültürel ilişkilerin tümünü; "ticaret ve sanayi hayatının tümünü" değil, tinsel ve düşünsel yaşamın tümünü içermektedir.⁷⁰

Bununla birlikte, hem Marx hem de Gramsci'de, tarihsel gelişmenin aktif ve olumlu uğrağını, Hegel'de olduğu gibi "devlet" değil de, "sivil toplum" temsil etmektedir. Ancak Marx'da bu aktif ve olumlu uğrak altyapısal iken, Gramsci'de üstyapısalıdır. Bir başka deyişle,her ikisinin de vurguladığı şey artık, Hegel'in doğal hukuk felsefecilerinin geleneğini sonuçlandırırken vurguladığı gibi devlet değil, "sivil toplum"dur. Bir bakıma, Hegel'in anlayışını tamamen tersine çevirmişlerdir. Ancak şu farkla ki, Marx'taki ters çevirme, üstyapısal ya da koşullandırılmış uğraktan altyapısal ya da koşullandırıcı uğrağa geçişi ima ederken; Gramsci'de

⁶⁸ Kemali Saybaşılı, **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları,1985), s.53.

⁶⁹ Bumin, a.g.e., s.41.

⁷⁰ Bobbio ve Texier, a.g.e., s.19.

tersine çevirme, üstyapının kendi içinde oluşmaktadır.⁷¹

Gramsci'nin sivil toplum kavramına yönelik olarak yaptığı çalışmalarda, altını önemle çizdiği diğer bir konuyu "hegemonya" oluşturmaktadır. Gramsci'de hegemonya terimi, "kültürel öncülük" anlamına gelmektedir. Gramsci'nin Lenin'e hegemonya teorisyeni olarak attığı saygıya rağmen, Marksizm üzerine günümüzde yapılan tartışmalarda önde gelen hegemonya teorisyeni Lenin değil, Gramsci'nin kendisidir. Şematik bir şekilde söylendiğinde, anlam değişikliği, hegemonyanın "siyasal öncülük" demek olduğu (Gramsci'nin 1926 tarihli çalışmalarında bulunabilen ve ayrıca Sovyet Marksizmi geleneğinde de yürürlükte olan bu anlamdır) dar bir anlam ve "kültürel öncülük" anlamına gelen daha geniş bir anlam arasındaki, muhtemelen önceden hesaplanmamış ama önemli bir ayırımla gerçekleşmiştir.⁷²

Gramsci, yukarıda sözü edilen "kültürel öncülük" temasından hareketle devrimci süreçte ideolojik mücadelenin son derece önemli olduğunu ifade eder. İdeolojinin siyasal mücadeledeki önemi de "hegemonya" (toplumsal iktidar) kavramından kaynaklanmaktadır. Kapitalist toplumda sınıf egemenliğinin, devletin tekelinde bulunan fiziki güç kullanma olanağı dışında, bir de çoğunluğun rızasını sağlamaya yardımcı olan eğitim, basın, hukuk, kültür vb. ideolojik üstyapı kurumları tarafından desteklendiği düşüncesinden hareket eden Gramsci, sosyalizmin kurulmasına yönelik devrimci mücadelenin başarılı olabilmesi için devrimcilerin de bir karşı -toplumsal iktidar (counter-hegemonic) ideolojisi ya da yeni bir bütüncül, kültürel yapı geliştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁷³

Gramsci'nin hegemonyası, kapsamı bakımından hem siyasal öncülük faktörünü hem de kültürel öncülük faktörünü içermektedir. Bundan ötürü hegemonya, yalnızca partiyi değil, kültürün geliştirilmesi ve yayılmasıyla bir şekilde

⁷¹ a.g.e., ss.19-20.

⁷² a.g.e., ss.33-34.

⁷³ Saybaşıllı, a.g.e., ss.54-55.

bağlantılı olan sivil toplumun diğer tüm kurumlarını da kapsamaktadır. İşlevi bakımından ise hegemonya yalnızca yeni bir devlet aygıtı yaratmaya ve toplumu dönüştürmeye yeterli bir ortak iradenin biçimlenmesini değil, aynı zamanda yeni bir dünya anlayışının genişletilmesi ve yaygınlaştırılmasını da amaçlamaktadır.⁷⁴ Son olarak “devletin ortadan kalkışı”, sivil toplum kavramının birincil role sahip olduğu Gramsci'nin irdelediği temalardan sonuncusudur. Sınıf ayrışmasının kalmadığı bir toplumda devletin sönmesi, ortodoks Marksizm'in ideal bir çerçevesidir. Gramsci'ye göre ise devletin ortadan kalkışı, “siyasal toplumun sivil toplum içinde yeniden özümlemesi” olarak algılanmaktadır. Gramsci'nin “düzenlenmiş toplum” diye adlandırdığı devletsiz toplum, sivil toplumun genişlemesinden doğmaktadır. Dolayısıyla siyasal toplumca işgal edilen tüm alanları hegemonya momentinin yok edişinden ve genişlemesinden doğmaktadır.⁷⁵

Kısacası, Marx ve Engels'in kuramında, devletin sönmesine yol açan hareket temel olarak altyapısal iken; Gramsci'de özellikle üstyapısal bir süreçtir. Bir başka deyişle, antitezin iki terimi Marx ve Engels'de sınıflı toplum/sınıfsız toplumdur; Gramsci'de ise siyasal toplumun olduğu sivil toplum/siyasal toplumun olmadığı sivil toplum şeklindedir.

Özetle, 20.yüzyıla damgasını vuran ve günümüzde de derin tartışmaların konusunu oluşturan “sivil toplum” düşüncesi Gramsci'de, Hegel ve Marx'ta olduğu gibi olumsuz bir kavram olarak kullanılmamaktadır. Bu terim, daha çok hegemonyayı açıklayan analitik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir sınıf toplumsal iktidarını kullanmak için kültürel ve siyasal alanlardan yararlanır. Burada yapılması gereken ise, süreci tersine çevirmektir. Onun için bu iki alan, aynı zamanda sömüren sosyal sınıfın aşılmasının da potansiyeline sahip bulunmaktadır.⁷⁶

Çalışmanın konusu açısından bakıldığında, klasik sivil toplum tartışmalarının

⁷⁴ Bobbio ve Texier, a.g.e., s.36.

⁷⁵ a.g.e., ss.37-38.

⁷⁶ Çaha, a.g.e., s.34.

modern toplumun gerçekleri karşısında büyük bir aşınmaya uğradığı gözlenmektedir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz yüzyılın gerçeklerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, bu alt bölümde çağın önemli Marksist düşünürlerinden biri olan Gramsci'nin görüşlerine yer verilmiştir.

Sivil toplum kavramına ilişkin olarak dile getirilen bu genel bilgiler çerçevesinde, dünyada ve ülkemizde sözü edilen kavrama ilişkin olarak yapılandırılan yeni tanımları ele almak, basının "yurttaşlık hakları"na bakışını analiz etme açısından belli bir önem taşımaktadır.

B.Küreselleşme Sürecinde Belirginlik Kazanan Yeni İdeolojik Yaklaşımlar ve Sivil Toplum Kavramının İçeriğindeki Değişimler

Dünyamız 21.yüzyılın eşiğinde, temeli 1960'lı yıllarda atılan; etkileri 1980'li yıllarda gözlenen ve sonuçları daha sonraki yıllara sarkan önemli gelişmelere sahne olmuştur. 1980'li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nda reel sosyalizmin çöküşü, bir sistemin çözülmesinden öte daha büyük bir başkalaşıma yol açmıştır. Soğuk savaş döneminin iki kutuplu dengesini sona erdiren bu dönüşüm süreci, "Yeni Dünya Düzeni" adı altında kendi dinamiklerini ortaya çıkarmıştır.

Sözü edilen dönemde "yeni toplumsal hareketler" ortaya çıkmış ve kamusal alanın direncini kırarak etkinliklerde bulunmaya başlamıştır. Ayrıca, 2.Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya konulan "refah devleti" anlayışına yönelik sert eleştiriler, "Yeni Sağ" ideolojinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Beraberinde, bu yaklaşımın antitezi olarak da Neo-Marksistler "Yeni Sol" ideolojiyi yapılandırmışlardır. Bu dönemde, sivil toplumun özgürlük alanı devlet ile ters orantılı olarak büyümüştür. Özgürlük alanlarının genişlemesi, hem "Yeni Sağ" hem de "Yeni Sol" ideolojinin, "sivil toplum" ve "yurttaşlık" kavramlarına kazandırdığı yeni anlamlar sayesinde gerçekleşmiştir. Bu açılımlar paralelinde, başta "küreselleşme" süreci olmak üzere, sırasıyla "Yeni Sağ" ve "Yeni Sol" ideolojilerin sivil topluma yönelik düşünsel açılımlarına bir göz atalım.

1.Küreselleşme Süreci ve Dünyanın Yeniden Yapılanması

a.Doğu Bloku'ndaki Çözülme ve Sivil Topluma Geçiş

Dünyanın 20.yüzyılın son çeyreği içinde, bütünü ile köklü bir değişim sürecine girdiği görüşü yaygın bir kabul görmektedir. Özellikle 1989-1992 yılları arasında, daha önce tahmin edilmeyen türde değişimler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin önderliğini yaptığı sosyalist cephenin kendi içinde çöküşü sözü edilen büyük değişimlerin en belirgin ve çarpıcı olanıdır. Sovyetlerin kendi içinden çöküşü ile kapitalizm karşısındaki alternatif düzen tehdidi de ortadan kalkmıştır.⁷⁷

Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1970'li yıllar ve 1980'lerin başı durgunluğun hakim olduğu bir dönem olmuştur. Bu yıllarda sistem canlılığını kaybetmiş, problemler birikmeye, sivil toplumun hacmi genişlemeye başlamıştır. Reform sürecinin başlangıcı, bu ülkelerin çözülüş sürecinin de başlangıcı olmuştur.⁷⁸

1980'li yıllarda komünist dünyada birçok önemli gelişme ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri Sovyetler Birliği'nde "perestroika" (yeniden yapılanma) süreci doğrultusunda liberal ağırlıklı bir dizi ekonomik ve siyasal önlemin alınması ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin, diğer sosyalist Üçüncü Dünya ülkelerinin ve Doğu Avrupa ülkelerinin özellikle ekonomik alanda kapitalist uluslararası uygulamalara açılmasıdır. Siyasal ve kültürel-ideolojik değişimler de dikkat çekicidir; ancak bunların öngörülebilmeleri daha güçtür.⁷⁹

"Yeniden yapılanma" anlamına gelen "perestroika", Sovyetler Birliği'nde Mikhail Gorbachev'in 1985 yılında Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne getirilmesiyle birlikte ekonomi, teknoloji, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında

⁷⁷ Gencay Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevleri**, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,1995), s.143.

⁷⁸ Yayla, a.g.e., s.11.

⁷⁹ Leslie Sklair, "**Sociology of the Global System**, (Baltimore: John Hopkins University Press,1991), s.172", Semra Akdemir, "Uluslararası İletişim Alanının Düzenlenmesine Yönelik Normatif Kavramlarda Ortaya Çıkan Yeni Gelişmeler", (Basılmamış Doktora Tezi),Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,1993", s.249'daki alıntı.

başlatılan bir toplumsal reform politikasıdır. Sözü edilen reform politikasının amacı, toplumun sosyalist ilkelere bağlı temel işleyiş düzenini bozmadan merkezileşmeyi etkisizleştirme ve demokratikleştirmeyi güçlendirme süreçlerini meşru kılarak başta ekonomi olmak üzere tüm Sovyet kurumlarını günün çağdaş koşullarına uydurmaktır. Bu konuda “perestroika” politikasına en büyük destek, düşünsel açıdan “açıklık” ilkesini ön plana çıkararak ve iletişimsel açıdan özgürleştirici bir ortam sağlayan “glasnost” politikasıydı. Glasnost ve perestroika politikalarının etkileri SSCB’den taşarak diğer Doğu Avrupa ülkelerini de içine alacak bir şekilde yaygınlık kazandı. Ne var ki, bu iki reformist politika Ağustos 1991’de ülkedeki yenileşme hareketlerine karşı yapılan başarısız darbe girişiminden sonra Komünist Parti’nin kapatılması, SSCB’nin dağıtılması ve onun yerine Birleşik Devletler Topluluğu’nun (BDT) kurulmasıyla sonuçlanan radikal bir liberalleşme süreci içinde yerlerini daha liberal etkinliklere bıraktılar. Bunun için, söz konusu politikalar, Sovyet toplumunun sosyalist bir toplumdaki liberal bir topluma adım atma sürecini başlatmaları ve bu sancılı geçiş sürecinde önemli işlevler görmeleri açısından tarihsel bir önem taşımaktadırlar.⁸⁰

Ayrıca, Doğu Bloku’ndaki bu değişim rüzgarlarının başlangıcı, Polonya’daki “Dayanışma Sendikası”nın kitlesel hareketine dek götürülebilir. Özellikle iki Almanya’yı bölen tarihi “Berlin Duvarı”nın yıkılmasıyla hareket nihai sonucuna vardırılmıştır. Tüm bu hareketler, yıllardan beri özgürlük alanları daraltılmış toplumun bir anlamda temel hak ve özgürlüklerini geri alma mücadelesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, SSCB ve Doğu Avrupa’da sivil toplum dinamiklerinin yeniden ortaya çıkması ve devlet lehine işleyen güç ve iktidar yetkesinin, tersine çevrilerek topluma devredilmesi, sözü edilen toplumsal hareketler sayesinde gerçekleşmiştir.

⁸⁰ Akdemir, a.g.e., ss.252-253.

b."Tarihin Sonu" Tezi ve Kapitalizmin Yeniden Yapılanması

Alternatif sistem tehdidinden kurtulan kapitalizm, yeniden yapılanma sürecine girerek yaşadığı evrensel bunalımı gidermeye uğraşmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllar, bu yeniden yapılanma sürecinin iyice belirginleştiği ya da bir başka deyişle değişimin iyice yoğunlaştığı bir tarihsel dönem olarak nitelenmektedir. 21.yüzyıla nasıl bir dünya düzeni içinde girileceği belli başlı özellikleri ile ortaya çıkmış gibidir.⁸¹

Artık yeni bir dünya düzeninden söz edilmektedir. 1980'lerde belirginleşen ve ulus-devletlerin yapısını olduğu kadar geleneksel dünya dengelerini de değiştirip yerinden oynatarak yeni bir hiyerarşik yapılanmaya yol açan; bu yönüyle "Yeni Dünya Düzeni" adını hak eden bu Batı merkezli değişim,dünya ekonomisinin tek bir bütün olmaya doğru yönelmesi anlamında "küreselleşme" (globalization) olarak adlandırılmaktadır. Tek bir dünya sistemine gidildiğini anlatan ve temel olarak iktisadi bir süreç olan küreselleşme, günümüzde üretim, ticaret, sermaye hareketleri ve teknolojinin uluslarüstü bir özellik kazanarak "serbestleşmesi" ve dünya ekonomisiyle serbest ticaret ve uygun işbölümü koşullarında "bütünleşmesi" olarak yaşanmaktadır.⁸²

İşte bu noktada, Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı tezi, yaşanan yüzyılın sonlarına doğru "liberalizmin zaferi" üzerine yoğunlaşan tartışmaları başlatmıştır.Fukuyama,bu teziyle önce monarşiyi,sonra faşizmi,nihayet komünizmi de alteden liberal demokrasinin "insanoğlunun ideolojik evrimindeki son durak" ve "nihai yönetim biçimi" olduğunu vurgulamaktadır.Fukuyama'ya göre, "Batı'nın ve Batı fikrinin zaferi, öncelikle, Batı liberalizminin yerini alabilecek, yaşayabilir nitelikteki tüm sistemlerin tamamen gözden düşmesiyle" ortaya çıkmaktadır.

⁸¹ Şaylan, a.g.e., s.143.

⁸² Uğur Eser,"Küreselleşme: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, (Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü,6:17,Yaz 1995), s.5.

“İnsanlığın ideolojik evriminin bitiş noktasını ve insanların yönetiminin ana biçimi olarak liberal demokrasinin evrenselleşmesi durumunun yaşandığını” vurgulayan düşünür; bir ideal olarak demokrasinin Amerika’nın renklerine bürünmüş çağdaş liberalizm biçiminde nihayetine erdiğini iddia etmektedir.⁸³

Fukuyama’nın ortaya koyduğu bu tezin arka planında, yeni yeni oluşan bu dünya düzenine entegre olmanın çevre ülkelere ileri teknolojilerin aktarılmasını hızlandıracağı, sermayenin bu bölgelere kolayca akacağı ve Batı’lı ileri sanayi toplumlarıyla ekonomik, siyasal ve kültürel bir yakınlaşmanın yaşanacağı görüşü vardır. Küreselleşme sürecine uyum gösteren ülkelerin bu yolla gecikmiş kalkınmalarını gerçekleştirecekleri, kendi bölgelerinde önemli siyasal, iktisadi ve kültürel nüfuz imkanlarına sahip olacakları ve göreceli güç ilişkilerini kullanarak dünya ekonomisinin işleyişinden “ulusal” çıkar sağlayabilecekleri söylenmektedir.⁸⁴

“Yeni Ekonomik Düzen” olarak da nitelendirilen bu gelişmelerin kökeni, 1970’li yılların sonu ve 1980’li yılların başında ABD’de “muhafazakarlar”ın “piyasa ekonomisini kamu müdahalelerinden arındırma” (deregulation) eylemine dayandırılmaktadır. “Reaganomics”, Başkan Reagan dönemini tanımlayan ve daha serbestleştirilmiş bir dünya ekonomisi yaratmak amacına dönük politikalar demetini oluşturan bu yeni ekonominin ilk adı olmuştur. Batı Avrupa’ya, İngiltere’de Başbakan Margaret Thatcher’ın politikaları yoluyla girmiştir. Aynı dönemde bir dizi gelişmekte olan ülkelerin borç ödeyemez duruma düşmesi, bunların uluslararası kredi kurumları -IMF ve Dünya Bankası- aracılığıyla Merkez’in hedeflediği politikalara sokulmasını sağlamıştır. Serbestleşme rüzgarı daha önce değinildiği üzere, 1980’li yılların sonunda Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku’nun parçalanmasına neden olmuştur. Bu ülkelerin politik ve ekonomik düzenlerinin altüst olduğu 1990’lı yıllarda, koşulsuz serbest piyasa ekonomisi yanlısı ABD’li danışmanlar, aynı düzeni bunlara hiç olmazsa ismen kabul ettirmede etken olmuş ve birkaçı ağır dış borçlu

⁸³ Ahmet İnel, “Bitmeyen Demokrasi”, **Birikim Dergisi**, 24, (Nisan 1991), s.11.

⁸⁴ Eser, a.g.m.,s.6.

bu ülkelerin merkezin kredi kurumlarından borçlanabilmekten başka çareleri kalmamıştır. Böylece on yıl gibi kısa bir sürede, serbestleşme-küreselleşme akımı dünyanın küçümsenemeyecek kadar geniş bir alanına yayılmıştır. Bunların dışında kalan ülkelerin bir kısmı ise, "sürüden ayrılmama", dışlanma tehlikesine düşmeme gibi endişelerle aynı yolu izlenmiştir.⁸⁵

Kısacası, "yeni dünya düzeni", kapitalizmin yeniden yapılanmasını ifade etmektedir. Yeni dünya düzeninde kapitalizm, alternatifsiz bir dünya düzenidir. Bu yeni düzende "Soğuk Savaş" yoktur, bir Sovyet tehdidi kalmamıştır. Kapitalizm, bir sistem olarak dünya ölçeğinde zafere ulaşmıştır. Sosyalist sistemin çökmesi ile gelişmekte olan ülkeler açısından alternatif model olasılığı da böylece ortadan kalkmıştır.⁸⁶

c. Dünyanın Yeni Hiyerarşik Düzeni

2. Dünya savaşı sonrası oluşan düzenin özellikle vurgulanması gereken özelliği, iki kampın merkez güçlerinin -bir yanda ABD, diğer yanda SSCB- kendilerini doğal olarak dünyanın efendisi konumunda görmeleri olgusuydu. İki taraf da kendisini ve dolayısıyla rakibini indirgenemez eşitlikte görüp, bunu kabul edip, rekabetlerini sürdürüyorlardı. Batı ve Doğu kampları coğrafi bir konumu ifade ediyordu. Ancak, kültürel, iktisadi, vb. kıstaslarla sorun ele alınınca tarafların esas olarak Batı dünyası içinde yer aldıkları, bunun Batı dünyası içinde bir kutuplaşma olduğu açıkça ortaya çıkıyordu.⁸⁷

Yukarıda bahsedilen Batı-Doğu ikilemi sonucunda oluşan "dünyanın yatay kutuplaşması"; küreselleşme hareketinin etkisinde gelişen 1989 dönüşümleri ve özellikle "Körfez Savaşı" ile birlikte yerini "dünyanın dikey kutuplaşması"na bırakmıştır. Bu yeni kutuplaşmayı, Kuzey-Güney ayrışması olarak da tanımlamak

⁸⁵ Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**, (İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1994), ss.45-46.

⁸⁶ Şaylan, a.g.e., ss.143-144.

⁸⁷ Ahmet Insel, "Dünyanın yeni hiyerarşik düzeni", **Birikim Dergisi**, 26, (Haziran 1991), ss.24-25.

mümkündür.

Noam Chomsky'nin de belirttiği gibi, yeni dünya düzeni hakkında birçok otorite tarafından onaylanan bir gerçek, bunun iktisadi olarak üç,askeri olarak ise tek kutuplu oluşudur.⁸⁸

Kuzey-Güney ayrışması konusunda, Kuzey'i bir "Pax Americana" olarak tanımlayan Amerikan muhafazakarlarının başında F.Fukuyama gelmektedir. Fukuyama'ya göre; dünyanın yeni düzeni soyut uluslararası kanunlara dayanarak değil, liberal demokrasi ve pazar ekonomisinin ortak prensipleri üzerinde kurulacaktır. O'na göre, bu prensiplerin cismanileştiği, bir bütün halinde yaşama geçtiği örnek güç ABD'dir. Dolayısıyla, bu prensiplerin egemen olduğu yeni bir uluslararası yapı aramak boşunadır. Diğer bir düşünür Chomsky de, eleştirel bir noktadan hareket ederek, aynı sonuca varmaktadır.⁸⁹

"Pax Americana" tavrı karşısında, özellikle E.Şevardnadze, D.Healey ve T.Sommer'in bir çeşit Avrupa bilinci olarak tanımlanan alternatif yaklaşımı yer almaktadır. Bu yaklaşıma göre, "Pax Americana" yerine "Kuzeyliler İttifakı" önerilmektedir. Bu ittifakın vücut bulacağı kurum ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'dir. Yeni bir uluslararası hukukun yürürlüğe gireceği, Kuzey'in lider devletlerinin bir "dünya yönetim kurulu"nda yan yana gelecekleri bir çözüm olarak dile getirilmektedir. Bu öneriyi bir başka biçimde, çok merkezli bir "Kuzey İttifakı" önerisi olarak tanımlamak da mümkündür.⁹⁰

Yeni dünya düzeninde üçüncü güç odağını ise Japonya oluşturmaktadır. Son derece istikrarlı ekonomik bir güç olan Japonya, Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı'nın, bütün dünya ülkelerini kapsayan "1991 İnsani Kalkınma Raporu"nda ortalama yaşam süresi, halkın eğitim seviyesi ve alım gücü gibi faktörlerin birleştirilmesiyle oluşturulan kalkınma endeksi araştırmasında birinci sırada yer

⁸⁸ Noam Chomsky,Kenneth Galbraith vd.,Yeni Dünya Düzeni,Çev.Kadir Çağlayan, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık,1992), s.25.

⁸⁹ a.g.e., s.83.

⁹⁰ Insel, (Haziran 1991), a.g.m., s.26.

almıştır.1980'li yıllar boyunca,ABD, Japonya'yı, iç pazarını kendisi gibi uluslararası rekabete açmamakla eleştirmiş ve bu ülkenin ithalat sınırlamalarını hafifletmesi için baskı yapmıştır. Bundan umduğu sonucu alamayan ABD'nin şimdiki endişesi ise, Japonya'nın iktisadi bir süper güç olarak nüfuzunu ABD pazarlarını daha fazla Asya'lı ürünlerle doldurabilecek bir ticari blok oluşturmasıdır.⁹¹

Ayrıca, "Asya'nın Dört Kaplanı" olarak nitelendirilen (Güney Kore, Taiwan, Hong Kong ve Singapur) ülkeler ile "Güneydoğu Asya'nın Yavru Kaplanları" (Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler) yeni dünya düzeninin hiyerarşisi içinde dördüncü bir iktisadi güç olma yönünde ilerlemektedir. Japonya ile Asya Kaplanları arasında gerçekleştirilen "Asya-Pasifik İşbirliği" (APEC), bir anlamda 1990'daki Davos Konferansı'nda teyit edildiği üzere, dünyanın başlıca üç ekonomik merkezinden birini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, APEC; "Avrupa Birliği" (AB) ile "Kuzey Amerika Ticaret Antlaşması"na (NAFTA) alternatif bir ekonomik güç olarak oluşturulmuştur.

Deniz Gökçe, "The New Statesman" dergisinde Martin Jacques tarafından kaleme alınan makaleye dayanarak "Asya Kaplanları"nın elde ettiği başarıyı şu şekilde dile getirmektedir:

...Birincisi Asya Kaplanları'nda tek bir tür devlet yok. Birçok birbirinden farklı devlet türü var. Taiwan, Singapur, Malezya ve Hong Kong her biri çok farklı. Ama ortak yön hepsinde devletin küçük olması. Küçük devlet demek, güçsüz devlet demek değil. Pasif devlet demek hiç değil. Özellikle Avrupa'da devletin rolü ideolojik bir konu iken; Asya'da devlet pragmatizmin babası...Otoriter ama günlük sorunlara dönük.Kaplanların ikinci önemli özelliği dünyaya açık olmaları ve dünya çapında platformda bir yer bulmaya kararlı olmaları...Ve üçüncü önemli faktör de, Asya Kaplanları'nın değişikliği kabul ediyor,özümlüyor olmaları...⁹²

Yeni dünya düzeninde çerçevesinde yukarıda anılan bu güç merkezlerinin

⁹¹ Akdoğan Özkan, "Kuzey'in yeni düzeni", **Birikim Dergisi**, 27, (Temmuz 1991), ss.29-30.

⁹² Deniz Gökçe, "Asya Kaplanları ve bizim Aslan'lar!", **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, (7 Temmuz 1996), s.9.

çevresinde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu ülkeleri, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Kuzey Afrika ve bazı gelişmekte olan Güney Amerika ülkeleri bulunmaktadır. Bu ülkeler, sözü edilen güç merkezlerinin birer parçası olmak için mücadele vermektedir.

Hiyerarşik düzenin en dış kuşağında ise, yoksulluk çizgisinin üzerinde ya da altında bulunan ve klasik kalkınma çizgisini izlemek suretiyle halihazırda kalkınmış ülkelerin düzeyine yaklaşılabileceği beklentisini taşıyan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerin ortak özelliği, askeri yönetim ya da tek parti idaresi dönemlerini geride bırakalı çok olmamış ya da halen çok partili veya sivil bir rejime kavuşmamış olmalarıdır. Başka bir deyişle, sözü edilen ülkelerde Batılı anlamda çağdaş sivil toplumun ve yurttaşlık haklarının gelişmemişliğinden söz edebiliriz.⁹³

Özetle, 1980'lerle birlikte belirginleşen küreselleşme sürecinde güç kazanan "Yeni Sağ" politikaların arka planında; iki kutuplu dengenin sona ermesi, kapitalizmin yeniden yapılanması (fordist üretim tarzından post-fordist üretime geçilmesi), Körfez Savaşı ile birlikte şekillenen dünyanın yeni hiyerarşik düzeni ve özellikle yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişmeler yer almaktadır.

2.Yeni Sağ İdeoloji ve Sivil Toplum Kavramı

a.Fordist Dönemden Post-Fordist Döneme Geçiş

Savaş sonrası düzen, 1930'ların ekonomik yeniden yapılanmasıyla tam istihdamlı refah devletinin kurumlarını pekiştiren sosyal demokrat reformlara popüler yönelişin ortak etkisiyle yaratılmıştı. 1980'ler ise fordist üretim tarzından post-fordist üretime geçişle yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir.⁹⁴

Gelişmiş kapitalist ülkeler, yeni ortaya çıkan oluşumlar yoluyla, modern kitle toplumunu nitelendiren homojenlik, standartizasyon ve büyük ölçekli ekonomi ve organizasyonlar yerine giderek çeşitlilik, farklılaşma ve ayrışma gibi kavramlarla

⁹³ Özkan, a.g.m., s.30.

⁹⁴ Stuart Hall ve Martin Jacques, **Yeni Zamanlar-1990'larda Politikanın Değişen Çehresi**, Çev. Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), s.39.

nitelenir olmuşlardır. Bu ise, modernite deneyimini 20.yüzyılın üçte ikisini kapsayan bir süreç itibarıyla tanımlayan “Fordizm”den “Post-Fordizm”e olan dönüşümün özünü teşkil eder.⁹⁵

Savaş sonrası kapitalizminin büyük bir kesimi, sanayisinin canevinde yatan seri üretim yöntemlerini yansıtmıştır. Bunlar “Fordizm” olarak bilinegelmiştir. Yeni dünya düzeninde ise, ekonominin sınaı kalbi “Post-Fordizm” adı verilen üretim biçimini yansıtmaktadır. Bu, seri üretimin yok olacağı anlamına gelmemektedir.⁹⁶

Ekonomik açıdan, bu dönüşümün temel özelliği, kitle üretiminin dayandığı eski montaj işleminin yerine “esnek uzmanlaşma”nın giderek güç kazanmasıdır. Yeni dünyanın evrimini düzenleyen ve güdüleyen herşeyden önce bu gelişmedir. Ancak, bu dar anlamda yalnızca ekonomik bir gelişme olarak anlaşılmalıdır. Fordizmin yalnızca belirli bir tür organizasyonu değil, tüm bir kültürü temsil etmesi gibi, post-Fordizm de daha geniş ve daha derin bir siyasal ve kültürel gelişmenin özetidir.⁹⁷ Post-Fordist üretim tarzının, 21.yüzyılın eşliğinde yol açtığı dönüşüm alanlarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1)Ekonomik alanda üretim sürecinin esnekleşmesi,
- 2)Siyasal alanda güç yapılarının zayıflaması,
- 3)Kültürel alanda çeşitliliğin artması,
- 4)İletişim alanında düzenlemenin etkisizleştirilmesi.⁹⁸

b.Yeni Sağ İdeolojinin Kavramda Yol Açtığı Değişme

“Yeni Sağ” (yeni liberalizm ya da yeni muhafazakarlık), 1960’ların sonu ile 1970’lerin başında üstünlük sağlayan “Yeni Sol” harekete bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yeni Sağ, genelde, ekonomik yaşam gibi siyasal yaşamın da bireysel özgürlük ve öncelik sorunsalı etrafında oluştuğunu savunur. Bu yönde bir “laissez

⁹⁵ Akdemir, a.g.e., s.213.

⁹⁶ Hall ve Jacques, a.g.e., s.43.

⁹⁷ Akdemir, a.g.e., aynı yer.

⁹⁸ a.g.e., ss.213-230.

faire” ya da serbest pazar ekonomisinin oluşturulması “minimal” devlet ile birlikte temel hedefi teşkil eder. Yeni Sağın siyasal programı şu hususları kapsar: Programın giderek daha fazla yaşamsal alanı kapsayacak bir şekilde genişlemesi; ekonomide “aşırı” müdahaleden arınmış bir devletin oluşturulması; belirli grupların (örneğin ticari birlikler) gücünün azaltılması; yasanın ve düzenin uygulanabilmesi için güçlü bir hükümetin oluşturulması.⁹⁹

Minimal devleti isteyen ve 18.yüzyılın sivil toplum kuramcılarının yaklaşımlarını aynen savunan özgürlükçülerden biri Robert Nozick'dir.Nozick,refah devletinin yerine geçecek “gece bekçisi devletinde” liberal ekonomi kuramının ünlü “görünmeyen elinin” bütün sorunları çözeceğinden söz etmektedir. Nozick'e göre bütün bireyler tam bir özgürlük içinde birbirlerinin haklarına saygılı olursa ve pazar mekanizmasının işleyişine yani görünmeyen ele hiçbir müdahale yapılmazsa moral açıdan insanı rahatsız edecek sorunlar ile karşılaşamayacak; bu tür sıkıntılar kendiliğinden çözülecektir.¹⁰⁰

Yeni Sağın kuramsal olarak üzerinde yoğunlaştığı kavramların başında, Hayek tarafından dile getirilen “yasal demokrasi” gelmektedir. Hayek'e göre, demokrasi kendi içinde bir amaç değil, en yüksek siyasal hedef olan özgürlüğün korunmasına yardım eden bir araçtır. Bu yönde, demokrasinin uygulamaları üzerinde birtakım sınırlamaların empoze edilmesi doğaldır;demokratik hükümetler etkinliklerinin meşru genişliği üzerine konulacak sınırlamaları kabul etmelidirler. Hükümetlerin yasal alanı yasa hükmü tarafından sınırlandırılmalıdır. Yasa koruyucular, yasa hükmü alanına müdahale etmemelidirler; çünkü böyle bir müdahale genellikle özgürlüğün azalması ile sonuçlanabilir.¹⁰¹

Hayek'in geliştirdiği “yasal demokrasi” kavramının temel sınırlarını şu şekilde belirlemek mümkündür: Çoğunluk ilkesi, bireyleri keyfi hükümet uygulamalarından

⁹⁹ David Held, “Models of Democracy, (Cambridge: Polity Press,1987), s.243”, Akdemir, a.g.e., ss.230 ve 231'deki alıntı.

¹⁰⁰ Robert Nozick, **Anarchy, State and Utopia**, (Oxford: Basil Blackwell,1974), s.54 vd.

¹⁰¹ “Held, a.g.e., s.249”, Akdemir, a.g.e., s.231'deki alıntı.

korumada ve böylece de özgürlüğü sağlamada etkin ve arzu edilebilir bir yoldur. Ekonomik yaşam gibi, siyasal yaşamın da bireysel özgürlük ve öncelik sorunlarını taşıması için çoğunluk kuralının adil ve makul bir biçimde işlev görme yönünde yasa hükmüyle sınırlandırılması gerekir. Güçlerin ayrılığı ilkesine dayalı Anayasal devlet, yasa hükmü, sivil toplum ve özel yaşama yönelik en düşük düzeydeki devlet müdahalesi ve yüksek düzeydeki özgür pazar toplumuna temel bir öncelik tanınmalıdır. Liberal ilkelerce yönlendirilen etkin siyasal liderlik, aşırı bürokratik düzenlemenin en aza indirgenmesi, çıkar gruplarının (ticari birliklerin) rolünün sınırlandırılması, her tür kolektivizm tehdidinin en aza indirilmesi ve mümkünse ortadan kaldırılması koşulları ise, derhal yerine getirilmesi gereken öncelikler olarak kabul edilmelidir.¹⁰²

1970'lerin sonları ile 1980'li yıllarda Margaret Thatcher ve Ronald Reagan hükümetleri, Yeni Sağa paralel çizgide bir uygulama gerçekleştirmişlerdir. Bunlar, grup politikalarına yönelmiş olanların çıkarlarını korumaya çalışan bürokratik devlet kuruluşlarının çoğalması nedeniyle "bireysel özgürlüğün" azaldığını ısrarla vurgulamışlardır. Böylece kolektif iyiliğin (ya da bireylerin iyiliğinin), birçok durumda yalnızca rekabetçi bir tecrit edilmişlik içinde davranan ve sektörel hedeflerini en düşük düzeyde devlet müdahaleleriyle gerçekleştirmeye çalışan özel bireyler eliyle gerçekleştirebileceğini söyleyen klasik liberal doktrine bağlılıklarını ortaya koymuşlardır. Pazara olan bu bağımlılık, liberalizm tarihinde diğer bir önemli yöne işaret etmektedir: Düşünce, iş, ticaret ve aile hayatının gelişebileceği emniyetli bir temel oluşturabilmek için güçlü bir devlete olan ihtiyaç. Başka bir deyişle, burada eşzamanlı olarak hem devlet etkinlikleri alanının sınırlandırılması, hem de devletin gücünün artırılmasına yönelik bir strateji söz konusudur.¹⁰³

c. Yeni Sağ ve Sivil Toplum Kuramı

Klasik devlet ve demokrasi modellerine, çağdaş siyaset felsefesinin

¹⁰² "Held, a.g.e., s.251", Akdemir, a.g.e., s.231'deki alıntı.

¹⁰³ "Held, a.g.e., ss.243-244", Akdemir, a.g.e., ss.232 ve 233'deki alıntı.

yönelttiği eleştiriler “sivil toplum” kavramını üretmiştir. Günümüzde “sivil toplum” kavramına birbirinden farklı anlamlar kazandıran kuramlar mevcuttur. Bunlardan “çoğulcu sivil toplum” ve “asgari devletçi sivil toplum” liberal sağ düşüncenin ürünü iken; “katılımcı sivil toplum”u ise Neo-Marksist sol akım geliştirmiştir.¹⁰⁴

Her üçünün ortak amacı, merkezi devlet otoritesinin, toplumsal yaşama siyasal ve yönetsel müdahalesini en aza indirmektir. Farklılıkları ise, salt terim farklılığı olmanın ötesindedir. En önemli farklılıkları da hareket noktalarında gözlenmektedir. Şimdi sırayla, liberal sağ düşüncede belirginlik kazanan sivil toplum kavramlarını inceleyelim.

1)Çoğulcu Sivil Toplum Kavramı

İlk kez Hegel’de, devletin karşısındaki “burjuva toplumu” ya da “sivil toplum” biçiminde ifade edilen bu kavrama, Hegel’in sınıflandırmasını ters-yüz edici bir içerik kazandıran çağdaş akım,“Çoğulcu Demokrasi” (pluralism) akımıdır. Çoğulcu demokrasi kuramcıları, devlet (siyasal toplum) ile sivil toplumun (yurttaşlar topluluğunun),birbirinden tamamen “ayrı” iki oluşum olduğu varsayımından hareket etmektedir.¹⁰⁵

Çoğulcu demokrasi kuramcıları, sosyal hak ve özgürlüklerin demokratik içeriğini, dengeleri gözeterек belirleyecek düzenlemelere, devletin doğrudan müdahalesi olmaksızın, toplumdaki sivil örgütlenmelerin (çıkarcı gruplarının) daha etkinleştirilmesiyle ulaşabileceğine inanmaktadırlar.Çoğulcu demokraside, sivil toplum kavramı,çıkarcı gruplarının aktif varlığına dayanan,devletten tamamen ayrı bir toplum anlamını kazanmıştır.Bu kuram özünde,devleti asgariye indirmeyi değil, çıkarcı ve baskı gruplarının dinamiğiyle etkilemeyi öngörmektedir.¹⁰⁶

Çoğulcu sivil toplum yaklaşımı, ağırlıklı olarak Amerikan yaşamının ve düşüncesinin ürünüdür. Bu yaklaşım, devleti genelde nötr bir durum olarak

¹⁰⁴ Yurdakul Fincancı, (der.), “Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet”, **Sivil Toplum**, (İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları,1991), s.2.

¹⁰⁵ a.g.e., aynı yer.

¹⁰⁶ a.g.e., s.3.

görmektedir. Siyaset literatüründe çoğulculuk, örgütlü emek ve sermaye gruplarının devleti etkilemeleri ve bir toplumsal uzlaşa içinde kendi çıkarlarını korumaları anlayışına indirgenmiştir.

Çoğulcu demokrasinin kuramcılarında Robert Dahl, çıkar ve baskı grupları arasındaki bu dengeyi, demokrasi ve oligarşiden farklı bir terimle "poliarşi" diye adlandırmaktadır. Dahl'a göre, poliarşide kudret, ne "doğrudan demokrasi" de olduğu gibi eşit olarak dağıtılmıştır; ne de oligarşideki gibi bir avuç azınlığın eline verilmiştir. Poliarşi sözcüğünün yapısından da anlaşılacağı gibi iktidar "çok merkezli"dir. Başka bir deyişle, iktidarın salt yasama, yürütme ve yargı erki arasında bölüşürülmesiyle kalınmamıştır. Toplumsal yapının, çıkar ve baskı grupları olarak bilinen diğer sivil örgütlerine, kurumsal yapıyı etkileyecek, devletin kural koyma faaliyetini yönlendirme yolu açılmıştır.¹⁰⁷

Siyasal toplumun dışında, yurttaşlar topluluğuna sivillik niteliğini katan bu örgütler, kendi güçleri ölçüsünde devleti etkileyecekler ve karşıt çıkar gruplarının etkileriyle, toplumsal bir denge, toplumsal bir uzlaşa ortaya çıkacaktır. Siyasi toplumun (devletin), kendi bildiği doğrultuda ve çıkar gruplarından biri lehine ağırlık koyarak sivil yaşamı dilediğince düzenlemesi, yani siyasal müdahale, böylece asgariye indirilecektir.¹⁰⁸

Ne var ki, kapitalist dünyada çok-uluslu firmaların, dev şirketlerin hızlı gelişimi, sermaye-emek dengesini giderek sermaye lehine bozmaktadır. Kapitalist şirketler devleştikçe, üretim ve istihdamda giderek daha fazla söz sahibi olmaktadırlar. Dolayısıyla devletin para, banka, istihdam vb. siyasetinin ana belirleyicisi haline gelmektedirler. Devlet, emekle sermayeyi dengeleme uğruna bu dev şirketleri karşısına almayı artık düşünemez olmuştur. Bir başka deyişle, çoğulcu demokrasinin öngördüğü sivil toplumda, kapitalist şirketlerin gücü, yani seçimle gelmeyenlerin gücü, devleti bir bakıma tutsak almıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ a.g.e., ss.6-7.

¹⁰⁸ a.g.e., s.7.

¹⁰⁹ a.g.e., aynı yer.

Bununla birlikte, seçimle gelenlerin görünüşte atanmışlardan üstün olduğu Batı toplumlarında, seçilmemiş sermaye odaklarının etkisiyle, özellikle siyasetin yarattığı ekonomik eşitsizlik ve çıkar grupları dengesizliği, siyaseti ister istemez tek sesliliğe yöneltmektedir. Çoğulcu demokrasi, dengeli ve “çok merkezli” bir devlet ve demokrasi düzeni amacından hareket etmiştir. Ancak, yarattığı sivil toplum,poliarşi yerine “sermayenin monarşisi”ne dönüşmüştür.¹¹⁰

Türkiye’de sivil toplum denildiği zaman anlaşılan kavram, zaman zaman diğer iki sivil toplum kuramıyla bilinçsizce karşılaştırılmakla birlikte, sözü edilen bu çoğulcu sivil toplumdur.

Klasik çoğulcu modelin yukarıda değinilen aksaklığını gidermek üzere Neo-pluralizm (Yeni-çoğulculuk) akımı geliştirilmiştir.Ancak Yeni-çoğulculuk bir yandan Hayek’ci Yeni Sağ’dan, diğer yandan Neo-Marksizmden gelen eleştirilerin ağırlığı altında, biraz daha sağa kaymıştır. Yeni-çoğulcu model, temsil tekeline sahip işçi-işveren kutuplu bir liberal korporatizme yönelmiştir. ABD, Japonya ve Fransa’da bu iki kutuplu liberal korportarizm anlayışı etkindir. İsveç’de ve 1970’lerde İşçi Partisi’nin iktidar olduğu dönemlerde İngiltere’de, bu ikiliye hükümetin de katılmasıyla işçi-işveren-hükümet şeklindeki üçlü bir korporatizm, politikaya da sivil topluma da egemen olmuştur.¹¹¹

Hem liberal korporatizmde hem de üçlü korporatizmde, temsili parlamentonun yetkileri, büyük bir hızla hükümetlerin ve bürokrasinin elinde toplanmaktadır. Burada parlamentolara kalan tek işlev ise kamuoyunu manipüle etmektir. Dolayısıyla Yeni-çoğulcu model, statükoyu mazur göstermekte, klasik çoğulculardan da aşırıya gitmiştir.

2)Asgari Devletçi Sivil Toplum Kavramı

Gerek çoğulcu demokrasi modelinin entellektüel gücünü yitirşi, gerekse de 1970’lerde Batı’nın kapitalist demokrasilerinde gözlenen ekonomik gerilemenin

¹¹⁰ a.g.e., aynı yer.

¹¹¹ a.g.e., ss.3-4.

alevlendirdiği “sosyal refah” devleti düşmanlığı, Friedrich Hayek’in önderliğindeki “Yeni Sağ” akımının hızla gelişmesinin başlıca nedenleridir.

Yeni Sağ, “asgari devlet”i öngören yeni bir sivil toplum kavramını geliştirmiştir. Bu kuramın “asgari devlet” kavramı,devletin ekonomik işletmelerini budamak gibi yüzeysel bir yaklaşımın çok ötesine geçen ve genelde devletin yapay kurallar koymasını önlemeye dönük, felsefi ağırlığı olan bir kavramdır.¹¹²

Asgari devletçi sivil toplumu savunan Yeni Sağ, kendiliğinden olma düzeninin, yerleşik adil kurallarıyla, örgütlü toplumun (devletin) düzenleyici kural koyarak, sivil yaşamın hemen her alanına müdahale etmesi arasında, bir çelişki olduğu inancındadır.Devletin düzenleyici kuralları,toplumsal yaşamın tüm verilerini dikkate alması olanaksız, yapay kurallardır. Devletin bu tür yapay kurallar koyma yetkisini ele geçirmesi, temsili demokrasinin kötüye kullanımının ve hatta işlemeyişinin bir sonucudur. Dolayısıyla sivil topluma ulaşılabilmesi için, Yeni Sağ’ın düşünürlerine göre herşeyden önce “yasama” yetkisi daraltılarak, devlet asgariye indirilmelidir. Ayrıca,hükümeti yönlendirme işlevi ile yasama işlevinin aynı temsili kurumda toplanması önlenmelidir. Çünkü, “örgütlü çıkarlar koalisyonu”nun etkisiyle, o koalisyona hizmet edici kurallar koyan temsili kurumlar o kuralların uygulanmasını da hükümet eliyle yönlendirmektedirler. Böylece o temsili kurumlar, kendiliğinden olma toplum düzenini,düzenleyici totaliter sisteme dönüştürmektedir. Başka bir deyişle, çıkar ve baskı grupları temsili kurumları etkilemekte ve kendiliğinden olma düzeni geriletmektedir. Bu doğal eğilimleriyle çıkar ve baskı grupları, daha özgür bir toplum yaratmaya hizmet etmemektedir. Tersine, toplum “örgütlü çıkar grupları koalisyonu”nun insafına terkedilmektedir.¹¹³

Özet olarak Yeni Sağ’da sivil toplum,çoğulcu demokrasinin tersine şöyle bir düzen öngörür:

a)Baskı gruplarına hizmet olanakları elinden alınmış bir hükümet;

¹¹² a.g.e., s.8.

¹¹³ a.g.e., s.3.

b)Gücü, sadece toplumun kendiliğinden olma kurallarını onaylamakla sınırlandırılmış bir yasama;

c)Evrensel geçerliği olan adalet kurallarına uyulmasını gözleyecek bir zor gücü.¹¹⁴

Bir başka deyişle, Hayek'in tasarımıdığı sivil toplum; yasama, yürütme ve zor gücünün kullanımı olarak devleti "asgari"ye indiren bir toplumdur.

Bati'da bolluk ve refah toplumu dönemlerinde gücü ve etkinliği çok büyüyen işçi sendikalarının, 1970'lerde gözlenen durgunluk içindeki enflasyon döneminde, kendi üyelerinin çıkarlarını korumak için militan bir tutuma girmeleri, Hayek'ci asgari devlet kavramına, entellektüel bir üstünlük kazandırmıştır.¹¹⁵

Bati'nın sözü edilen bunalım döneminde sosyal demokrat hükümetlerin yerine iktidara gelen muhafazakar partilere "asgari devlet" yaklaşımı rehber olmuştur. Başkan Reagan döneminde ABD'de sosyal hizmet harcamalarının olabildiğine kısılması, sınırlı bir asgari devlet siyaseti olarak algılanabilir. Benzer şekilde, İngiltere'de Başbakan Thatcher'ın kamu kuruluşları için harcama limitleri koyması, sendikalar yasasında yaptığı değişikliklerle işçi örgütlerinin gücünü zayıflatması sınırlı kalmakla birlikte, tüm bu uygulamalar Hayek'ci sivil toplum yaklaşımının benimsenmesinin bir sonucudur.¹¹⁶

Bununla birlikte, ABD ve İngiltere'de Hayek'ci asgari devlet kavramından yola çıkarak yaşama geçirilen uygulamalarda belli tutarsızlıklar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Reagan ve Thatcher hükümetleri, yasamayı kendiliğinden olma düzenin kurallarını onaylamanın ötesine geçmeyen sınırların içine çekmek yerine, belli bir sınıfın gücünü zayıflatmak için müdahaleci yönde kullanmışlardır. Başka bir deyişle, devlet kudreti olduğu gibi korunmuştur. Hayek'ci asgari devlet kavramı, müdahaleci muhafazakar iktidarlar tarafından, devleti küçültüymüş izlenimini verebilmek amacıyla istismar edilmiştir. Oysaki Hayek'in vurguladığı sivil

¹¹⁴ a.g.e., s.11.

¹¹⁵ a.g.e., aynı yer.

¹¹⁶ a.g.e., ss.11-12.

toplumda devlet fizik birimler bütününün büyüklüğü ya da küçüklüğü açısından değil, toplumsal yaşama müdahale gücünün genişliği ya da darlığı açısından söz konusudur.¹¹⁷

Gerçekten de, Reaganomi ve Thatcherizm'in uygulamaları yoksullara ve orta sınıfların çoğuna sert bir darbe vurmuştur. Ne var ki, yoksulları daha yoksul zenginleri ise daha zengin yapan Reaganomi, Thatcherizm ve diğer ülkelerdeki örneklerinin kutuplaştırıcı sonuçları sadece "yerli" ya da "ulusal" ekonomilerle sınırlı olmamıştır. Sonuçları dünya ölçeğinde olumsuz yansımalar vermiştir.¹¹⁸

3.Yeni Sol İdeoloji ve Sivil Toplum Kavramı

a.Yeni Sol İdeolojinin Kavramda Yol Açtığı Değişme

Yeni Sol, tıpkı Yeni Sağ gibi, birden fazla düşünsel kaynağa dayalı bir akım olarak, 1960'lı yılların sonlarından itibaren kendine özgü birtakım kavramlar üretmeye başlamıştır. Bu kavramların izlerini Rousseau'da, anarşistlerde ve daha eskinin "liberal" ve pluralist" Marksist yaklaşımlarında bulabilmek mümkündür. Sonuç olarak, ortaya "katılımcı demokrasi" olarak adlandırılabilir yeni bir demokrasi modeli çıkmıştır. Bu kavram çoğunlukla Eski Yunan'dan Marksist yaklaşımlara kadar uzanan çeşitli demokratik modelleri kapsayacak bir biçimde kullanılmıştır. Ancak söz konusu kavram, onu burada diğerlerinden ayıran çok daha sınırlı bir anlam taşımaktadır. Solda "katılımcı demokrasi", sağda "yasal demokrasi"nin tam karşısında yer almaktadır. Burada Yeni Sol'un temelde Yeni Sağ'a yönelik bir karşı-saldırı biçiminde gelişmediğini belirtmek gerekir. Yeni Sağ'ın varlığı son zamanlarda Yeni Sol'un görüşlerinin kesinleşmesine yol açmışsa da, bu ikincisi aslında 1960'lardaki siyasal karışıklıkların, solun içindeki iç tartışmaların ve liberal ve Marksist siyasal kuramların artık doyurucu bulunmayan içeriğinin bir sonucu olarak doğmuştur.¹¹⁹

¹¹⁷ a.g.e., s.12.

¹¹⁸ Samir Amin, Noam Chomsky ve Andre Gunder Frank, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1994), s.69.

¹¹⁹ Akdemir, a.g.e., s.239.

Yeni Sol'un temel yaklaşımına göre, "sivil toplum"la "devlet" in birbirinden kesin olarak ayrılmasına yönelik liberal kavramlaştırma, anahtar liberal ilkelerin ortaya koyduğu temel sonuçlar açısından sarsılmıştır. Eğer devlet, günlük yaşamın kurumlaşmasından ve uygulamalarından kopuksa, onu yurttaşların saygı duyacağı ve boyun eğeceği özel bir tür aygıt olarak görmek uygundur. Ancak, eğer devlet bu kurumlaşmalar ve uygulamalar tarafından kuşatılmışsa devletin "bağımsız bir otorite" ya da "sınırlanmış tarafsız bir güç" olduğu iddiası kökten uzlaştırmacı bir tavra işaret eder. Yeni Sol'un temel yaklaşımına göre, devlet, kaçınılmaz bir biçimde günlük yaşamın eşitsizliklerinin korunması ve yeniden üretilmesi süreci ile kenetlenmiştir ve bu nedenle de onun farklı bir türden bir bağılılığı hak ettiği iddiası şüpheyle karşılanmalıdır. Bu durum ise, kamu gücünün yapısına, "kamu" ile "özel" arasındaki ilişkilere, siyasetin ve demokratik hükümlerin etkinlik alanına ilişkin tüm sorunların tekrardan tartışmaya açılmasına neden olmuştur.¹²⁰

Eğer devlet, toplumla ilişkilerinde ne "ayrı" ne de "tarafsız" ise, yurttaşların "özgür ve eşit bireyler" olarak muamele görmeyecekleri açıktır. Eğer "kamusal" ve "özel" karmaşık yollardan birbirlerine kenetlenmişlerse, seçimler "yönetim" sürecinde yer alan güçlerin sorumluluğunu güvence altına almayı amaçlayan mekanizmalar olarak daima yetersiz kalacaklardır. Üstelik, devletin ve sivil toplumun içiçe geçmesi sürecinin, siyaset tarafından dokunulmadık pek az bir "özel yaşam alanı" bırakmış olması nedeniyle, düzgün bir düzenleme biçimi oluşturma sorunu çok net bir biçimde ortaya çıkmış durumdadır.¹²¹

Bu yönde oluşturulan yanıtlar kapsamında, örneğin Nicos Poulantzas, Batı'da ve Doğu'da devletin "sosyalist pluralizm" adını verdiği bir gerçekliğe dönüşebilmesi için iki aşamalı bir süreç önermektedir: Parlamento, devlet bürokrasilerine ve siyasal partilere daha açık ve sorumlu bir nitelik kazandırarak devlet demokratikleştirilirken; yerel düzeyde yeni mücadele biçimleri (fabrika-temelli politika, kadın hareketi, ekolojik gruplar) devlet kadar toplumun da

¹²⁰ "Held, a.g.e., s.256" Akdemir, a.g.e., ss.239 ve 240'daki alıntı.

¹²¹ "Held, a.g.e., aynı yer", Akdemir a.g.e., s.240'daki alıntı.

demokratikleşmesini güvence altına almalıdır.¹²²

Öte yandan, bir başka Yeni Sol düşünürü Macpherson, doğrudan demokrasinin rekabetçi partilerini ve kuruluşlarını birbirine bağlayan bir sistemin oluşmasını savunmaktadır. Partilerin etrafında oluşturdukları sorunlar ve büyük farklılıklar daima olacaktır ve ancak siyasi partiler arasındaki rekabet, hükümetlerin alt düzeydeki insanlara yönelteceği minimum düzeydeki bir yanıtın güvencesi olabilir. Ancak siyasi yöneticileri temsil ettikleri kuruluşların personeline karşı daha sorumlu kılmak suretiyle parti sistemi daha az hiyerarşik ilkeler üzerinde yeniden düzenlenmelidir. Eğer partiler doğrudan demokrasinin ilkeleri ve süreçlerine göre demokratikleşirlerse ve eğer “gerçekten katılımcı partiler” işyerlerinde ve yerel topluluklarda yer alan tamamen öz-yönetime dayalı kuruluşların denetlediği bu parlamenter yapı içinde işlerlik kazanırlarsa katılımcı demokrasi için sağlam bir temel oluşturulmuş olur. Macpherson’a göre, ancak böyle bir siyasi sistem çok önemli bir liberal demokratik değer olan “öz-gelişmenin eşit hakkı”nı gerçek anlamda gerçekleştirebilir.¹²³

Poulantzas ve Macpherson gibi Pateman da, temsili demokrasinin kuruluşlarının bir kenara ittirildiği bir ortamda doğrudan demokrasinin kurumlarının siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlara genişletilemeyeceği fikrindedir. Pateman’a göre, tam bir eşitlik ve özgürlük bütün bu alanlardaki öz-yönetim çerçevesinde oluşturulamaz. Liberal demokrasinin birçok liberal kuruluşu (rekabetçi partiler, siyasal temsilciler, dönemsel seçimler) katılımcı toplumun temel öğelerini oluşturmalıdırlar. Hükümet işlerinde, parti ve çıkar grubu rekabeti tarafından bütünlünen yerel düzeydeki doğrudan katılım ve denetimin etkin kılınması “katılımcı demokrasi” ilkelerini en iyi geliştirecek yoldur.¹²⁴ Bu doğrultuda, Pateman’ın düşünsel açılımları şöyledir:

İlkin, günlük yaşamın gidişi üzerinde gerçek bir denetim,

¹²² “Held, a.g.e., s.257”, Akdemir, a.g.e., s.240’daki alıntı.

¹²³ “Held, a.g.e., s.258”, Akdemir, a.g.e., s.241’deki alıntı.

¹²⁴ “Held, a.g.e., ss.260-261”, Akdemir, a.g.e., s.241’deki alıntı.

modern koşullarda ancak bireyin yerel düzeyde karar alma sürecine doğrudan katılımda bulunabilme fırsatı ele geçirebildiği durumlarda gerçekleşebilir.

İkincisi ve daha da önemlisi, iş gibi sahalarda yoğun bir katılım fırsatı, ulusal siyasanın bağlamını radikal bir biçimde değiştirebilir. Bireylere kaynak oluşturmaya ve denetimindeki temel sorunları öğrenme olanağı çok yönlü olarak sunulmalıdır. Böylece fırsatlar oluştuğunda bireyler ulusal sorunları ve siyasal temsilcilerin performanslarını değerlendirmede ve ulusal ölçekteki kararlara katılma konusunda daha iyi donatılmış olacaklardır. Sonuç olarak "kamusal" ve "özel" arasındaki ilişkiler daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Üçüncü olarak, hem yerel hem de ulusal düzeyde katılımcı toplumun gerçek yapıları topluma açık tutulmalı, böylece insanlar yeni siyasal biçimleri deneyebilmeli ve onlardan birşeyler öğrenebilmelidirler.¹²⁵

b.Yeni Sol ve Sivil Toplum Kuramı

"Yeni Sol" akımı; 21.yüzyılın eşliğinde, gerek tarihsel geçmişi ve gerekse de sosyalist birikimi nedeniyle özellikle Avrupa kıtasında hayat bulmuştur. Bugün Almanya ve İspanya dışındaki hemen tüm Avrupa ülkelerinde "Yeni Sol" yaklaşımı ya tek başına ya da oluşturduğu koalisyonlar sayesinde iktidardadır.

Demokrasinin beşiği olarak nitelendirilen İngiltere'de 1979 yılından beri egemen olan "Yeni Sağ", onsekiz yıl aradan sonra iktidarı "Yeni Sol" akımının temsilcisi İngiliz İşçi Parti'sine devretmek zorunda kalmıştır.

Bununla birlikte, Fransa'da yapılan 1997 erken genel seçimlerinde ise, "Birleşik Sağ" güce karşı Fransız Sosyalist Partisi parlamentoda salt çoğunluğu elde etmiştir. Ayrıca İtalya, Yunanistan ve Portekiz'de de iktidar, sol partilerin elindedir.

Sözü edilen örneklerden de anlaşılacağı üzere,"Yeni Sol" özellikle 1980'li yılların sonlarına doğru (Yeni Sağ politikaların başarısızlığı ile birlikte) başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada önemli bir yükseliş göstermiştir. Bu yükselişin en önemli belirleyicilerinden biri ise "Katılımcı Sivil Demokrasi" olmuştur. Bir başka deyişle,

¹²⁵ "Held, a.g.e., ss.260-261", Akdemir, a.g.e., ss.241 ve 242'deki alıntı.

“Yeni Sol” akımının geliştirdiği bu sivil toplum modelinin Avrupa toplumlarındaki yansımaları olumlu olmuştur. Batı’daki Neo-Marksist akım tarafından geliştirilen bu model, devlet ile toplumun ayrılığından ya da farklılığından değil; “iççeliği” varsayımından hareket etmiştir.

c.Katılımcı Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum türlerinden üçüncüsü olan “katılımcı sivil toplum” kavramı, yüz yıllık bir pratiğin çağdaş anlamda canlandırılmasıyla 1970’lerde siyaset literatürüne girmiştir. Bu kavram “Katılımcı Demokrasi” kuramının ürünüdür.

Katılımcı demokrasi düşüncesi, 1968’deki Avrupa öğrenci hareketlerinin ortaya koyduğu değişim ihtiyacına yanıt vermek üzere geliştirilmiştir.O tarihlerde öğrencilerin ortaya attığı “katılımcılık” sloganı, 1970’lerdeki ekonomik durgunluk ve gerileme döneminde, Batı’nın işçi sınıfına mal olmuştur. İşsizlik, iş doyumsuzluğu, işe yabancılaşma, enflasyon gibi nedenler, emeğiyle geçinenlerin yaşamını güçleştirdikçe, “katılımcılık” kavramı daha geniş kitlelere seslenir olmuştur.¹²⁶

Gerçekte katılımcı demokrasi modelinin ilk örnekleri,1871 devrimiyle kurulan “Paris Komünü”nde ve 1917 devrimiyle Çarlık Rusyası’nda kurulan “Sovyetler”de (halk meclislerinde) görölmektedir.¹²⁷

Katılımcı sivil toplum ve demokrasi modeli, eski Atina’nın “doğrudan demokrasi” uygulaması ile günümüzdeki “temsili demokrasi” pratiğinin karmasıdır. Bu kuram, Neo-Marksistler tarafından bir ölçüde Sovyetler Birliği’ndeki devlet düzeninin uygulamalarından esinlenerek geliştirilmiştir.

Sovyet modelinde, devletten tamamen ayrı bir sivil toplum örgütlenişi olarak tasarlanan Komünist Parti, komuta ekonomisinin yarattığı güçlü ve yaygın devlet ile parti bürokrasisinin gelişim yeri olmuştur. Komünist Parti, bir sivil toplum örgütünden beklenen işlevleri yerine getirememiştir.Aksine,devlet mekanizmasının en etkin çarkı olmuştur. Devlet ile toplumun iççeliği, Parti’nin rehberliğinde, bir demokratik

¹²⁶ Fincancı, a.g.e., s.12.

¹²⁷ a.g.e., aynı yer.

ilişkiler örgüsü yaratacak yerde, “bürokrasi-halk” zıtlığı üretmiştir. Bu zıtlığa ise, ancak “doğrudan demokrasi” ile “temsili demokrasi”nin karması olan bir sistemde, o sistemin denetiminde işleyecek bir “sivil devlet” ile çözüm bulunabileceği söylenmektedir. Başka bir deyişle, katılımcı demokrasi kuramı, devletin sınırlandırılmasını değil, sivilleştirilmesini (halklaştırılmasını) öngörmektedir. Sözü edilen bu sistemde “halk-devlet”, sivil toplumun hem kendisi hem de icracısı olacak; bürokrasi onun denetiminde ve onun bir parçası olarak görev yapacaktır.¹²⁸

Hayek’in belirttiği anlamda asgari devletçi sivil toplum gibi; Neo-Marksistlerin öngördüğü “katılımcı sivil toplum modeli” de henüz tam anlamıyla pratiğe aktarılabilmiş değildir.

Kısacası, “katılımcı sivil toplum modeli” siyasal toplum (devlet) ile sivil toplumun “içiçeliğinden” hareket etmektedir. Bu iki toplum ise sürekli etkileşim halindedir. Katılımcılara göre, sivil toplumu genişletmeyi devleti daraltmakta gören kuramlar -bu içiçeliği gözardı ettikleri için- gerçek bir sivil toplum yaratmayı başaramazlar. Oysaki önemli olan, devlet-toplum içiçeliğini bir veri sayarak, o içiçeliğin yapısını, “demokratik doğrultuda” değiştirmektir. Bu da bürokrasiyi azaltarak ya da merkezi kurumların yasama yetkilerini kıskarak değil, siyaseti doğrudan halka taşıyarak mümkündür. Katılımcı sivil toplum modeli, halktan ayrışık siyaset değil, bizzat halk tarafından yapılan siyaset anlayışı üzerine kuruludur.¹²⁹

C.Günümüzde Sivil Toplumun Temel Dinamikleri ve Genel Görünümü

Sivil toplumun özünü oluşturan temel dinamikler sayesinde, kendisine ifade imkanı bulan toplumsal hareketlerin başlıca özelliği “yurttaş inisiyatifleri”ne dayalı olmasıdır. Bir başka deyişle, bireylerin “sessiz çoğunluk” psikolojisinden sıyrılarak; demokratik-hukuk devleti çerçevesinde haklarını arama mücadeleleri yeni toplumsal hareketlerin temelini oluşturmaktadır. 20. yüzyıl bitmeye yaklaşırken, özellikle Batılı ülkeler başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yeni toplumsal

¹²⁸ a.g.e., ss.3-4.

¹²⁹ a.g.e., s.14.

hareketlerin büyük bir ses getirdiği gözlenmektedir.

“Temsili demokrasi”den,sivil toplumu kucaklayan “katılımcı demokrasi”ye geçiş, günümüz çağdaş demokrasilerinin en önemli tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu noktada sivil topluma kaynaklık eden temel dinamikler, bir anlamda Batı’da yüzlerce yıl sürdürülen demokratik mücadelelerin ortaya çıkardığı değerler ve ilkeler sistemidir. Toplumun tabanında sade yurttaşlardan kurulu sivil toplum örgütlerinin iktidara aday olmaksızın; iktidarı etkileme ve denetleme yönündeki faaliyetleri bu türden örgütlenmelerin genel özelliğini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, başta “sivil toplum dinamikleri” olmak üzere, “yeni toplumsal hareketler” ile “sivil toplum örgütleri”nin incelenmesi hem bu alandaki karışıklıklara bir netlik kazandıracak hem de medya ve demokrasi arasındaki ilişkiyi kurmada sivil toplum örgütlerinin önemini ortaya koyacaktır.

1.Sivil Toplum Dinamikleri

Sivil toplumun temelinde, kamuoyunun genel katılımına dayalı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel kurumsallaşmalar yer almaktadır. Ancak, burada sadece şekli bir gruplaşmanın varolması yeterli değildir. Sivil toplum, günlük geçimini sağladığı kurumlara sahip çıkmayı, onları düzenlemeyi bilen küçük vatandaş topluluklarının bir toplamıdır. Böylesi bir toplumda herşeyden önce demokratik bir nüve vardır. İnsanlar bir tehdit anında kültürlerinin kendilerine aktardığı demokratik mirası korumak için anında harekete geçmekte ve otoriter ya da totaliter yönetimlere hiçbir şekilde hayat hakkı tanımamaktadırlar.¹³⁰

Dolayısıyla, sivil topluma kaynaklık eden temel dinamikler bir anlamda toplumların sahip olduğu demokratik değer ve ilkeler sistemini oluşturmaktadır.

Bu noktada, Toktamış Ateş sivil toplum ile demokrasi arasında yakın bir

¹³⁰Semra Akdemir, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, **Genç Anadolu Gazetesi**, 40,(Mayıs 1994), s.10. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-1 (Yrd.Doç.Dr.Semra Akdemir ile “Sivil Toplum ve Demokrasi” üzerine yapılan söyleşinin tamamına Ek-1 bölümünde yer verilmiştir.)

ilişki olduğunu söylemektedir. “Sivil toplum demokratik toplumdur” iddiasında bulunan Ateş, bu varsayımını şu gerekçelere dayandırmaktadır:

...”Düşüncelerin kitle iletişim araçlarıyla yayılmasının, mekan birliği olmaksızın, katılım oluşturabileceği” toplum biçimi sivil toplum kavramını en iyi açıklayan yaklaşımdır. Gerçekten “ulusal devlet”, “ulusal çıkar” vb. kavramların yüzyüze bir ilişki olmaksızın, kitle iletişim araçları vasıtasıyla geliştirebildiği toplumlar “sivil toplum” olarak isimlendirilmektedir. Buradaki anahtar kavram ise “katılım” olmaktadır. Bir başka deyişle sivil toplum, insanların kendileri ve çevreleriyle ilgili kararların alınmasına doğrudan ya da dolaylı olarak katıldıkları toplum biçimidir.¹³¹

Toktamış Ateş’e göre, yönetenlerin yönetme yetkilerini halktan aldıkları rejimler en basit tanımıyla demokratik rejimlerdir. Dolayısıyla, “demokrasi” ve “laiklik” aynı anda ortaya çıkan, birbirinden ayrılmaz iki kavram olup; toplumun varoluşuna dayanak oluşturan önemli dinamiklerdir.¹³²

Bununla birlikte, Ateş sivil topluma kaynaklık eden değerleri genel olarak üç başlık etrafında toplamaktadır:¹³³

- a)Siyasal olarak ve alınacak olan kararlara “katılım”,
- b)Ekonomik olarak “daha çok tüketim”,
- c)Toplumsal olarak “fırsat eşitliği”.

Günümüz çağdaş demokrasilerine ilişkin olarak yapılacak genel bir değerlendirmede ise, sivil topluma hayat veren dinamikleri başlıca şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

a)Toplumsal uzlaşma ve barışı sağlama yönünde yurttaşların asgari müştereklerde buluşması,¹³⁴

¹³¹ Toktamış Ateş, “Sivil Toplum ve Değerleri”, **Sivil Toplum**, Yurdakul Fincancı (der.), (İstanbul:Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 191), ss.35-36.

¹³² a.g.e., s.38.

¹³³ a.g.e., s.40.

¹³⁴“**Türk Basınında Demokrasi,1990**”,(Ankara:Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1991), ss.17-20.

b) Demokratik-hukuk devleti çerçevesinde farklılıklara saygı duyulması ve karşıt fikirler arasında hoşgörü ilkesinin egemen kılınması,¹³⁵

c) Toplumda demokrasi fikrinin yaygınlık kazanması için çok partili siyasal yaşama ve siyasetçilere duyulan güvenin zedelenmemesi,¹³⁶

d) Din ve vicdan, düşünce ve girişim özgürlüğünün tam olarak sağlanması,¹³⁷

e) Toplumdaki bireylerin birer yurttaş olarak kendi haklarına sahip çıkması,¹³⁸

f) Yurttaş inisiyatifleri aracılığıyla daha fazla katılımın gerçekleştirilmesi; halkın siyasal mekanizma içerisinde karar alma süreçlerinde özgürce sesini duyurabilmesi,¹³⁹

g) Siyasal yaşamda çokluğun değil; çoğulculuğun yaşanması,¹⁴⁰

h) Bireylerin birer yurttaş olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin hiçbir kısıntıya uğramaması,¹⁴¹

i) Sivilleşme doğrultusunda yasal örgütlenmelerin önündeki engellerin kaldırılması.¹⁴²

2.Yeni Toplumsal Hareketler ve Katılımcı Sivil Demokrasi Açısından Önemi

Batı demokrasilerinin özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren, başta öğrenci ve kadın hareketi olmak üzere (doğal olarak buna, ABD'deki siyah-beyaz çatışmasının simgelediği etnik ayrımcılıktan kaynaklanan sorunların neden olduğu toplumsal hareketleri de dahil etmek gerekmektedir) çeşitli toplumsal kesimlerden kaynaklanan muhalif akımlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir¹⁴³

¹³⁵ a.g.e., ss.23-25.

¹³⁶ a.g.e., ss.25-27.

¹³⁷ a.g.e., ss.32-34.

¹³⁸ a.g.e., ss.56-59.

¹³⁹ a.g.e., ss.67-69.

¹⁴⁰ a.g.e., ss.92-94.

¹⁴¹ a.g.e., ss.96-98.

¹⁴² a.g.e., ss.160-162.

¹⁴³ Levent Köker, *İki Farklı Siyaset*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990), s.40.

Batılı liberal-demokratik sisteme muhalefet eden toplumsal hareketlerin talepleri, en azından kurumsallaşmış siyasal sürecin daha “katılımcı” bir biçimde değiştirilmesi isteğini içermekteydi. Bu anlamda, izlerini bugün daha büyük bir yoğunlukla seçebildiğimiz bir demokrasi tartışması ortaya çıkmıştır: “Batılı demokrasiler gerçekten demokratik miydiler” sorusu ciddi bir sorun olarak siyasi gündemin ilk sıralarına oturmuştur.¹⁴⁴

Günümüzde Neo-liberal siyasete meydan okuma, toplumsal hareketler tarafından yükseltilmektedir. Sivil haklar hareketi, kadın ve eşcinsel hakları hareketi, ekolojik hareketler, engellilerle ilgilenen aktivistler, evsiz aktivistler, savaş karşıtı ve askeri müdahaleye karşı çıkan barış hareketi ABD’de ve Batı dünyasının diğer kesimlerinde etkili olan daha geniş, halka dayalı demokratik bir sürecin parçasıdır. Batı’daki yeni toplumsal hareketlere yönelik gelişmelerin yansımaları, dünyanın diğer bölgelerinde de gözlenmektedir. Örneğin Doğu Avrupa’da siyasi yenilenme ve canlanma; kadınlar, çevre, evsizler ve engellilere ilişkin sorunlar etrafında oluşmuş başlangıç halindeki hareketlerde görülmektedir.¹⁴⁵

Marta Fuentez ve Andre Gunder Frank bugünün çağdaş demokrasilerinin en önemli özelliğini, sivil toplumdaki parti dışı toplumsal hareketler ya da “katılımcı sivil demokrasi” şeklinde tanımlanabilecek girişimlerin oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁶

Çizelge 1’de görüleceği üzere, Fuentez ve Frank’ın “toplumsal hareketler” üzerine geliştirdiği on maddeden oluşan tezde; toplumsal hareketlerin sivil toplumda demokrasinin genişletilmesindeki ve yeniden tanımlanması sürecine katılımlarındaki önemine işaret edilmektedir.

¹⁴⁴ a.g.e., ss.40-41.

¹⁴⁵ Amin, Chomsky ve Frank, a.g.e., s.150.

¹⁴⁶ a.g.e., s.71.

Çizelge 1

Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez

1 ."Yeni" toplumsal hareketler bazı yeni özelliklere sahip olsalar bile aslında yeni değildirler; "klasik" toplumsal hareketler ise görece yeni ve belki de geçicidirler.
2.Toplumsal hareketler, çok fazla çeşitlilik ve değişkenlik gösterirler;ancak bir ahlak ve adalet anlayışı doğrultusunda bireyleri seferber etmeleri; toplumu yoksunluğa karşı hayatta kalabilme ve kimlik edinme amacıyla harekete geçirecek toplumsal güç oluşturmaya çalışmaları bakımından ortaklırlar.
3.Toplumsal hareketlerin dayanıklılıkları ve etkileri çevrimseldir; uzun siyasal, ekonomik ve bunlarla birlikte belki ideolojik çevrimlere bağlıdır.
4.Toplumsal hareketlerin Batı'da çoğunlukla orta sınıfın,Güney'de halk/işçi sınıfının ve Doğu'da her ikisinin de yer aldığı sınıf bileşimlerinin ayırt edilmesi önemlidir.
5.Toplumsal hareketlerin çok farklı türleri vardır. Toplumsal hareketlerin büyük çoğunluğu devlet iktidarı yerine daha fazla özerklik arar; devlet iktidarı peşindeki toplumsal hareketler,toplumsal hareket olarak kendilerini yadsıma eğilimindedirler.
6.Toplumsal hareketlerin çoğunun atak değil,savunmacı olmasına ve kalıcı olmaya yönelmesine karşın, bu hareketler toplumsal dönüşümün önemli etkenleridir.
7.Toplumsal hareketler, özellikle, çağdaş kapitalizmden "kopuş" ve "sosyalizme geçiş"in etkenleri ve yeniden tanımlayıcıları olarak görünmektedirler.
8.Bazı toplumsal hareketlerin diğer hareketlerle üyelik ilişkisine girmesi veya daha fazla uyum sağlaması, ittifaka açık hale gelmesi muhtemeldir; bazı toplumsal hareketler ise muhtemelen diğerleriyle çatışacak ve rekabet edecektir.
9.Toplumsal hareketler, tıpkı sokak tiyatroları gibi, eğer varsa senaryolarını var oldukları sürece bizzat yazdıklarından, (taktikler bir yana) gündem veya stratejilerin hareketin dışındakiler-aydınlar kastedilmiyor-tarafından kararlaştırılması söz konusu olamaz, hatta zararlıdır.
10.Toplumsal hareketler, geleneksel devletten, siyasal ve ekonomik demokrasiden, sivil topluma ve sivil demokrasiye geçişte demokrasinin genişletilmesine, derinleştirilmesine ve hatta yeniden tanımlanmasına katkıda bulunacaktır.

Marta Fuentes ve Andre G.Frank,"Sivil hareketler üzerine on tez", **Birikim Dergisi**, 16, Ağustos 1990, ss.29-41.

Gerek kapitalist gerekse sosyalist gelenek ve pratikte, devlet yapısı ve iktidar en yüksek mevkiyi tutmakta; demokrasi öncelikle devlet işlerine siyasal ve ekonomik katılımı ilgili olarak tanımlanmaktadır. Bugüne kadar, özellikle Batı, Doğu ve Güney'deki sivil toplumlarda, devletin kurumları ve iktidarı, birçok toplumsal ve bireysel kaygıyla meşgul olmak bakımından giderek yetersizleşmektedir. Denetimi dışındaki dünya ekonomik ve siyasal güçleri, devleti dışta zayıflatmakta, içte de yurttaşların çıkarlarına hizmet etmede yetersiz duruma düşürmektedir. Aynı

zamanda, yurttaşların çok yönlü toplumsal, kültürel ve bireysel “sivil toplum” kaygıları devlet kurumları tarafından ve devlet iktidarı yoluyla yetersiz veya olumsuz biçimde yönlendirilmektedir. Devletteki siyasal iktidarın veya devletin siyasal iktidarının ve her nerede mevcutsa demokrasinin bu eksikliği, belki de yerleşik siyasal oyun kurallarını gittikçe yetersiz kılan bunalım dönemlerinde artmaktadır.¹⁴⁷

Bu yüzden, toplumsal hareketlerin değişik türleri; kurumsal siyasal iktidara ilişkin oyun kurallarını, sivil toplumda yeni demokratik toplumsal-sivil iktidar kurallarına bağlı olarak ve onları içerecek şekilde yeniden yazmak -ve böylece oyunun kendisini yeniden tanımlamak-için ortaya çıkarak seferber olmaktadır. Toplumsal hareketler böylelikle sosyo-politik ağırlık merkezini, devlet katındaki kurumsal, siyasal ve ekonomik demokrasiden sivil toplumda ve kültürdeki daha katılımcı sivil demokrasiye ve iktidara doğru kaydırmaktadırlar. Bu çabalar aile ve evden, kadınların siyaset ve ekonomi içinde olduğundan daha fazla var oldukları ve daha önemli roller üstlendikleri başka kaygılara dek uzanmaktadır.¹⁴⁸

Siyasal yurttaşın kurumsal, siyasal devlet iktidarına güveninin azaldığı veya büsbütün bunların amaçlarıyla ters düştüğü noktalarda, sivil kaygılar çok daha fazla ve giderek artan alanlar kazanmaktadır. Bu alanlarda, sivil toplumun yurttaşları, demokratik bir biçimde, çeşitli ve çoğu kez çatışmalı ekonomik, toplumsal, cinsel, cemaat yaşamına ilişkin kültürel, etnik, dinsel, ideolojik, siyasal vb. kaygıların peşine daha çok düşmektedirler. Sivil toplumun yurttaşları, bu doğrultuda çeşitli özerk ve gücünü kendinden alan “toplumsal hareketler” ve “hükümetlerden bağımsız örgütler” (non-governmental organization) aracılığıyla kendilerini biçimlendirerek seferber olmaktadır.¹⁴⁹

Özet olarak, demokrasi ve demokrasinin genişletilmesi talepleri -veya fiilen demokrasinin “sivil demokrasi” biçiminde yeniden tanımlanışı- her yerde giderek

¹⁴⁷ Marta Fuentes ve Andre G.Frank, “Toplumsal hareketler üzerine on tez”, Çev.Ahmet Gürata-Tanıl Bora, *Birikim Dergisi*, 16, (Ağustos, 1990), s.40.

¹⁴⁸ a.g.m., aynı yer.

¹⁴⁹ a.g.m., ss.40-41.

kaçınılmaz hale gelmektedir. Batı'da, katılımcı demokrasi seçimlerde azalan seçmen katılımıyla yürümekte ya da seçmen katılımının azalması bu sistemin içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır. Doğu'da eski SSCB'de ve Doğu Avrupa'daki "glasnost" altındaki kitlesel halk gösterileriyle, Çin'deki toplumsal hareketlerle ve binlerce sivil kulübün ve başka örgütlerin kurulmasıyla yeni bir demokrasi ortaya çıkmıştır. Güney'de sivil toplumu ve kültürü yeniden biçimlendirmek için kurulan hareket ve örgütlere bireysel ve kitlesel katılım, demokratikliğini gittikçe yitiren devlet iktidarının ele geçirilmesinden ve bu iktidarın idaresinden sonra en önemli olay haline gelmiştir. Bu süreçte sivil toplumda özerk, katılımcı sivil demokrasinin önemi de, devlet içindeki siyasal demokrasiye göre artmakta; gücünü kendi kendisinden alan katılımcı toplumsal hareketler bu toplumsal dönüşüm sürecine önemli oranda katılmaktadırlar.¹⁵⁰

Günümüz demokrasilerinde sivil toplumu modern toplumda devlete karşı, anlam sistemi, tanımlama, değer, program ve söylemler geliştirebilecek yeterlilikle ekonomik, ideolojik ve örgütsel kapasiteye sahip olan sosyal grupların varlığı ile özdeş görmek mümkündür. Sosyal gruplar ya da toplumsal hareketler gerektiğinde resmi otoritenin politikalarını yeniden oluşturacak, değiştirecek ya da sınırlayacak gücü temsil etmektedir.¹⁵¹

1970 ve 1980'lerin yeni toplumsal hareketleri resmi parti yapılanmalarının dışında serpilip gelişmiştir. 2.Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım ve sonrasındaki soğuk savaş dönemi, kamuoyu tarafından bilinçli bir şekilde değerlendirildikçe yeni hareketlerin özellikle barış, çevre, Üçüncü Dünya'nın yoksulluğu, cinsiyet, demokrasi, yurttaşlık hakları gibi konularda seslerini duyurdukları gözlemlenmektedir.¹⁵²

1960 sonrasında yavaş yavaş ortaya çıkan toplumsal hareketler, sivil topluma temel bir eksen teşkil etmiştir. Bu dönemde gelişen toplumsal hareketlerin

¹⁵⁰ a.g.m., s.41.

¹⁵¹ Çaha, a.g.e., s.37.

¹⁵² Mary Kaldor, "Yeni Dünya Düzeni: İmgelemin savaşı", Çev. İsmet Yüce-Sedat Aybar, **Birikim Dergisi**, 27, (Temmuz 1991), ss.35-36.

en önemlilerini ise, “çevreci” ve “feminist” hareketler oluşturmuştur. Her ne kadar, Alberto Melucci gönderme yaptığı modern olgulardan özellikle “feminist hareketi”, “çevreci hareketi”, “kollektif gençlik eylemlerinin biçimleri” ile “barış yanlı hareketleri” esas olarak “yurttaşlıkla” ilgili kabul etmemesine karşın; sözü edilen tüm bu hareketler ülkemiz de dahil olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde gündelik yaşamın demokratikleştirilmesi konusunda ses getirmiştir.¹⁵³

Öte yandan, siyasal kimliği yurttaşlık yerine; akrabalık, kan bağı, konuştuğu dil, sahip olduğu din veya mezhebe göre tanımlayan “milliyetçilik” akımları 1990’larda dünyada en fazla ses getiren hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu akımlar Balkan’lardaki gibi bir gelişme gösterirse, 21.yüzyıl ulus-devletlerin sonuna ve etnik-devletlerin yaygınlaşmasına tanık olacak gibi görünmektedir.¹⁵⁴

Kısaca özetlemek gerekirse, 1960’lı yıllardan itibaren serpilip gelişmeye başlayan ve özellikle 1980’li yıllarla birlikte tüm dünyada sesini daha fazla duyuran toplumsal hareketler, gücünü içinde bulunduğu sivil toplumun temel dinamiklerinden almaktadır. Gelecek yüzyıla damgasını vuracağı gözlenen bu hareketleri, başlıca şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- a)Yurttaşlık haklarını savunmaya yönelik hareketler,
- b)Barış hareketi,
- c)Kadın (feminist) hareketi,
- d)Çevre hareketi,
- e)Eşcinsellerin haklarını savunmaya yönelik hareket,
- f)Etnik-milliyetçilik hareketleri,
- g)Din ve mezhep hareketleri,
- h)Gençlik hareketleri,
- ı)Tüketici haklarını korumaya yönelik hareketler,

¹⁵³Alberto Melucci, “Toplumsal hareketler ve gündelik yaşamın demokratikleşmesi”, **Birikim Dergisi**, 24, (Nisan 1991), s.56.

¹⁵⁴ Ersin Kalaycıoğlu, “1990’ların sorunu etnik milliyetçilik”, **Milliyet Gazetesi** (Entellektüel Bakış Sayfası, 12 Kasım 1996), s.16.

- i) Irkçılık aleyhtarı hareketler,
- j) Medya karşıtı (Immediast) hareketler.

3. Sivil Toplum Örgütlerinin Genel Yapısı ve Demokratik Kültür İçindeki Yeri

Alexis de Tocqueville geliştirdiği “demokratik devlet” modelinde, despotizmi engelleme yönünde “yurttaş birlikleri”ne ayrı bir önem atfetmektedir. O’na göre bilim ve edebiyat çevreleri, okullar, yayınevleri, yurtlar, imalat işletmeleri, dinsel örgütler, belediyeler ve bağımsız aile gibi sivil birlik biçimleri devlet despotizminin önündeki son derece önemli engellerdir. Sivil birlikler, topluluğun daha geniş ve daha genel çıkarları üzerinde odaklaşan siyasal ilgilenim biçimlerinden (seçimlere katılma gibi) farklı olarak, “küçük işler”le uğraşan yurttaşların birlikteliklerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte sivil birlikler, yurttaşlara bütün siyasal topluluğu ilgilendiren daha kapsamlı işleri görüşme olanağını da sağlamaktadırlar. Örneğin, demokratik eşitliği sürdürmek ve çoğunluğun azınlık üzerinde baskı kurmasını önlemek için bu birlikler, gerekli olan yerel ve tikel özgürlükleri besleyip derinleştirmektedirler.¹⁵⁵

Tocqueville’in 19.yüzyılda “yurttaş birlikleri”nin önemine ilişkin yaptığı bu vurgu, yeni bir yüzyılın eşliğinde geçerliliğini halen korumaktadır.

ABD’de bugün tam bin adet “Sivil Düşünce Üretim Merkezi” bulunmaktadır. Amerikan halkı demokrasinin temelinde bu “Sivil Düşünce Üretim Merkezleri”ni görmektedir. Bu merkezler, demokrasinin özel organları olarak kabul edilmektedir. İnsanlar ayrı ayrı dünyaya entegre olurken, çok yönlü sivil düşünce odaklarına ihtiyaç duymaktadır. İşte bu “Sivil Denetim” ve “Sivil Toplum Örgütleri” ile oluşturulacak yeni toplumsal yaşam, modern dünyanın temel altyapısını teşkil edecektir.¹⁵⁶

Günümüzde demokrasi anlayışının iki temel ögesi bulunmaktadır. Bunlardan

¹⁵⁵ Keane, 1994, a.g.e., ss.81-82.

¹⁵⁶ Canan Barlas, “Sivil şuur”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, (12 Nisan 1997), s.6.

ilki birey; ikincisi ise aynı değerleri, amaçları ve düşünceleri paylaşan insanların oluşturduğu gruplardır. Gruplar da kendi içlerinde ikiye ayrılmaktadır.¹⁵⁷

a-Demokratik baskı grupları,

b-Siyasal partiler.

Siyasal partiler birer iktidar alternatifi olarak göze çarparken, işveren örgütleri,işçi sendikaları,meslek örgütleri vb.demokratik baskı grupları üyelerinin ortak amaç ve düşüncelerini savunan, bu çerçevede bir yandan siyasal partilerin iktidar olmalarını destekleyen ya da iktidara gelmelerini engellemeye çalışan, bir yandan da iktidarı üyelerinin amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışan demokratik kurumlardır.¹⁵⁸

Demokratik siyasal sistemde, bir sivil toplum örgütü olarak baskı grupları ile siyasal partiler birer araçtır; temel olan insanın mutluluğunun sağlanması, amaçlarının yerine getirilmesidir. Dolayısıyla, siyasal partiler ve baskı grupları, insana hizmet etmek ve onun düşlerini yerine getirmek için faaliyette bulunmaktadır.¹⁵⁹

Toplumdaki özel çıkarları temsil eden organizasyonlar “baskı grupları” olarak bilinmektedir. Çoğulcu bakış açısından, politika çeşitli baskı grupları arasındaki rekabeti içermektedir. Her biri kendi çıkarı için baskı yapmaktadır. Burada hiçbir grup baskın olarak görülmediğinden, politika bir pazarlık ve uzlaşma işi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁰

Toplumun birçok üyesi doğrudan politika meydanında bulunmak yerine; onların çıkarları görelî olarak az sayıda liderden oluşan, aktif olarak politik mücadeleye katılan kişiler tarafından temsil edilmektedir. Örneğin, ücretli işçilerin

¹⁵⁷ Saybaşıllı, a.g.e., s.12.

¹⁵⁸ a.g.e., aynı yer.

¹⁵⁹ a.g.e., aynı yer.

¹⁶⁰ M.Haralambos ve R.M.Heald, **Sociology Themes and Perspectives**, (England: University Tutorial Press Limited,1980), s.114.

çıkarları tam gün sendika çalışanları tarafından temsil edilmektedir. Bu liderler çoğu kez “elit” olarak tanımlanmakta; bundan dolayı çoğulcu perspektif kimi zaman “elit çoğulculuğu” olarak bilinmektedir. Güç, toplumsal çıkarlar için aktif olarak birbirleriyle rekabet eden elit çoğunluğu arasında dağıtılmış olarak görünmektedir. Çoğulcu bakış açısından, demokrasi ve elitlerin varlığı arasında tutarsızlık yoktur. Elitler tarafından yönlendirilen baskı grupları, hükümete katılım için çeşitli çıkarların bölünmesi ve harekete geçirilmesi şeklinde gözlenmektedir. Bu yolla, toplumda temel çıkarlar belli gruplar tarafından temsil edilmekte ve sonuç olarak bütün gruplar hizmetlerin yayılmasında söz sahibi olmaktadır. Bu bakış açısından, demokrasi temsili hükümet olarak adlandırılmaktadır.¹⁶¹

Çağdaş toplum, yaygın ve karmaşık bir “birlikler” ağından oluşmaktadır. Yurttaşların önemli bir bölümünün üye olmasıyla can kazanan sivil toplum örgütleri, toplumun eğitim, kültür, sosyal ve yenilenme alanlarındaki etkinliklerinin yer aldığı kuruluşlardır. Toplumsal işlevler görmelerine karşın, bu örgütler, üyelerinin sosyal kökenlerinin etkisini yansıtmaktadır. Bu etki, sivil toplum örgütlerine sınıfsal bir karakter kazandırmaktadır. Üyeler sosyal konumlarına, özel çıkarlarına, sınıfsal gereksinimlerine ve dünya görüşlerine uygun etkinliklerde, eylemlerde bulunmaktadır. Durum böyle olunca, özgür ve gönüllü örgütler, zamanla “kapalı” ve “özel” hale gelmektedir. Başlangıçta “açık” olan örgütlerin, “özelleşmesi” ve bireylerin özgür ve gönüllü katılmasına “kapanması”, geniş yurttaş kümelerini modern toplumun sivil toplum örgütleri aracılığıyla sağlanan “katılımcı”, “demokratik” ve “dayanımcı” etkinliklerinin dışına itmektir. Sonuçta, “yabancılaşma” doğmaktadır. Dolayısıyla, sivil toplum örgütlerinin bireyler üzerinde yol açacağı yabancılaşmanın olumsuzluklarını göz ardı etmemek gerekmektedir.¹⁶²

Bu noktada, Cem Eroğul’un sivil toplum örgütlenmelerine ilişkin düşünsel açılımlarına yer verilmesi, bu türden olumsuzluklara dikkat çekme açısından yerinde olacaktır:

¹⁶¹ a.g.e., ss.114-115.

¹⁶² Doğu Ergil, **Toplum ve İnsan**, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1984), s.166.

Sivil toplumculuk, bir yönüyle yeni dünya düzeninin, sermaye enternasyonalinin çok tehlikeli bir yutturmacasıdır. Devleti zayıflatma operasyonunun da bir aracıdır. Bundan, "sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi demokrasiye aykırıdır" gibi bir sonuç çıkarmamak gerekir. Ancak şu sonucu çıkarabiliriz: "Sivil toplum, ancak devleti sahiplenerek gelişirse, gerçekten demokrasiye hizmet eder. Devleti dışlamamalıdır; aksine, devleti kendine benzetmelidir"... Devlet, toplum yaşamına ne kadar katılırsa, toplum devleti ne kadar özümserse, demokrasi o kadar gelişir. Sivil toplum örgütlerinin hiç gözden kaçırmamaları gereken şey budur. Doğru sivil toplumculuk, "Bize karışmayından çok", "Biz size karışalım" demektir.¹⁶³

Ayrıca siyasi partiler ile sivil toplum örgütlerini ayıracak temel kriter, ancak işlevsel bir yaklaşımla çözümlenebilir. Siyasi partiler, halkın desteğini sağlayacak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklardır. Oysaki sivil toplum örgütleri, halkın desteğini sağlamak ve iktidara iletmek amacını taşımaya karşılık, temelde salt iktidarı etkileme yoluyla yetinmekte; siyasi partilerin yaptığı gibi seçimlerde aday gösterme, iktidarı ele geçirme, iktidarı sürdürme, parlamentoda temsilci bulundurma gibi işlevsel olanaklara sahip bulunmamaktadır.¹⁶⁴

Mehmet Akad, birer sivil toplum örgütü olarak nitelendirdiği baskı gruplarını Çizelge 2'de de görüldüğü üzere, başlıca "ideolojik", "sınıfsal" ve "politik" olmak üzere üç başlık altında toplamaktadır.¹⁶⁵

Bununla birlikte, Çizelge 2'de yer almayan ancak önemli bir tartışma konusu olan "dinsel örgütlerin" sivil toplum örgütü sayılıp-sayılmayacağı üzerine farklı düşünceler dile getirilmektedir. Bu konuda Sencer Ayata'nın yaklaşımı, tartışmalara açıklık getirmesi açısından önemlidir:

¹⁶³ Cem Eroğul, "Ulus Devlet ve Küreselleşme", Işık Kansu (der.) **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme**, (Ankara: Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi Vakfı Yayını, Kardelen Ofset, 1996) s.47.

¹⁶⁴ Mehmet Akad, **Çoğulcu Demokraside Siyasal İktidar ve Baskı Grupları**, (İstanbul: Z Yayınları, 1979), ss.84-85.

¹⁶⁵ a.g.e., ss.86-100.

Bir örgütlenmenin başına sivil toplum kelimesini koyduğumuz zaman veya toplumsal bir hareketin hemen olumlu veya olumsuz yönleriyle değerlendirilmesi gerektiğini düşünmek yanlıştır. Bu anlamda tarikatlar, eğer yapısal özelliklerine bakarsak sivil toplum örgütleridirler. Örneğin, bir tarikatın veya dini cemaatin üyeleri biraraya geliyorlar ve dergi çıkarıyorlar. Dergi çıkarmak, bir sivil toplum örgütlenmesidir. Tarikatlar, kendi aralarında paneller, konferanslar düzenlemekte; vakıflar, dernekler kurmaktadır. Bunların hepsi sivil toplumla özdeşleştirilen unsurlardır. Ancak burada ayırım yapmamız gereken başka bir nokta bulunmaktadır: Bir tarikat yapısı içinde birey, hiyerarşik biçimde örgütün üst kademelerinin yoğun baskısı altında olabilir. Özerklik kazanması, o kuruluş içinde çok zor veya olanaksız olabilir. O zaman o tür örgütlenmelerden, sivil toplum içinde yer alan örgütlenmeler olarak söz etmek zordur. Tarikatların ve dini cemaatlerin önemli bir sorunu budur. İkinci sorun ise, dini olsun olmasın bazı sivil toplum kuruluşları, demokratik olmayan bir toplumun inşası için gayret gösteriyor olabilirler.¹⁶⁶

Çizelge 2

Sivil Toplum Örgütlerine İlişkin Genel Bir Sınıflandırma

A)İdeolojik Nitelikteki Sivil Toplum Örgütleri	-Üniversiteler, -Dinsel örgütler, -Gençlik örgütleri, -Öteki düşünce örgütleri,
B)Sınıfsal Sivil Toplum Örgütleri	a)Kırsal Alanda: -Tarımda çalışanları örgütleyen sendikalar -Tarımda işvereni örgütleyen kuruluşlar,birlikler b)Kentteki Örgütlenme: -Sanayide ve ticarete işvereni örgütleyen sendikalar,birlikler,dernekler -İşçi sendikaları
C)Politik Nitelikteki Sivil Toplum Örgütleri	-Yürütme ve yasama organları -Kamusal yargı organları -Bürokrat ve teknokratları örgütleyen meslek kuruluşları

Mehmet Akad, **Çoğulcu Demokraside Siyasi İktidar ve Baskı Grupları**, (İstanbul: Z Yayınları,1979), ss.92-93.

¹⁶⁶ Sencer Ayata, "Toplumbilim Açısından Küreselleşme", Kansu, a.g.e., ss.51-52.

Bazı yazarlara göre, sivil toplum örgütleri politika sürecinde çok büyük güce ve etkiye sahiptirler. Bu görüşte olanlar, sivil toplum örgütleri için “görünmez hükümet”, “üçüncü meclis”, “anonim imparatorluk” gibi adlandırmalar yapmaktadır. Eleştiriler, genellikle bu tür örgütlerin kendi dar ve özel çıkarları peşinde koştukları ve bunların da çoğu zaman toplumun yararı ile bağdaşmadığı noktasında toplanmaktadır. Öte yandan bu grupların (bkz. Çizelge 2) siyasal partiler gibi seçmen kitlesi karşısında sorumlu olmadıkları, tutum ve davranışları hakkında hesap verme durumunda bulunmadıkları belirtilmektedir. Böyle olunca da, sorumsuz bazı grupların siyasal kararların alınışında etki sahibi olmaları gibi demokratik yönetim bakımından normal ve sağlıklı sayılmayacak bir durum ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁷

Bu eleştirilere karşılık, bazı yazarlar da sivil toplum örgütlerinin siyasal sistem içinde olumlu ve yararlı bir fonksiyona sahip oldukları görüşünü savunmaktadır. Her şeyden önce, bunların, toplum içindeki karşılıklı görüş ve menfaatleri ortaya koymak suretiyle siyasal iktidarı “aydınlatıcı” bir rol oynadıkları ileri sürülmektedir. Bu da çoğu zaman yönetimde “dengeleyici” bir unsur olmakta ve çatışan çıkarların uzlaştırılması olanağını sağlamaktadır.¹⁶⁸

Özet olarak, günümüz çağdaş demokrasilerinde gerek uluslararası çapta gerekse ulusal düzeyde “yurttaşlık” bilinciyle biraraya gelen bireylerden kurulu örgütlenmeler faaliyetlerini sürdürmektedir.

Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Yeşil-Barış Örgütü (Greenpeace), uluslararası örgütlerin birliği, insan haklarını çiğneyen devletlerle iş yapan küresel şirketleri hedef alan boykot hareketleri, devletler arası silahsızlanmayı teşvik etmeyi amaçlayan hareketler uluslararası çapta faaliyet gösteren sivil toplum örgütlemelerinin ilgi alanına girmektedir.¹⁶⁹

Son yıllarda ülkemizde de bu tür örgütlenmelerin sayısında hissedilir bir artış

¹⁶⁷ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989), ss.208-209.

¹⁶⁸ a.g.e., s.209.

¹⁶⁹ William E. Connolly, **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri** Çev. Ferma Lekesizalın, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), ss.276-277.

gözlenmektedir.Dövülen kadınlara kucak açan kadın dernekleri,belediyenin eksikliklerine ve yaklaşım yetersizliklerine karşılık kendi çevrelerine hizmet götüren gönüllü kişi ve kuruluşlar ile kimsesizlere, yoksullara ve engellilere yardım eden bazı dernekler, vakıflar ve yerel girişimler bu konuda örnek olarak verilebilir. Ayrıca tarihi eserleri korumak ve doğaya sahip çıkmak için örgütlenen çevreci hareketin, ülkemiz sınırları içindeki etkinlikleri de dikkate değerdir.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Akdemir,1994, a.g.m., s.10.

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM AÇILIMLARI BAĞLAMINDA “YURTTAŞLIK HAKLARI” VE “YAZILI BASIN” İLİŞKİSİ

Demokratik siyasal sistem, 19.yüzyılda yayılmaya başlamış ve 20.yüzyılda ise totaliter yönetimlerin saldırılarını önlemiştir. 21.yüzyılda ise demokrasinin eksikliklerini gidererek, gelişmesini tamamlayacağı umut edilmektedir.

Günümüzde “demokrasi”yi bir yönetim biçimi olarak kabul ettiğini ileri süren ülkelerin büyük bir bölümü; genellikle “temsili demokrasi” olarak anılan siyasal süreçle yönetilmektedir.

Modern demokrasinin çıkış noktası, toplumu oluşturan bireylerin kamusal işlerin görülmesinde söz sahibi olmaya hakkı olduğu inancına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bazı insanlar diğerlerinden daha zengin, bazıları daha akıllı ve herkes farklı bir çıkarıya sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte, yurttaşların nasıl yönetileceğine karar vermelerinde eşit söz hakkına sahip olmaları da kabul

edilen bir başka gerçekliktir.

Demokrasi ile yönetilen çoğu ülkede seçimden seçime geçen ve bazı ülkelerde yedi yıla kadar uzanabilen dönemlerde bütün kararları az sayıda insan - başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanları,parlamentar sistemde de milletvekilleri almaktadır. Yurttaşların geri kalan ezici çoğunluğu ise az veya çok sessizce, kenarda durup alınan kararları ya onaylamakta ya da onaylamamaktadır. Sözü edilen bu durum, "The Economist" dergisinin yazar ve editörlerinden Brian Beedham tarafından "yarım-zamanlı" demokrasi olarak tanımlanmaktadır.¹

Dünyada az sayıdaki bazı ülkelerde demokrasinin farklı bir uygulamasına rastlanılmaktadır. Buna "doğrudan demokrasi" denilmektedir. Demokrasinin bu dolaysız biçiminde, seçimle gelen temsilciler iki seçim arasındaki dönemde diledikleri gibi davranmamaktadır. Seçmenler ise temsilcilerin kararlarını iptal edebilmekte veya bazen temsilcilerin akıllarından bile geçmeyen bazı şeyleri yapmalarına karar vermektedir. Bu kararların uygulama mekanizmasına da "referandum" ya da "halk-oylaması" denilmektedir. Eğer demokrasi "halkın yönetimi" demek ise, "doğrudan demokrasi" demokrasi fikrine "temsili demokrasi" fikrinden çok daha yakın gözükmektedir.

Son yüz yılda dünyanın zengin ülkelerinin çok büyük bir sosyal ve ekonomik değişime uğradığı gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik ilerlemeler, gelişmiş ülkeler yurttaşlarının çok daha fazla para tasarruf etmelerini ve böylelikle, diledikleri takdirde, ülkenin yönetimiyle daha akıllı bir şekilde ilgilenmelerini mümkün kılan para ve zamana sahip olmalarını sağlamıştır.

Bu ilgiyi geliştirmek için yurttaşların elinde, 19.yüzyıldan başlayarak giderek yayılan gazetelerin yanı sıra, 20.yüzyılda icat edilen radyo ve televizyon ve nihayet son on yılda ABD'de yüzde 34 bin, bütün dünyada yüzde 27 bin oranında büyüyen internet ağı bulunmaktadır.

¹ Brian Beedham,"21.yüzyıl demokraside çağ açacak!", Çev. Şahin Alpay-Nilüfer Kuyaş, **Milliyet Gazetesi**, (Entellektüel Bakış Sayfası, 1 Ocak 1997), s.18.

1990'ların sonlarında birçok insan, en az parlamentoya seçtikleri kimseler kadar eğitim ve bilgi sahibi olduğunu farketmektedir. Son elli yılın ekonomik başarıları sürdükçe ve "bilgi devrimi" yayıldıkça, toplam nüfusta bu yeterliliğe sahip kimselerin oranı giderek büyüyecektir.

Bu genel analizden yola çıkarak, medya ve demokrasi arasında kurulacak ilişki, "yurttaşlık hakları"nın gelişimini ortaya koyma açısından anlamlıdır. Başka bir deyişle, devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde konumlandığımız medyanın yurttaşlık haklarının savunulmasında ve geliştirilmesinde üstlendiği rol ve sorumluluklar, kamuoyunun aydınlatılması ve bilinçlendirilmesi yönünde belli bir önem taşımaktadır.

Dolayısıyla bu bölümde öncelikle "yurttaşlık" kavramı genel boyutlarıyla ele alınacak; daha sonra da sırasıyla yurttaşlık kavramına ilişkin liberal ve Marksist öğretilerin açılımlarına değinilecektir. Öte yandan yurttaşlığın boyutları çerçevesinde irdelenecek "yazılı basın-yurttaşlık hakları" ilişkisi de, "kamusal hizmet" ve "alternatif medya" yayıncılığının önemi ön plana çıkarılarak açıklanacaktır.

A. Yurttaşlık Kavramı, Boyutları ve Kazandığı Yeni Anlamlar

Yurttaşlık, bir toplumun arka planını teşkil eden kurumların değerlerin ve kavramların odağında yer alan dolayısıyla demokrasinin olmazsa olmaz niteliğindeki bir parçasıdır. Eski Yunan'dan günümüze yurttaşlık kavramı tarihsel gelişim sürecinde değişik anlamlar kazanmıştır. Özellikle 19.yüzyıla egemen olan iki büyük iktisadi ve siyasal düşünce akımı -liberal ve Marksist dünya görüşleri- ve onların 20.yüzyıl sonundaki en yeni ifadelerinin (Yeni Sağ ve Yeni Sol) "yurttaşlık" kavramına yaklaşımları belli farklılıklar göstermektedir.

Sivil toplum açılımları bağlamında sözü edilen yaklaşımlara önceki bölümde değinildiğinden, bu alt bölümde sadece "yurttaşlık" kavramının kökenine ve günümüzde kazandığı yeni anlamlara kısaca yer verilecektir. Batı'da cereyan eden bu tartışmalar, çalışmanın konusu açısından Türkiye'de "yurttaşlık hakları"nın nasıl değerlendirildiğini analiz etme yönünde önemli katkılarda bulunacaktır.

1.Yurttaşlık Kavramı

Latince (civis) ve Yunanca (polites) kökenleri itibariyle, “yurttaş”, en basit anlamda bir siyasal topluluğun üyesi anlamına gelmektedir.²

Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde “yurttaşlık” (citizenship), “anne-babanın uyruğuna, üzerinde dünyaya gelinen ülkeye veya yasaların gerektirdiği belirli şartları taşıyıp taşımamaya bağlı olarak belirlenen ve kişilerin hangi devlet veya millete bağlı olduklarını ifade eden kimlik” olarak tanımlanmaktadır.³

Dominique Schnapper’a göre ise “yurttaş”; doğuştan kendisine dayatılan bir kültüre ve kadere bağlanmasını gerektiren kararların dışına çıkabilme ve bunların kendisine yüklediği rol ve zorunlu görevlerden kurtulabilme yeteneğidir. Demokratik ulus ilkesini ve değerlerini meydana getiren, yurttaşın evrenselciliği ile sivil toplumun bir üyesi olan özel insanın özgünlüğü arasındaki karşıtlıktır.⁴ Özellikle eski Yunan’da şehir devletinde (polis) yurttaş; kölelerden ve yabancılardan ayrıcalıklı olarak şehrin siyasal hayatına katılma hakkı olan zümreyi ifade eden bir kavramdır.⁵

Atina yurttaşları devletin önemli meselelerini tartışmak ve karara bağlamak için bağımsız meclislerinde yılda en az kırk kez toplanırlardı. Oylama ve rastgele seçim bileşimiyle, aralarından politika önerilerini formüle etmek üzere, beşyüz kişiden oluşan, daha kolay idare edilebilir bir konsey seçilirdi. Rotasyon ilkesine bağlı olarak, bu konseyin üyeleri elli kişilik bir komitede görev yaparlardı; bu komiteye başkanlık eden her kişi yalnızca bir gün görevde bulunurdu.⁶ Aktif katılma ve herkesin sırayla yönetilen ve yöneten olmasına önem verilirdi. Yurttaşların kendilerini genel meselelere adanmaları beklenirdi. Politika, bireysel

² “M.Walzer, ‘Citizenship’, *Political Innovation and Conceptual Change*, T.Ballet (der.), 1989, s.211”, Ali Yaşar Sarıbay, “Yurttaşlık ve katılımcı demokrasi”, *Birikim Dergisi*, 32, (Aralık 1991), s.17’deki alıntı.

³ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık,1992), s.372.

⁴ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev. Özlem Okur, (İstanbul: Kesit Yayıncılık,1995), s.101.

⁵ Sarıbay, a.g.m., s.17.

⁶ “David Held, *Models of Democracy*”, Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, (İstanbul: Metis Yayınları,1995), s.38’deki alıntı.

çıkarları ya da ihtiyaçları gözetmeye yönelik önemsiz bir iş değildi. İyi yurttaş, bir bütün olarak cumhuriyetin ihtiyaçlarına yönelmek için kişisel kaygıları aşan kişiydi; mükemmel yurttaş, bu ikisi arasında herhangi bir çatışma bile görmezdi.⁷

Yurttaşın eski Yunan'daki bu konumu, çok daha sonraki dönemlerde siyasal düşünürlerin kavramlaştırmalarında etkisini göstermiştir. Örneğin J.Jacques Rousseau'nun siyasal düşüncesinde yurttaş olmanın belirleyici özelliği bütünün bir parçası olarak var olmak; bu sayede değerinin de bütüne, başka bir deyişle topluluğa bağlı olmak şeklinde belirmesiydi.⁸

Bu noktadan hareketle, Fransız Devrimi'nin Rousseau düşüncesinin hayli etkili olduğu Jakoben dönemde, yurttaşlık din, zümre, aile ve bölge gibi alternatif kimliklere karşı her Fransızın hakim kimliği olarak yerleştirme gayretinin konusu olmuştur. Yurttaşlığın yaygınlık kazandığı ölçüde erdemli davranışın temel güdüsü sayılan dinsel inanç ve ailevi sadakat arka plana itilmiştir. Dolayısıyla, Jakoben ideolojide yurttaşlık, herkesin topluluğa hizmetle yükümlü olduğu evrensel bir görev haline gelmiştir.⁹

Bununla beraber, görevin tam anlamıyla yerine getirilmesi için Jakobenler yurttaşlara özgür, özerk ve karar alıcı özellikler de atfetmişlerdir. Bu anlamda, Fransız Devrimi'nin ürünü olan yurttaş, şehir devletinin yurttaşına göre daha aktif konuma sahip olmuştur. Çünkü, Fransız devriminin yurttaşı, şehir devletinin yurttaşı gibi yürürlükte olan demokrasinin derecesine bağlı bir katılma hakkına sahip değildi. Tersine, kendi özgür, özerk ve aktif bir konumu, yürürlükteki demokrasinin derecesini belirlemekteydi: Bu anlamda, çağdaş demokrasilerin yurttaş tipinin atası Fransız Devrimi'nde doğmuştur denilebilir.¹⁰

Dolayısıyla, şehir-devletinden başlayıp günümüze kadar geçen sürede

⁷ Phillips, a.g.e., s.38.

⁸ Gülnur Savran, **Sivil Toplum ve Ötesi**, (istanbul: Alan Yayıncılık, 1987), s.65.

⁹ "Walzer, a.g.m., ss.211-212", Sarıbay, a.g.m., ss.17 ve 18'deki alıntı.

¹⁰ Sarıbay, a.g.m., s.18.

“yurttaş” kavramıyla kastedilen iki farklı anlayış etkili olmuştur. Bunlardan birincisi yurttaşlığı bir görev, bir sorumluluk, gururla kabul edilmiş bir yük olarak tanımlamaktadır. İkincisi ise, yurttaşlığı bir statü, bir yetki, bir hak veya pasif şekilde kullanılan haklar manzumesi olarak görmektedir. Birinci anlayışta yurttaşlık hayatımızın çekirdeğini oluşturmakta; ikincisinde ise hayatımızın dışsal çerçevesi olarak belirlemektedir. Hayatımızın çekirdeği olarak yurttaşlıkta aktörlerin bir diğerine sıkı sıkıya bağlılığı söz konusudur. Dışsal çerçeve olarak yurttaşlıkta bu sıkı bağa rastlanmaz; aktörlerin ayrı bağlılıkları vardır. Dolayısıyla, yurttaşlığı bir görev olarak tanımlayan anlayış yurttaşı aynı zamanda hayatın baş aktörü olarak görür; o hem kanun yapıcıdır, hem de kendi günlük işlerinin yönetimini ifade etmektedir. Oysaki, statü olarak yurttaşlık anlayışında kanun yapma ve yönetim başkalarının işidir; yurttaşın işi özeldir.¹¹

Hiç şüphesiz, günümüz demokrasilerinin dayandığı, yukarıda sözünü ettiğimiz birinci tür yurttaşlık anlayışıdır. Çağdaş demokrasiler üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki, bir demokrasinin başarımını belirleyen; tüm yurttaşların siyasete katılmaları ve aktif olmaları; kısacası yurttaşlık kültürünün (civic culture) o toplumda egemen olmasıdır.¹²

Çağdaş demokrasiler, yukarıda belirtildiği üzere, yurttaşlığın temelini “siyasal kontrolün sağlanmasına katılmak” olarak kabul etmektedir. Bunun ise, seçim yoluyla gerçekleştirilebileceğine şüphe yoktur. Bununla birlikte şüphe edilmeyecek diğer bir nokta, çağdaş demokrasilerin seçime indirgenemeyeceğidir. Seçim, siyasal katılmanın hukuki boyutudur. Çünkü, seçim yoluyla siyasal katılma evrensel oya dayanan siyasal topluluğun yasal üyeliğini zorunlu kılmaktadır. Seçimlerin her demokraside dönemsel olarak (4-5 yılda bir) yapıldığını göz önüne aldığımızda, seçimlerin yapılmadığı zamanlar yurttaşların siyasal kontrolü sağlamaya ne şekilde,

¹¹ “Walzer, a.g.m., s.216”, Sarıbay, a.g.m., s.18’deki alıntı.

¹² G.Almond ve S.Verba, **The Civic Culture**, (Newbury Park:Sage Printing, 1989), tümü.

nasıl katılacaklarına karar vermemiz zorlaşacaktır.¹³

Bu nedenle, katılmayı seçimlerle sınırlı tutmak, yurttaşlığın alanını fazlasıyla daraltmak, ayrıcalıklı gruplara o görevi tanımak anlamına gelmektedir. Böyle olunca da, şehir devletinin yurttaşlık anlayışından bir adım ileri gidilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, yaygın olarak kabul edilen tanım, yurttaşlığın "bir topluluğa katılma veya ona üye olma" şeklinde yapılandırılır. Örneğin, T.H.Marshall'ın tanımı bu türdendir. O'na göre, yurttaşlık, bir topluluğun tam üyeliğinin doğurduğu bir statüdür. Ayrıca bu statüye sahip olanlar, statüye ilişkin haklar ve görevler bakımından eşittirler.¹⁴

Burada tanım itibarıyla yurttaşlık sadece bir topluluk içinde işlev kazanan, ancak bu sayede belirli haklara ve görevlere sahip olmayı içeren bir statüden ibarettir. Bu nedenle, yurttaşlığın "aktif" ve "katılımcı" boyutu adeta ortadan kalkmış görünmektedir. Dolayısıyla, özellikle aktif ve katılımcı boyutları dikkate alan daha başka bir tanıma ihtiyacımız bulunmaktadır. G.A.Kelly'e göre "yurttaşlık bir topluluğa katılarak veya üye olarak ve bu üyelik çerçevesinde edinilen hak ve görevlere dayanarak kendilerinin ve gruplarının çıkarlarını içeren özel alanda olduğu kadar kamu alanında da eylemde bulunma hakkıdır".¹⁵

Bu tanıma göre, yurttaşlığın ifade edilmesi, herşeyden önce, katılmayı ve aktif olmayı teşvik eden bir demokrasiyi zorunlu kılar ki, bu "katılımcı demokrasi"dir (participatory democracy).¹⁶

¹³ Sarıbay, a.g.m., s.18.

¹⁴ T.H.Marshall, **Class, Citizenship and Social Development**, (Garden City: Anchor Books Edition,1965), s.92.

¹⁵ "G.A.Kelly, 'Who Needs a Theory of Citizenship?', **Daedalus**, (108/4,1979), s.27", Sarıbay, a.g.m., s.18'deki alıntı.

¹⁶ Sarıbay, a.g.m., s.18.

2.Yurttaşlık Kavramına İlişkin Farklı Yaklaşımlar

a.Liberal Öğretide “Yurttaşlık” Kavramı

Liberal düşüncenin yurttaşlık anlayışının ardında “birey” ve onun yaşamına ilişkin belirli bir değerlendirme bulunmaktadır. Liberalizm, devlet-toplum-birey ilişkisinde vurguyu özünde bir rasyonel “homo oeconomicus” a indirgediği birey lehine yapmaktadır. Liberalizmin dayandığı temel unsur yurttaş değil; “iktisadi insan”dır.Dolayısıyla,söz konusu homo oeconomicus’un 19.yüzyıl bağlamındaki karşılığı olan “burjuva erkek”in, oy verme hakkının tanınmasıyla ifade bulan yurttaşlık statüsüne kavuşturulması, liberal-ekonomistik anlayışla bütünüyle tutarlıdır.¹⁷

Liberal bireycilik, bireye yalnızca ahlaki bir öncelik tanımakla kalmaz, aynı zamanda söz konusu bireyi, çeşitli nitelikte (çalışkan, özerk, çıkarının bilincinde) donatarak normalleştirmektedir.¹⁸ Söz konusu normalleştirme sürecinde liberal bireycilik, siyasi olanı hukuki olana indirgeme; çoğu siyasi konuyu haklar, adalet, yükümlülük ve sorumluluk gibi hukuki kategorilere sıkıştırıp geri kalan sorunlara araçsal bir yaklaşımla birey ve yığınların kendi “çıkar” ya da “ilkeler”ini rasyonel bir biçimde gözetmek için yargı kuralları içinde birbiriyle rakebet ettiği çalışmalar gözüyle bakma eğilimindedir.¹⁹

Liberal bireyciliğin “yurttaşlık” anlayışı, G.Kateb’in de ileri sürdüğü gibi çeşitli düzeyden anayasa ihlallerine ve kanunsuzluklar ile usulsüzlüklere karşı uyarılarda bulunmak için, gevşek bir biçimde ve geçici olarak biraraya gelen bireylerin epizodik yurttaşlığıdır.²⁰

¹⁷ Füsun Üstel, “Devlet-sivil toplum-kamusal alan ve yurttaşlık”, *Birikim Dergisi*, 93-94 (Ocak-Şubat 1997), s.127.

¹⁸ Üstel, a.g.m., s.130.

¹⁹ William E.Connolly, *Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1995), s.104.

²⁰ a.g.e., s.116.

Epizodik yurttaşlığın ardında “kamu yararı”nın gerçekleştirilmesi değil, ancak kişisel çıkarların tatmini bulunmaktadır. Liberal düşünce yurttaşlığı her kişinin kendisi için iyi olanı (çıkarını) oluşturabilme, gözden geçirebilme ve rasyonel olarak uygulayabilme kapasitesi olarak tanımlanırken siyasal faaliyeti de özelleştirmektedir.²¹

Siyasal faaliyetin özelleştirilmesi, liberal devletin tüm yurttaşlara eşit mesafede davranma tutumuyla tutarlılık içindedir. Anne Phillips’in anlatımıyla, tam gelişmiş liberal devlet doğuma, mevkiye, eğitime, işe, (ve yüzyılımızda ırka ve cinsiyete) dayalı ayrımları ortadan kaldırmaktadır. Ancak bunu, yalnızca politikayla alakasız olduğunu ilan etme anlamında dile getirmektedir.²² Dolayısıyla yalnızca siyasal alan değil, ama aynı zamanda kamusal alan da, formel “eşit” temsil’in toplumdaki her türden eşitsizlikleri kamufle ettiği alanlar haline gelmektedir.²³ “

Polis devleti’nden refah devletine uzanan süreçte liberal devlet, siyasal ve ekonomik yaşama müdahalesini artırırken söz konusu “eşit mesafe” anlayışını korumuş, refah devleti hakları “evrensel yurttaşlık” eksenini üzerinde bölüştürülmüştür. Bu süreçte refah devleti, sivil toplumu bir anlamda vesayeti altına almıştır. Ancak 1980’lerden bu yana Avrupa’nın birçok ülkesinde refah devletinin içine düştüğü kriz, aynı zamanda yurttaşlık anlayışına ilişkin de yeni söylem ve tutumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmede, diğer etkenlerin yanı sıra “sivil” ve “politik” haklar ile “sosyal” haklar arasındaki niteliksel farklılık özellikle belirleyici olmuştur.²⁴

Bu niteliksel ayrışmanın temelinde, yurttaşın talep ettiği ya da sahip olduğu sivil ve politik haklar ile sosyal hakların devlet-yurttaş ilişkisini iki farklı yönde etkilemesi bulunmaktadır. Sivil ve siyasal haklar, devlet karşısında bireysel

²¹ Chantal Mouffe, “Demokratik Yurttaşlık ve Siyasal Topluluk”, **Birikim Dergisi**, 55, (1993), s.48.

²² Phillips, a.g.e., s.27..

²³ Üstel, a.g.m., s.131.

²⁴ a.g.m., aynı yer.

özgürlüklerin savunulmasına imkan tanırken, sosyal haklar tam tersine yalnızca devletin yurttaşlarla daha fazla ilgilenmesini, dolayısıyla da bir yandan daha fazla müdahalesini, diğer yandan da bu hakların hayata geçirilmesine yönelik bir dizi kurumsal düzenlemeyi de bizzat üstlenmesini zorunlu kılmaktadır.²⁵ Nitekim, 1980'li yıllarda kimi Batı ülkelerinde iktidara gelen Yeni Sağ hükümetlerin ilk icraatlarından biri, refah devletinin “sosyal yurttaşlık” anlayışını gözden geçirmek olmuştur. Yeni Sağ'ın “aktif yurttaşlık” olarak ifade edilen yeni yaklaşımın ardında, asgari devletçi sivil toplum anlayışına yönelik değerlendirmesi bulunmaktadır.²⁶

Yeni Sağ, refah devletine karşı sürdürdüğü mücadele içinde onun “müşteri tipi” ilişkilere dayalı yurttaşlık anlayışına karşı “aktif yurttaşlık” kavramını geliştirmiştir. Stuart Hall ve David Held'in bu yeni tip yurttaşlığa ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

Thatcherizm'in kısıtlamasız özel birikim hamlesi, kamu harcamaları, kolektivizm ve “bağlılık kültürü” konularındaki saldırısı onu modern, refah devleti biçimiyle yurttaşlığın doğal düşmanı yaptı... Gelgelelim, bireycilik ve yarışma etiğine bu sarsılmaz bağlılık, zaman içinde, Hobbes'un “herkesin herkesle savaşı” hayaletini uyandırmıştır: Cemaat ve karşılıklı bağımlılık duygusunun kaybolması, toplumsal bünyenin zayıflaması ve toplumsal şiddet tazılarının başıboş bırakılması; tam anlamıyla rekabetçi özçikara adanmış bir toplumun özellikleri sıklıkla ortaya çıkar. Thatcherizm, bu nedenle, toplumu bütünleştirmeye ve “bağlamaya” yardımcı olacak belli bazı kavramlara ihtiyaç olduğunu yeniden keşfetmekte ve yalnızca özel yetileriyle “iyi yapmak”la ilgili “aktif yurttaş” fikrine çıkmaktadır. Bu söylemde yurttaşlık, kurumsal reformları, refah devleti ve cemaat mücadeleleri içindeki modern köklerinden koparılır ve bağlı, insanseverlik ve kendi başının çaresine bakmak gibi daha çok Viktoryan kavramlarla yeniden eklenir.²⁷

²⁵ “Nancy Fraser ve Linda Gordon, ‘Civil Citizenship Against Social Citizenship? On the Ideology of Contract-Versus-Charity’, Bart Van Steenberg (der.), **The Condition of Citizenship**, (Londra: Sage Publications, 1994), s.90”, Üstel, a.g.m., s.131'deki alıntı.

²⁶ Üstel, a.g.m., aynı yer.

²⁷ Stuart Hall ve David Held, “Yurttaşlar ve Yurttaşlık”, Stuart Hall ve Martin Jacques (der.), **Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi**, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), ss.170-171.

Özet olarak, söz konusu aktif yurttaşlık anlayışı, Yeni Sağ ideoloji içindeki bir paradokstan kaynaklanmaktadır ve 1980'li yıllar boyunca Thatcherizm'in, bir yandan ekonomik alanda vahşi bir özelleştirmeye giderken, diğer yandan siyasal alanda merkezileşmeye yönelmesiyle bütünüyle tutarlıdır. Thatcherizm, yurttaşı öz çıkarının son kertede bilincinde bir homo oeconomicus'a indirgeyerek depolitize ederken, aynı zamanda refah devletinin, sosyal yurttaşlık anlayışına karşı geliştirdiği aktif yurttaşlık kavramından yararlanmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle, sosyal yurttaşlıktan yararlanan kişilerin "sadaka" değil, ancak haklardan, diğer bir anlatımla tam üyelik statüsüyle donatılmış yurttaşların tümüne yönelik bir kurumlar ve hizmetler sisteminden (devlet okulları, sağlık sigortaları, parklar vb.) yararlanmalarına karşılık; Yeni Sağ öncelikle devleti bir dizi taahhütten kurtarmakla kalmamakta, aynı zamanda da kimi yurttaşları diğerlerine karşı Hıristiyan değerler temelinde sorumlu kılmaktadır.²⁸

b.Marksist Yaklaşımda "Yurttaşlık" Kavramı

Marksist ideoloji, özellikle Marx'ta ortaya çıktığı biçimiyle sivil toplumun yalnızca devletten ayrı bir alan oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda da devlete "karşı" olduğu görüşündedir. Marksizme göre, burjuva toplumunun bir özelliği olan bu ayırım, yabancılaşmanın da kaynağıdır. Sivil toplum ve devlet arasındaki kesin ayırım aynı zamanda insan ve yurttaş arasına konulan ayırımı da doğurmaktadır. Başka bir anlatımla burjuva düzeninde birey, özel yaşamı ile kamu yaşamı arasında, yurttaş ile burjuva yaşamı arasında bölünmüştür. Dolayısıyla liberalizmin siyasal yanılması, gerçek yaşamda kamu alanları ile özel alanlar arasındaki ayırımı korurken, siyasal yaşam onları yeniden birleştirmektedir. Böylece Marx, burjuva devletini bir anlamda sivil toplumun resmi ifadesi olarak görmektedir.²⁹

Marksist yaklaşıma göre, Marx'ın radikal dönüşümler; bir yandan devlet-sivil

²⁸ "Frazer ve Gordon, a.g.e., ss.90-91", Üstel, a.g.m., s.132'deki alıntı.

²⁹ Joseph A.Camilleri ve Jim Falk, **The End of Sovereignty, The Politics of a Shrinking and Fragmenting World**, (Aldershot: Edward Elgar, 1992), s.23.

toplum ayrımını, diğer yandan da burjuva toplumunun bir özelliği olmakla eleştirdiği insan-yurttaş ayrımını ortadan kaldıracakı düşünölmektedir.

Devlet-sivil toplum arasında bir ayırım gözetmeyen Marksizmin kamusal alana ilişkin yaklaşımı da doğal olarak düalitenin reddi üzerine kurulmuştur. Başka bir deyişle, Karl Marx liberal felsefenin hayati dayanakları olarak gördüğü kamusal ile özel, yurttaş ile burjuva, devlet ile sivil toplum arasındaki ayırımı, diğer bir ifadeyle düalite üzerine kurulmuş bir yaşam biçimine karşı çıkmaktaydı.³⁰ Dolayısıyla ister Marx'ta yer aldığı biçimiyle olsun, ister daha sonraları Gramsci'nin yaptığı gibi, devletin ideolojik ve politik işlevinin gerçekleşme yeri olarak tanımlansın, sol gelenek uzun süre sivil toplum ve bağımsız yurttaş inisiyatiflerine kuşkuyla bakmıştır. Dahası, Sovyet tipi sistemlerin önemli bir bölümü sivil toplumu, "kristalize olmuş devlet yapıları içinde massederek yok etme" yöntemini benimsemişlerdir.³¹

Bununla birlikte, 1970'li yillardan başlayarak Yeni Sol tarafından geliştirilen "katılımcı sivil toplum" modeli, yurttaşlık kavramına ilişkin farklı bir düşünsel açılım ortaya koymuştur.

Yeni Sol'daki bu anlayış değişikliğinin doğrudan sonuçlarından biri, sivil toplum ve kamusal alandaki bağımsız ve özerk yurttaş inisiyatiflerinin, başka bir deyişle yurttaş katılımcılığının öneminin kavranması olmuştur. Nitekim, İngiltere'de yurttaşlık sorunu, popüler demokrasinin yaygınlaştırılması ile halkın egemen hale geleceği bir toplum tasavvuruna dayandıran "geleneksel" solun karşısına; Britanya uyruklarının haklarını ve özgürlüklerini bir haklar bildirgesine ve bir anayasaya koymakla ve böylece onları tarihlerinde ilk defa "yurttaş" kılmakla ilgilenen "Charter 88" hareketinin de ortaya koyduğu gibi yurttaşlık, giderek Yeni Sol'un temel tartışma konularından biri haline gelmektedir.³²

³⁰ Phillips, a.g.e., 27.

³¹ John Keane (der.), **Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar**, Çev. Levent Köker, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), s.11.

³² Hall ve Held, a.g.e., ss.178 ve 184.

Bu noktada, Yeni Sol akıma öncülük eden “katılımcı demokrasi” modelinin yurttaşlık haklarına ilişkin düşünsel açımları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Demokrasi kelime kökeni itibariyle, halkın (demos) iktidarı (kratos) anlamına gelmektedir. Ancak, halk kavramının muğlak oluşu yüzünden, G.Sartori'nin belirtmiş olduğu gibi, “demokrasi halkın iktidarındır” öncülünden kesin ve yararlı sonuçlar çıkarmak güçtür.³³ Çünkü, Sartori'ye göre, “halk”ın anlamlarının muğlaklıktan kurtarılması, bir tarihi dayanaklar sorununu da ortaya çıkarmaktadır:

Demokratia terimi ortaya atıldığı zaman söz konusu halk, bir kolektif karar verici organ olarak işgören küçük, birbirine bağlı bir topluluk, bir lojik demokrasi teorisi “halkın kim olduğunu” güya elle tutulur bir şekilde göstermeye kalktığı zaman Yunan demos'u akla gelmektedir. Diğer yandan bir siyasal sistem büyüdükçe halk kavramının gerçek bir topluluğu daha az belirtiş ve daha fazla bir mantiki yapıya veya mantiki kurguyu göstermeye yöneliş olayı ile ya hiç ya da çok az ilgilendirmektedir.

...Sonuç itibariyle de, “halk” herkesin yerini almaya başlayan bir terim olmuş ve bu herkes gittikçe artan bir şekilde kaygan ve şekilsiz, toplum (Gesellschaft) özelliği daima artan ve topluluk (Gemeinschaft) özelliği daima azalan bir yığın haline gelmiştir.³⁴

Dolayısıyla, bu bağlamda demokrasinin temel siyasal aktörü “halk”tır denildiğinde aslında hiçbir şey ifade edilmemiş olunmaktadır.³⁵ Oysaki, katılımcı demokraside temel siyasal aktör topluluk olduğundan halkın yerini “yurttaş” almakta ve böylece kavramsal bir muğlaklık da ortadan kalkmaktadır.³⁶ Öte yandan, katılımcı demokrasi ile vurgulanmak istenilen şey şudur:

Yurttaşların kendilerini etkileyen tüm kararların alınmasına etkin olarak, çeşitli şekillerde ve bu katılımın toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir ademi

³³ Giovanni Sartori, **Demokrasi Kuramı**, Çev. Deniz Baykal, (Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1977), s.11.

³⁴ a.g.e., s.13.

³⁵ Sarıbay, a.g.m., s.19.

³⁶ “M.E.Olsen, **Participatory Pluralism**, (Chicago, 1982), ss.23-24”, Sarıbay, a.g.m., s.19'daki alıntı.

merkeziyetçilik aracılığıyla gerçekleşmesi.³⁷

Bu anlamda, katılımcı demokrasinin sahip olduğu özellikler ise şu şekilde sıralanabilir.³⁸

1.Tüm bireyler kendileriyle ilgili tüm kolektif karar almalarına arzuladıkları genişlikte katılmalarını sağlayacak fırsatlara tamamen sahip olmalıdırlar.

2.Kollektif karar almaya katılma oy vermeye sınırlı olmamalıdır, çok çeşitli başka faaliyetleri de kapsmalıdır.

3.Kollektif karar almadaki sorumluluk geniş bir şekilde dağılmalıdır; sadece resmi görevlilerle ve uzmanlarla sınırlandırılmamalı, bu kararlardan etkilenecek tüm şahısları kapsmalıdır.

4.Kollektif kararlara katılma, siyasal sistemle sınırlandırılmamalıdır, sosyal hayatın tüm alanlarına yayılmalıdır.

5.Siyasal olmayan alanlarda kolektif olarak kararlara katılma, bireylere siyasal hüner ve normları öğretici ve onları daha geniş siyasal meselelere katılmayı güdüleyici nitelikte olmalıdır.

Bu özellikler göstermektedir ki; katılımcı demokrasi için gerekli olan şey yurttaşların bilincinde bir değişim gerçekleşmesi; kendilerini aktif olarak görmeleri, bunun için kapasitelerini arttırmaya gayret etmeleri ve geliştirmeleridir. Dolayısıyla, yurttaş ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği oranda katılımcı demokrasi gerçekleşebilir; katılımcı demokrasinin gerçekleştiği oranda da yurttaş özerk olup kendini geliştirebilir.³⁹

Yurttaşlık statü ve pratiğinin, Yeni Sol akımın gündeme gelmesinde Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde sivil toplumun Parti-Devlete karşı bir mücadele zemini

³⁷ "M.E.Olsen, a.g.e., s.26", Sarıbay, a.g.m., s.19^'daki alıntı.

³⁸ "M.E.Olsen, a.g.e., aynı yer", Sarıbay, a.g.m., aynı yerdeki alıntı.

³⁹"C.B.Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, (Oxford,1977), s.99", Sarıbay, a.g.m., s.19'daki alıntı.

olarak kullanılması, sivil toplum için sürdürülen mücadelenin bir pazarın oluşturulması mücadelesinden daha önce insan ve yurttaş hakları için bir mücadele ortamı olarak kullanılması belirleyici olmuştur.⁴⁰

Sivil toplum-kamusal alan-yurttaşlık denkleminin Yeni Sol içinde itibar kazanmasının bir başka nedeni,yine Orta ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşme çabalarının, 1990'lı yıllarla birlikte demokrasinin doğası ve özgürleştirici potansiyeline ilişkin önemli soruların gündeme gelmesiyle yakından ilgilidir. B.Einhorn, M.Kaldor ve Z.Kavan "Citizenship and Democratic Control in Contemporary Europe"da demokrasinin iki alternatif anlayış çerçevesinde ele alınabileceğini öne sürmektedirler. Demokrasi, bir yandan sivil ve siyasal başta olmak üzere bir dizi biçimsel hak ve iktidar için "nizami rekabeti" güvence altına alan ve aynı zamanda da bu iktidarın kullanımını sınırlayan bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda yurttaş, sunulan bir dizi seçenek arasından özgürce seçebilen bir tüketicidir. Bunun dışında, siyasal toplumun karar alma sürecine katılımı son derece sınırlıdır. Alternatif görüş ise, tüm bireylerin kendi yaşamlarının denetimine sahip olma yolunda tahkim edilmeleri, dolayısıyla da yaşamlarını doğrudan etkileyen kamu politikalarının oluşturulmasında etkili kılınmalıdır. Söz konusu demokrasi anlayışı ise, biraz da garip bir rastlantı sonucu "aktif yurttaşlık" anlayışı üzerinde odaklaşmıştır.⁴¹

Yukarıda Thatcherizm özelinde değindiğimiz "aktif yurttaşlık" anlayışından, başka bir deyişle "Hıristiyanca değerler" bağlamında depolitize edilen yurttaşlık anlayışından tümüyle farklı bir yaklaşımın ifadesi olan Yeni Sol'un "aktif yurttaşlığı", sivil toplum ve kamusal alanda özgür müzakere ve eylemle beslenen bir yurttaş profilini gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Yeni Sol'un "aktif yurttaşlık" ideali doğrultusunda yurttaş, yalnızca katılım alanları sağlanarak iktidar sahibi

⁴⁰ Üstel, a.g.m., s.133.

⁴¹ "Barbara Einhorn, Mary Kaldor ve Zdenek Kavan, 'Introduction', B.Einhorn, M.Kaldor ve Z.Kavan (der.), **Citizenship and Democratic Control in Europe**, (Cheltenham: Edward Elgar,1996), s.4", Üstel, a.g.m., s.133'deki alıntı.

kılınmamaktadır, ama aynı zamanda eylem aracılığıyla da iktidar sahibi kılınmaktadır.⁴²

3.Yurttaşlığın Boyutları ve Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Değerlendirme

a.Yurttaşlık Hakları

T.H.Marshall'ın sınıflandırmasına göre, yurttaşlığın sivil, sosyal ve siyasal olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır.⁴³

Sivil boyut, konuşma, düşünce ve inanç, örgütlenme, toplantı, gösteri, mülk edinme hakkı gibi bireysel özgürlükler için gerekli olan haklardan meydana gelmektedir. Hukuk sistemi ve mahkemeler bu hakları savunan ve koruyan kurumlardır.⁴⁴

Siyasal boyut, siyasal iktidarın kullanımına katılma hakkını içermektedir. Parlamento ve yerel yönetim meclisleri yurttaşlığın siyasal boyutunu sembolize eden kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

Sosyal boyut ise, ekonomik refah ve güven hakkından, toplumda geçerli standartlara göre yaşama hakkına kadar geniş bir haklar yelpazesini kapsamaktadır. Eğitim ve sosyal hizmet kurumları bu hakların sağlanmasına yönelik çalışan kurumlar olarak nitelendirilmektedir.⁴⁶

Tarihsel olarak, sivil haklar 18.yüzyıl, siyasal haklar 19.yüzyıl ve sosyal haklar 20.yüzyıldaki gelişmelerin ürünüdürler.⁴⁷ Yurttaşlık hakkı olarak, bütün bunlar bir ulus-devlet içindeki topluluğa üyeliğin kazandırmış olduğu haklardan olduğundan, nihai olarak devlet tarafından güvence altına alınmaktadır. Buna rağmen devlet güvencesi bu hakların sahip olduğu tek özellik değildir. Genel olarak

⁴² "a.g.e., s.4", Üstel, a.g.m., ss.133 ve 134'deki alıntı.

⁴³ Marshall, a.g.e., ss.78-79.

⁴⁴ Sarıbay, a.g.m., s.22.

⁴⁵ a.g.m., aynı yer.

⁴⁶ a.g.m., aynı yer.

⁴⁷ Marshall, a.g.e., s.86.

söz konusu haklar her şahıs için onları kullanma görevini de içermektedir. Bu bakımdan yurttaşlık hakları, devletin üyelerine karşı yerine getirdiği görevler şeklinde de nitelendirilmektedir.⁴⁸ Hatta, hakların sivil, siyasal ve sosyal olarak sınıflandırılmasına, dolayısıyla yurttaşlığın boyutlarına devletin üyelerine karşı olan bu görevleri veya yükümlülükleri açısından da yaklaşılabilir. Örneğin, Macpherson'un yapmış olduğu gibi, sivil hakları devlete karşı olan haklar; sosyal hakları da devlet tarafından garanti edilmiş, talep edilen faydalar olarak tanımlamak mümkündür. Bu açıdan, bireyler için yurttaş olarak eylemde bulunmak devletin müdahale edemeyeceği özgürlükler dizgesini kapsamaktadır. Öte yandan, bireyler için yurttaş olarak tüketmek devletin sağladığı bir olanak olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹

Siyasal haklara gelince; yurttaşlığın hem bir statü hem de bir haklar dizgesi olarak karakterize edilmesi, siyasal hakların esas itibariyle statülerin sosyal özelliğinden türediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 19.yüzyılda kapitalizm siyasal hakları sivil hakların bir yan ürünü olarak görmekteydi. Oysaki, 20.yüzyılda siyasal haklar, doğrudan ve bağımsız olarak yurttaşlıkla ilişkilendirilmiştir.⁵⁰ Çünkü sivil haklar, rekabetçi pazar ekonomisi için esas olduğundan, bunun her bireye bireysel statünün bir parçası şeklinde ekonomik rekabette, bağımsız birim olarak katılma gücünü verdiği varsayılmıştır.⁵¹ Ancak kapitalizmde ekonomik rekabetin doğurduğu sınıfsal eşitsizlik, siyasal sürece katılmada bireysel özgürlüğün bu eşitsizliğe dayanarak gerçekleşmesinin güçlüğü göstermiştir. Dolayısıyla, siyasal hakların statüden bağımsızlaşarak ve hukuki bir güvence kazanarak, bir devletin, bu devlet içinde bir topluluğun üyesi olmakla elde edilmesi gerçekleşmiştir. Bu anlamda, yurttaşlığın siyasal boyutu, bireyin mensubu olduğu devletle üyeliğini ifade eden

⁴⁸ "J.M.Barbalet, **Citizenship**, (Minneapolis, 1988), s.18", Sarıbay, a.g.m., s.22'deki alıntı.

⁴⁹ "Barbalet, a.g.e., s.20", Sarıbay, a.g.m., aynı sayfadaki alıntı.

⁵⁰ Marshall, a.g.e., s.86.

⁵¹ R.Bendix, **Nation, Building and Citizenship**, (Garden City: Anchor Books Edition, 1969), ss.96-97.

resmi bir kimlik niteliğini taşımamaktadır.⁵²

Bununla birlikte, resmi kimlik olarak siyasal yurttaşlık, ulusal kimlikten farklıdır. Ulusal kimlik, bireyin devletle değil, toplumla olan bağını ifade etmekte ve hukuki olmaktan çok öznel bir karakter taşımaktadır. Ulusal kimlik evde, okulda öğrenilmekte ve bireyler tarafından seçilmektedir. Ancak, yurttaşlık devlet tarafından verilmektedir. Bunun için iki kavram birbiriyle aynı anlamı taşımamaktadır.⁵³

Yukarıda sözü edilen açılımlar, yurttaşlığın söz konusu üç boyutuyla katılımcı demokrasi arasındaki ilişkilendirmeyi de gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, eğer katılımcı demokrasi sivil, siyasal ve sosyal boyutlarıyla yurttaşlığın gelişmesi için bir ortam olarak esas alınıyorsa, herşeyden önce siyasal ve sosyal eşitliğe karşı daha duyarlı olmak, devleti ve siyasal süreci buna uyarlayarak yurttaşlığın toplumu eşitlikçi bir siyasal çerçeveye sokmasına fırsat ve imkan tanınması gerekmektedir. Eğer yurttaşlar siyasal sürece etkin şekilde katılma için fırsat ve imkanların var olduğunu görürlerse, katılmaya atfeddikleri değer ve önem de artmaktadır. Böylece, kolektif kararlarla kendileri arasında daha sıkı bir psikolojik bağ kurarak katılımcı demokrasinin hayata geçirilmesinde önemli aktif işlevler görmektedirler. Tersine bir durum, onların kendilerini pasif bir konumda görmelerine yol açmakta, dolayısıyla katılımcı demokrasinin işlemlerini aksatmaktadır.⁵⁴

b. Yurttaşlık Hakları Açısından Toplumsal Hareketler ve Sivil İtaatsizlik

Günümüz demokrasilerinin en önemli meselelerinin başında katılımcılığın artması ve bu yolla yurttaşlık haklarının genişlemesi gelmektedir. Çünkü toplumsal hareketler, Turner'in belirttiği gibi, sağladıkları veya zorladıkları katılım olanaklarıyla, yurttaşlık haklarını genişleten dalgalardır. Birinci bölümde tanımlandığı üzere toplumsal hareketler, aslında üretim, bilgi, etik kurallar gibi belli başlı kültürel

⁵² Sarıbay, a.g.m., s.22.

⁵³ "M.Weiner, 'Changing Conception of Citizenship in a Multi Ethnic Society', *The Citizen and Politics: A Comparative Perspective*, S.Verba (der.), (Stanford,1978), s.108", Sarıbay, a.g.m., aynı sayfadaki alıntı.

⁵⁴ Sarıbay, a.g.m., s.23.

alanlarda uygulanan toplumsal tahakküm ilişkilerini dönüştürmeyi amaçlayan eylemlerdir. Bu anlamda, toplumsal hareketler, toplumun “hasta” olarak nitelendirilen bir ögesine (bir değere, norma, otorite ilişkisine veya toplumun bütününe) yönelik kültürel bir sorgulamayı içermektedir. Touraine'nin belirttiği gibi, bu sorgulama sonucu toplumsal ilişkilerin yeniden inşa edilmesinin yolları açılabilir. ⁵⁵

Bu bağlamda toplumsal hareketlerin en belirgin özelliği, devlet iktidarını değil, devletten özerklik kazanmayı istemeleridir. Devlet iktidarı arayışında olmamak, toplumsal hareketlerin olmazsa olmaz koşuludur. İktidar arayışı yerine toplumsal hareketlere yön veren etken ise; adalet duygusunu ve ahlaki gücü toplumsal iktidarın geliştirilmesi yönünde harekete geçiren ve sosyal seferberlikleri oluşturma gücünü paylaşan bir dinamizmdir. ⁵⁶

Dolayısıyla, toplumsal hareketler, aslında geniş bir kültürel meydan okuma veya toplumsal başkaldırı şeklinde belirmektedir. Alberto Melucci, bu özellikleri açısından toplumsal hareketlerin önemli etkilerinden birinin “kültürel yenilenme” olduğunu belirtmektedir. Kültürel yenilenme etkisi dil, cinsel görenekler, duygusal ilişkiler, giyim-kuşam ve yemek alışkanlıklarındaki değişimler aracılığıyla toplumsal düzenin işleyişini değiştirerek gündelik hayatın içine giren davranış ve toplumsal ilişki modellerinin yaratılmasıdır. ⁵⁷

Diğer yandan, gündelik hayatın yeniden inşasında topluluklar karşısında rakip toplumsal odak devlettir. Devlet, özellikle kitle iletişim araçları, eğitim kurumları vb. yardımıyla kültürel olarak gündelik hayatı yeniden inşa etmekte veya davranış kalıpları önermektedir. Stauth ve Zubadia bunu “kültürün devletleştirilmesi”

⁵⁵ Ali Yaşar Sarıbay, “İslami popülizm ve sivil toplum arayışı”, *Birikim Dergisi*, 47, (Mart, 1993), ss.14-15.

⁵⁶ Marta Fuentes ve A.Gunder Frank, “Toplumsal hareketler üzerine on tez”, Çev. Ahmet Gürata-Tanıl Bora, *Birikim Dergisi*, 16, (Ağustos 1990), s.35.

⁵⁷ Alberto Melucci, “Toplumsal hareketler ve gündelik yaşamın demokratikleşmesi”, Çev. Levent Köker, *Birikim Dergisi*, 24, (Nisan 1991), s.57.

(etatisation of culture) olarak tanımlamaktadırlar.⁵⁸

Devletin bu yolla gündelik hayata müdahalesi, onu topluluklarla karşı karşıya getirerek önemli bir çatışma konusunun doğmasına yol açmaktadır. Demokratik bir toplumsal düzen sivil toplumun inşası ile eş anlamlı ise, "gündelik hayatın yeniden inşasının hangi tasarıma göre yapılacağı" sorusunun cevabı "devlet" merkezli düşüncelerde aranmamalıdır. Dolayısıyla gündelik hayatın demokratik olarak temellendirilmesi, aslında toplumsal hareketlerce ifade edilen topluluk kültürlerinin kesişme noktalarında mümkün gözükmektedir. Bunun gerçekleşmesinin ise iki koşula bağlı olduğu dile getirilmektedir.⁵⁹

1. Her bir toplumsal hareketin gündelik hayatı yeniden inşa edebilecek güçte kültürel önerilere sahip olması,

2. Her bir toplumsal hareketin, toplumsal hareket olarak kalması, başka bir deyişle devlet iktidarı arayışına yönelmemesi.

Tüm bu düşünsel açılımların ışığında sivil toplum, farklı alanların özerkliği anlamında "demokrasi"; özgürlüklerin teşviki anlamında "liberalizm" kaideleri üzerine oturan bir yapı ise, "sivil itaatsizliği" doğal olarak içereceği söylenmektedir. Bu çerçevede sivil itaatsizlik bazı siyaset bilimcilerince hem demokrasinin hem de liberalizmin turnosol kağıdı testi sayılmaktadır.⁶⁰ Demokrasinin testidir, çünkü demokrasi haklara, demokratik uzlaşmanın dışındaki moral görüşlere ve kurumsallaşmış yöntemlere saygıyı içermektedir. Liberalizmin testidir, çünkü liberalizm, sivil toplumun siyasi boyutlarını ve toplumsal hareketleri olağan olgular olarak kabul etmektedir. Bu itibarla sivil toplum, hem demokrasinin hem liberalizmin sivil itaatsizlik olarak şekillenen toplumsal riskleri kaldıracak hoşgörülü, olgun bir siyasi kültürü gerekli kılmaktadır. Burada "sivil itaatsizlik"ten kastedilen ise şudur:

⁵⁸ "G.Stauth ve S.Zubadia, 'Introduction', **Mass Culture, Populer Culture and Social Life in the Middle East**, G.Stauth ve S.Zubadia (der.), (Frankfurt,1987), s.13", Sarıbay,1993, a.g.m., s.15'deki alıntı.

⁵⁹ Sarıbay, a.g.m., s.15.

⁶⁰ "J.L.Cohen ve A.Arato, **Civil Society and Political Theory**, (London,1992), s.604", Sarıbay, a.g.m., s.18'deki alıntı.

Herhangi bir meselede kitlenin adalet duygusuna hitabeden makul bir nedene dayanan; illegal olmakla beraber şiddeti dışlayıcı protesto araçlarına başvuran bir eylem olarak ifade edilmektedir.⁶¹

Bu bağlamda, sivil itaatsizlik, herşeyden önce, olgun bir siyasi kültür içinde yurttaşlara katılmanın biçimlerini ve boyutlarını öğretmektedir. Buna paralel olarak, hakların yaratılmasının ve genişletilmesinin, başka bir deyişle demokratikleşmenin motoru işlevini görmektedir. Sonuç olarak, sivil toplumun bütünü içinde radikal siyasi hareketlerin hangi tehditlere tabi olacağını belirtmektedir. Bu nedenle, kendinden emin her anayasal demokrasinin sivil itaatsizliği, siyasi kültürünün doğal bir boyutu olarak kabul etmesi gerekmektedir.⁶²

B.Yurttaşlık Haklarının Gelişiminde Meydanın Rolü ve Önemi

1.Yurttaşlık Hakları-Basın İlişkisi

Sivil toplumun sesi, her yerden çok medyada yansımaktadır. Güncel yaşamda, sivil toplum bir özel örgütlenişler alanını kapsamaktadır. Bu özel örgütlenişler alanı ise salt ekonomik yapıyla ilgili değildir. Modern yaşam aynı zamanda belirli kültürel, sosyal ve politik amaçlar doğrultusunda yeni bir dünya görüşüyle, yeni bir siyasal davranış ahlakıyla, etik ile düzeni sürekli olarak dönüştürmeyi de gerektirmektedir. Sivil toplum, bu çerçevede, Gramsci'nin deyişiyle, bir "özel hegemonya aygıtı" niteliğini taşımaktadır.⁶³

İdeolojik ve kültürel platformda en önemli yeri alan siyasal partiler ya da sendikalar ve dernekler gibi özel örgütlerin yanı sıra, gazeteler, dergiler, radyo, televizyon ve bir bütün olarak medya, bu üstyapının yeniden oluşumunda önemli işlevler üstlenmektedir.⁶⁴

⁶¹ "Cohen ve Arato, a.g.e., ss.587-588", Sarıbay, a.g.m., s.18'deki alıntı.

⁶² "Cohen ve Arato, a.g.e., s.567", Sarıbay, a.g.m., s.18'deki alıntı.

⁶³ Norberto Bobbio ve Jacques Texier, **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çev.Arda İpek ve Kenan Somer, (Ankara: Savaş Yayınları,1982), s.49.

⁶⁴ Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık,1990), s.121.

Gerçekten de sivil topluma geçiş sürecinde özellikle yurttaşlık haklarının ve katılımcı sivil demokrasinin geliştirilmesinde en önemli dinamiklerden birini kitle iletişim araçları oluşturmaktadır.

Çağdaş demokratik toplumlarda, sivil toplum örgütlenmeleri ile medya arasında doğrudan bir ilişki kurma yoluna gidilmektedir. Çünkü “eleştirel akıl, insan hakları, özgürlük, eşitlik, demokrasi, hukuk devleti, sivil toplum, piyasa ekonomisi, bireycilik, özgür basın” gibi Batı uygarlığında yüzlerce yıllık bir mücadelenin sonucunda ifade bulan “evrenselci değerler”in kök salmasında; kitle iletişim araçlarının kamuoyunu bilinçlendirme yönünde üstlendiği işlevlerin büyük önemi olmuştur.⁶⁵

Medya ve demokrasi arasında kurulacak bir korelasyonda, basın dördüncü güç olarak nitelendirilirken; sivil toplum örgütlenmeleri de Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Başkanı Can Paker tarafından “beşinci güç” olarak tanımlanmaktadır. Paker, sivil toplum örgütleri ile basın arasındaki güç birliğinin demokrasi açısından önemini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

...Sivil toplum örgütlerinin genişlediği, büyüdüğü ve etkin olduğu toplumlarda demokratik süreç sürekli gözetim altındadır. Sadece basının gözetimi değil. Çünkü o zaman ne oluyor, basın birşey gözlüyor sonra onunla ilgili eleştirilerini koyuyor ama reaksiyon yok. Kimin için yapıyor? Halk ve kamuoyu için. Kamuoyu ne diyor? Onun cevabı yok. Herkes kendine göre yorumluyor; “böyle düşünüyor kamuoyu” diyor. ...Kamuoyunun ne dediğini, nasıl tepki gösterdiğini en iyi sivil toplum örgütleri yansıtır...Basın dördüncü güçse, sivil toplum örgütlerini beşinci güç olarak görüyorum. Hatta bütün toplum, sivil toplum örgütlerini kapsarsa beşinci güçten de öte bir şey olarak görüyorum ama şu andaki yapısıyla beşinci güç. Yani bu gözetmeyi sivil toplum örgütleri basınla birlikte götürürse ve buna göre reaksiyon verirse, işte o zaman demokrasi 4-5 yılda bir yapılan seçimlerden öte, sürekli alışverişin ve tepkinin olduğu, sürekli gözetimin olduğu bir rejim haline geliyor. Aksi halde basın, hükümetleri eleştiriyor, hükümetler basına karşı cephe alıyor, hapsilere kadar giden baskılara yol

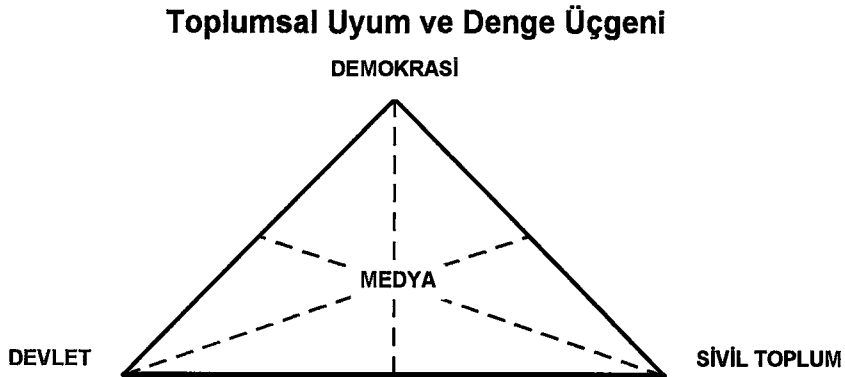
⁶⁵ Şahin Alpay, “Geleceğin dünyasında Türkiye’nin yeri” ,**Milliyet Gazetesi**, (7 Aralık 1996), s.16.

açıyor...⁶⁶

Günümüzde kitle iletişim araçlarından gerek dünyada ve gerekse ülkemizde, küçük çıkar gruplarının ve yurttaş birliklerinin kendi çaplarında ortaya koyduğu kollektif eylemleri yansıtmaları beklenmektedir. Özellikle yeni toplumsal hareketler, kamuoyunda seslerini duyurmak ve halkın desteğini kazanmak için kitle iletişim araçlarının bu yöndeki yayınlarına ihtiyaç duymaktadır. Medyanın bu noktada temel yükümlülüğünü ise mümkün olduğu kadar her kesimden insanın sesini bilinçli bir biçimde büyüterek topluma iletmesi oluşturmaktadır.⁶⁷

1990'lı yılların yeni yurttaşlık hareketlerinin⁶⁸ (Avrupa yurttaşlığı, global yurttaşlık, cins-yansız ya da ırk-yansız yurttaşlık, ekolojik yurttaşlık vb.) gelişip yaygınlaşmasında, "devlet-sivil toplum-demokrasi" üçgenindeki öğelerden her birinin ayrı ayrı işlevsel katkısı bulunmaktadır. Ayrıca Şekil 1'de de görüleceği üzere, toplumsal uyum ve denge üçgeninin ağırlık merkezinde konumlandırılan kitle iletişim araçlarının yurttaşlık haklarının savunulması ve yeni toplumsal hareketlerin desteklenmesi yönündeki sorumlu yayıncılık anlayışı da belli bir önem kazanmaktadır.

Şekil 1

⁶⁶ Can Paker, "Beşinci güç sivil toplum", **Milliyet Gazetesi**, (Entellektüel Bakış Sayfası, 13 Mayıs 1997), s.16.

⁶⁷ Semra Akdemir, "Sivil toplum ve demokrasi", **Genç Anadolu Gazetesi**, Sayı: 40, (Mayıs 1994), s.10.

⁶⁸ Üstel, a.g.m., s.135.

Sözü edilen “toplumsal uyum ve denge üçgeni”ni, daha çok sayıda yurttaşın özelemlerini hesaba katmayı mecbur etmesi anlamında demokratikleşmenin bir sonucudur. Günümüz demokrasilerinde artık kamuoyunu oluşturan yurttaşların hak ve taleplerini dikkate almadan hükümet etmenin mümkün olmadığından söz edilmektedir. Dolayısıyla, iletişim, kitle demokrasisinin işleyişinde vazgeçilmez bir öğedir.⁶⁹

Kitle iletişim araçları sahip olduğu özellikler nedeniyle, bir yandan devlet otoritesini temsilen yürütme gücünü elinde bulunduran siyasal iktidardan (seçilmiş politikacılardan ve atanmış bürokratlardan) “aşağıya” yurttaşlara doğru bilgi verme işlevini yürütürken; diğer yandan sivil toplumun bünyesinde yer alan yurttaş inisiyatiflerinin hak ve taleplerini “yukarıya” politikacılara doğru benzer işleyişi sürdürmektedir. Demokratik-hukuk devleti çerçevesinde medyanın yasal her tür birlik ve hareketin seslerini duyurmaları yönünde yapacağı nesnel yayınlar, Şekil 1’de sözü edilen üçgenin dengede kalmasını sağlayacaktır.⁷⁰

İşte bu yüzden, modernleşmesini tamamlamış ya da tamamlamakta olan ülkelerde toplumsal huzur, barış ve uzlaşmanın sağlanmasında en önemli etken olarak medyanın yukarıda sözü edilen işlevselliği gösterilmektedir.

Knut Lundby ve Helge Ronning’in de vurguladığı üzere, medya demokratik sürecin vazgeçilmez bir öğesidir. Çünkü halkın birer yurttaş olarak haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan enformasyonu sağlamasından ötürü yurttaşlar, medya aracılığıyla olayların yorumlanmasına ve tartışmalara katılmakta; toplumun gelişimini ve siyasal tercihleri etkileyen tutumlar edinerek, eylemlerde bulunabilmektedirler. Bu durum ise, medyaya ve kamusal tartışmalara erişimi gerektirmektedir. Hatta, bu demokratik sürecin gerçekleşebilmesi için yurttaşların medyada karşılaştıkları metinlere ve imgelere ilişkin kendi özelemlerini ve

⁶⁹ Dominique Wolton, “Siyasal İletişim: Bir model yaratmak”, Çev. Hülya Tufan-Ömer Laçiner, *Birikim Dergisi*, 30, (Ekim 1991), s.54.

⁷⁰ a.g.m., aynı yer.

deneyimlerini tanıyor olmaları gerekmektedir.⁷¹

Graham Murdock'a göre, medyanın tümüyle demokratik biçimde işleyebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken dört temel önkoşul söz konusudur:⁷²

1. İletişim sistemleri yurttaşların bağımsız, bireysel ve siyasal seçimlerini yapabilmeleri için gerekli bilgiyi sağlamalıdır. Kamusal ve bireysel kurumlara ilişkin sorunları yorum, tartışma ve değerlendirme için kullanılabilir hale getirmek özellikle önemlidir.

2. Medya, güncel olaylara ilgi göstermeli ve dünyada olup bitene ilişkin dolu, çeşitli görüşleri içeren geniş bir bilgi sunmalı ve hem bireysel hem de kolektif görüşleri göz önünde bulunduran bir bakış açısı yaratmalıdır.

3. Fikirlerdeki, görüşlerdeki, yorumlardaki, bilgideki ve tartışmalardaki "çoğulculuk" üçüncü önkoşuldur. Bu ise olabildiğince çok ve geniş biçimde görüşlerin iletişimsel sisteme erişim sağlamasını ifade etmektedir.

4. Son olarak, biçimdeki, formatlardaki ve kültürel ifadelerdeki çoğulculuk cesaretlendirilmelidir.

Murdock'un sıraladığı bu önkoşullar çerçevesinde, gerek devletin gerekse toplumun demokratikleştirilmesi sürecinde medyaya ayrı bir önem attığı gözlenmektedir.

Dolayısıyla bu noktada, kitle iletişim araçlarının devlet ile olan ilişkileri de belli bir önem kazanmaktadır. Demokrasinin tarihsel gelişim sürecinde, farklı coğrafyalardaki toplumların ideolojik yönelimleri göz önünde bulundurularak oluşturulan kuramlar basın-iktidar ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır.

Devlet-kitle iletişim araçları ilişkisini sistematik olarak ele alan normatif kuramlar çerçevesinde beliren ilk önemli gelişme, 1950'li yılların ortalarında, televizyon henüz başlangıç evresinde iken, daha çok basın ağırlıklı olarak ortaya çıkmıştır. Fred S. Siebert ve arkadaşları tarafından gruplandırılan bu "Dörtlü Basın

⁷¹ Knut Lundby ve Helge Ronning, "Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması", Çev. Nilgün Gürkan, (der.) Süleyman İrvan, **Medya Kültür Siyaset**, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997), s.26.

⁷² a.g.e., aynı yer.

Kuramı” şöyledir.⁷³

- a.Otoriter Kuram,
- b.Liberal Kuram,
- c.Toplumsal Sorumluluk Kuramı,
- d.Sosyalist Kuram.

Bununla birlikte, daha sonraları bu sınıflandırmaya gelişmekte olan ülkelerdeki değişimler ile yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği toplumsal sorunları irdeleyen “gelişmeci kuram” ve “demokratik-katılımcı” kuramlar da eklenmiştir.

Gelişme kuramı,kitle iletişim sürecinin gelişmekte olan ülkeler açısından taşıdığı özelliklere ve bu ülkelerin içinde buldukları somut koşullara karşılık gelen düşünsel yapıları kapsamaktadır. 1950’li ve 1960’lı yıllarda Batılı özgür basın idealinin Üçüncü Dünya’nın gelişmekte olan ülkelere nasıl uyarlanabileceği sorunları etrafında gelişmeye başlamış, 1970’li yıllarda ise UNESCO bünyesinde gerçekleştirilen yeni bir global iletişim düzeni tartışmalarına kadar uzanan geniş bir alanda etkinlik kazanmıştır. Bu doğrultuda, daha çok, kurumsallaşma sorunlarına yönelik olarak güncelliğini 1980’li yıllarda da korumasını bilmiştir.⁷⁴

Kitle iletişim araçlarının yüzyüze kaldığı toplumsal katılıma yönelik yeni sorunlar, Denis McQuail’in “demokratik-katılımcı kuram” olarak adlandırdığı yeni bir kuramsal yaklaşımın oluşmasına yol açmıştır.⁷⁵

Demokratik-katılımcı kuram, özel mülkiyete dayalı kitle iletişim araçlarının ticarileşmesine ve tekelleşmesine, toplumsal sorumluluk normuna dayalı olarak oluşturulan kamusal yayıncılık kurumlarının ise merkezileşmesine ve bürokratikleşmesine karşı bir tepkinin kavramsal bir düzeyde dile getirilmesidir.⁷⁶

Bu noktada bir parantez açarak Türkiye’de yazılı basının-devletle olan

⁷³ Semra Akdemir, “Uluslararası İletişim Alanının Düzenlenmesine Yönelik Normatif Kavramlarda Ortaya Çıkan Yeni Gelişmeler”, (Basılmamış Doktora Tezi), (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İstanbul,1993), s.20.

⁷⁴ a.g.e., s.68.

⁷⁵ Denis McQuail, **Mass Communication Theory: An Introduction** (London: Sage Publications,1987), s.122.

⁷⁶ Akdemir, a.g.e., s.81.

ilişkinine bakıldığında, basın tarihsel gelişim sürecinde sırasıyla “otoriter”, “toplumsal sorumluluk” ve “liberal” kuramların işlerlik kazandığı gözlenmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet Türkiye’sinin bazı olağanüstü durumlarının yaşandığı yıllarda basın üzerinde devletin tartışmasız üstünlüğünü ve bağlayıcılığını savunan “otoriter kuram” geçerli olmuştur.

21.yüzyılın eşiğindeki Türkiye’de,1980’li yıllarla birlikte dünyadaki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere paralel olarak iletişim alanında da “demokratik-katılımcı kuram” ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de “yurttaşlık hakları”na sahip çıkılması ve desteklenmesinde sözü edilen bu kuramın kitle iletişim alanına uyarlanması, sivil toplum açılımları anlamında taşıdığı önem büyüktür.

2.Demokratik-Katılımcı Kuram Bağlamında “Kamusal Hizmet Yayıncılığı”nın Önemi

Son yıllarda yayıncılıkta devlet tekeline ve serbest girişimciliğe dayalı yayın anlayışının dışında üçüncü bir yayıncılık anlayışı daha oluşmuştur. O da “kamusal hizmet yayıncılığı”dır. Hıfzı Topuz, bu yayıncılık modelini şu şekilde tanımlamaktadır:

Kamusal hizmet yayıncılığı, kamu hizmeti vermeye yönelik, kar amacı gütmeyen, halkı aydınlatmaya, eğitmeye halkla-yöneticiler arasında sürekli bir iletişim kurmaya, halkın yayıncılığa katılımını sağlamaya yönelik bir yayıncılık türüdür. Bu tür yayınların gelir kaynağı reklamcılık değildir. Ayrıca kamusal yayıncılık devlet ve özel sektör karşısında bağımsız bir durumdur. Yerel bir yapıya dayanır. Özgür ya da özerktir. Bireylerin yönetime ve program oluşturulmasına katılımını sağlar.⁷⁷

Toplum içindeki bireylerin sorunlarını dile getirebilecekleri, bir yurttaş olarak seslerini duyurabilecekleri, haklarını savunabilecekleri en önemli kurumlaşmış yapılardan biri o ülkedeki kitle iletişim araçlarıdır. Gerçekten, sağlıklı bir iletişim ortamının ve gerekli yasal düzenlemelerin devlet tarafından yapıldığı (ve

⁷⁷Hıfzı Topuz, **Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni**, (İstanbul: Mozaik Yayıncılık,1990), s.61.

sonrasında devletin devreden çıkarak hakem rolüne soyunduğu) toplumlarda, medyanın sivil toplum dinamiklerinin gelişimine verdiği destek büyüktür. Ancak bu sav, olan değil olması gerekendir. Çünkü, yalnız Türkiye'ye değil birçok Batılı ülkeye baktığımızda da, yurttaşlık haklarının olgunlaştırılmasına ilişkin olarak medyanın üzerine düşen görevi mükemmel bir biçimde yapamadığı gözlenmektedir.

Bu anlamda, medyanın sivil toplum dinamiklerinin gelişimine yönelik olarak üstleneceği en büyük rol "devletin resmi ideolojisine ve pazar güçlerinin yönlendirmesine alet olmamaktır". Ancak bu takdirde, medya kendisinden beklenen işlevleri yerine getirebilecektir.⁷⁸

Ünlü yazar John Keane'in de ağırlıklı olarak savunduğu bu görüşe göre, "medya ne özel çıkarların savunuculuğunu yapmalı ne de devlet sansürü içinde tikanıp kalmalıdır". Keane'in "kamusal hizmet modeli" olarak tanımladığı bu kavram, sivil toplum dinamiklerinin gelişiminde medyaya şöylesi önemli roller yüklemektedir:

Kamu hizmeti medyaları "hayırlı bir iş" olarak gördükleri sürece etkili olamazlar; onları azınlıklar için "bilgi, kültür, eleştiri ve deney"ler içeren değerli programlar sağlayan, ama toplumun ana kanallarının dışında bırakan yaklaşımlar etkisizdir. Kamu hizmeti medyaları elbette azınlıklara hizmet vermeli; bilgi, kültür dağıtmalı, eleştiri ve deney ortamı yaratmalı, hatta sık sık kamu beğenisinin suratına tokadı patlatmalı. Ama bunlar yetmez, daha fazlasını yapmalı. Özünden değiştirilmiş bir kamu hizmeti modeli farklı yaşam biçimleri, beğeniler, görüşler arasında uyumlu bir birlik oluşmasına, ne despotik devletler ne de pazar güçleri tarafından yönetilen yurttaş çoğunluğunun siyasal güç kazanmasına yardımcı olmalıdır. Onlara birbirinden çok farklı görüşler ulaştırmalıdır.

Onların çok katmanlı anayasal devletlerin çerçevesinde, demokratik biçimde yaşamasını sağlamalıdır. Bağımsız, kendi kendisini örgütlemiş, devlet kurumlarının dar sınırlarını aşan sivil toplumlarda çalışan ve tüketen, yaşayan ve seven, kavga eden ve uzlaşan yurttaşlarına karşı sorumlu tutulabilen devletlerdir bunlar.⁷⁹

⁷⁸ John Keane, *Medya ve Demokrasi*, Çev. Haluk Şahin, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992), s.136.

⁷⁹ a.g.e., s.117.

21.yüzyılın eşiğinde, kamusal alanda ortaya çıkan medyatik dönüşümün sonucu, klasik anlamdaki basit basın özgürlüğü kavramlarının terk edilip, onların yerine daha karmaşık ve farklılaşmış bir kavram olan iletişim özgürlüğünün konması gerekmektedir.⁸⁰ Basın özgürlüğü kavramının erişilirlilik, evrensellik iddialarıyla bağdaşmayan çelişki ve ikilemlerini aşmak amacıyla kullanılan iletişim özgürlüğü kavramının toplumsal sorumluluk anlayışıyla içeriklendirilmesi gerekmektedir. Bu ise aslında, medya alanında çoğulculuğu öngören ve Keane'in "kamu yararı" nosyonundan hareketle geliştirdiği pazar-dışı ve devlet-dışı medya modelinde karşılığını bulan bir "katılımcı yapıyı" zorunlu kılmaktadır.⁸¹

Özgür bir basının da yurttaşları sürekli olarak yanlış temsil edebileceği ve kamuoyunun yanıltılarak yönlendirilebileceği olasılığına karşı, sivil toplum medyası (pratikleşmesi zor görünse de) vazgeçilmez bir alternatif niteliği taşımaktadır.⁸²

Denis Mc Quail'e göre, kamusal hizmet yayıncılığını destekleyen demokratik-katılımcı kuram; özgürlükçülük, ütopyacılık, sosyalizm, siyasal ve sosyal eşitlik, çevrecilik, yörecilik gibi kuramsal yaklaşımların bir karışımıdır. Kuramın uygulamaya dönük örnekleri ise çok ve çeşitlidir. Underground basın, korsan radyo, küçük topluluklara yönelik kablolu televizyon; "samizdat" yayıncılık; kırsal yörelerde mikro-medya, sokak gazeteleri ve siyasal afiş bu kapsamda ele alınabilir. Yeni iletişim teknolojileri daha ucuz üretim ve elektronik medya kanallarına daha kolay erişim imkanları sağlayarak iletişimde bulunma hakkının önüne daha bol fırsatlar çıkarmaktadır. Buna rağmen bunların kurulu medya egemenliği üzerindeki etkisi son derece yetersiz kalmaktadır.⁸³

Kısacası, alternatif medya kapsamında da değerlendirilen bu tür yayınlar bir

⁸⁰ a.g.e., s.53.

⁸¹ Ali K. Metin "Devlet, kamuoyu ve basın özgürlüğü", **Yeni Şafak Gazetesi**, (10 Nisan 1997), s.10.

⁸² a.g.m., aynı yer.

⁸³ Mc Quail, a.g.e., s.123.

yandan yurttaşlık bilincinin yükseltilmesine katkıda bulunurken, diğer yandan da geleneksel yayıncılık türlerine radikal bir karşı çıkışı ifade etmektedir.

3.Alternatif Medya Yaklaşımı ve Immediast Hareket

Son yıllarda özellikle ABD ve Batı Avrupa'da seslerini duyuran ve dünyanın birçok yerinde ses getiren "medya-karşıtı" tavır, kamusal hizmet yayıncılığı modeline göre daha radikal bir söyleme sahip olması ve bu yayıncılık türünü desteklemesi açısından önemli bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı'da genel olarak televizyon programlarının kalitelerinin yükseltilmesinden reklamlara getirilen kısıtlamalara ve bu alanda kurulan derneklerden yapılan yayınlara kadar muhalefet, geniş bir faaliyet ağı içinde her geçen gün yeni adımlar atmaktadır. Duyarlılıktaki bu artışa rağmen, medyaya karşı yürütülecek mücadelenin önlemleri ve araçları üzerinde yoğun tartışmalar hala sürmektedir. Bu tartışmalardan biri meydan uzak olma ya da medyanın yok edilmesi; diğeri ise alternatif medya ağlarının kurulması olmak üzere çeşitli çözüm önerileri gündemdedir.

Medya aleyhindeki hareketlerden birisi olarak medya-karşıtları (Immediast) her tür baskıcı iletişim, kültürel tek seslilik ve medya denetimi koşullarından, medyanın ve devletin ardı arkası kesilmeyen ihlallerine meşru bir karşı duruş, barışçıl bir ayaklanma ve örgütlenme peşindedir.

"Atmosfer kamunun malıdır,hava herkesindir.Öyleyse radyo ve televizyon sinyalleri de kamuya ait olmalıdır" diyen medya-karşıtları, medyaya karşı yürüttüğü muhalefeti, alternatif bir medyanın nasıl yaratılabileceğine dair somut bir program ile şöyle dile getirmektedir:

Herşeyden önce medyanın, devlet ve şirketlerin elinden halk denetimine geçmesi gerekmektedir. Mücadelenin ana teması budur. Medyanın kamunun ellerine geçmesiyle gizli savaşlar,seçim dalavereleri, istikrarsızlaştırma programları ve diğer örtük eylemler için emir veren devlet birimleri halkın açık

görüşüne ve demokratik denetimine uymaya zorlanacaktır.⁸⁴

Bununla birlikte, medya-karşıtlarının ortaya koyduğu plan ve projelerin amaçları ise şöyledir:⁸⁵

- a.Reklamdan özgürleşim,
- b.Kamusal ilginin metalaştırılmasından korunması,
- c.Kamu bilgi birikiminin yükseltilmesi,
- d.Medya okur-yazarlığının geliştirilmesi,
- e.Kamusal üretimlerin belgelenmesi,
- f.Devletin gizli eylemleri,ihlalleri, propagandası ve medya denetimine son verilmesi.

Türkiye özeline baktığımızda, ülkemizde de kamusal hizmet yayıncılığına ve alternatif medya yaklaşımına ilişkin etkinlikler son zamanlarda önem kazanmaya başlamıştır. Örneğin, 13 Kasım 1995 tarihinde “Kainatın tüm seslerine, renklerine ve titreşimlerine Açık Radyo” sloganıyla yayın hayatına giren “Açık Radyo” 82 kurucu ortağı,yüzün üzerinde gönüllü programcısı ve haftada yüzün üzerinde programı ile 24 saat yayın yapmaktadır. Ayrıca, Açık Radyo özel değil özgür, tüm çıkar gruplarından bağımsız, kuruluşu-işleyişi-yayınları açısından demokratik, insan haklarına saygılı, haysiyetli ve duyarlı bir yayın politikası izleyen, demokratik sivil örgütler için bir iletişim merkezi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶

Bununla birlikte yazılı basın alanında değişik kültürel kesitlere yönelik Express, Anti-Medya, Kuva-i Medya gibi dergiler ile birlikte bazı underground gazetelerini de alternatif medya kapsamında saymak mümkündür.

Öte yandan, Türkiye’de egemen olan haber ve yayın yapısı ile kurumları, halkın özgür haber alma hakkını kısıtlamakta ve yerel yayıncılığın gelişimini sekteye

⁸⁴Noam Chomsky, **Medya Denetimi-Immediast Bildirgesi**, Çev. Şen Süer, (İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık,1993), s.21.

⁸⁵ a.g.e., s.28.

⁸⁶ “Açık Radyo bir yıldır açık”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, (13 Kasım 1996), s.10.

uğratmaktadır.

Dolayısıyla, ulusal çapta yayın yapan ve holdingleşen medya sektörüne karşı; sivil bir inisiyatif olarak yerel ve bölgesel çapta yayın yapan radyo ve televizyon kuruluşlarının biraraya gelmesiyle “Bağımsız İletişim Ağı” kurulmuştur. 70 yayın kuruluşunun oluşturduğu bu ađ, Ankara ve İstanbul kaynaklı haberlere ağırlık veren tekele karşı, yerel kaynaklı doğru ve nesnel haberi savunmaktadır.⁸⁷

Özet olarak, ticari düşünen ve pazar liberalizmini ön planda tutan özel radyo ve televizyonlar ile özerkliği kaldırılan devletin radyo ve televizyonlarının, yurttaşlık hakları açısından zayıf kalan yayınlarının güçlendirilmesi demokratik katılım açısından belli bir önem teşkil etmektedir. Bunun için Türkiye’de de alternatif medya bağlamındaki benzer iyimser çabaların örgütlenmesi ve bir güç oluşturması gerekmektedir.

⁸⁷ Berat Günçikan, “Haber=Demokrasi, Bağımsız İletişim Ağı yerel medyayı biraraya getirdi...”, *Cumhuriyet Dergi*, Sayı: 587, (22 Haziran 1997), s.2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAZILI BASIN VE YURTTAŞLIK HAKLARI

Devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde konumlandırılan basının Türkiye'deki gelişimi, yurttaşlık haklarının gelişimiyle paralellik göstermiştir. Başka bir deyişle, Türk insanının sivil, siyasal, sosyal ve ekonomik haklara kavuşmasının en önemli belirleyicilerinden biri, yazılı basın alanında yaşanan gelişmeler olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminden günümüz çağdaş Türkiye'sine uzanan tarihsel süreçte, basın aracılığıyla temel hak ve özgürlüklere kavuşulması yönünde verilen mücadeleler; karşılaşılan tüm zorluklara ve kısıtlamalara karşın amaçlanan hedefe ulaşma yönünde sürmektedir.

Tarihsel süreçte, Batılı toplumlara genel olarak bakıldığında, burjuvazi sınıfının gelişmesi ve 1789 Fransız İhtilali'nin gerçekleştirilmesiyle kazanılan temel hak ve özgürlüklerin arka planında, basının kitleleşmesinin büyük rolü olduğu bilinmektedir. Basın kitlelere ulaştırdığı yayımlar aracılığıyla, kamuoyunu oluşturan bireylere, birer yurttaş olarak haklarına sahip çıkma ve yeni haklar kazanma açısından yönlendirici ve bilgilendirici bir misyon üstlenmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye'ye ilk matbaanın Batı'ya kıyasla iki asırlık bir gecikmeyle gelmesi; sivil toplumu oluşturma yönündeki yenileşme çabalarının daha geç yaşama aktarılmasına neden olmuştur. Çünkü sözü edilen bu durum, beraberinde toplumda "yurttaş olma" ve "hak arama" bilincinin yerleşmesinde de gecikmeye yol açmıştır.

Ayrıca, basının toplumda "yurttaşlık" bilincinin geliştirilmesine yönelik çabalarındaki önemli engellerden biri de mevcut yönetimlerin sergilediği otoriter eğilimlerdir. Özellikle Osmanlı döneminde geçerli olan bu otoriter eğilim yerini; Cumhuriyet Türkiye'sinde bazı olağanüstü durumlar haricinde liberal uygulamalara bırakmıştır. Yine de, Cumhuriyet hükümetleri pragmatik eğilimleri doğrultusunda basına kimi zaman hoşgörülü davranmış; kimi zaman da baskıcı yönünü sergilemiştir.

Öte yandan, son yıllarda dünyadaki gelişmeler paralelinde Türk basınında da, demokratik-katılımcı açılımlar bağlamında, yurttaşlık haklarının geliştirilmesine dönük bazı çaba ve girişimlere rastlanılmaktadır.

Özet olarak, bu bölümde yazılı basın ile yurttaşlık hakları arasındaki ilişki, Türkiye'nin şu tarihsel dönemleri göz önünde bulundurularak analiz edilecektir:

- a.Osmanlı'nın Son Dönemi,
- b.Tek Partili Dönem,
- c.Çok Partili Dönem,
- d.1980 Sonrası Dönem.

A.Osmanlı'da Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın

Türk siyasal yapısı Osmanlı'nın klasik döneminde sivil toplumun gelişmesine izin vermeyen güçlü bir merkezi-bürokratik geleneğe dayanmaktaydı. Ancak 19.yüzyıla beraber Osmanlı'nın başlattığı modernleşme çabaları sonucunda imparatorluğun son döneminde merkezi geleneğin değer ve normlarına karşı yeni değerler dizgesiyle ortaya çıkan bazı toplumsal hareketlere rastlanılmaktadır. Yurttaşlık haklarına dönük bu cılız hareketler aynı zamanda, Osmanlı'nın son

döneminde devlete karşı toplum merkezli bir yapılanmaya öncülük etmiştir. Ancak, bu hareketlerin gücü Batı'daki benzerleriyle kıyaslandığında karşılaştığı otoriter engellerden dolayı cılız kalmıştır. Şimdi bu dönemi, araştırmanın konusu çerçevesinde kısaca irdelemek yerinde olacaktır.

1.Osmanlı'da Sivil Toplum ve Yurttaşlık Haklarının Gelişimine Yönelik Girişimler

Osmanlı İmparatorluğu zamanında varolan olumlu bir şey, Osmanlı'nın çokuluslu bir yapı sergilemesiydi. Osmanlı devletinin pragmatik bir özellik göstermesi ve böyle yaşamayı zorunlu hissetmesinden dolayı, içinde barındırdığı çok çeşitli dini ve etnik azınlıkları içişlerinde, kültürlerinde serbest cemaatler halinde bırakmıştır. Ancak, devlet sözü edilen dini ve etnik azınlıkları siyasal anlamda merkezi denetim altına almıştır. Asimile olmayan bütün bu cemaatler kendi otantik kültürlerini yaşatmaya daha çok fırsat bulmuşlar ve böylece aynı zamanda yanyana yaşamayı ve birbirlerine saygılı olmayı da öğrenmişlerdir.¹

Bununla birlikte, Osmanlı'da gerçek anlamda sivil toplum dinamiklerini oluşturan unsurların varlığından söz edebilmek mümkün değildir. Osmanlı siyasal yapısı, Batı feodalitesinden çok farklı olarak, bütün siyasal iktidarın, padişah tarafından temsil edilen bir merkezde toplandığı ve Hegelci anlamda sivil toplum kurumlarının son derece cılız kaldığı bir "bürokratik imparatorluk" modeli oluşturmuştur. Batı feodalitesinin aksine padişahın ve tamamen ona bağımlı olan merkezi bürokratların (asker ve sivil) iktidarını; ne bir aristokratik sınıf, ne bir türlü doğamayan bir burjuva sınıfı, ne Tanzimat dönemine kadar adı bile mevcut bulunmayan yerel yönetimler, ne de bir dinsel cemaat örgütü sınırlandırabilmiştir.²

Batı'da kilise örgütü, devletin dışında ve ondan büyük ölçüde özerk olarak

¹ Murat Belge, "2000 yılına doğru Türkiye ve Türk ulusal kimliği", **Birikim Dergisi**, 9, (Ocak 1990), s.53.

² Ergun Özbudun, "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", Hüsnü Erkan (der.), **Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,1990), ss.63-64.

gelişmiş ve bu model, belki diğer sivil toplum kurumlarının da devlet karşısında nispeten özerk bir statüyü çok zorluk çekmeden kazanmalarına yardımcı olmuştur. Başta kilise olmak üzere bu sivil toplum örgütleri, devlet iktidarlarının sınırlandırılmasında ve sonuçta modern anayasacılığın temeli olan “sınırlı iktidar” düşüncesine ulaşılmasında büyük rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise, din görevlilerinin özerk bir cemaat örgütünün temsilcileri değil, tam anlamıyla “devlet memurları” olması, din kurumunun siyasal iktidarı sınırlayıcı bir rol oynamasına imkan vermemiştir.³

Osmanlı siyasal yapısı içinde önceleri padişahın, daha sonraları ise merkezîyetçi-bürokratik geleneğin ağırlığı, devleti kadir-i mutlak bir kurum haline getirmiştir. Bu ise Osmanlı’da, Batı Avrupa’da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan sınıfların ortaya çıkmasına ve devleti alttan ve üstten sınırlamasına engel teşkil etmiştir.⁴

Osmanlı siyasal kültürü öteden beri muhalefet olgusuna antipatiyle yaklaşmıştır. Türk tarihinde hiçbir zaman Batı Avrupa tarihinde gördüğümüz siyasal, kültürel ve ideolojik muhalefet olgusu meşrulaştırılarak kurumlaştırılmamıştır. Siyasal yapılanma Osmanlı’dan önce de merkezîyetçi bir yapıya dayandığı için muhalefet oluşturabilecek unsurlar sapkınlıkla nitelendirilmiş ve dışlanmış. İslam’a girmekle beraber bu siyasal ruh Türk’lerde daha da pekişmiştir. İslam’ın sahip olduğu tevhid anlayışı herşeyi siyasal iktidarın şahsında harmonize etmiştir.⁵

Gerçekten de Osmanlı toplumunda, devletin toplum üzerindeki hakimiyeti tartışılmaz nitelikteydi. Aynı zamanda sermaye birikimini ve özel mülkiyeti ahlaki olarak onayan bir zihniyete de Osmanlı’da rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla, siyasal alandan özerk bir ekonomik faaliyet alanı olmadığı gibi, tam tersine

³ a.g.e., s.64.

⁴ Ömer Çaha, **Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, (Ankara: Vadi Yayınları,1996), s.72.

⁵ a.g.e., aynı yer.

Osmanlı'da her türlü faaliyet siyasi yorum konusu yapılmaktaydı.⁶

Osmanlı kültüründe bireysel özerkliklerin önüne konan engellerin yanı sıra; sivil toplumun gelişimine engel teşkil eden özelliklerden birini de önceliğin bireye değil kolektiviteye verilmesi oluşturmaktadır. Bireycilik bu kültürde sapıklıkla özdeş tutulmuş ve devlet, ulus, millet veya bunların alt birimlerine karşı aşkın bir duyarlılık geliştirmiştir.⁷ Osmanlı kültürü bu yönüyle kolektiviteleri bireyciliğin üstüne çıkararak Doğu toplumlarının etkisi altındadır. Osmanlı tebaası bir çoban tarafından idare edilmesi gereken sürü anlamına gelen "reaya" olarak isimlendirilmişti. Reaya kategorisi içinde bireyin hiçbir önemi ve değeri olamazdı.⁸

Bununla birlikte, Osmanlı'da sivil toplumu teşkil edecek unsurlar ise merkeze bağlı kalmıştır. Bu bağımlılık ekonomik, kültürel ve idari temellere dayanmıştır. Batı Avrupa'nın siyasal tarihinde devlet otoritesi karşısında nisbi özerkliğe sahip olan ve kendi değerleri üzerinde bir bütünsellik gösteren sivil toplum unsurlarına Osmanlı'da rastlanılmamaktadır. Varolanların ise merkezi idare karşısındaki konumları itibarıyla kendi normlarını bağımsız bir biçimde oluşturamadıkları ve salt kendilerine özgü kurallar ve ilişkiler geliştiremedikleri görülmektedir. Değişik sivil toplum unsurları şu ya da bu şekilde resmi otoritenin birer sacayağını oluşturmuşlardır.⁹

Halil İnalçık Osmanlı şehirlerinde yaygın biçimde dağılmış olan başlıca dört sosyal grubun var olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰

a.Sivil bürokratlar,

b.Asker bürokratlar,

⁶ Ali Yaşar Sarıbay, "Türk siyasal kültürünün yeni bir sembolü: Sivil toplum", **Birikim Dergisi**, 38-39, (Haziran-Temmuz 1992), s.113.

⁷ "Nur Vergin, 'Demokrasi ve Sivil Toplum', **Yeni Gündem**, (16-31 Haziran 1981), s.37", Çaha, a.g.e., s.73'deki alıntı.

⁸ Turan Güneş, **Araba Devrilmeden Önce**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983), s.71.

⁹ Çaha, a.g.e., s.74.

¹⁰ "Halil İnalçık, 'The Nature of Traditional Society', **Political Modernization in Japan and Turkey**, Robert Ward ve Dankward Rustow (der.), (Princeton: Princeton University Press, 1964), ss.42-45", Çaha, a.g.e., s.74'deki alıntı.

c.Çiftçiler,

d.Vergi memurları.

Bu gruplardan her birinin statüsü temelde üstten belirlenmekteydi. Son zamanlara doğru geldikçe Osmanlı'da siyasal güç net biçimde belirginleşen bu dört grubun eline geçmiştir. Bu grupları bürokrasi, ordu, dini kurumlar ve adli kurumlar şeklinde ifade etmek mümkündür. Ancak bunların hiçbiri kökeni itibariyle şehir yaşamında üretime dayalı olmamış ve devlete karşı özerk konuma sahip bir kimlik geliştirememiştir. Osmanlı'nın en yaygın kurumu olan ve önemli ölçüde kaynağını ve desteğini halktan alan dini kurumlar bile devletin adli, idari ve eğitim faaliyetlerini tamamlayıcı yönde rol oynamışlardır. Kısacası, Osmanlı'da şehirlerin yapısı ve merkezi idare karşısındaki konumları, bağımsız sivil toplum unsurlarının gelişmesi için yeterli zemini sağlayamamışlardır.¹¹

Osmanlı'da sivil toplum dinamiklerinin gelişimine yönelik çabaların güçsüzlüğüne rağmen, 19.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda "reform devri" olarak nitelendirilmektedir.

19.yüzyıldaki modernleşme çabaları genel hatlarıyla üç yönde gelişmiştir: Anayasal bir hükümetin oluşması, yönetime ağırlığını koyan entellektüel-bürokrat kesimin ortaya çıkması ve kadınların eğitilmesi.19.yüzyılın başlarından başlayarak hızla devam eden yönetsel ve hukuksal reformlar, 19.yüzyılın üçüncü çeyreğinde Osmanlı parlamentosunu ortaya çıkarmıştır. 1908 Sened-i İttifak, 1839 Gülhane Hatt-i Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat dönemi (1839-1876) boyunca oluşturulan merkezi ve yerel birimler ve ilgili düzenlemeler, 1876 Kanun-i Esasi ve 1877 Osmanlı parlamentosu bu yönde atılmış önemli adımlardır. Bütün bu girişimler, Osmanlı'nın hukuksal devlet görünümünün modern bir yüzünü oluşturmaya yönelik düzenlemeler olmuştur.¹²

¹¹ Çaha, a.g.e., s.75.

¹² "Metin Heper, 'Center and Periphery in the Ottoman Empire With Special Reference to the Nineteenth Century', *International Political Science Review*, 1, 1 (1980)", Çaha, a.g.e., s.86'daki alıntı.

19.yüzyıl Osmanlı devlet adamlarının eğitim, adalet ve idare sisteminde reformlar uygulayarak imparatorluğun çöküşünü durdurmaya çalıştıkları devredir. İlham kaynakları Batı aydın despotizminin "en liberal" olarak tanımlanabilen örnekleriydi. Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da reformun ana amacı devlet teşvikiyle tebayı üretici bir duruma getirmektir. Devlet, tebasının çalışmalarını koruyucu, üretici olmaları yönünde temel eğitimi sağlayıcı ve üretimi geliştirecek idari teşkilatı ve haberleşme ağını kurma rolünü üstleniyordu.¹³

Kısaca, Osmanlı siyasal kültürünün değişik özellikleri, sivil toplum unsurlarının gelişmesine önemli bir engel teşkil etmiştir. Kuşkusuz otoriter ve monarşik rejimler gibi, sivil toplum eksenli demokratik ülkelerin de siyasal sisteminin arkasında duran en önemli unsur siyasal kültürdür. Her toplumun, tarihi içinde ortaya çıkardığı kurumların özgünlüğünü belirleyen siyasal kültürden başka birşey değildir. Farklı siyasi kültürler aynı dönemde yaşamış olan Batı Avrupa ülkelerinin modern kurumlarında ve hatta demokrasilerinde büyük ölçüde farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Batı Avrupa toplumlarının bugünkü demokrasilerinin ve toplum-devlet ilişkisinde belirgin olan kurumlarının arkasında, bu toplumların tarihsel arka planındaki siyasal kültürleri yatmaktadır. Osmanlı siyasal kültürü ise sivil toplumun zayıf ve cılız kalmasını önemli ölçüde kalıcı bir gelenek haline getirmiştir.¹⁴

2.Osmanlı Döneminde Yazılı Basının Yurttaşlık Haklarının Gelişimine Katkısı

Osmanlı'da, Tanzimat Fermanı ile "kişisel hak ve özgürlükler"i tanıyan hukuk devleti olgusunun gerçekleştirilmesi "yurttaşlık hakları"nın geliştirilmesi yönündeki ilk çabayı oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu", gerçekte Türkiye'de klasik hukuk devletini oluşturma çabalarının da ilk öncülerinden birisidir. Tanzimat Fermanı

¹³ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, (İstanbul: İletişim Yayınları,1991), s.26.

¹⁴ Çaha, a.g.e., s.74.

öncelikle üç ana düzenlemeyi öngörmektedir:¹⁵

a.Kişisel hak ve özgürlükler, bu fermanla güvence altına alınmaktadır.

b.Mülkiyetin dokunulmazlığı tanınarak, Osmanlı ekonomik sisteminde kişisel biriktirime güven anlayışı gerçekleştirilmektedir.

c.Yasalar önünde eşitlik, yine ilk kez, Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninde bütün uyruklar için tanınmaktadır.

Genel hatlarıyla belirtilen bu maddeler, Türkiye'de ilk kez çağdaş anlamıyla bir "sivil toplum" oluşumu için gerekli önkoşulları ortaya koymuştur. Siyasal toplum ya da devlet böylece kendisini sivil toplum doğrultusundaki bir yasal çerçeveye sınırlamıştır. Böylece, kapitalist ekonominin açık pazar siyaseti ile liberal düzenin gereksindiği "klasik hak ve özgürlükler", birbirlerini bütünleyerek Osmanlı düzenine girmiştir.¹⁶

Ne var ki, bünyesinde taşıdığı çelişkili olgulara karşın, Tanzimat'ın, 16.yüzyıldan beri sarsıntılar geçiren Anadolu halkı açısından yine de belli bir anlamı bulunacaktı. Boynu kıldan ince uyruklar, yasalar düzeyinde de olsa giderek "yurttaşlık" statüsünü kazanıyor; kendilerine belki de bir sivil toplum yapısını kazandırabilecek olan güvencelerin oluşmaya başlayacağını görüyorlardı.¹⁷

Bu anlamda en büyük destek Osmanlı'da şekillenmeye başlayan günlük basının temsilcilerinden gelmiştir. Toplumun aydın kesimini oluşturan gazeteciler, Tanzimat Fermanı ile kabul edilen öngörülerin hayata geçirilmesi için büyük çaba harcamışlardır.

Osmanlı döneminde Batı üniversitelerine gönderilmek suretiyle yetiştirilen aydın ve gazetecilerin bir sosyal sınıfı aratmayacak nitelikte bir kast şeklinde gelişmeleri toplumdaki modernleşme çabalarının motorunu oluşturmuştur. Gerçekten de gazetecilere büyük bir önem verilmiş, bu kesim Osmanlı

¹⁵ Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1990), ss.33-34.

¹⁶ a.g.e., s.35.

¹⁷ a.g.e., s.36.

batılılaşmasının aracı ajanları ve taşıyıcıları olarak kabul edilmiş, kendilerine bu yönde ulaşılamayacak büyüklükte önemli bir statü tanınmıştır. Gazetecilerin bugün de Türk siyasal yaşamı içinde kalıcı ve belirleyici olan kesim haline gelmelerini, bu tarihsel arka planda aramak gerekmektedir. Bu kesim, Osmanlı'nın son döneminden bugüne kadar Türk siyasal iktidarının daimi ortaklarından birini oluşturmuştur.¹⁸

Aydın kesimin büyük desteğine rağmen, bir "Osmanlı Rönesansı" yaratma umudunu yansıtan Tanzimat, kısa süre sonra gelenekçi düzenin şiddetli tepkilerini karşısında bulmuş ve ülke ağır bir çelişkiler ortamına sürüklenmiştir.¹⁹

Türk yurttaşlarınca bir Türkçe gazete yayınlanabilmesi Agah Efendi ve Şinasi tarafından ancak 1860'larda başarılabilmiştir. Bu genç aydınlar, uzun bir uğraş sonucunda "Tercüman-ı Ahval"i 21 Ekim 1860'da çıkarmışlardır.²⁰ İzin alma işlemleri sırasında Agah Efendi, "yabancıların bile gazete yayınlatabildikleri bir ülkenin kendi yurttaşlarına neden gazete çıkarma hakkının tanınmadığını" sormuştu.²¹ Bu, bir "yurttaşlık hakkı" isteğiydi. Yayınladıkları sunuş yazısında belirttiklerine göre, kendilerinden yasalara uyması istenen halkın, görüş açıklama hakkının da bulunması gerekirdi.²²

Günlük basının oluşumunun daha gerisinde, 1839 Tanzimat Fermanı'yla açılan yeni yurttaşlık döneminin açık etkileri vardır. Yıllarla birlikte Osmanlı toplumunda daha çağdaş düşüncelerden kaynaklanan "yeni aydın kesimler" ortaya çıkmış ve onlar, birer yurttaş olarak, kendi yaşamlarını kendi elleriyle belirleme özlemini dile getirmeye başlamışlardır.Şinasi,kendi gazetesi "Tasvir-i Efkar"ı, 27 Haziran 1862'de yayınlarken, gazetenin amacının, "halka, kendi yararlarını

¹⁸ Çaha, a.g.e., s.89.

¹⁹ Gevgilili, a.g.e, aynı yer.

²⁰"Server İskit, **Amme Efkarı ve İlk Gazetelerimiz**, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları,1959), ss.11-13", Gevgilili, a.g.e., s.40'daki alıntı.

²¹"Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**,(Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü,1943), s.7", Gevgilili, a.g.e., aynı yerdeki alıntı.

²² Gevgilili, a.g.e., aynı yer.

düşünmeyi ve sorunların üstünde durmayı göstermek” olduğunu yazabiliyordu.²³

Yeni düşünceleriyle Osmanlı yönetiminin tepkisine yol açan Şinasi, 1865 ilkbaharında Paris’e kaçmak zorunda kalınca, Tasvir-i Efkar’da başyazarlığı bu kez genç Namık Kemal alacaktır. 1866’da yayına giren Muhbir’de, Türk kamuoyu bir başka genç yazar olan Ali Suavi’yi tanır. 1872’den itibaren yeni bir kadroyla yayınlanan İbret’in iki usta yazarı olarak ise Ahmet Mithat ile Namık Kemal karşımıza çıkmaktadır.²⁴

Osmanlı düzeninde köklü yeniden düzenlemeler öneren, bozuk yönetime eleştiri oklarını yönelten ve giderek özgürlükler isteyen basın, somut olarak, toplum yapısındaki nitel dönüşümün dışa yansımından başka birşey değildir. Bu yansımaları başlıca şu başlıklar etrafında toplamak mümkündür:

1.Toplumda yurttaşlık haklarına dayalı bir yasalar düzeni kurma özlemi 1870’lere doğru önemli köklere kavuşmuştu. Gerçek anlamda birey kimliğini almakta olan bu genç insanlar, toplumun geleneksel değerler sistemi önünde derin bir yabancılaşmaya uğramaktan kurtulamıyorlardı. Ne var ki, tutarlı bir toplumsal tabana oturamaları bile bu yeni yurttaş tipolojisi yaygınlaştıkça, kendi varoluş platformunu aramadan edemeyecekti.²⁵

2.Okur yazarlık özellikle İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde gittikçe yayılıyor; modern eğitim kurumları günlük yaşamda belirli bir etkinlik elde ediyorlardı. Buradan, çağdaş bilgilerle donanmak isteyen yeni bir gençlik doğmaktaydı.²⁶

3.Sosyo-politik yaşam dönüşüm sancıları çekerken, ekonomi güçlenmek bir yana, gerilemekteydi. 1838’de yapılan Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması ve onu izleyen Batı ekonomileriyle yapılmış öteki anlaşmalar, Batı sanayi kapitalizminin “açık kapı” politikasını Osmanlı dünyasına sokmuş bulunmaktaydı. Böylece Osmanlı ekonomisi ilkel düzeydeki sanayi gücünü de yitiriyor ve Batı’nın bir açık pazarına

²³ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi,1973), s.15.

²⁴ Gevgilili, a.g.e., s.41.

²⁵ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, (İstanbul: Bağlam Yayınları,1987), ss.191-201.

dönüşüyordu.²⁷

4.Kamu ekonomisinde kapitülasyonlar, açık kapı siyaseti ve genel gerileme nedeniyle gittikçe büyüyen iç ve dış açıklar, 1850'lerin Kırım Savaşı'nın eşliğinde Batı'dan alınan dış borçlar aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştı. Ne var ki, doğal büyüme olanaklarını yitiren Osmanlı düzeninde, çoğu gereksiz harcamalara savrulan dış borçlanmalar bir süre sonra dış ödeme olanaklarını tüketecek ve içteki ekonomik çöküşü, dışta da mali itibarsızlıkla pekiştirecekti.²⁸

Ali Gevgilili'ye göre Osmanlı'da düzenin iç ve dış dinamiklerinde arka arkaya şoklarla gelen bu çöküş süreci, trajik bir ikileme sonuçlanacaktır.²⁹

a.Belirli bir yurttaşlık onuru kazanan ve açıkça soru sorma düzeyine çıkan aydınlar, duydukları sosyal tepkileri düzenin eleştirisi biçiminde tüm topluma yansıtmak istemişlerdir.

b.Çözümsüzlüğü büyüyen varolan düzen, yoğunlaşan sosyal tepkilere ancak acımasız bir baskı ortamı yaratarak yanıt vermeye çalışmıştır.

Sözü edilen bu ikilem, son çözümlemede, Osmanlı toplumsal düzenini yıkan tarihsel arka planın kendisini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Osmanlı toplumsal yapısı özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasal alandaki yenileşme hareketlerine paralel olarak birbirini izleyen düşünce kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. Çünkü, kitle iletişimi ve basın, ülkede ilk sivil toplum oluşumlarıyla desteklenecek; giderek ilk örgütlü muhalefet girişimleri belirmeye başlayacaktır.³⁰

Osmanlı'nın son dönemine ilişkin olarak Batı'nın etkisinde gelişen sivil toplum arayışları, seslerini daha çok basındaki temsilcileri aracılığı ile duyurmaya

²⁶ Gevgilili,1990, a.g.e., s.42.

²⁷ a.g.e., aynı yer.

²⁸ "İsmail Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, (İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü,1964), s.10 ve sonrası", Gevgilili a.g.e., s.42'deki alıntı.

²⁹ Gevgilili, a.g.e., ss.42-43.

³⁰ a.g.e., s.47.

çalışmıştır. Yurttaşlık haklarının geliştirilmesine yönelik yenileşme düşünceleri büyük engelleri aşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı toplumsal yaşamında sivil toplum oluşumu doğrultusunda görülen örgütlü tepkileri genel hatlarıyla şu başlıklar etrafında toplayabiliriz:³¹

1.Kuleli Askeri Lisesi içindeki kırk kişilik bir öğrenci grubunun 13 Eylül 1859'da tutuklanmasıyla sonuçlanan "Kuleli Vakası", ilk örgütlü tepkilerden birini oluşturmaktadır.

2.Çoğu Namık Kemal, Ali Suavi ve Ahmet Mithat gibi genç gazetecilerden oluşan ülkede monarşik yönetim yerine, yasalara dayalı bir hukuk devleti anlayışını simgeleyen meşrutiyetin getirilmesini amaçlayan "Genç Osmanlılar" ya da "Jön Türk" olarak tanımlanan hareket karşımıza çıkan diğer bir önemli girişimdir

Ali Suavi'den Namık Kemal'e ve Ahmet Mithat'a uzanan bu toplumsal harekette, gelişimi çağına oranla yetersiz kalmış bir sosyal ve siyasal düzende, kendisini eski bağlantılarından koparıp yeni baştan yaratabilecek bir "sivil yurttaş"a duyulan ortak özlem yansıtılmıştır.

3. 23 Aralık 1876'da tüm yurttaşlara eşit hak, özgürlük ve halk temsilcilerinden oluşan bir yasama organı eliyle yasal yönetim vaadedilen ilk anayasanın (1876 Kanun-i Esasi) ilan edilmesine yönelik hareketler ön plana çıkmaktadır.

"I.Meşrutiyet" dönemi olarak da nitelendirilen bu hareket, oluşum sürecindeki sivil toplum ve siyasal toplum ile ilk kez ortak bir platformda buluşuyor izlenimini vermekteydi. Ancak bu hareket, etkisini sadece iki yıl gibi kısa bir zaman diliminde gösterebilmiştir.

4. I.Meşrutiyetin sona erdirilmesiyle, 1878 yılında Anayasa rafa kaldırılmış ve otuz yıl boyunca ülkede baskıcı bir yönetim egemen olmuştur. Böylece, siyasal arenada yerlerini aramaya başlayan çeşitli kesimlerden sivil toplum güçlerinin sınır tanımaz özelemleri karşısında, siyasal toplumun despotik devleti, iç ve dış baskı ile

³¹ a.g.e., ss.47-103.

bunalımlar önünde varlığını sürdürebilmesinin tek koşulu olarak yine mutlak otoritesine sığınmayı seçmiştir. Bu sığınış, bir bakıma, tarihin ona sunduğu son seçenektir.

5.Otuz yıllık süreç içinde II.Meşrutiyetin ilanına (1908) yönelik girişimlerin alt yapısını oluşturan nedenleri ise şöyle sıralayabiliriz:

- a.Yurttaş olma bilinci,
- b.Aydınlanma felsefesi ve modern bilim anlayışı,
- c.Demokratik, halkçı, ulusalcı düşünce ve eylemler,
- d.Yenileşme düşüncesinin Anadolu içlerine yayılması,
- e.Batılılaşma ideolojisi ve siyasal masonluk.

İnancını “yurttaş” olma tutkusundan, bilgisini kitaptan, teorik ve pratik eğilimlerini modern düşünce ve bilimden alan yeni kuşaklar, yeni bir Türkiye yaratacak güçlerin ilk çekirdeklerini oluşturmuştur.

6.II.Meşrutiyetin ilanı sonrasında, Osmanlı’da önemli ölçüde bir özgürlükler ortamı oluşmuştur. Çeşitli toplumsal ve siyasal hareketler, basın aracılığıyla seslerini duyurma imkanı bulmuştur. Dönemin en önemli hareketi, iktidara gelmeleriyle birlikte daha fazla yankı bulan “İttihat ve Terakki Partisi”nin ülkeyi Almanya yanında Birinci Dünya Savaşı’na sürükleyen eylemleri olmuştur.

7.Türkiye’nin Bağımsızlık Savaşı ve Cumhuriyet kuruluncaya kadar geçen Osmanlı’nın bu son döneminde kısmen özgür olan bir ortamda seslerini duyurmaya çalışan sivil girişimleri ise şöyle sıralayabiliriz:

- a.Pan-İslamizm,
- b.Pan-Turanizm,
- c.Liberal hareket,
- d.Osmanlı’nın çok uluslu yapısını savunan hareket,
- e.Sosyalist hareket.

Yukarıda sözü edilen bu düşünsel hareketler bağlamında, seslerini duyurmaya çalışan sivil toplum güçlerinin (Bati’daki benzerleriyle karşılaştırıldığında

kısmen göreceli de olsa) temel amacını “özgürlükler” ve “anayasal bir yurttaşlık hakları” sisteminin sağlanması oluşturmaktadır. Bu güçler, dünya görüşlerini ve düşüncelerini kamuoyuna açıklamak amacıyla basın alanına yönelmiştir. Bunun sonucu olarak, İkinci Meşrutiyet’i izleyen birkaç hafta içinde İstanbul’da ikiyüzü aşkın gazete yayın izni almıştır. Süreli yayın sayısı, 1908-1909 yıllarında 353’ü bulmuştur. Coşku verici özgürlük ortamında, dönemin büyük gazetelerinden “İkdam”ın günlük baskı sayısı 60 bine, “Sabah”ın tirajı ise 40 bine ulaşmıştır.³²

Bununla birlikte, eşdönemde yazılı basın üzerinde önemli kısıtlamalara yol açan kanunlar da yürürlüğe sokulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı’nın son döneminde kitle iletişim alanına yönelik olarak ağırlıklı bir biçimde otoriter kuramın ve bazı ara dönemlerde ise göreceli de olsa liberal kuramın uygulanmış olduğundan söz edebilmek mümkündür.

Düşünce ve özellikle basına dönük yasal kısıtlamaların ilki, 1858 yılında çıkarılan “Ceza Kanunu” sırasında görülmektedir. Ülkede yayınlanan gazete sayısının ancak ikiden ibaret olduğu bir dönemde, Fransa’daki yasadaki çevirilerek çıkarılan “Ceza Yasası”, basını da kapsamı altına almıştır.³³

İkinci kısıtlama, ülkede toplam olarak dört gazetenin yayınlandığı 1864’te düzenlenen “Matbuat Nizamnamesi”dir. Nizamname, Osmanlı topraklarında gazete yayını, “ön izin” koşuluna bağlamaktaydı. Ancak hükümetten ruhsat alanlar gazete yayınlatabilirlerdi.³⁴

1867 yılında geçici olmak koşuluyla çıkarılıp 1909’a kadar yürürlükte kalacak “Ali Kararname” ise, günlük basın için ekonomik, politik, sosyal, kültürel alanlarda çok geniş bir yasaklar kataloğu düzenlemiştir. Kısıtlamaların en önemlisi de, bu yasaklara uymadıkları gerekçesiyle gazete kapatma yetkisinin hükümetlere

³² Korkmaz Alemdar, **Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri**, (Ankara:İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi,1981), s.110.

³³ Gevgilili, a.g.e., s.47.

³⁴ a.g.e., aynı yer.

tanınmış olmasıdır.³⁵

Basına kısıtlama zincirinin bir başka halkası, 1876 "Ali Kararnamesi"dir. Söz konusu düzenleme basına doğrudan doğruya "yayın öncesi sansür" yöntemini getirmiştir.³⁶

Buna ek olarak, 1878'de "Sansür Heyeti" kurularak, gazetelerin daha basım öncesinde tümüyle denetlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Böylece gazeteler satır satır denetimden geçirilmiş; istenmeyen yazılar, bölümler, sözler hiçbir kurala dayanmaksızın çizilip atılmıştır.³⁷

İkinci Meşrutiyet ya da anayasayı geri getiren sürecin en önemli nedeninin, sivil toplum yönündeki yoğun birikim olduğundan daha önce söz edilmişti. Bunun birinci derecede kanıtını ise eşdönemde yaşanan gazete sayısındaki artış oluşturmuştur.

Birisi kapanırken bir başkasının kamuoyu önüne sunulduğu bu gazete patlaması olayı, 1908 sonarsındaki ilk üç yılda salt dokuzyüzü aşkın gazetenin yayınlanmasıyla sonuçlanmamıştır. Sosyal ve politik düzeyde kendisini geliştirecek ekonomik dinamiklerden ve modern altyapıdan sürekli yoksun kalan "özgürleşme", geleneksel "Doğu despotizmi"nin varlığını hala sürdürdüğü düzen içinde özellikle geleneksel devlet aygıtlarından gelen güçlü bir tepkiyle de karşılaşmıştır. 1909'un Temmuz ayında yasama organına verilen "Matbuat Kanunu", geniş bir kısıtlamalar dizisini daha ilk anlarda gündeme getirmiştir. 31 Mart karşı tepkisi üstüne konulan askeri sansür ise, 1912'ye kadar uygulanmıştır. Sansür, Birinci Dünya Savaşı'nın patladığı 1914'te yeniden sahneye çıkacak ve tüm savaş, ateşkes ve işgal dönemlerinde basının üstünden kalkmayacaktır. Geleneksel siyasal toplum ve devlet, iktidar egemenliğini bırakmak bir yana; sivil kesim güçleriyle bir iktidar

³⁵ "Server İskit, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, ss.14-25", Gevgilili, a.g.e., s.48'deki alıntı.

³⁶ Gevgilili, a.g.e., s.48.

³⁷ Topuz, a.g.e., s.63.

paylaşımına bile kesinlikle direnmiştir.³⁸

Özetle sözü edilen dönemde basın, yurttaşlık haklarını kullanmanın gittikçe zor, olanaksız nitelik aldığı bir aşamayla karşı karşıya gelmiştir. Yoğun olarak “otoriter kuram” ve kısmen de olsa kısa süreli periyotlarla “liberal kuram” Osmanlı’da yazılı basına egemen olmuştur.

B.Cumhuriyet Türkiye’sinde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın

Osmanlı sivil toplumunda geçirilen uzun yenileşme aşamaları ve daha ileri bir toplumsal düzen oluşturma savaşmaları, köklü biçimlerde değişen bir dünya içinde birikimlerini ortaya koymuştur. Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın ardından, köklü dönüşümler sonucunda genç Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuşkusuz Cumhuriyetin kuruluş sürecini hazırlayan en önemli etkenlerden biri, dönemin yeni gazeteci kuşaklarının “yurttaşlık hakları” anlamında kamuoyunu bilinçlendirmesi olmuştur. Dolayısıyla, Cumhuriyet Türkiye’sinde sivil toplum, yurttaşlık hakları ve yazılı basın ilişkisi ele alınacak konu başlıklarını oluşturmaktadır. Özellikle 1980 ve sonrasındaki gelişmeler, araştırmanın konusu açısından bu alt bölümde daha kapsamlı olarak ele alınarak değerlendirilecektir.

1.Tek Partili Siyasal Yapılanmada Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın İlişkisi

a.Tek Partili Dönemde Sivil Toplum

1923 yılında Cumhuriyet’in kurulmasıyla beraber yeni bir toplum ve kültür yaratma gereği ortaya çıkmıştır. Bu yeni toplum ve kültür, devletin formüle ettiği amaçlara uyum gösterebilecek nitelikte olmalıydı. Cumhuriyet’in başlangıcında devlet elitleri (asker, bürokrat, aydın) ulus, kimlik, entegrasyon ve yeni rejime sadakat gibi kavramları ön plana çıkararak, bu kavramlara önemli anlamlar yüklemişlerdir. Yeni toplum ve ulus projesinin öncü aktörleri olarak asker, bürokrat, aydın ve kadınlara önemli görevler düşmekteydi. Cumhuriyet ile birlikte üç proje

³⁸ Gevgilili, a.g.e., ss.90-91.

gündeme gelmeye başladı ve büyük ölçüde de çözümlendi: Uygun bir ulusal kimlik oluşturmak, çağdaş toplumlar ailesinde yer almaya uygun siyasal bir yapı belirlemek ve modernleşme yolundaki adımları hızlandırmak için gerekli adımları atmak. Ulusal kimlik "Anadolu Türk", siyasal yapı "laik Cumhuriyet" olarak kabul edilirken, modernleşme yolunda da gerekli adımlar atılmıştır.³⁹

Devletçi elitlerin literatüründe toplum veya sivil topluma değil, devletin kendisine önem verildi ve bu kavram ön plana çıkarıldı. Formüle edilen devlet anlayışı içinde bir kimlikle harmoniye kavuşmuş bir toplum profili tasarlandı. Arnold Toynbee, Türk siyasal kültürünü anlatırken adeta bu dönemin özelliklerini betimlemektedir:

Türk devletinin üzerine oturduğu siyasal düşünce ulusca homojen, idari olarak merkezi ve mutlak egemen bir devlet kavramı üzerinde odaklanıyor. Bu devlet, vatandaşlarının kendisine taparcasına hizmet ettiği "kıskanç bir Tanrı" gibi toplumsal farklılığa veya toplum içindeki herhangi bir otonomiye asla izin vermeyen bir devlet niteliğine sahiptir.⁴⁰

Cumhuriyet'in kuruluşunda kendine özgü nitelikler taşıyan Kemalizm'in Türk toplumu hakkındaki değerlendirmesinin, "farklılaşmamışlık", bütünleşmişlik terimleriyle ortaya konulmasına ve "milli irade" kavramının kullanılmasına bakarak, Kemalist milli devlet anlayışının Rousseaucu bir temele dayandığı söylenebilir.⁴¹

Milli iradenin belirlenebilmesi açısından, Kurtuluş Savaşı sırasında da tartışılmış olduğu üzere, iki yol izlenebilir: Bunlardan ilki, "halkın bizzat ve bilfiil kendi mukadderatına sahip" kılınması fikrine uygun olarak "doğrudan demokrasi" formülünün benimsenmesi; diğeri ise milli iradenin, milletin seçtiği vekilleri aracılığıyla belirlendiği temsili kurumların kabul edilmesidir. Kemalizm'in bu konuda

³⁹ Çaha, a.g.e., s.107.

⁴⁰ Arnold J.Toynbee ve Kenneth S.Kinkwood, **Turkey**, (New York: Charles Scribner's and Sons,1927), s.4.

⁴¹Levent Köker,**Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, (İstanbul: İletişim Yayıncılık,1990), s.82.

ikinci yolu benimsemiş olduğu açıktır.⁴²

Bertil Walstedt, Cumhuriyet dönemindeki devlet üstünlüğü idealleriyle Osmanlı'daki devlet geleneği değerleri arasında büyük bir paralellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu paralellik, toplumun, devletin varlığı ve devamı için ve aynı zamanda ancak devletin işaret buyurduğu istikamete yönelmek için var olduğu düşüncesinde yatmaktadır.⁴³

Türkiye'de Cumhuriyet'in temel yapısını oluşturan Atatürkçü düşünce sistemi, ulusal egemenlik, halkçılık ve parlamento üstünlüğü gibi ilkeleriyle, demokratik düşüncenin altyapısını oluşturmuştur. Atatürk'ün "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" olarak özetlenebilecek temel hedefinin içinde, Batılı anlamda modern, milli, güçlü ve demokratik bir devlet kurma özlemi de dahildir. Anti-demokratik akımların dünyada en güçlü oldukları 1930'larda bile Türkiye'de hiçbir zaman otoriteciliğin övgüsü yapılmamış, sürekli bir otoriter rejimin özlemi duyulmamıştır. Tek-parti rejimi, bir ideal olarak değil, devrimleri gerçekleştirme ve yerleştirme ihtiyacının ortaya çıkardığı geçici bir zorunluluk olarak algılanmıştır. Duverger'in deyişiyle, Türkiye'de tek-parti olgusu mevcut olmuş, ancak bir tek-parti doktrini, tek-parti ideolojisi mevcut olmamıştır. Atatürk'ün hayatı boyunca da, ondan sonra da, demokratlaşma, Atatürk devrimlerinin ulaşacağı mantıksal doruk noktası olarak düşünülmüştür. Bu nedendir ki, Türkiye'de tek parti rejiminden çok parti rejimine bir iç veya dış zorlama olmaksızın, rejim yöneticilerinin kendi inisiyatifleriyle, kolayca ve sarsıntısızca geçilebilmiştir.⁴⁴

Dolayısıyla, Atatürk hayattayken çok partili siyasal yaşama geçiş yönündeki "Terakkiperver" ve "Serbest Cumhuriyet" Partisi deneyimleri -Cumhuriyet ideolojisine ve devrimlere aykırı hareketlerin ayaklanmasına neden olduğundan-başarısız olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, 1946 yılında çok partili siyasal yaşama

⁴² a.g.e., aynı yer.

⁴³ "Bertil Walstedt, **State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy: The Turkish Case**, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1980), s.71", Çaha, a.g.e., s.108'deki alıntı.

⁴⁴ Özbudun, a.g.e., s.68.

geçerek demokrasi maratonunda önemli bir adım atmıştır.

b.Tek Partili Dönemde Yazılı Basının Yurttaşlık Haklarına Yaklaşımı

Cumhuriyetin yurttaş profili, bir yandan medenilik, diğer yandan da yurttaşlık ve yurtseverlik eksenleri üzerinde inşa edilmek istenmiştir. Siyasal sınıfın bu medeni yurttaş yorumunun medeni cephesinde, makbul olarak kabul edilen belirli davranış kodlarının izlenmesi vardır. Öte yandan yurttaş profilinin en açık özelliği, refleksleri açısından sivil değil, ancak militan bir yurttaş olmasıdır. Bu militan yurttaş profili, Füsun Üstel'e göre üç ana eksen üzerinde inşa edilmiştir.⁴⁵

1.Yurtseverlik,

2.Siyasal sınıf tarafından telkin edilen belirli bir hak-vazife anlayışı,

3.Tehlike ve düşman motifi.

Yurttaş, bir yandan topraksal, diğer yandan ise düşünsel anlamda bir aidiyetle tanımlanmaktadır. Bu dönemde, "vatan" kavrayışı belli başlı üç eksen üzerinde biçimlenmiştir.⁴⁶

a.Köy, kasaba, kent gibi en yakın "yaşam" çevresine yönelik aidiyet duygusu (hemşehrilik),

b.Misak-ı Milli ile tanımlanan bir topraksal aidiyet duygusu (yurttaşlık ve yurtseverlik),

c."Fikri vatan" anlayışıyla en uzak tarihsel çevreye yönelik aidiyet duygusu.

Dolayısıyla 1940'ların sonuna kadar yurttaş tanımına, Cumhuriyet ile ifade bulan bir ortak siyasal projenin parçası olmaktan çok, ulusal-etnik kültürün bir parçası olarak da kabul edilen bir "kültürel yurttaşlık" anlayışı egemen olmuştur.

İnşa edilen "vatan" fikri üzerinde yükselen bu ilk dönemdeki resmi yurttaş profilinin, kimlikler üstü bir "kamuya" değil, ama ulusal etnik kültürle ifade bulan bir topluluğa, yani bir kültürel topluluğa dayandığını söylemek mümkündür. Bu anlayışa göre yurttaşlar, Benjamin Barber'ın "Güçlü Demokrasi" adlı kitabındaki ifadesiyle

⁴⁵ Füsun Üstel, "Cumhuriyet'ten bu yana yurttaş profili...", **Yeni Yüzyıl**,(24 Nisan 1996), s.18.

⁴⁶ a.g.m., aynı yer.

genetik bir konsensüsle birleşmiş “kan kardeşleridir”.⁴⁷

Öte yandan bu resmi yurttaş profilinin diğer bir özelliği de, toplulukçu anlayışlarda olduğu gibi, “ortak yarar” ve topluluğun bütün üyeleri tarafından paylaşıldığı varsayılan bir “iyi yaşam” tasavvuruyla temellenmesidir. Bu ortak yarar ve iyi yaşam anlayışı ise kaçınılmaz olarak bir kamusal alan tanımını devreye sokmuştur.

Bu tanımın Türkiye’deki yurttaşlık tanımı açısından son derece belirleyici iki özelliği vardır. Birincisi, son derece geniş bir biçimde, yurttaşın özel yaşamını da içine alan, düzenleyen, denetleyen dolayısıyla da kamusallığı şüpheli bir perspektiftir. İkincisi, söz konusu kamusal alan inşa edilirken özgür ve özerk yurttaşa değil, ama sosyal rolünü genel yarara uygun bir biçimde düzenleyen yurttaş profilinin çizilmesidir. Kamusal alanın inşa edilmesi konusunda en azından 1930’ların ortalarına kadar gözlemlenen genel eğilim, söz konusu kamusal alanın nüfusun büyük bölümünün yaşadığı köyden hareketle inşa edilmesidir.⁴⁸

Siyasal sınıf tarafından kurgulanan köy vizyonunun, siyasal sınıfın yalnızca yurttaşa ilişkin değil ama “halk”a ilişkin de tanım getirme ve denetleme yönündeki çabasının ürünü olduğu görülmektedir. Başka bir anlatımla amaç, çok kültürlü ve çok dinli bir Anadolu gerçeği karşısında tek biçimli bir köy ve köylü tasavvuru yaratmaktır. “Devletleştirilmiş” bu yurttaşlık, sadakat ve verili kurum ve kurallarla uyum içinde yaşamak anlamında apolitiktir. Cumhuriyetin siyasal liberalizme kapalı olması nedeniyle söz konusu yurttaşlığın “katılımcı” boyutu eksiktir. Siyasal katılım, yurttaşlığın devlete karşı “borçları” bağlamında ele alınan oy verme işlemine indirgenmiştir. Başka bir deyişle, toplumsal uyum katılımı değil, dayanışmayla sağlanmak istenmiştir.⁴⁹

Özet olarak, Cumhuriyet’in 1950’li yıllara kadar gelen resmi yurttaş anlayışı, özel alan-kamusal alan arasında ayırım yapmayan, refleksleri açısından militan,

⁴⁷ a.g.m., aynı yer.

⁴⁸ a.g.m., aynı yer.

⁴⁹ a.g.m., aynı yer.

kültürel etnik bir aidiyet duygusuyla güçlendirilmiş bireyler arasındaki sosyal bağların belirli bir hayat tarzını ve bir ortak yararı paylaşmaya dayandığı bir yurttaşlık anlayışıdır.

Başka bir anlatımla, Cumhuriyet Türkiye'sinde, Anadolu toprakları üstünde yaşayan tüm insanlar için din, dil ya da etnik açılardan hiçbir ayırım götmeyen, ortak anayasal özgürlükler ve eşit haklar ilkelerine dayalı çağdaş bir yurttaşlık statüsü benimsenmiştir.⁵⁰

Türk basını, Cumhuriyet döneminde toplumu dönüştürme işlevini geçmişe kıyasla daha radikal biçimde devam ettirmiştir. Ancak değişim ve yenileşme süreci Cumhuriyet sonrası Türk toplumunda, aydınlar başta olmak üzere çeşitli toplumsal-siyasal güçlerin radikal istekleri, Kurtuluş Savaşı'nın ardından egemen olan resmi ideolojinin sınırları içine girmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında basınla yönetim arasındaki ilişkilerin seyri, basının eleştiri özgürlüğünün sınırlarını oluşturmuştur. Yeni bir yapı kurulurken basından eleştiri değil, destek beklenmiştir.⁵¹

Gerçekten de Cumhuriyet ortamının yeni siyasal yapısı, kendisinden hem daha ilerideki hem de daha gerideki çeşitli görüşlerin yanyana yansıdığı bir basın hoşgörüsüyle karşılayabilmenin uzağında kalmıştır. Sivil toplumun özellikle çok geniş geleneksel kesimleri önünde, Ankara yönetimi bir dizi devlet aygıtının yardımıyla, savunduğu dünya görüşünü, dokunulmazlık zırhına büründürerek, bir "resmi ideoloji"ye dönüştürmüştür.⁵²

Halifeliğin kaldırılması çalışmalarında İstanbul basınından ciddi bir muhalefet görülmüştür. Halifelik yanlısı yayınlar yapan Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin yazı işleri müdürleri Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Cevdet ve Velid

⁵⁰ Gevgilili, a.g.e., ss.111-112.

⁵¹ Nilgün Gürkan, "Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basının Rolü, 1945-1950", (Basılmamış Doktora Tezi), (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994), s.47.

⁵² Gevgilili, a.g.e., s.125.

Ebüzziya İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlar, ancak tutuklanmamışlardır.⁵³

Doğu Anadolu'daki ilk etnik karşı koymaların ardından gelen ünlü "Tahrir-i Sükun" yasası gelenekçi, liberal ya da ilerici ayrımı yapmaksızın, resmi ideolojinin dışındaki tüm siyasal örgütlenişle birlikte, direnen basını ve kitlesel iletişim kanallarını kapatma yoluna gitmiştir. Bu yasaklamalar, yepyeni özgürlük ve demokratikleşme dinamiklerinin boy atacağı İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür.⁵⁴

İstiklal Mahkemeleri'nin ikinci dönemi 1925'te başlar. Bu arada İstanbul'da muhalif gazete ve gazetecilerin sayısı artmıştır. Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmak için çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanunu (4 Mart 1925) basına da pek çok sınırlamalar getirmiştir. Ayaklanmada değişik eğilimlerdeki muhalif basının önemli rolü olduğu kabul edilerek, İstanbul'da ve Anadolu'da birçok gazete ve dergi kapatılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulması ve çok partili siyasal yaşama geçiş başarısız olmuştur. Ülkede özgürlükler alanına ilişkin olarak birtakım yasal kısıtlamalara gidilmiştir.

Daha sonra, Fethi Okyar'ın 1930'da Serbest Cumhuriyet Partisi'ni kurmasıyla başlayan çok partili rejim denemesinde, yeni gazete ve dergiler yayın hayatına girmiştir. Arif Oruç'un "Yarın" gazetesi, Serbest Cumhuriyet Partisi yanlısı görünerek, Cumhuriyet Halk Partisi'ni sert eleştirileriyle 50 bini aşan tirajlar kazanmış; "Son Posta" ise daha liberal bir çizgide kamuoyu önüne çıkmıştır. Çok partili rejim denemesinin başarısız olmasıyla Cumhuriyet Halk Partisi, muhalif basına karşı sert bir tutum takınmıştır. 1930 yılının gelişmeleri içinde yeni bir kanun zorunlu görülmüş, çalışmalara başlanmıştır. Kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışılması sırasında ana fikir, basın özgürlüğünün ülkeye zarar vermemesidir.⁵⁵ 1931 yılında çıkarılan Cumhuriyet döneminin ilk basın yasasıyla,

⁵³ Topuz, a.g.e., s.136.

⁵⁴ Gevgilili, a.g.e., s.125.

⁵⁵ Gürkan, a.g.e., s.57.

“Yarın” gazetesi kapatılmış; basına geniş kısıtlamalar getirilmiştir. Yasa hilafet, saltanat, anarşizm ve komünizm yanlısı yayınlara ilk kez açık sınırlamalar getirmiş; yürütme organına geçici kapatma yetkisi tanımıştır. 1933 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü’nün kurulmasıyla birlikte rejimin basın üzerindeki denetimi de iyice artmıştır.⁵⁶

1931 yılında çıkarılan sözü edilen basın yasası, 1938’de yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, yeni bir yayına başlarken 1931 yasasında olduğu gibi salt bildiride bulunmak yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda, değişiklik sonucu hükümetten “ruhsatname” alma zorunluluğu da getirilmiştir. Ayrıca kötü şöhret sahibi kişilerin gazete çıkarma ve bu alandaki çalışmaları da yasaklanmıştır. Türkiye’de basın özgürlüğünün ilk aşamasını oluşturan basım hakkına böylece sınırlamalar getirildiği gibi haber verme hakkı da daraltılmıştır. Eleştirme hakkı ise, hükümetlere gazete kapatma hakkının tanındığı 1931’den beri zaten denetim altındaydı.⁵⁷

Böylece İkinci Dünya Savaşı’nın eşiğinde Türkiye siyasal ve düşünsel ortamıyla tüm basın, devlet denetim ve kısıtlamalarına sonuna kadar açık duruma getirilmiştir. Bakanlar Kurulu’na geçici gazete kapatma yetkisi verilmiş ve bir telefonla birçok gazete bu dönemde geçici olarak kapatılmıştır.

Kısaca, bu yeni rejim döneminde, sivil toplumun özellikle liberal, İslamcı ve sosyalist kesimleri kitle iletişim alanına yönelik olarak uygulamaya sokulan Tahrir-i Sükun yasasının gölgesinde susturulmuştur. Başka bir deyişle, Cumhuriyet’in ilk yıllarında dönemin konjonktürel gelişmeleri doğrultusunda, basın üzerinde otoriter kuram egemen olmuştur.

⁵⁶ Ali Gevgilili, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, (İstanbul: İletişim Yayınları,1983), s.215.

⁵⁷ a.g.e., aynı yer.

2.Çok Partili Siyasal Yapılanmada Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın İlişkisi

a.Çok Partili Dönemde Sivil Toplum

Türkiye’de 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte, demokrasi ülküsüne ulaşmada 1950 tarihi ayrı bir öneme sahip olmuştur. Hem siyasal yapılanma ve siyasal gücün kendisinde hem de toplumsal yapılanmada önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında devleti ve buna paralel olarak da toplumsal kaynakları teslim alan devlet elitleri, yerlerini toplum içinden gelen ve toplumun değerlerini taşıyan siyasal elitlere bırakmıştır. Siyasal elitlere geçen iktidar aynı zamanda devlet elitlerinin tepkisini çekmiş ve iki kesim arasındaki politik çatışmayı başlatmıştır. Demokrat Parti (DP) iktidarıyla beraber merkezden bağımsız, kendi öz değerlerine sahip olan ve bunu açık açık savunan toplumsal gruplar ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, merkezden bağımsız ve tüm toplum düzeyinde bir otonomiye, dolayısıyla sivil toplum oluşumuna öncülük eden sosyal grupların varlığından bu dönemde söz etmek mümkündür.⁵⁸

Kitlelere gelince, uysal ve otoriteye itaatkar olan Türk halkı, özellikle 1946’dan bu yana, demokratik rejime ve onun getirdiği siyasal katılma haklarına içtenlikle sahip çıkmıştır. Türk toplumu, genel ve siyasal eğitim düzeyi bakımından ileri Batı toplumlarının gerisinde olmakla birlikte, kendine özgü sağduyusu ve gerçekçiliği sayesinde demokrasinin sağladığı nimetleri çok kısa zamanda kavramıştır. Çok partili rejime geçilmesi sonucunda politikacılar ve kamu hizmetleri halkın ayağına gitmeye başlamış, “yurttaşlık bilinci” ve “siyasal etkinlik duygusu” güçlenmiş, parlamento toplumu daha iyi temsil eder bir nitelik kazanmış, siyasal elitlerle halk kitleleri arasında yüzyıllardan beri süregelen kopukluk önemli ölçüde giderilmiş ve bu anlamda ulusal bütünleşme yolunda büyük mesafe alınmıştır. Kitleler, kendi siyasal ağırlıklarının ve hayat şartlarını iyileştirme imkanlarının demokrasiyle doğru orantılı olarak arttığına bilincine varmıştır. Ayrıca kitleler,

⁵⁸ Çaha, a.g.e., s.123.

demokratik politikayı esas itibariyle bir oy-hizmet ilişkisi biçiminde algılamış ve devletten olan isteklerini daha çok yerel hizmet talepleri üzerinde yoğunlaştırmışlardır.⁵⁹

1950 seçimleriyle beraber CHP'nin asker ve entellektüel-bürokrat kadrosunun yerini; iş çevreleri, taşra esnafı ve liberal aydınlar tarafından desteklenen Demokrat Parti almıştır. DP ekonomik, ideolojik, veya kültürel anlamda merkeze karşı bağımsızlığı olan grupların hepsinin ortak yansımasının bir ifadesi olmuştur. Bu nedenle yasal olmayan Türkiye Komünist Partisi bile 1950 seçimlerinde DP'yi fiilen desteklemiştir.⁶⁰

Buna ek olarak dini gruplar, iş çevreleri, toprak sahipleri, köylü ve işçi yığınları da DP'yi desteklemiştir. DP 1950'de yüzde 53'lük bir oy oranıyla 487 milletvekilinin 408 tanesini kazanmıştır. Bundan sonra yapılan iki seçimi daha kazanarak ülkeyi 1960 yılına kadar yönetmiştir.⁶¹ DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de entellektüel-bürokrat tahakkümü fiilen sona ermiş ve bu son, siyasal sistemde önemli bir çatışmaya da başlangıç yapmıştır.⁶²

DP'nin liberal politikaları kendi öz çıkarlarına sahip olan çok sayıda farklı grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1950 sonrası Türk toplumu, genel yararlar etrafında harmonize olmuş bir toplumdansa, her grubun kendi çıkarları etrafında sisteme farklılık ve çatışma unsurları kattığı "farklılaşma" eğilimi gösteren bir toplum tipolojisi çizmiştir. 1950 sonrası Türk politikasına, farklı kültürel arka planlara sahip olan devletçi elitler ile ekonomik gruplar yön vermiştir. Çatışma da temelde bu iki grup arasında cereyan etmiştir. Asker, aydın ve entellektüel-bürokrattan oluşan devletçi elitler, modernleşmenin geleneksel simgesini oluştururken; ticaret, köylü,

⁵⁹ Özbudun, a.g.e., s.69.

⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri:II*, (Ankara:Türk İnkılap Enstitüsü Tarihi,1989), ss.154-155.

⁶¹ a.g.e., ss.226-227.

⁶² "Nermin Abadan Unat, 'The Legal Status of Turkish Women', *Turkish Review*, Cilt:1, No:6 (Kış 1986), s.76", Çaha, a.g.e., s.124'deki alıntı.

sanayici ve emekçi gruplardan oluşan ekonomik gruplar daha çok değişime açık liberal bir toplum tipolojisi sergilemişlerdir.⁶³

Bu dönemde CHP'ye karşı muhalefetin dinamiğini ve gücünü oluşturan bunun için de DP'yi hararetle destekleyen muhalefet platformunun kollarından birini ekonomik gruplar, diğerini de dini gruplar oluşturmuştur. Birincisi, ekonomik pazarı devletin müdahalesinden kurtarmaya çalışırken; ikinci kolda yer alan gruplar ise yerel gelenek ve değerleri merkezin siyasal ve ideolojik baskısından kurtarmak istemişlerdir.⁶⁴

Bununla beraber, toplumsal düzeyde çok sayıda gönüllü kuruluş ortaya çıkmıştır. 1946 yılında 1300 adet olan gönüllü kuruluş sayısı, 1968 yılında çok partili sistemin etkisi altında 37.806'ya kadar yükselmiştir. Ayrıca 1947 yılındaki Sendikalar Kanunu işçilere, greve gitmeksizin örgütlenme hakkı vermiştir. 1960 sonrasında grev hakkına kavuşan işçi sendikaları da toplumsal farklılığa önemli bir renk katmıştır.⁶⁵

Toplumsal farklılaşmaya bir cephe de Türkiye'deki ideolojik farklılaşma yoluyla açılmıştır. Böylece iki ideoloji karşı karşıya gelmiştir: Milliyetçilik ve sosyalizm. 1950 sonrası, özellikle de 1960 sonrası yeni milliyetçilik, Cumhuriyet kadrosunun toplumdan ayırık gelişen milliyetçilik anlayışından büyük bir kopuş meydana getirmiştir. Milliyetçiliğin yeni versiyonu ulus, vatan ve devletin bireye üstünlüğü söylemini paylaşmakla beraber, milliyetçilik ideolojisine dini unsurlar ve Türk tarihinin parlak geçmişini de katmıştır. Dolayısıyla geleneksel ve dinsel değerler, milliyetçilik ideolojisinin baskın rengini oluşturmuştur.⁶⁶ Sosyalist gruplar ise Türkiye'de modernleşme söylemi ve değerlerini ön plana çıkarmışlardır. Bu

⁶³ "Kemal Karpat, 'Social Groups and the Political System After 1960', **Social Change and Politics in Turkey**, ss.227-228", Çaha, a.g.e., s.125'deki alıntı.

⁶⁴ Çağlar Keyder, **State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development**, (London and New York: Verso, 1987), ss.117-118.

⁶⁵ Çaha, a.g.e., s.125.

⁶⁶ "Kemal Karpat, 'Ideology in Turkey After the Revolution of 1960: Nationalism and Socializm', **Social Change and Politics in Turkey**, s.319", Çaha, a.g.e., s.125'deki alıntı.

söylemle Türk solu aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki modernleşmeci elitlerin yerini almıştır. 1950-1980 arası dönemde özellikle de "laiklik" söylemini vurgulayan Türk solu, resmi söylemin çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşma hedefine hizmet etmiştir.⁶⁷

Sosyal gruplar, bunca farklılaşmaya rağmen 1950-1980 arası dönemde gene de devletçi ve siyasal elitlere karşı ikincil planda kalmışlardır. Devlet ile giriştikleri dikey ilişki sosyal grupların kendi değerlerini sistemin geneli düzeyinde kabul ettirmelerine engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla sosyal yapılanmanın ve demokrasinin temel eksenini sosyal gruplar değil siyasal partiler oluşturmuştur.⁶⁸

Kısacası, 1950'li yıllarda sivil toplum yapılanmasına kapı aralayan Türk toplumunda sosyal gruplar yukarıda sözü edilen bir yapının momentumunu teşkil etmişlerdir. Sivil toplum yapılanmasına zemin teşkil eden bir çoğulculuk görüntüsü ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllarla birlikte dünyada konjonktürel olarak yaşanan toplumsal hareketlerin ve sivil örgütlerin çabalarına dönük girişimler (gençlik hareketi, savaş-karşıtı hareketler, ırkçılık-karşıtı hareketler vb.) Türkiye'de de yansımalarını bulmuştur.

b.Çok Partili Dönemde Yazılı Basının Yurttaşlık Haklarına Yaklaşımı

1946 yılında çok partili rejime geçiş döneminde CHP hükümeti, oy kaygılarıyla basına bazı ödünler vermek zorunda kalmıştır. Bu döneme kadar biriken muhalif potansiyel DP'yi destekleyerek ortaya çıkmıştır. Basının büyük bir bölümünün DP'yi desteklemesi ve CHP'nin de seçim hazırlıklarına başlamasıyla, 1931 yılında Matbuat Kanunu'yla Bakanlar Kurulu'na tanınan geçici gazete kapatma yetkisi kaldırılmıştır. DP bu dönemde, basın özgürlüğünün en büyük savunucusu olmuştur. 1 Haziran 1946 yılında Bakanlar Kurulu'nun gazete kapatma

⁶⁷ Güneş, a.g.e., s.99.

⁶⁸ "Metin Heper, 'Extremely Strong State and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective', *Democracy and Modernity*, S.N.Eisentadt (der.), (Leiden: Brill,1992), s.11", Çaha, a.g.e., aynı yerdeki alıntı.

yetkisi kaldırılmıştır.⁶⁹

1941 yılı aynı zamanda Türkiye'nin Batı ve ABD ile bütünleşmesinin de başlangıç aşaması olmuştur. Truman Doktrini'nin eşiğinde Birleşik Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkileri tümüyle işbirliğine doğru yönelten bir ortamda, basın da liberal ve merkez sağ eğilimlerin egemenliğine girmiştir. Buna rağmen tek partinin baskı ve yetersizliklerinden bunalmış bulunan Türkiye'de demokratikleşmeyi, yurttaşlık haklarını ve sivil toplum arayışlarını birdenbire yepyeni boyutlara taşıyan muhalefet, basının nitelik ve nicelik açısından hızla gelişmesine yol açmıştır. Savaş sonrasında rotatif makineleri yenilenmiş, modern baskı ve gazetecilik yöntemleri günlük basına girmeye başlamıştır. Siyasal ve sosyal olayların hızlanması, muhalefetin olağanüstü büyümesi ise eleştiri ve haber verme haklarının gittikçe özgürleşmesine yol açmış; gazete baskı sayılarını ilk kez 70-80 binlere çıkarmıştır.⁷⁰

Dönemin önemli gelişmelerinden bir de yayın hayatına yeni gazete ve dergilerin girmesi olmuştur. Sırasıyla önce "Hürriyet" daha sonra da "Milliyet" gazetesi sözü edilen dönemde okurla buluşmuştur. Ayrıca 1946-1950 döneminde sertleşen eleştirilerle, basın davaları ve hapis cezaları da artmıştır. Yurttaşlık haklarının savunulmasına ve gelişimine yönelik sol ve sağ liberal eğilimli yazıların sayısında artışlar olmuştur. Bir başka deyişle, bu dönemde sivil toplumun değişik güçleri, görüşleri doğrultusunda yoğun bir tartışmaya girmişlerdir.

Türkiye'de 1950'li yıllarda yerel güçler artık yatay ve dikey olarak istek ve inançlarını topluma yansıtmaya başlamıştır. Ne var ki, DP ilk iktidar yılından sonra bu özgürleştirici dinamikleri kendi doğrultusunda baskı altına alma çabalarına düşeceğinden önemli çelişkilerle yüzyüze gelmiştir. Toplumun bütününde olduğu gibi, basın alanında da sivil toplum gereksinimleriyle baskı ve kısıtlama çabaları 1950'lerde ikili bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.⁷¹

⁶⁹ Topuz, a.g.e., s.169.

⁷⁰ Gevgilili,1983, ss.219-220.

⁷¹ a.g.e., s.251.

21 Temmuz 1950'de DP, basın yasasından ön izin ve ruhsat alma zorunluluğunu kaldırmış, gazete sahiplerinin ceza sorumluluğuna son vermiş ve basınla ilgili yargılamalar için Basın Mahkemeleri'ni kurdu muştur. Sosyal güvencelerden yoksun olarak çalışan fikir işçileri de sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmıştır. İşverenlere iş sözleşmesi yapma zorunluluğu getirirken, gazetecilere de sendika kurma hakkı tanınmıştır.

Kore Savaşı yıllarında, düşünce açıklama ve eleştiri özgürlüklerini kısıtlayan girişimler olmuştur. Özellikle ekonomiye yönelik bunalımların basınla açıklanması, DP'yi 1955'ten sonra hoşgörüsüz ve sert bir tavır sergilemeye itmiştir. Siyasal iktidar haber verme ve eleştiri hakkını kısıtlamak ve denetim altına almak için bir dizi yasa çıkarmıştır.⁷² Bu dönemde bir yandan muhalif basına karşı sert tavırlar artarken, DP'yi destekleyen basına da maddi yardımlar yapılmıştır. DP'nin mali yardımını alan bu gazeteler için de "besleme basın" tanımlaması kullanılmıştır.

Basında önemli bir yükseliş devrinin yaşandığı 1950'ler Türkiye'sinin iletişim alanındaki önemli gelişmelerinden birini de, radyo yayıncılığının yaygınlaşması oluşturmuştur. Önemli bir kitle iletişim aracı olan radyo 1950'li yıllarda DP tarafından bir propoganda kanalı olarak kullanılmıştır. Radyodan okunan "Vatan Cephesi"nin taraftarlarının isimleriyle, toplum ideolojik bir kutuplaşmaya doğru itilmiştir. Bir başka anlatımla, bu dönemde radyo DP'nin başlıca yayın organı haline gelmiştir.

27 Mayıs İhtilali ve sonrası, Türk basınında hak ve özgürlüklerin kullanımının yaygınlaştığı bir demokratik ortam yaratmıştır. 1950'li yılların kısıtlamaları kaldırılarak, yasa yoluyla "Basın İlan Kurumu" kurularak resmi ilan ve reklamların siyasal amaçlarla tek yanlı kullanımına son verilmesi amaçlanmıştır. "1961 Anayasa"sının getirdiği özgür ortamda liberal-kapitalist Adalet Partisi'nden (AP), sosyalist nitelikli Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) kadar bir dizi yeni siyasal örgütlenme koşut olarak basında da politik ve ideolojik boyutlar genişlemiştir. Politik yaşamdaki canlılığın yanı sıra ülkede sanayileşme ivme kazanmıştır. Yenileşme, kentleşme ve

⁷² a.g.e., aynı yer.

sanayileşme topluma yeni iletişim kanalları açmıştır. Böylece basın, teknolojik gelişmeye yönelmiş ve okuma alışkanlığının artması, ulaştırmanın kolaylaşması ile gazeteler yurdun her köşesine ulaşarak, tamamiyle kitlesel nitelik almışlardır. Bu dönemde, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri bir milyonu aşan tirajlar kazanmaya başlamışlardır.⁷³

Artan tirajlarla birlikte basının kitlesel bir nitelik kazanması ve kamuoyu üzerinde radyonun önemi, halkın yurttaşlık hakları bağlamında mobilize olmasına katkıda bulunmuştur.

1970'li yıllarla birlikte uluslararası yaşama egemen olan yumuşama içinde kentleşme, sanayileşme ve demokrasinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1960'lar Türkiye'si, kendini kanlı çatışmaların ortasında bulmuştur. 1970 yılında askerlerin muhtırasıyla AP'nin yönetimden uzaklaştırılmasına yol açan bunalıma, Türkiye yoğun bir terör ortamında girmiştir. 1961 Anayasa'sına büyük kısıtlamalar getirilmiştir. 1973 yılında tekrar sivil hayata dönülmüştür. Basına görelî bir özgürlüğün geldiği bu dönemde, ideolojik ve politik yönü çok çeşitli olan birçok gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. Sanat, kültür, politika ve bilim alanındaki süreli yayınlar hızla artarken; her değişik çevre bir yayın organıyla kendi hedef kitlesine seslenmiştir.⁷⁴

Bununla birlikte, aynı dönemde Türk basını televizyonun kısa sürede bütün Anadolu'ya yayılmasının getirdiği sorunlarla karşılaşmıştır. Yaygınlaşan televizyonlar, gazetelerin yeni okurlar kazanmasını engellerken; ilan ve reklam gelirlerinin yarıya yakını da ona yönelmiştir. Tirajı küçük gazeteler önemli sarsıntılar geçirirken, büyükler de modern elektronik yöntemlerden yararlanan ofset baskıya geçmişlerdir. Böylece bu dönemde sermaye yoğunlaşması ve tekelleşmeler görülmeye başlanmıştır. Çünkü renkli sayfaların artması, kağıt zamları ve dış

⁷³ a.g.e., s.224.

⁷⁴ a.g.e., ss.224-227.

girdiler gazetelerin maliyetini yükseltmiştir.⁷⁵

Kısacası, 1950-1980 arasında yazılı basın ile devlet denetiminde yürütülen radyo ve televizyon yayınlarını kapsayan kitle iletişim sisteminde, gerçek anlamda liberal kuramın uygulandığından söz etmek mümkün değildir. Demokratik-katılımcı kuramın somut pratiklerine ilişkin izlere rastlanılmadığı gibi; özellikle demokrasi kesintilerinin yaşandığı yıllarda, Türk basınına otoriter kuram egemen olmuştur. Dolayısıyla, özgürlükleri kısıtlanan bir toplumda “yurttaşlık hakları”nın gelişimi cılız kalmıştır.

C.1980 Sonrası Dönemde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın

1.1980 Sonrası Sivil Toplum Anlayışındaki Değişimler

Türkiye’deki sivil toplum özlemleri, temel hak ve özgürlükler tabanına oturacak daha demokratik bir toplum yapısı özlemi olarak doğmamıştır. Aksine, eksikliği toplumsal yaşamın her alanında hissedilen temel hak ve özgürlüklerin motoru olacak bir yapı özlemi şeklinde düşünülmektedir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlükleri kazanmak üzere halkı siyasetin içine çeken, ama özünde, siyasetle sivil toplumu ayrı tutmayı amaçlayan bir “çoğulcu sivil toplum” hareketi olmanın garipliği ve çelişkisi yaşanmaktadır. Bu çelişki, siyasi müdahaleyi yönlendiren halkla, siyasi müdahaleden uzak düşünülen halk çelişkisidir. Daha çok Amerika’daki devlet ve toplum yapısı çerçevesinde düşünülmüş olan çoğulcu sivil toplum kuramına, temel haklardan yoksun bir ülkede bel bağlanması, böyle bir çelişki yaratmaktadır.⁷⁶ Özellikle Türkiye’de 12 Eylül 1980 İhtilali ile Türk toplumu siyasetten arınma sürecine itilmiştir. Bu süreçte devlet, toplumun hemen her alanını totaliter bir biçimde kontrol altına almıştır. Dolayısıyla ülkede yurttaşların sahip olması gereken temel hak ve özgürlükler (yurttaşlık hakları) önemli kısıtlamalarla karşılaşmıştır.

1980’li yıllarda, askeri yönetiminin ürünü olan 1982 Anayasası ile birlikte

⁷⁵ a.g.e., s.228.

⁷⁶ Yurdakul Fincancı, (der.), “Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet”, **Sivil Toplum**, (İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1991), s.14.

getirilen yasal sınırlamalar sivil toplum güçlerini baskı ve kontrol altına almıştır.

Örneğin derneklerin faaliyeti, tüzük denetimi yoluyla hiçe indirilmekte; siyasi partiler, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile her türlü bağları yasaklanmıştır. Dernekler, İçişleri Bakanlığı'nca kapatılabilecektir. Bu, yürütmenin, yargının işlevlerini yüklenmesine ilişkin bir örnek olduğu kadar; yasanın sivil toplumun tüm ikincil gruplarını siyasetten dışlayarak yerine idareyi koyan egemen ideolojinin de bir kılıfıdır. Oysaki, çağdaş demokrasi kuramında, "demokrasi"nin ikinci adı "dernekler demokrasisi"dir. Siyasal partiler ve sendikalar özel dernek türleri olmak üzere, özgür, özerk ve çoğul dernek örgütlenmeleri, etkin yönüyle sivil toplum ile siyasal toplum arasında bağlantıyı sağlayan; edilgen yönüyle de birey ile devlet arasında tampon görevi yapan ara yapılardır.⁷⁷

Ayrıca toplumsal grupların örgütlü siyasal katılım biçimlerine genel yasak koyan, siyasal katılımı kişinin oy vermesine indirgeyen, sivil toplumu olağanüstü yetkili, ancak sorumsuz ve denetimsiz bir yürütmenin güdüm ve denetimine sokan Anayasa; aynı derneklerde ve sendikalarda olduğu gibi, siyasal partileri de kısıtlamıştır.⁷⁸

Bununla birlikte, 1980'li yılların sonları (askeri rejimin yol açtığı geçiş sürecinin etkisinin azalmasıyla) Türk sivil toplumu açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. 1980 sonrası dönemde, sivil toplumun inşası yönünde görülen gelişmeler, sivil toplum unsurlarının Türkiye'deki geleneksel merkezî devlet alanına karşı bir varlık alanı oluşturması yönünde olmuştur. Bunu sağlayan faktörlerden birincisi, Türk siyasetinde meydana gelen değişim; ikincisi ise, resmi söylemin dışında "yeni" ve "farklı" söylemlere sınırlan "otonom" sosyal grupların ortaya çıkışıdır.⁷⁹

⁷⁷ Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 1980-1989*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s.61.

⁷⁸ a.g.e., s.63.

⁷⁹ Çaha, a.g.e., s.136.

1980'li yılların Türkiye'sinde devletin "geleneksel paternal imajı"⁸⁰ aşınmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır. Devlet Hegel'in formüle ettiği "kutsal" yüzünü kaybetmiş, bunun yerine farklılıklara göz yumamayan bir devlet olma yoluna girmiştir. Bunun neticesinde, devlet-toplum ilişkisi yeniden sorgulanmış ve devletçi elitin görevleri ve rolleri yeni ilişki ekseninde anlam kazanmıştır. 1980 sonrasında devlet, temelde cumhurbaşkanıyla askerlerin şahsında temsil edilerek, devletçi elit kategorisine bunlar yerleşmiştir.⁸¹

Öte yandan, 1980 sonrasında devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm'de de bir yumuşama meydana gelmiştir. 1980 öncesi, kapalı ve katı bir dogma haline dönüşen Kemalizmin altı ilkesinden "devletçilik" neredeyse tümüyle terkedilirken, "halkçılık" ve "milliyetçilik" ilkeleri yeni yorumlar kazanmaya başlamıştır. Atatürkçülük kamusal politikaların ve sistemin genelinin bir temeli olmaktan çok, sağdaki ve soldaki aşırı eğilimleri bertaraf etmenin meşrulaştırıcı kalkanı gibi kullanılmıştır.⁸²

1980 sonrası Türkiye'sinde klasik devletçi elitin (asker, bürokrat ve aydın) rollerinde de büyük bir değişim gözlenmiştir. Her biri, Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki misyonlarından önemli ölçüde uzaklaşmıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Harekati'nin biricik aktörü olan askeri kesim, başta basın olmak üzere toplumdaki diğer sivil unsurların yoğun eleştirileri karşısında kışlasına geri çekilmiş; ve iç politikadan çok iç ve dış güvenliğe yönelmiştir. Türkiye'deki etnik terör de, askerlerin tüm dikkatlerinin güvenlik konusu üzerinde yoğunlaşmasına katkıda

⁸⁰ Paternalizm, "baba devlet" anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Paternalizmin özü şudur: Nasıl ki bir baba evlatlarını tehlikelerden, güçlüklerden ve kötülüklerden koruyorsa, devlet de yurttaşlarını dış düşmanlardan ve dış istilalardan korumalı, ülke içinde ise yurttaşların birbirine baskı ve zulüm yapmalarını ve şiddete başvurmalarını engellemelidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Can Aktan, **Gerçek Liberalizm Nedir?** (İzmir: T Yayınları, 1994), ss.69-70.

⁸¹ "Metin Heper, 'The State and De-bureaucratization: The Turkish Case', **International Social Science Journal**, 126, (1990), s.16", Çaha, a.g.e., s.136'daki alıntı.

⁸² "Metin Heper ve Ahmet Evin, (der.), 'State and Society in Turkish Political Experience', **The State, Military and Democracy: Turkey in the 1980's**, (Berlin and New York: de Gruyter, 1988), s.9", Çaha, a.g.e., s.137'deki alıntı.

bulunmuştur.⁸³

Osmanlı'da 19.yüzyıldan itibaren devlet kurumlarına mutlak bir ağırlık koyan ve toplumu devletin amaçları doğrultusunda Batı'ya yönlendirmeye çalışan bürokrasinin de o eski ağırlığı kalmamıştır. Bürokratların "kadir-i mutlak" olan görüntüleri siyasal partilerin yörüngesine girmiş ve bürokrasi siyaset mekanizmasına, dolayısıyla iktidardaki siyasal partilere angaje olmuştur.⁸⁴ Diğer yandan, Türk aydınları da 1980 sonrasında demokrasi, sivil toplum, insan hakları, özgürlük, liberalizm gibi kavramları işleyerek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendilerini doğruluğun mutlak kaynağı gören entellektüel kesimin taşıdığı psikolojiden ve devletçi kimliğinden önemli bir sapma kaydetmiş ve toplumsal cephede yerini almıştır.

1980 sonrası Türkiye'sinde ağırlıklı tartışma gündemine sokulan iki kavram "sivil toplum" ve "liberalizm"dir. 1983-1989 yılları arasında başbakanlık görevinde bulunan Turgut Özal, bu kavramların savunucularından bir olmuştur. Hükümetteki Anavatan Partisi'nin (ANAP) program ve politikaları da bu dönemde dikkatlerin devletten topluma kaymasında önemli bir rol oynamıştır. Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin özelleştirilmesi, yetki devri, belediyelere fon aktarımı, pazar ekonomisinin ön plâna çıkarılması gibi konular sivil toplum cephesine büyük kazanımlar getirmiştir.⁸⁵

Gerek ekonomik gerekse kültürel alanda, "liberalizm" 1980 sonrasında en çok konuşulan konu olmuştur. Liberal düşüncelerin Türkiye'de ortaya çıkışı gerçekte yeni değildir. Osmanlı'nın son dönemiyle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında liberal düşünceler güçlü bir paradigma oluşturmuştur. Ancak Cumhuriyet döneminde merkezîyetçi eğilimin baskın gelmesiyle liberal düşünceler de

⁸³ "Ahmet Evin, 'De-Militarization and Civilianization of the Regime', **Consensus and Conflict in Turkish Politics: Dilemmas of Transition to Democracy**, Çaha, a.g.e., aynı yerdeki alıntı.

⁸⁴ Çaha, a.g.e., s.137.

⁸⁵ "Metin Heper, 'The State, Political Party and Society in Post-1983 Turkey', **Government and Opposition**, a.g.m., 25, (1990), s.6", Çaha, a.g.e., s.138'deki alıntı.

gündemden düşmüştür. 1980 sonrasında bu akım yeniden canlanmış ve liberalizm başta siyasal parti ve aydınlar olmak üzere toplumun geniş bir kesiminde yankı bulmuştur.⁸⁶ Liberal tartışmaların katkıda bulunduğu toplum profilinde, kuşkusuz en önemli yenilik toplumsal düzeyde görünürlük kazanan “pluralizm” olmuştur. Gerçekte toplum değişik eksenlerde politize olan bir “siyasal çoğulculuk” görüntüsü çizmiştir.

Türk siyasal yaşamı 1983 sonrasında kısmen de olsa belli bir sivilleşme sürecine girmiştir. 6 Eylül 1987’de yapılan halkoylamasıyla, Anayasa’nın bazı maddelerinde değişikliklere gidilmiş ve böylece eski siyasi parti liderlerinin üzerindeki siyaset yapma yasağı kaldırılmıştır. Ayrıca, Anayasa değişikliklerinin kolaylaştırılması yolundaki değişiklik de sözü edilen referandum sonucunda onaylanan bir madde olmuştur.⁸⁷

Bununla birlikte, sivilleşme yönündeki çabalar 1987 erken seçimleri sonrasında da sürmüştür. 1988’de iç politikada “demokratikleşme” tartışmaları hız kazanmıştır. Örneğin Türkiye, Avrupa Konseyi’nin ve Birleşmiş Milletler’in işkence konusundaki sözleşmelerini onaylamıştır. Ancak Türk Ceza Kanunu’nun 141., 142. ve 163. maddeleri ile düşünce özgürlüğüyle ilgili sınırlamaların kaldırılması konusundaki tartışmalar sürmüştür.⁸⁸

Özet olarak, 1980 sonrası Türkiye’inde toplum üzerindeki devlet gölgesi giderek sönükleşme yoluna girmiştir. Nilüfer Göle’nin vurguladığı gibi, “1980’ler Türkiye’inde siyasal dinamikler öncelikle ideolojik kamplaşmalardan pluralist bir farklılaşmaya kaymış ve sonra da siyasal söylemler ‘sistemi sorgulayan’ siyasal doktrinlerden kurtularak ‘siyasaları sorgulayan’ bir duruma geçmiştir.”⁸⁹ Bu durum ise sonuçta, devlet karşısında otonom olma isteği taşıyan ve siyaseti devlet

⁸⁶ Nilüfer Göle, **Mühendisler ve İdeoloji**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), ss.8-9.

⁸⁷ Erdal Dağtaş, “Türkiye’de 1980 Sonrası Aktif Politika Süreçlerinde Yazılı Basının Söylemi”, (Basılmamış Bitirme Tezi), (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İBF, 1995), s.62.

⁸⁸ a.g.e., s.66.

⁸⁹ Göle, a.g.e., s.2.

siyasaları üzerinde etkin kılmaya çalışan sosyal grupların ortaya çıkışına yol açmıştır.

1980 sonrası dönemde devrimci ütopyaların zayıflaması ve siyasal söylemde yaşanan değişimlerle birlikte yükselen yeni başkaldırı ifadelerini, Nilüfer Göle şöyle değerlendirmektedir:

... Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de geleceğe yönelik salt siyasi ütopyaların zayıflaması sonucunda çeşitli toplumsal aktörler ortaya çıkabilmiş -kadınlar, yeşiller, türbanlılar, eşcinseller gibi- ve yeni kültürel ve bireysel duyarlılıkları işlemeye başlamışlardır. 1980 öncesinde sol hareketler tarafından küçümsenen doğa korunması, kadın kimliği, birey özgürlüğü gibi konular; bugün bu konuları işleyen yani “radikal hareketler” ile kamuoyu arasında sempati köprüsü yaratmaktadır.⁹⁰

Gerçekten de, 1980’li yıllarla birlikte modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi konulardan çok hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi spesifik konular tartışmaya açılmıştır. Bu kavramların çoğu, gerçekte devlet katında değil, toplum katında ve toplumsal gruplar eşliğinde gündeme geldiler. Konuların herbirini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devletin politikalarını yönlendirme yoluna girmiştir. Çevreciler, dini gruplar, cinsiyet kökenli talepleri olanlar (homoseksüeller, heteroseksüeller, travestiler vb.), insan haklarını savunanlar ve serbest piyasa ekonomisini isteyen grupların hepsi aynı şeye, yani sivil toplum düzeyinde çoğulcu ve farklı kimliklerin ortaya çıkmasına hizmet ettiler. Değişik değer, norm ve talepleriyle bu gruplar sivil toplumun, merkezin denetiminden çıkmasına ve otonomlaşmasına katkıda bulundular.⁹¹

Ömer Çaha’ya göre İslam, 1980 sonrasında politik düzeyde yeniden keşfedilen bir konu haline gelmiş ve sivil toplum cephesinde canlanmaya yol açmıştır. Siyasal katılım ve siyasal protesto için sivil topluma yeni kavramlar ve

⁹⁰ Nilüfer Göle, “Towards an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey”, *Workshop on Women, History and Modernity*, 17, (Eylül 1994), s.215.

⁹¹ Çaha, a.g.e., s.139.

dinamikler kazandırmıştır. Siyasal ve sosyal protestoların en belirgin örneği, örtüleriyle üniversitelerde eğitim hakkı elde etmek isteyen genç kızların sokak gösterilerinde görülmüştür.⁹²

Yine Çaha'ya göre, İslam ve İslamcı grupların talepleri kadar etkin ve yaygın olan diğer bir konuya etnik temelli olan Kürt konusu olmuştur. Bu konudaki talepler bir yandan demokratik ve insani haklar söylemiyle savunulurken; bir yandan da PKK kanalıyla terör yoluyla vurgulanmıştır. Bu konudaki aktiviteler sonucunda Kürtler'e kendi dilerini konuşma yolundaki hakları verilmiş ve hatta dönemin Başbakanı'nın Kürt kimliğini tanıma gereği yolundaki açıklamasına kadar bir etkinlik alanı bulmuştur.⁹³

Ali Yaşar Sarıbay ise bu noktada, İslamcı akımların ve Kürt hareketinin Türkiye'de sivil toplumun belirtileri olarak algılandığının altını çizmektedir. O'na göre, aslında bu algılama ilk bakışta doğrudur. Çünkü, hem İslamcı akımların hem de Kürt hareketinin Osmanlı'dan beri görülen hakim toplumsal yapı özelliği olan "devlet-cemaat çatışması" eksenine oturtulabilecek yönleri vardır. Ancak, daha yakından bakılınca, her ikisi de hegemonik devlet karşısında bazı yönleriyle sivil topluma özgü nitelikler içerseler bile, doğaları gereği öyle değildirler.⁹⁴

Sarıbay, bu konudaki düşünsel açılımlarını şu gerekçelere dayandırmaktadır:

...İslam,monolitik(eşitsizliğin ve merteye farkının olmadığı) bir cemaat yapısıyla verili hegemonik devlete karşı bir direnç alanını; ama cemaat aracılığıyla yönetenlere itaatin esas olduğu alternatif kutsal (İslami) bir devletin tabanını tanımlamaktadır. Böylece, İslam, birey özerkliğini son tahlilde yok sayarak, alternatif bir devlet hegemonyasına yönelmektedir. Öte yandan, Kürt hareketine gelince, bu hareketin tanımlayıcı özelliği "milliyetçi" oluşu, yani ayrı bir devlet kurmaya yönelişidir. Her milliyetçi hareketin aslında toplumun kendi kendine tapınmasına yol açması dolayısıyla,

⁹² a.g.e., aynı yer.

⁹³ Başbakan Süleyman Demirel'in Kürt kimliğiyle ilgili açıklaması için bkz., **Sabah Gazetesi**, 9 Kasım 1991.

⁹⁴ Sarıbay,1992, a.g.m., s.115.

Kürt hareketinin sivil topluma özgü bir doğası söz konusu olamaz. Çünkü, E. Gellner'in belirttiği gibi; milliyetçilik esasında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt-kültürlerin hakim olduğu bir toplumda bir üst-kültürün zorla dayatılmasıdır.⁹⁵

Dolayısıyla, İslamcılar gibi Kürtçüler de verili hegemonik devletin iktidarına rakip bir başka iktidar tesisini amaçlamaktadırlar. İslamcılık ve Kürtçülük bağlamında söylenmek istenilen; sivil toplumun varlığı için "olmazsa olmaz" koşulun "özerklik" olduğudur. Bu, sivil toplumun sadece belli bir merkezi iktidar alanının dışında varolabilme inisiyatifi göstermekle tesis edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Sivil toplum, Batı deneyiminin gösterdiği gibi, her şeyden önce, merkezi iktidar alanının dışındaki alanlara herhangi bir kutsallık atfetmemiştir. Buna bağlı olarak da, "o alanlarda tapınılacak alternatif bir hegemonyaya izin verilmemesi" sivil toplumun varlığı için gereklilik haline gelmiştir.⁹⁶

Sonuç olarak, Batı'daki siyaset literatüründe yer tutan üç sivil toplum kuramının (çoğulcu, asgari, devletçi, katılımcı), kendine özgü kavramları, ülkemizde özensizce aynı sivil toplum modeli için kullanılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de sivil toplumla demokrasi eş anlamlı görülmektedir. Demokrasi de devletin zayıflatılmasıyla erişilebilecek bir hedef sayılmaktadır. Her şeyden önce ne çoğulcu sivil toplum, ne asgari devlet kavramına bir ucundan tutunan bazı Batı'lı hükümetler devleti küçültememiştir. Bu nokta bir yana, demokrasi hem bir yönetim mekanizması hem de iktidarı değiştirebilme anlamında özgürlüğün güvencesi demek olduğuna göre, sivil toplum, devletin geniş ya da dar olmasıyla ilişkisi değil; denetlenebilmesiyle ilişkilidir.⁹⁷

Bununla birlikte, Türkiye'de hem bir yönetim mekanizması olarak, hem de iktidarı seçimle değiştirme olanağı anlamında, yüzeysel bir demokrasi vardır. Ayrıca, temel hak ve özgürlükler hem sınırlı hem de güvenceden yoksundur. O

⁹⁵ a.g.m., s.116.

⁹⁶ a.g.m., aynı yer.

⁹⁷ Fincancı, a.g.e., s.16.

halde sorun, devleti küçültme değil; bir denetleyebilme sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁸

2.1980 Sonrasında Türkiye’de Yazılı Basın ve Yurttaşlık Hakları

Türk basını 1980 sonrası dönemde devlet yanında yer almaktan çok toplumsal cephede yer almış ve toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunmuştur. Türkiye’de basın, özgürlüğün simgesi, siyasal çekişmelerin katalizörü ve resmi politikaların kontrol mekanizmasını oluşturmuştur. Basında yer alan aydınlar kendilerini demokrasi ve sivil toplumun birer savunucusu ve neferi olarak kabul etmişlerdir. Bazı köşe yazarları, köşelerini tamamen yurttaşlardan gelen şikayetlere açarken bazıları da köşeleri ve düzenledikleri sayfalarla hükümetin yanlışları hakkında halkı bilgilendirme yoluna gitmişlerdir. Özel radyo ve televizyon kanallarının açılmasıyla, medyanın toplum-devlet arasındaki köprü rolü daha da artmış ve medya devletin yanlışları karşısında, frenleyici bir mekanizma gibi durmuştur. Özel televizyon kanallarında en büyük ilgiyi resmi sıfatlarla işlenen yolsuzlukları açıklayan programlar çekmiştir. Kısacası, basın 1980 sonrası dönemde adeta demokrasinin bekçisi ve koruyucusu haline gelmiştir.⁹⁹

a. Türk Medya Sektöründe Tekelleşme Eğilimlerinin Başlaması ve Tek Sesslilik

1980’li yıllara kadar olan dönemlerde, basınının oluşumunda siyasal ve sosyal etkenler ön planda olmasına rağmen; 1980’den sonra belirleyicilikte önceliği ekonomik öğeler almıştır. Bu dönemde basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde “ekonomik bağımlılıklar” kesin rol oynamıştır.¹⁰⁰

“Medyanın holdingleşmesi” diye adlandırılabilen 1980 öncesi evreyi kısa sürede “holdinglerin medyaya girişi” ve “yazılı basının -elektronik basınla

⁹⁸ a.g.e., aynı yer.

⁹⁹ Çaha, a.g.e., ss.139-140.

¹⁰⁰Orhan Koloğlu,Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın,(İstanbul: İletişim Yayınları,1992), s.82.

bütünleşme” evreleri izlemiştir. 1980-1990 arası dönem, medya sektöründe bir kurtlar savaşı olarak yaşanmıştır. Bir yandan, medya sektöründen ilk birikimlerini yapıp palazlanan kuruluşlar kendi aralarında pazar savaşına tutuşurlarken; bir yandan da medyanın karının yanı sıra, onu bir silah olarak kullanılma gücüne göz koyan holdinglerin sektöre girişiyle sektör mücadeleleri hızlanmıştır. 1990 başlarına kadar TRT tekeli ellerinde tutan iktidarlar, medyanın bu ayağını dilediklerinde ve yine kar motifinin etkisinde kalmadan kullanırlarken, 1990’dan itibaren bu alanı da özel firmalarla paylaşmak zorunda kaldılar. Ancak siyasi iktidarlar ve muhalefetler her dönem, medyayı etkileme ve yanlarına çekme uğraşı içinde oldular. Kağıt, resmi ilanlar, devlet bankalarının ucuz kredileri, devletin ekonomik kuruluşlarının reklam bütçeleri, yatırım teşvikleri, hatta Başbakanlığa bağlı örtülü ödenekler iktidarın, medyayı yanına çekmek için kullandığı araçlar olageldi.¹⁰¹

1980’ler Türkiye’inde sermayenin medyaya girişini özendirerek yeterli nedenler oluşmuştur: “Dördüncü güç”ü paylaşma; siyasi çevrelerde itibar görme ve elindeki silahla korkutma; bu sayede diğer sektörlerdeki yatırımların etkinliğini artırma (devlet ihaleleri alma, devlet bankası kredilerinden yararlanma vb.); devlet teşviklerinden ve diğer rantlardan öncelik kapma; medyayı, diğer banka ve şirketlerinin reklamlarında kullanma; medyayı kullanarak pazarlama faaliyetlerini artırma; finans sektörünün gözde olduğu 1980 sonrası dönemde itibar ve güven isteyen finansçılıkta medyadan yararlanma gibi etkenler sözü edilen dönemde sermayenin bu sektöre olan ilgisini arttırmıştır.¹⁰²

1980 sonlarında başlayan ve 1990’larda süren medyadaki tekelleşme sürecinin arka planında yatan nedenler ise şöyle özetlenebilir.¹⁰³

- a. Siyasi arenada medya desteğine olan talep,
- b. Promosyonla büyüme,

¹⁰¹ Mustafa Sönmez, “Türk medya sektöründe yoğunlaşma ve sonuçları”, *Birikim Dergisi*, 92, (Aralık 1996), s.77.

¹⁰² a.g.m., aynı yer.

¹⁰³ a.g.m., s.79.

- c. Özel radyo ve televizyonlara geçiş,
- d. 1989-1993 arası dönemde hızlı büyüme,
- e. Dağıtımda ve reklamda gerçekleştirilen kartel anlaşmaları,
- f. Medya sektöründe gerçekleştirilen anti-sendikal işbirliği.

Türkiye’de medya sektöründeki yoğunlaşmanın ilk başlangıcı 1989 yılına dayandırılmaktadır. Poll Peck grubunun başkanı Asil Nadir, Türkiye’de “Güneş” gazetesinin yanı sıra “Günaydın”, “Tan” ve “Gelişim” gruplarını satın alarak tekelleşme yönünde ilk adımları atan kişi olmuştur. Daha sonra dünyaca ünlü medya gruplarının Türkiye’ye görüşmeler yapmak üzere gelmeleri de yine aynı döneme rastlamaktadır.

Robert Maxwell’in “Hürriyet” gazetesini ve Rupert Murdoch’un ise “TRT-3” kanalını satın alma girişimleri, uluslararası çaptaki şirketlerin Türk medya sektörüne girme yönündeki ilk çabaları oluşturmuştur.

Özellikle 1990’lı yıllarla birlikte, medya sektöründe gerçek anlamda holdinglerin kök salmasından söz edilebilir. Bu holdingler sahip olduğu güçle bir yandan pazar mekanizmasında daha küçük yayın kuruluşlarına şans tanımazken; diğer yandan da sektörde çapraz bir tekelleşmeye yol açmıştır.

Hem sınırlı sayıdaki veriler, hem de ampirik olgular, medya sektöründe tekeli eğilimlerin acil tedbirler almayı gerektirecek boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır. Çizelge 3’de de görüleceği üzere, bir elin parmakları kadar holdingin, hatta onun da ötesinde iki ailenin egemenliğine giren medya sektörü, toplumun birçok kesiminin şikayetçi olduğu olumsuz etkiler yaratmaktadır. Öncelikle yazılı basının okuyucuları ve televizyonun seyircileri olarak “medya tüketicileri”nin objektif haber alma özgürlükleri, sektöre egemen grupların tercihleri, seçimleri tarafından belirlenir duruma gelmektedir. Televizyonda hangi haberin verileceği ve ne şekilde sunulacağı, “izlenme oranı” en yüksek kanalın yöneticilerinin keyfiyetine kalmakta; yazılı basında da okuyucunun seçme hakkı piyasadaki tekelliliğin artışıyla

sınırlanmaktadır.¹⁰⁴

Çizelge 3

Medya Sektöründe Çapraz Tekelleşme

DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU: Kanal D,Milliyet, Hürriyet, Radikal, Posta, Gözcü, Son Havadis, Spor, Ekonomist, Capital, Atlas ve çeşitli dergiler, Radyo Klüp, Radyo D, Biryay (dağıtım şirketi).
UZAN GRUBU: Interstar, Kral TV, Kral FM, Süper FM ve yazılı basın hazırlığı.
BİLGİN AİLESİ: ATV,Satel, Sabah, Yeni Yüzyıl, Takvim, Bugün, Fotomaç, Aktüel, Para ve diğer dergiler, Biryay.
EROL AKSOY: Show TV, Cine 5, Show Radyo, Alo Show, Marie Claire.
İHLAS GRUBU: TGRT, Türkiye, TGRT FM, İhlas Haber Ajansı, çeşitli dergiler.

Mustafa Sönmez, "Türk medya sektöründe yoğunlaşma ve sonuçları", **Birikim Dergisi**, 92, (Aralık 1996), s.80.

Bu durum doğru bilgilendirme, dolayısıyla doğru seçim yapma olanağını sınırlandırarak, demokratik bir siyasi işleyişe engel olmaktadır. Seçmenlerin doğru ve özgür haber alamadığı bir ülkede doğru siyasi tercihlerin yapılması, karar alma sürecine etkin katılımın sağlanması, dolayısıyla demokrasinin olgunlaşması da mümkün görünmemektedir. Medyadaki tekelleşme eğilimi, en çok da bu yönüyle önem ifade etmektedir.¹⁰⁵

b. Türkiye’de Özel Radyo-Televizyon Yayıncılığı ve Yurttaşlık Hakları Açısından Kamusal Hizmet Yayıncılığı

Türkiye’de özel radyo ve televizyon kurmaya ilişkin ilk girişimler 1985 yılında

¹⁰⁴ a.g.m., s.83.

¹⁰⁵ a.g.m., s.84.

başlamıştır. Bu tarihlerde gazete sahipleri, yayıncılar ve video firmaları özel radyo ve televizyon kurmak için girişimde bulundular. Bu alanda Hürriyet, Türkiye ve Sabah gazeteleri ile Ulusal Video ve Karacan Yayınları ilk faaliyete geçen medya organları olmuştur. Ayrıca bir kamu kuruluşu olan PTT'nin de, bu dönemde kablolu televizyon çalışmaları ile ilgili girişimleri olmuştur.¹⁰⁶

1980'li yıllarda Türkiye, radyo ve televizyon yayıncılığı alanında çok hızlı bir liberalleşme dönemine girmiştir. Türkiye'de medya yazılı basını basını, radyosu ve televizyonu ile kendisini çok çekişmeli bir rekabet ortamının içinde buluvermiştir. Oysaki, toplumsal ve ekonomik liberalizasyon süreci bu kadar hızlı bir gelişme gösterememiştir. Türkiye'de yayıncılık alanındaki bu liberalleşme dönemini eski SSCB ve Doğu Bloku'ndaki gelişmelere bağlayan Asu Aksoy, demokrasi ile medya arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

...Demokrasi teması, birçok ülkede geçtiğimiz on sene içinde gerçekleştirilen yayıncılık alanında "kuralların kaldırılması" ve devlet tekeline son verilmesi hareketinin temel kalkış noktalarından birisidir. Burada, devlet müdahalesinin ortadan kaldırıldığı ve pazar işleyişine göre düzenlenen yayıncılığın insanların düşünce ve bilgiye özgür erişimlerinin sağlanmasında bir garanti işlevi gördüğü öngörülür.¹⁰⁷

Gerçekten de, gerek eski SSCB gerekse Doğu Bloku'ndaki çözülmeye ve demokrasiye geçişte bağımsız medyanın gücü ortaya çıkmıştır. Batı Alman televizyonunun Doğu Almanya'da, Avusturya televizyonunun Macaristan'da ve Fin televizyonunun Estonya'da izlenebilmesi gerçeğinden yola çıkarak, iletişimciler televizyonu (ve bu arada videoyu, faksı ve elektronik mektuplaşma ağlarını) devrimin ateşleyicisi olarak tanımlamışlardır.¹⁰⁸

Dünyada yaşanan bu değişimlere paralel olarak, Türkiye'de "Devlet tekeli kalkmalı mı?", "Özel radyo ve televizyonlara izin verilmeli mi?" türünden tartışmalar

¹⁰⁶ Dağtaş, a.g.e., ss.91-92.

¹⁰⁷ Asu Aksoy, "Türk medyasını anlamak", **Birikim Dergisi**, 47, (Mart 1993), s.9.

¹⁰⁸ Dağtaş, a.g.e., s.92.

sürerken, birçok kurum ve kuruluş özel radyo-televizyon tesisi için çalışmalara başlamıştır.

Rumeli Holding'e bağlı Magic Box televizyon şirketinin 7 Mayıs 1990'da yayın hayatına başlaması ile fiili olarak TRT tekelinin kalktığı söylenebilir. Magic Box'ın "Türkiye'nin ilk özel televizyonu" sloganı ile başlayan "Star 1" yayınlarının ardından, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 20 Ekim 1991 erken genel seçimleri öncesinde bir propaganda kanalı olarak tanımlanabilecek "Mega 10-Demokrasi Kanalı"nı yayın hayatına sokmuş, ancak ömrü uzun olmamıştır.

Daha sonra sırasıyla Ocak 1992'de Tele-On, Mart 1992'de Show TV, Temmuz 1992'de Kanal 6 Türkiye genelinde yayına başlamışlardır. Bunları daha sonra TGRT, Satel, ATV, HBB ve Kanal D izlemiştir.

Tüm ülke genelinde mantar gibi çoğalan yerel radyo ve televizyonlar, teknik donanım ve altyapı yetersizliklerine rağmen yayına başlamışlardır. İletişim alanında yaşanan liberalizasyon ve çok seslilik, toplumsal ve ekonomik alandaki liberalizasyonun önüne geçmiştir. Sonuçta, Anayasa'nın 133. maddesinde yapılan değişiklikle devlet tekeli kaldırılarak, serbest yayıncılığa izin verilmiş ve 13 Nisan 1994 tarihinde de "Yeni Radyo ve Televizyon Yasası" çıkarılarak, "Radyo-Televizyon Üst Kurulu" oluşturulmuştur.¹⁰⁹

Özel radyo ve televizyonların sayısının çığ gibi büyüdüğü bu dönemde, sermaye kesiminin gösterdiği cesareti sivil toplum örgütleri ve belediyeler gösterememiştir. Kendi radyo ve televizyonlarını kurmak için "Yeni Radyo ve Televizyon Yasası"nın çıkmasını bekleyen belediyeler ve toplumsal katmanlar, yasanın çıkışıyla birlikte üzerlerine ölü toprağı serpilmiştir. Çünkü yeni yasayla birlikte "kamusal hizmet yayıncılığı"na büyük bir darbe indirilmiştir.

Yeni yasanın 29. maddesine göre siyasi partiler, dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları, kooperatifler, vakıflar ve mahalli idareler radyo-televizyon

¹⁰⁹ a.g.e., s.93.

kuramama ve bunlara ortak olamama şeklinde bir kısıtlamaya tabi tutulmuşlardır. Başka bir deyişle, sivil toplum dinamiklerinin gelişimine ve yurttaşlık haklarının ifadelendirilmesine en büyük engelleme yasayı kabul eden parlamentodan gelmiş ve böylece “kamusal hizmet yayıncılığı”na ilişkin özgürlüklerin önüne geçilmiştir. Kamusal hizmet modelinin işlemesine yasalarca izin verilmeyen bir ülkede, baskı gruplarının seslerini ne devletin radyo ve televizyonundan ne de özel radyo ve televizyonlardan duyuramayacağı dile getirilmektedir. Nitekim yasanın içeriğine bakıldığında getirilen önlemler, her iki yayıncılık kolunun da (özel ve devlet yayıncılığı) bunu yapmayı göz ardı edebilmeleri olasılığını güçlendirmektedir.¹¹⁰

Sonuçta bugün birçok ülkede büyük önemi olan “kamusal hizmet yayıncılığı”, Türkiye’de faaliyete geçmeden devlet eliyle önlenmiştir. Böylece, sivil toplum sürecinin sağlıklı bir şekilde işletilmesine yönelik önemli bir şans yitirilmiştir.

Bununla birlikte, 1980’li yıllarda olduğu gibi sonraki dönemde de, yazılı basın üzerindeki baskı artarak devam etmiştir. ANAP iktidarı döneminde, “Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu”nda 6 Mart 1986’da yapılan değişiklikle birtakım yasaklar ve cezalandırmalar getirilmiştir.

Ayrıca, eşdönemde basına getirilen önemli yasaklardan biri de 413 sayılı kararnamedir. “Sansür ve Sürgün” kararnameleri ile basının Güneydoğu Anadolu bölgesindeki etnik teröre ilişkin haberlerine önemli kısıtlamalar getirilmiştir.

Bir taraftan tirajı artırma yönünde yazılı basın birbiriyle lotarya savaşına giren; diğer taraftan da 1990’lı yıllarda yaygınlık kazanan görsel medya karşısında ayakta kalabilmeye çalışmaktadır. Sermaye yetersizliği yüzünden devletten kredi alma yolunu seçen basının bu davranışı, hakkında birtakım şüphelerin doğmasına ve gerçekleri öğrenebilme özgürlüğünün sorgulanmasına yol açmıştır.¹¹¹

Kısacası, kitle iletişim alanında 1990’lı yıllarla birlikte liberal kuramın açılımlarından söz edebilmek mümkündür. Ancak, tüm dünyada tartışılan

¹¹⁰ a.g.e., ss.93-94.

¹¹¹ a.g.e., ss.94-95.

yurttaşların aktif katılımına dayalı demokratik-katılımcı kuramın, Türkiye’de yaşama geçirilmesi yönünde hala önemli sıkıntı ve yasal engeller bulunmaktadır. Doğal olarak, bu da ülkede kamuoyunun eksik bilinçlenmesine ve yurttaşlık haklarının erozyonuna neden olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REFAHYOL KOALİSYONUNUN KURULUŞ SÜRECİNİN YURTTAŞLIK HAKLARI AÇISINDAN TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

Sivil toplum kavramı, birinci bölümde irdelendiği üzere zaman zaman “uygar toplum”, “yurttaşlar toplumu” olarak tanımlanmaktadır. Yurttaşlık kavramı ise 1789 Fransız Burjuva İhtilali’yle somut bir anlam kazandığından, “yurttaşlık toplumu”nu sivil toplumun bağımsızlaşmış bir aşaması olarak nitelendirmek mümkündür.¹ Bu noktada, bir sivil toplum dinamiği olarak “yurttaşlık hakları”nın Batı coğrafyasında olgunlaşması ve sağlam temeller üzerinde kök salması, uzun yıllar süren mücadelelerin ve kazanımların sonucunda gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye’de Cumhuriyet’li yıllardan itibaren iyileştirilmeye çalışılan sivil toplum üzerindeki tartışmalar, bazı çevrelerin girişiyle son

¹ Demir Özlü, “Sivil toplum-dini toplum ve kavram-düşünce karmaşası”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, (13 Temmuz 1997), s.15.

zamanlarda yön değiştirmeye başlamıştır. Dikkatler dinsel toplulukların da bir sivil toplum unsuru olduğu üzerine çekilmiştir. Kuşkusuz bu iddiayı ortaya atan kesimlerin, savlarını desteklemek için gösterdikleri en önemli kanıt ise dinsel toplulukların siyasi örgütü olarak tanımladıkları Refah Partisi'nin (RP) oy oranındaki artış olmuştur.

RP'nin 1987 erken genel seçimlerinden itibaren oy oranındaki önemli artışın doğru olduğunu kabul etmekle birlikte; tarihsel gerçeklikler açısından dinsel toplulukları birer sivil toplum olarak onaylamak mümkün gözükmemektedir. Çünkü sivil toplum; tarihsel süreç içinde, burjuva sınıfının oluşması, güç kazanması, feodaliteyi ve mutlakiyetçi merkezi monarşileri geriletmeyi, sonuçta da yıkmasıyla ilgili bir kavramdır.

Öte yandan, sivil toplumun ortaya çıkmaya başlaması, kültürel alanda Rönesans ve din alanında ise Reform hareketleri ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, sivil toplum güçlendikçe insanlık dinin etkisinden uzaklaşmış; yaşam biçimleri, kültür ve düşünce biçimleri ile yönetim ilkeleri laikleşmiştir. Sivil toplum siyasi anlamda teokratik toplumun karşıtı olduğu gibi; gündelik yaşam biçimleri içinde de Tanrı merkezli yaşam biçimlerinden koparak insan-merkezli yaşam biçimlerine ulaşmayı hedeflemiştir.²

Batılı çağdaş sivil toplumlarda yurttaşlık hakları açısından demokratik siyasal sürecin belirleyici bir önemi vardır. Offe'ye göre, devlet ile yurttaş arasındaki köprüyü demokratik siyasal süreç sağlamaktadır. Bu köprü, birey açısından, toplumdaki çatışan çıkarları siyasal düzeye yansıtma ve böylece bireye siyasal karar alma sürecini kendi çıkarları doğrultusunda etkileme olanağını vermektedir. Öte yandan, devlet açısından ise "çatışmanın çözüme bağlanması"nı sağlamaktadır. Bu açıdan, Batı demokrasisinin mantığı, "çeşitlilik ve birlikteliği örgütlemek ve böylece birey ile devlet arasında sürekli bir bağlantıyı gerçekleştirmek"tir.³

² Özlü, a.g.m., aynı yer.

³ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1990), s.46.

Demokratik siyasal süreç içinde, çatışmanın ifadelendirilmesi ve çözüme bağlanması ise bazı sınırlara tabidir. Bu sınırlar, liberal demokratik devletin izin verdiği “siyasal katılma” biçimlerinde ortaya çıkmaktadır:

Siyasal haklar, uygulamalarının başkalarının siyasal haklarına müdahale etmemesi ölçüsünde tanınmıştır. Dolayısıyla, liberal-demokratik devletin her biçimi ya da birey yurttaş ile devlet arasındaki her köprü bağlantısı, kendisinin ortaya çıkardığı çatışmayı sınırlandıran bir dur-emrini içermektedir.⁴

Bununla birlikte seçme ve seçilme, genel oy ve eşit oy, parti kurma vb. gibi siyasal hak ve özgürlükler (aktif statü hakları ya da katılma hakları) yurttaşların yönetimi belirleme ve denetlemeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan, “negatif statü hakları” ya da siyaset bilimcilerin tanımıyla “korunma hakları” kapsamına ise düşünce, ifade, bilim ve sanat, haberleşme, tabii hakim, savunma, hak arama, kişi güvenliği ve dokunulmazlığı, dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma vb. gibi temel hak ve özgürlükler girmektedir. Yurttaşlık hakları kapsamında değerlendirilen bu haklar, bireyi bürokratik devletten, keyfi ve baskıcı siyasal iktidarlardan korumaktadır.⁵

Buna ek olarak, “ekonomik ve sosyal haklar” (pozitif statü hakları ya da isteme hakları) olarak tanımlanan eğitim-öğrenim, sağlık hizmetlerinden yararlanma, sendika kurma, grev ve toplu sözleşme yapma hak ve özgürlükleri de yurttaşlık hakları kapsamında değerlendirilmektedir.⁶

Sözü edilen bu haklar çerçevesinde, çok partili Türk siyasal yaşamında önemli tartışmalara neden olan “Refahyol Koalisyonunun Kurulması” süreci, örnek olay olarak bu bölümde analiz edilmeye çalışılacaktır.

20 Ekim 1991 erken genel seçimleri ile tırmanışa geçen özellikle 27 Mart

⁴ a.g.e., aynı yer.

⁵ Taha Parla, **Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s.102.

⁶ a.g.e., aynı yer.

1994 yerel seçimlerinde performansını Türkiye genelinde artıran ve son olarak da 24 Aralık 1995 erken genel seçimlerinde ortaya çıkan tabloda birinci parti durumuna gelen Refah Partisi (RP), iktidar arayışlarında ön plana geçmiştir.

Bununla birlikte, RP'nin son yıllarda merkez sağın alternatifi haline gelmesi; yukarıda sözü edilen dinsel topluluklar ile kurduğu organik bağ ve kendisini söylem olarak siyasi İslam'ın temsilcisi olarak ifadelendirmesinin yurttaşlık hakları açısından değerlendirilmesi, bu çalışmada analiz edilecek olan örnek olayın seçiliş nedenlerini oluşturmaktadır.

Diğer yandan, merkez sağın temsilcilerinden Doğru Yol Partisi (DYP) ise, 24 Aralık erken genel seçimleri öncesinde RP ve lideri hakkında ileri sürdüğü iddialara karşın; DYP liderinin "Refahyol Koalisyonu" sürecinde yer alması siyasal iletişimcilere incelenecek önemli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Ayrıca, 1950'li yıllardan günümüze çok partili siyasal yaşamımızda ilk kez sağın alternatifinin radikal sağ olması "Refahyol Koalisyonu" nun kurulması sürecinin örnek olay olarak seçilmesine zemin hazırlamıştır. Doğal olarak, bunun en önemli nedeni ise Türk siyasal yaşamının kendine özgü koşulları içerisinde merkez solun parçalanmışlığı, ittifak halinde bile biraraya gelememeleri ve daha da önemlisi "yeniden değişim" programlarını hayata aktaramamasıdır.

Dolayısıyla bölümün başlangıcında, seçilen bu güncel örneğe ilişkin olarak ayrıntılı bilgi verilmesi, "Refahyol Koalisyonu" nun kurulmasının öncesindeki gündem maddelerini "yurttaşlık hakları" açısından anlamlandırmada yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda, yazılı basından örnek olarak seçilen Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri-"Refahyol" koalisyonunun güvenoyu aldığı 8 Temmuz 1996 tarihinin bir ay öncesi baz alınarak- analiz edilmiştir.

8 Haziran-8 Temmuz tarihleri arasında sözü edilen gazetelerin "haber başlıkları", "başyazıları" ve "köşe yazıları" kendi aralarında sınıflandırılmıştır. Tarama yönteminin kullanıldığı çalışmada, ele alınan örnek olay kapsamında sadece gazetelerin ön sayfaları değil; ilgili ve devam sayfalarında yer alan haber

başlıkları ile köşe yazıları da incelenmiştir.

Bir sivil toplum dinamiği olarak "yurttaşlık hakları"nın, 21.yüzyıla girmeye hazırlanan ülkemizde ulaştığı seviyeyi ölçmeyi amaçlayan bu araştırmada, taranan haber başlıkları ve köşe yazıları doğal olarak irdelenen konuya ilişkin olarak tasnif edilmiştir.

Gazetelerin taranması sürecinde kamuoyunun gündemini oluşturan konular, kurgusal bir tutarlılık sağlanması açısından "Yurttaşlık Hakları Çerçevesinde Refahiyol Koalisyonu ve Güvenoylaması Öncesindeki Gelişmeler" başlığı altında ele alınmıştır.

Çalışma boyunca, haber başlıkları ve köşe yazılarından elde edilen bulguların ise "Genel Değerlendirme" başlığı altında irdelenmesi amaçlanmıştır.

A.Türkiye’de Radikal Sağın Merkez Sağa Alternatif Haline Gelmesi ve Refah Partisi’nin Yükselişi

1. 20 Ekim Erken Genel Seçimi ve Radikal Sağın Blok Halinde Parlamente’ye Girmesi

20 Ekim 1991 erken genel seçimleri, siyasal yelpazenin sağ ve solundaki siyasal partilerin ittifaklar kurduğu ve yüzde onluk ülke barajını aşarak parlamente’ye girdikleri bir seçim olmuştur.

Sağ kanatta, radikal sağ olarak nitelendirilen üç siyasal parti "Refah İttifakı" adı altında seçime katılmışlardır. Bu ittifaka katılan diğer iki parti ise, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) olarak karşımıza çıkmaktadır. Solda ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan yöre halkının oy potansiyelini meclise yansıtabilmek amacıyla Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP),Halkın Emek Partisi (HEP) ile ittifak kurmuştur. Seçim öncesi ve özellikle sonrası yoğun eleştirilerin odak noktası olan SHP, HEP’i temsil eden milletvekilleri partiden ihraç etmek zorunda kalmıştır.

20 Ekim seçimlerinin en önemli özelliklerinden biri, seçim sonrasında

hiçbir partinin tek başına hükümet kuracak yeterli çoğunluğu sağlayamaması olmuştur. Seçim sonuçlarının ortaya koyduğu tablo, Çizelge 4'de de görüleceği üzere ikili bir koalisyonu öngörmekteydi.

Bu noktada, tarihsel bir uzlaşmazlığın 12 Eylül sonrasındaki ardılları olan DYP ile SHP, ortak bir protokol çerçevesinde koalisyon hükümetini oluşturdu. Bu durum, her iki siyasi parti açısından da önemli bir gelişme olarak Türk siyasal yaşamındaki yerini almıştır.

Çizelge 4

20 Ekim 1991 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	ALINAN OY		KAZANILAN SANDALYE	
	OY SAYISI	%	SANDALYE SAYISI	%
DYP	6.600.726	27.0	178	39.5
ANAP	5.862.623	24.0	115	25.5
SHP+HEP	5.066.571	20.8	88	19.5
REFAH İTTİFAKI (RP+MÇP+IDP)	4.121.355	16.9	62	14.0
DSP	2.624.301	10.8	7	1.5
SP	108.369	0.04	---	---
BAĞIMSIZLAR	32.721	0.01	---	---

Pazar Postası, 2 Nisan 1994

20 Ekim erken genel seçimlerinin üçüncü bir önemli özelliği de, siyasi yasakları kalkmasına rağmen 29 Kasım 1987 erken genel seçimlerinde parlamentoya giremeyen 1980 öncesi siyasi liderlerin, meclise girebilmeleriydi. Öte yandan, Anavatan Partisi (ANAP) ise, sekiz yıllık iktidarının sonunda mecliste bu kez anamuhalefet partisi olarak politika üretmek zorunda kalmıştır.

Çalışmanın konusu açısından bu seçimlerin en belirgin özelliği ise, Türkiye genelinde elde edilen oy oranı bakımından RP'nin tırmanışa geçmesi olmuştur.

2.Radikal Sağın Yükselişi ve 27 Mart Yerel Seçimleri

Günümüzde Müslüman halkların yaşadığı birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de, İslamcı akımların önemli sayılabilecek bir gelişme içinde oldukları

gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle, İslam artık Türkiye’de siyasal açıdan, en azından ciddiye alınması gereken bir alternatif haline gelmiştir.⁷

Gerçekten de 1991 erken genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi’nin (MSP) mirasçısı olan RP’nin başarı kazandığı ve yüzde onluk ülke barajını önemli sayılacak ölçüde aştığı Çizelge 4’de görülmektedir. RP; MÇP ve IDP ile ittifak içinde girdiği seçimde yüzde 17’ye yakın oy almıştır. Kuşkusuz bu oyun tamamı RP’nin değildir, ancak kaba bir hesaplama ile RP’nin, yalnız başına Ekim 1991 seçimlerine girmesi halinde alacağı oyun yüzde 12-13 arasında değişeceği ileri sürülmektedir. Bu da, geleneksel yüzde 10 oranının aşılmış olduğunu göstermektedir.

İslamcı akımların güçlenmesi ve siyasal alanda etkin bir kesim haline gelmesi, onların bugünden yarına tek başına iktidar olma şansı taşıdıkları anlamına gelmemekle birlikte; 27 Mart yerel seçimleri ile birlikte radikal sağın yükseliş çizgisi, 24 Aralık 1995 erken genel seçimleri öncesinde özellikle RP’nin merkez sağ ve sol partiler karşısında birinciliğe oynaması, bugün yaşadığımız bir gerçekliktir.

Bugün İslamcı akımın ve milliyetçi sağın güçlenmesinde, 12 Eylül ara rejiminin ve onun uzantısı olan ANAP iktidarının uyguladığı politikalar ve uluslararası konjonktürde yaşanan hızlı değişimler -Doğu Bloku’nun çözülüşü, soğuk savaş döneminin sona ermesi, kapitalizmin tek egemen güç haline gelmesi, solun kendini yeniden üretememesi vb.- ile ülkemizin Güneydoğu bölgesinde yaşanan terör sorunu belirleyici etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, radikal sağdaki bir diğer parti, Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) de 27 Mart yerel seçimlerindeki oy oranındaki artış dikkat çekicidir. “Türk-İslam” sentezinin yaratıcısı eski MHP’li çevreler, 12 Eylül sonrasında yeniden partileşme sürecine girdiklerinde; bu dünya görüşünü tersine çevirerek, “İslam-Türk” sentezi çizgisine benimsemişlerdir. Aslında bu dönüşümün altında yatan temel nedenin, yine siyasal etkinlik sağlama kaygısı olduğu söylenebilir. Çünkü 1980’li yıllarda Türkiye’de ve dünyada hızla yükselen hareket İslamcılıktır.⁸

⁷ Gencay Şaylan, *Türkiye’de İslamcı Siyaset*, (Ankara: Verso Yayıncılık, 1992), s.115.

⁸ a.g.e., ss.216-217.

Bununla birlikte, MHP içerisinde başlayan ideolojik tartışmalar ve MHP'nin üst yönetiminin DYP-SHP koalisyon hükümetini destekleyici tutumları yeni bir partinin doğmasına yol açmıştır. 27 Mart yerel seçimlerine bağımsız olarak katılan Büyük Birlik Partisi (BBP), MHP'nin merkeze kayarak, marjinal tabanın isteklerine cevap veremediğine ilişkin eleştirilerde bulunmuştur. Daha çok "İslam-Türk" çizgisini benimseyen BBP, ideolojik olarak RP'ye benzer politikalar izlemekte ve tarikatlarla yakın ilişkilerde bulunmaktadır.

27 Mart 1994 yerel seçimleri, radikal sağ partilerin başarısı ile sonuçlanmıştır. Çizelge 5'de de görüldüğü üzere, RP ve MHP son yerel seçimlerde yüksek oy oranlarına ulaşarak, belediye başkanlıklarının önemli bir bölümünü kazanmıştır.

Çizelge 5

27 Mart 1994 Yerel Seçim Sonuçları

PARTİLER	ALINAN OY		KAZANILAN BELEDİYE BAŞKANLIKLARI			
	OY SAYISI	%	BELDE	İLÇE	MERKEZ	B.ŞEHİR BLD.
ANAP	5.905.498	21.02	493	285	11	3
BBP	353.565	1.26	5	6	---	---
CHP	1.296.605	4.62	29	31	4	1
DYP	6.037.279	21.49	654	216	9	3
DP	145.934	0.52	3	3	---	---
DSP	2.476.671	8.82	15	8	---	---
İP	78.400	0.28	---	---	---	---
MP	122.156	0.43	---	---	---	---
MHP	2.234.902	7.96	55	56	7	---
RP	5.340.969	19.01	207	92	22	6
SHP	3.822.339	13.61	298	127	8	2
YDP	108.346	0.39	---	---	---	---
BAĞIMSIZLAR	91.781	0.33	26	17	---	---

Cumhuriyet Gazetesi, Nisan 1994.

27 Mart yerel seçimlerinin sonuçları hayli ilginç değerlendirmeler ortaya koymaktadır. Türk halkının bilinçli bir şekilde, bölünmüş siyasal partileri özellikle de koalisyon ortağı SHP'yi cezalandırdığı, ancak koalisyona devam etmesine yetecek oranda oy verdiği; DYP'ye zaman tanıdığı; sol partilere birleşin mesajını

gönderdiği ve dolayısıyla diğer partilere gözdağı vermek için RP'ye oy verdiği türünden birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Genel seçim havasında yürütülen kampanyalarda, adayların mücadelesi siyasal partilerin mücadelesinin gerisinde kalmıştır. Farklı program üretemeyen birbirinin aynı siyasal partilerin içinde farklı olan RP, sosyal ve ekonomik sorunlardan bunalan kitlelere "adil düzen"i bir alternatif program gibi işleyebilmiştir. Bunda, bu sloganı tartışma zeminine getiren medyanın büyük katkısı olmuştur. Hemen tüm televizyon kanalları ve gazeteler birbirinin aynı yorumlarla kamuoyunda bu konuyu sürekli tartışmış, RP'nin bir anlamda ücretsiz propagandasını yapmışlardır. Böylece RP, seçim öncesi ve sonrasında en kazançlı parti olmuştur.⁹ Sonuçta, 27 Mart halkın mesajlar ilettiği bir seçim olurken, ülkedeki radikal eğilimlere kayan potansiyeli de net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

3. 24 Aralık Erken Genel Seçimleri ve Refahiyol Koalisyonu Öncesi Durum

Türk toplumunun kitleler düzeyinde demokrasiye bağlılığının göstergelerinden biri, 1950'den bu yana yapılan bütün seçimlerde seçmenlerin büyük çoğunluğunun, demokratik ve ılımlı partilerden yana oy kullanmış olmasıdır. Türkiye'de siyasal kutuplaşmanın en yüksek düzeye ulaştığı 1970'li yıllarda bile, seçmenlerin pek büyük çoğunluğu sol, sağ ve dinci otoritarizm alternatiflerine iltifat etmemiştir.¹⁰

Bugün ise,1980'li yılların sonlarından başlayarak oy sayısını her seçimde daha fazla arttıran radikal sağın varlığından söz edilmektedir. 1987 erken genel seçiminden 1995 seçimlerine uzanan süreçte radikal sağın artan oy potansiyelini gösteren Çizelge 6, demokratik rejimin korunması ve pekiştirilmesi konusunda

⁹Tülay Özerman,"27 Mart...Demokrasi...Seçim Sistemi",**Demokrasi Gündemi-Türk Demokrasi Vakfı Bülteni**, (Nisan-Haziran 1994), ss.53-55.

¹⁰Ergun Özbudun,"Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", (der.) Hüsnü Erkan, **Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,1990), s.69.

geçmiştekinden çok daha güçlü bir toplumsal uzlaşmaya gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 6

Radikal Sağın 1987-1995 Arası Oy Dağılım Oranları ve Yüzdeleri

PARTİLER	1987		1991*		1994		1995	
	OY SAYISI	%	OY SAYISI	%	OY SAYISI	%	OY SAYISI	%
RP	1.660.803	7.1	4.121.355	16.9	5.340.969	19.01	5.970.603	21.31
MHP	680.242	2.9	---	---	2.234.902	7.96	2.287.769	8.16

*1991 seçimlerinde, MHP "Refah İttifakı" çatısı altında seçimlere girdiğinden net oy oranı ve yüzdesi bilinmemektedir.

24 Aralık 1995 erken genel seçimlerinde, atomize olmuş bireyler üzerine kurulu siyasi projeleri dile getiren merkez sağ ve sol partiler küçülürken; kimlik hareketlerine ya da bu hareketlere gösterilen tepkilere endeksli siyasi partiler ise büyümüşlerdir.

Çizelge 6'da da görüleceği üzere, RP 1987'de yüzde 7 olan oy oranını 1991'de yüzde 12'ye; 1995'te ise yüzde 21.5'e çıkarmıştır. MHP ise oy oranını yüzde 3'ten önce yüzde 4'e; sonra da yüzde 8'e yükseltmiştir. 1987 seçimleriyle 1995 seçimlerinde MHP ile RP arasındaki makasın ya da büyüme farkının aynı olduğu dikkate alınırsa, RP'nin 1991 seçimlerinde yaklaşık yüzde 12; MHP'nin ise yaklaşık yüzde 4 oy aldığı varsayılabilir. Tepki üzerine kurulu siyasi projesiyle Demokratik Sol Parti (DSP) yüzde 7'den önce yüzde 10'a; ardından yüzde 14'e ulaşmıştır. Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ise ilk kez katıldığı seçimlerde, yüzde 4.5 ile neredeyse tüm Güneydoğu oylarını tekeline almıştır.¹¹

Buna karşılık merkez sağ yüzde 55'den önce yüzde 51'e ve son seçimlerde ise -Çizelge 7'de de irdelendiği üzere- yüzde 39'a gerilemiştir. Merkez sol ise yüzde 24'ten önce yüzde 20'ye ve en nihayet yüzde 10'a düşmüştür.

¹¹ Ali Bayramoğlu, "Şu kimlik meselesi", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, s.5.

Her ne kadar kendileri biraraya gelemese de, CHP ile DSP'nin oy oranlarını son seçimler itibariyle topladığımızda yüzde 25.5'e ulaşmaktadır. Bu da göstermektedir ki, merkez sağda olduğu gibi merkez solun oylarında da önemli bir erozyon yaşanmaktadır.

Çizelge 7
24 Aralık 1995 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	ALINAN OY SAYISI	OY YÜZDESİ	KAZANILAN SANDALYE SAYISI
ANAP	5.505.590	19.65	132
CHP	3.011.130	10.76	49
DSP	4.103.295	14.64	76
DYP	5.378.994	19.19	135
MHP	2.287.769	8.16	---
RP	5.970.603	21.31	158

Türkiye Gazetesi, 26 Aralık 1995.

24 Aralık seçimleri sonucunda ortaya çıkan aritmetik tablodan da anlaşılacağı üzere, merkez sağ ve solun bölünmüşlüğü karşısında RP az bir farkla da olsa birinci parti konumuna yükselmiştir. Tek başına hiçbir partinin salt çoğunluğu sağlayamadığı mecliste, iktidar arayışına yönelik farklı koalisyon alternatifleri gündeme gelmiştir.

Bunlardan biri de, DSP'nin dışarıdan destek verdiği "Anayol Hükümeti" olmuştur. Merkez sağ çizgide mücadele eden iki partinin koalisyonu ile oluşan 53. hükümet, üç ay gibi kısa bir süre sonunda görevden çekilmek zorunda kalmıştır. İstifanın temel nedenini ise, parti liderlerinin aralarındaki siyasal çekişmeler ve zıtlıklar oluşturmuştur.

Anayol hükümeti denemesinden sonra, Türkiye'de siyaset sanki çözümsüzmüş gibi görünen bir kilitlenmeye doğru giderken, çoğu siyasal analizcinin pek ihtimal vermediği bir çözüm gündeme gelmiş ve RP ile DYP arasında ortak bir hükümet kurma çalışmaları başlatılmıştır. O zamana kadar ANAP ile DYP arasında, birbirlerine karşı sadece bir koz olarak kullandıkları

“Refah’la koalisyon yapma tehdidi” birden muhtemel bir seçenek olarak ortaya çıkınca, iktidarı söz konusu olmadığı sürece, RP’ye demokratik rejimin sınırları içinde meşru bir yer vermekte sakınca görmeyen (böylelikle milli iradeye ve demokrasiye inancını da dile getirme imkanı bulan) medya bu ihtimalin gerçekleşmesini önlemek için zaman zaman yol gösterici, zaman zaman yönlendirici, hatta kimi zaman da tehditkar bir üslubu benimsemiştir.¹²

Çalışmanın bu bölümünde, “Refahyol Koalisyonu”nun güvenoyu alması sürecinin bir ay öncesini kapsayan döneme ilişkin olarak kamuoyunun gündemini oluşturan konular, “yurttaşlık hakları” çerçevesinde sınıflandırılarak ele alınacaktır. İdeolojik açımları açısından farklı hedef kitlelere seslenen Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde yer alan haber başlıkları, köşe yazıları ve başyazıların nitel analizi sonucunda elde edilen bulgular ise, bölümün sonunda değerlendirilecektir.

B.Yurttaşlık Hakları Çerçevesinde Refahyol Koalisyonu ve Güvenoylaması Öncesindeki Gelişmeler

1.Anayol Hükümetinin Bozulması ve ANAP-DYP Arasındaki Mücadele

1980 sonrası, özellikle aktif politika süreçlerinde daha belirginleşen ANAP-DYP çekişmesi, 53.hükümetin istifası ile bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Hürriyet gazetesi 8 Haziran tarihli sayısında, bu mücadeleye ilişkin manşetini “Hazine kavgası” olarak atmıştır.Haberin içeriğinde; “Yılmaz’ın Hazine’yi DYP’den almasının yeni bir kavgayı başlatacağı; ayrıca Başbakan Yardımcısı Nahit Mentеше’nin ise Hazine’nin talan edileceğine ilişkin kaygıları” yer almaktadır. Konuya ilişkin bir diğer önemli haber ise, Yılmaz’ın “Hükümet Çiller’in kaprisinden yıkıldı” şeklindeki açıklaması olmuştur.

Anayol hükümetinin istifasını verdiği ve yeni koalisyon arayışlarının başladığı 7 Haziran’da Zaman gazetesinin manşeti ise şöyledir: “Görev Erbakan’da”.

¹² Erol Mutlu, “Medyakrasi ve Demokrasi: Refahyol’un Medyatik Hikayesi”, Yeni Türkiye Dergisi, (Eylül-Ekim 1996), s.692.

Haberde; “Siyasi parti liderleri ile tek tek görüşen Cumhurbaşkanı Demirel’in, hükümeti kurma görevini RP lideri Erbakan’a vererek yeni süreci başlattığı”ndan söz edilmektedir.

Aynı tarihli Cumhuriyet gazetesinde; “Çiller’in mal varlığı hakkındaki soruşturma önergesinin Genel Kurul’da da kabul edildiği” haberi ön plana çıkarılmıştır. “DYP’den gensoruya evet” başlıklı haberde ise; Çiller’in, grupta RP’nin hükümeti düşürme önergesini destekleme kararının alındığı açıklanmaktadır.

İrdelenen konuya ilişkin olarak yapılan tartışmaları somuta indirgeme açısından, incelenen gazetelerde yer alan köşe yazıları ve başyazılarda işlenen ana temayı; ANAP ile DYP arasındaki siyasal mücadelenin yurttaşlar aleyhine yarattığı olumsuzluklar oluşturmuştur.

Sedat Ergin, Hürriyet gazetesindeki köşesinden konuya ilişkin görüşlerini, yetkili bir kişi ile yaptığı sohbete dayanarak aktarmaktadır:

...
Dünkü sohbetimizde Dışişleri Bakanı Gönensay’ı oldukça buruk bir ruh hali içinde bulduk:

“İki partinin programları eş, politikaları eş, insanlar birbiriyle dost, kökenleri aynı partiden geliyor. Bu iki parti hükümet içinde uyumlu çalıştı. O zaman niçin kavga olur?”

Gönensay, “işte burada bir soru işareti koyuyorum” diyor ve kendi sorusunun yanıtını vermekten bilinçli bir şekilde kaçınıyor.¹³

Aynı gazetenin başyazarı Oktay Ekşi ise, konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde dile getiriyor:

Anlaşılan Başbakan Sayın Mesut Yılmaz üç aylık hükümet dönemini bitirirken nihayet icraat yapmaya karar vermiş.

Bunu nereden anlıyoruz?

Biliyorsunuz, Sayın Yılmaz “Türkiye’nin bir dakika kaybedecek vakti yoktur” diyerek göreve geldikten sonraki üç ayını ortağıyla kavga ederek geçirdi.

Hakkını yememek için söyleyeyim:

Bu üç ay zarfında ortağıyla kavga etmekle kalmadı... Anayasal zorunluluk gereği 1997 yılı Bütçe Yasası’nı da

¹³Sedat Ergin, “Kırgız Bakan’ın Gönensay’a sorusu”, **Hürriyet Gazetesi**, (9 Haziran 1996), s.22.

çıkarttı...¹⁴

Öte yandan, Zaman gazetesi başyazarı, Anayol hükümetini baştan ölü doğmuş bir koalisyon olarak değerlendirmektedir:

...DYP ile ANAP arasındaki "merkez sağ" azınlık hükümeti, ülke ve millet çıkarlarına tersti; partileri birbirine düşürme potansiyeli yüzünden de, daha en başta, başarısızlığa mahkumdu. Şimdi de, sağduyuyu dışlayan her yeni formül, bunalımı büyütmeden başka bir işe yaramayacaktır.¹⁵

Aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Selim ise, ANAP ile DYP arasındaki olumsuz mücadelenin ardında yatan nedenleri şöyle yorumlamaktadır:

...
Anayol koalisyonu niçin yürümedi? Aynı programa sahip iki ayrı parti niçin var iseler, geçinememeleri de aynı sebebe bağlıdır. İki ayrı parti halinde varlıklarını sürdürmelerinin sebebi nefsanîyettir; geçinememelerinin tabii sebebi de odur. Fikre bağlılık ve bu bağlılığı ölçü saymak yoktur, çünkü "sorumluluk ve görev şuuru" yoktur. Bizde bol bol; kin'ler, nefret'ler, inat'lar, hırs'lar, tabasbus'lar, öfke'ler, kavga'lar vardır. Fikir ve mefkure olmayınca bunlar olur.¹⁶

Bununla birlikte, Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Aydın Engin de, köşesinde DYP ve ANAP'a yönelik benzer eleştirilerde bulunmaktadır:

...
DYP'nin Çiller kanadı bütün enerjilerini "Ne yapıp edelim de Mesut Yılmaz'ı bir dahga başbakan yapmayalım" noktasında yoğunlaştırmışlar. Böylece ülkenin en önemli sorununa parmak basmış durumdalar. "Çiller karşıtları diye nitelenebilecek DYP kanadı ise "Üçüncü sınıf politikacılar olmamıza rağmen gene de milletvekilliğini garantilemek ve bakanlık umutları bile kurabilecek bir konumda kalabilmek için Çiller'e karşıtlığımızın dozu ve ölçüsü ne olmalıdır" sorusuna yanıt arıyorlar...

ANAP'ta da tablo hemen hemen aynı. Fark onlarda Mesut Yılmaz adı ile Tansu Çiller adının yer değiştirmesinden ibaret. Bir de 90 güncük süren bir iktidara doymamışlığın acısı...¹⁷

¹⁴Oktay Ekşi, "Son ve büyük icraat...", **Hürriyet Gazetesi**, (11 Haziran 1996), s.1.

¹⁵Fehmi Kuru, "Sağduyunun emrettiği", **Zaman Gazetesi**, (10 Haziran 1996), s.10.

¹⁶Ahmet Selim, "Fıstıklı renk", **Zaman Gazetesi**, (10 Haziran 1996), s.2.

¹⁷Aydın Engin, "Ankara'nın Nabzını Tutun!..", **Cumhuriyet Gazetesi**, (10 Haziran 1996), s.5.

Bu konudaki bir başka değerlendirme de, "Anayol"un olamazlığı üzerine irdelemelerde bulunan Toktamış Ateş tarafından yapılmıştır:

...
Bana öyle geliyor ki, bundan dört ay önce ANAP'la Refah'ın bir koalisyon yapması mümkündü. Fakat olmadı. Son dakikada araya giren "birileri", yeniden ANAYOL'u tezgahladı. Ama artık ANAYOL bitmiştir. Her ne kadar siyasette küsmeye yer yoksa da "küsmemenin" de bir ölçüsü vardır, "tahammülün" de bir sınırı vardır. Sanıyorum ANAP ve DYP, sınırın çok ötesine geçtiler ve ikili bir koalisyon ümidini ortadan kaldırdılar.¹⁸

2.İktidar Arayışları ve 54.Hükümeti Kurmaya Yönelik Koalisyon Görüşmeleri

Anayol Hükümeti'nin istifasını vermesiyle oluşan siyasi tablo, 24 Aralık erken genel seçimleri sonrasındaki duruma geri dönmüştür. Ankara'da kilitlenen siyaset, yeni iktidar arayışlarını doğurmuştur. Siyasi gerilimin yükseldiği bir atmosferde geniş tabanlı hükümet modellerinden, azınlık hükümetlerine; erken seçime yönelik kurucu hükümet modellerinden darbe söylentilerine değin farklı çözüm önerileri ortaya atılmıştır.

Bu konuda sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin seslerine kulak tıkayan siyasi partiler, iktidar olmaya yönelik pragmatik eğilimler göstermişlerdir. Genelde parti liderlerinin egemenliğinde gelişen koalisyon görüşmeleri; siyasi partilerdeki dikey hiyerarşik yapıyı, lider sultasını, kendilerini destekleyen seçmen tabanına ters düşen davranışları sergilemesi açısından belli bir önem taşımaktadır.

Siyasi partilerin özellikle toplumsal sorumluluk ilkesinden uzaklaştığı bu koalisyon görüşmeleri -Refahyol koalisyonunun kuruluşuna (28 Haziran 1996) kadar geçen dönem itibarıyla- analiz edilen gazetelerde geniş oranda yer almıştır.

Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, iktidar arayışlarına yönelik haber

¹⁸ Toktamış Ateş, "Güvenilir Olmak...", **Cumhuriyet Gazetesi**, (13 Haziran 1996), s.3.

başlıkları “merkez sağ”, “merkez sol” ve “radikal sağ” altbaşlıkları çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Böylece belirtilen dönemde incelenen gazetelerdeki tüm haber başlıklarına yer verilirken; öte yandan çalışmanın sistematik açıdan tutarlılığının sağlanması amaçlanmıştır. Köşe yazılarına ilişkin irdemelerde ise, konuya ilişkin en dikkat çekenleri seçilmiş ve ilgili başlıklar altında vurgulanmıştır.

a. Merkez Sağın İktidar Arayışları

1)DYP'nin İktidar Alternatifleri

-“Kurmaya, Çiller'i uyardı: Refah'sız dörtlü koalisyon olmaz” **(9 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“DYP'de yeminli 22 milletvekili” -DYP,Refah ile koalisyon kurduğu takdirde şu an sayıları 22 olan grup kesinlikle oy vermemek için yemin ettiler; ihracı bile göze aldılar **(9 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“DYP'den RP'ye yumuşama sinyali” **(8 Haziran 1996-Zaman)**.

-“DYP'de muhalifler, yeni parti arayışında” **(10 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-RP için Güreş'i ikna ettim: Çiller, gruplar halinde görüşerek RP-DYP koalisyonu için iknaya çalıştığı DYP milletvekillerine, “Erbakan ile ortaklık için Güreş Paşa'yı ikna ettim” dedi **(10 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Çiller: Lidersiz dörtlü koalisyon” -DYP Genel Başkanı Çiller, hükümet arayışları konusunda üzerinde durdukları en önemli alternatifin DYP-ANAP-DSP-CHP tarafından kurulacak bir koalisyon olduğunu söyledi **(10 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Refahyol çatısını çatıyor” -DYP kulislerinde, RP ile koalisyonun çatısı çatıldı bile. Refahyol'a tamam gözüyle bakılarak, bakanlıkların dağılımı yapılıyor **(12 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Çiller, Yılmaz'ın taktiğini RP'de deniyor -Tansu Çiller, RP ile koalisyon kurma yolunda grubunu büyük ölçüde ikna ettikten sonra başbakanlığı alabilmek için strateji arayışına girdi. ANAP lideri Yılmaz'ın RP ile koalisyon görüşmelerinde

izlediği politikayı uygulayarak dönüşümlü başbakanlık önerisini gündeme getirip; RP ile kurulacak bir yıllık seçim hükümetinde ilk altı aylık dönemde başbakanlığa geçmeyi planlıyor. RP ve DYP kurmayları arasında yürütülen gizli temaslarda “ilke anlaşmasına varıldığı” bildirildi **(13 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Çiller’den RP sinyali” **(14 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Çiller’in kozu ordu” -DYP Genel Başkanı, başbakanlık pazarlığında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin RP’ye karşı tavrını öne sürüyor **(14 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Refahyol’da zorlu pazarlık” -DYP, yenilikçi ve laik Türkiye Cumhuriyeti’nden taviz vermeyecektir’ diyen Çiller, olası RP’li bir koalisyonda çağdaş ve laik rejimin temelini oluşturan ilkelere sapma olmayacağı yönünde güvence vermeye çalıştı. Çiller’in 24 Aralık seçimlerinin ardından ‘rejim karşıtı’ olduğu gerekçesiyle hiçbir şekilde hükümet kurmayacaklarını öne sürdüğü RP ile koalisyon için dönüşümlü başbakanlık modeli sistemini dile getirdiği öğrenildi **(15 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“RP-DYP için en uzun zirve” -RP-DYP koalisyonu üzerinde dün iki liderin anlaşığı öğrenildi. Ancak Başbakan’ın kim olacağı ortada kaldı **(15 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Çiller: Henüz evet demedim” **(16 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Çiller’in aklanma pazarlığı” -Çiller-Erbakan hükümet pazarlığından sonra RP, örtülü ödenek konusunda DSP’nin verdiği önerge için ikna edici kanıt istedi. Aksi halde red oyu kullanacak. Görüşmelerde Erbakan’ın dönüşüme yanaşmadığı, Çiller’in ise RP’nin örtülü ödenek oylamasındaki tavrını beklediği bildirildi **(16 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Çiller’in ikinci fedakarlık mesajı” **(17 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Çiller’in umudu RP” -TBMM’de soruşturmalar günü. Örtülü ödenek ve Yılmaz’la ilgili üç önerge görüşülecek **(18 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“DYP’de kafalar çok karışık” **(18 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Çiller:RP ile yapmasak ANAP yapacak” **(19 Haziran 1996-Hürriyet)**.

Merkez sağın temsilcilerinden DYP, 24 Aralık seçimleri öncesinde ve sonrasında yukarıda irdelenen haber başlıklarından da gözleneceği üzere, kesinlikle RP ile biraraya gelmeyecekleri yönünde seçmen tabanına mesaj gndermişken; Anayol hükümetinin bozulması sonrasında RP ile koalisyon yapabileceğinin işaretlerini vermiştir.

DYP ve RP'nin kendilerini destekleyen seçmen tabanının iradesini yok sayarcasına giriştiği bu birliktelik, köşe yazılarında daha somut bir biçimde ortaya konmaktadır:

Çiller, Refah ile koalisyon için “şartlara şurtlara bakıyoruz” diyor...

şartlar; Bacınız hakkındaki soruşturmaların örtbas edilmesi...Geriye kalan “memlekete hizmet, halkımızın bekleyen sorunlarına zm, hızlı icraat hükümeti...” gibi Şeyler ne?..

şurt...

...

şartlar tamam.

şurtlar hazır.

Yazgıya bakın:

Laik cumhuriyete sahip çıkmak isteyip de DYP'ye koşan insanların oyları ile, yalana-dolana tepki duyarak Refah'a sığınan kitlelerin oyları, hokus-pokus bir DYP-Refah iktidarına dönüşüyor.

Hem laik cumhuriyet düşmanlığı iktidar oluyor, hem yalan-dolan iktidarını sürdürüyor.¹⁹

Türk basını, iller'e yakın gazeteler de dahil olmak üzere günlerdir DYP-RP koalisyon işbirliğini konu alan haberlerle dolu.

Çiller, konutuna çağırdığı DYP'li milletvekilleriyle RP ile koalisyonun olabirliğini tartışıyor. DYP Genel Başkan Yardımcıları, açıkça RP ile bir yıl süreli koalisyonun erdemlerini anlatıyorlar. Çiller, basına açıklamalarında bu seçeneği dışlamadığını gizleme gereği duymuyor.²⁰

Konuya ilişkin Zaman gazetesinde yayımlanan köşe yazılarından bazıları da şunlardır:

¹⁹ Bekir Coşkun, “şartlar ve şurtlar...”, **Hürriyet Gazetesi**,(13 Haziran 1996),s.3.

²⁰ Sedat Ergin, “Tansu Hanım'la eski bir anlaşmazlığım”, **Hürriyet Gazetesi**, (13 Haziran 1996), s.21.

Her iki partiden alınan duyular, dış görüntü ne olursa olsun, DYP ile RP arasındaki pazarlıkların bir koalisyona doğru gittiğini gösteriyor. İki partinin önde gelenleri sık sık biraraya gelip zemini pekiştiriyorlar. Bir rivayete göre, 'bakanlar kurulu listesi' bile hazır; RP ve DYP liderlerinin,cuma günü yapacakları görüşmeden hemen sonra, Çankaya'ya çıkıp hükümeti kurmaları bile mümkünmüş.²¹

Çiller ve kurmayları, bunalımdan çıkışı RP ile seçim hükümeti kurmakta görüyorlar. Eğer ANAP'la baltaları gömebilselerdi -Yüce Divan sorununun ortadan kalkması gibi- RP'li bir formül üretmeleri gerekmeyecekti!

DYP'nin RP'nin önüne koyduğu şartlar gayet açık. Bir: Dönüşümün ilk sırası Çiller'in olmalı. İki: Soruşturma komisyonları iğdiş edilmeli...

RP, bu mesajları çok önceden aldı. Kendi içinde bu şartlara karşı çıkanlar oldu ve hala var. Fakat, RP lideri ve yönetimi, mutlaka hükümette bulunmak istediği için pazarlık yapı yapı, sonunda söz konusu şartları kabul edecek!²²

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Ahmet Taner Kışlalı ise, DYP-RP yakınlaşmasını köşesinde şu şekilde değerlendirmektedir:

Neler söylemiş bir zamanlar Sayın Çiller: "Biz Refah'la koalisyona girmeyiz!.. RP'nin iktidara gelmemesi için elimden geleni yaptım."

"Refah, PKK gibi, elinde harita bu ülkeyi bölmüş... Erbakan'la işbirliği yapıp Cumhuriyet'i yıkmak isteyen kadrolar bugün ANAP'tadır."

"Refah iktidarı ülke için çok zararlıdır, bunun engellenmesi gerekir."

"Erbakan'ın adil düzeni Castro düzenidir, Mao düzenidir, Mercümeççi düzendir.

"Ve bugün o Çiller, RP ile hükümet kurmak için can atıyor. DYP milletvekillerini grup grup evine çağırıp 'ikna' etmeye çalışıyor."

Niçin?

Yüce Divan'a gitmekten kurtulmak için!

²¹ Fehmi Kuru, "Muamma", **Zaman Gazetesi**, (13 Haziran 1996), s.1.

²²Tamer Korkmaz, "Çarkifelek ve iki nikah",**Zaman Gazetesi**,(14 Haziran 1996), s.11.

Peki DYP milletvekilleri niçin onu grup toplantılarında “hala” ayakta alkışlıyor?
Demirel’den devraldığı partiyi, yarı yarıya küçültmeyi başardığı için mi?²³

2)ANAP’ın İktidar Alternatifleri

Türkiye’de merkez sağın diğer temsilcilerinden ANAP ise, koalisyon arayışlarında, RP’nin iktidar olamayacağı ve DYP lideri Çiller’in bir daha başbakanlık koltuğuna oturamayacağı stratejileri üzerinde tavır geliştirmiştir. Eşdönemde incelenen gazetelerde yer alan haber başlıkları, ANAP’ın koalisyon stratejilerine ilişkin gerekli ipuçlarını vermektedir:

-“ANAP’ta Yılmaz’a tepki”: Muhalif kanattan ‘istifa et’ baskısı **(8 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-ANAP’ın kapısı Refah’a kapalı -Başbakan Mesut Yılmaz, hükümeti kurmakla görevlendirilen RP lideri Necmettin Erbakan’ın ortaklık önerisini kabul etmeyeceklerini açıkladı **(9 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“ANAP’ın doğusu RP diyor” **(9 Haziran 1996-Zaman)**.

-“ANAP: Hesaplar erken seçim üstüne” **(10 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Anarefah zirvesi bugün” **(11 Haziran 1996-Zaman)**.

-“ANAP’tan tepki. Erbakan, Çiller’i kuyudan çıkaracak” -Yolsuzluklarla mücadelenin protokolde de yer aldığını anımsatan Genel Başkan Yardımcısı Altınkaya, bu nedenle kimsenin “gocunmaması” gerektiğini söyledi **(11 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Zorlu pazarlık” -Yılmaz: Önce DYP ile deneyin **(12 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Hükümeti RP-DYP kursun” -Başbakan Yılmaz, Çiller’in hükümeti nasıl bozduysa öyle yapması gerektiğini söyledi **(12 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“ANAP: Şaibeleri örtmek istiyorlar” -Anayol hükümetinin Çiller tarafından yıkıldığını savunan ANAP’lı İlker Tuncay, RP-DYP koalisyonu arayışının

²³Ahmet Taner Kışlalı, “Demokrasiyi mi Kurtarmalı, Çiller’i mi?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (16 Haziran 1996), s.3.

“şaiibeleri örtme” amacına yönelik olduğunu öne sürdü. Erbakan’ın hükümet kuramamasının ardından, Tansu Çiller’in de şansını tüketmesini bekleyecek olan ANAP’ın daha sonra 45 günlük sürenin bitimine yakın bir zamanda hükümet kurabilmek için çaba göstereceği kaydedildi. ANAP ya Mesut Yılmaz’ın başkanlığı ya da erken seçim eğiliminde **(13 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“ANAP’ta RP’ye yumuşama” -Yılmaz’a tavrı değiştir baskısı **(14 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Yılmaz: Merkez sağın engeli Çiller” **(14 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“ANAP’lı Okuyan: Çiller, Refah’a sığınıyor” **(15 Haziran 1996-Zaman)**.

-“ANAP’tan DSP önerisine destek” -ANAP, RP ile ortaklığa mesafeli: ANAP MKYK’de milletvekillerinin büyük bölümü RP ile koalisyona karşı tavrı alırken; RP-DYP görüşmelerinin izlenmesi ve buna göre tavrı alınması kararlaştırıldı. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Yaşar Okuyan, RP Genel Başkanı Erbakan’ın ‘dönüşümlü başbakanlık’ önerisi getirmesi durumunda bunu değerlendirebileceklerini söyledi **(16 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Meclis’te zor oylama” -Yılmaz hakkındaki üç; Çiller hakkındaki bir soruşturma önergesi muhtemel hükümetin şeklini gösterecek **(17 Haziran 1996-Zaman)**.

-DYP’den yanıt bekleyen RP’liler ile görüşen ANAP’lıların değerlendirmesi: “Refah müşteri kızırtıyor” **(18 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Mesut Bey, Türkiye’ye ayıp oluyor” -Başbakan Yılmaz, memleketi Rize’ye para yağdırıyor. Çay-Kur’un 27 trilyonluk bankalara borcunu çözen Yılmaz; Çay-Kur işçilerinin 1 trilyonluk alacağını da ödemeye başladı. Rize’ye duble yol için 1.5 trilyon yatıran Yılmaz, 3.5 trilyon sözü verdi. Başbakan, semt sahaları ve Rize Stadı için de 85 milyar lira ayırdı **(19 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Yılmaz’dan önergelere evet oyu” **(19 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Yılmaz: 4 kayıp yıl geçti” **(19 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

ANAP'ın iktidar arayışına dönük tutum ve davranışlarının köşe yazılarındaki yansımaları; temsil edilen seçmen iradesinden ziyade siyasi aktörlerin pragmatik çıkarları yönünde geliştiğini göstermektedir:

...

24 Aralık seçiminden hemen sonra Çiller kendisine ne yaptıysa o da aynısını Çiller'e yapmaya çalışıyor.

Çiller, RP ile hükümet kurmaya çalışacak ama kuramayacak. Böylece Refah'la hükümet kurmasa bile bu imaj, derisine yapışacak.

Sıra kendisine gelecek. Bu sırada 45 günlük süre doluyor olacak ve seçim süreci başlayacak.

İşte bu noktada Yılmaz'ın "Merkezden sola açılma politikası" uygulamaya girecek.

Mesut Yılmaz, çok açık biçimde sosyal demokrat oylara yönelecek. DSP ve CHP'de aradığını bulamayan sosyal demokrat oyları da içine almaya çalışacak.

Neyle mi?

Çok basit.

Dürüstlük temalarını işleyerek, Güneydoğu politikasında açılım yaparak, Çekiç Güç gibi konularda daha dikkatli bir çizgi izleyerek...²⁴

...

24 Aralık'tan bugüne yaşadıklarımız, gördüklerimiz, siyasi elitin iktidar oyununda ne kadar mükemmelleştiğini gösteriyor.

Yılmaz neyi bekliyor? Hedefi nedir?

ANAP Genel Başkanı'nın bütün stratejisi Çiller'i geriletme üzerine kurulu. O nedenle Meclis'te yapılacak olan "örtülü ödenek" oylaması büyük önem taşıyor.

Yılmaz tutumunu, RP'nin salı günü vereceği oya bakarak belirleyecek. Dün bu konuyu konuşurken şunları söylüyor:

"Örtülü ödenek olayını gündeme Refah Partisi getirdi. Bizzat Şevket Kazan bu konuyu ilk defa dile getirdi. Eğer salı günü bu önergeye ret oyu verirlerse, kirli ittifakın temeli atılmış olacaktır..."²⁵

Zaman gazetesinde ise, ANAP lideri Yılmaz'ın koalisyon stratejilerine ilişkin

²⁴ Ertuğrul Özkök, "İki Numaralar Buluştu", **Hürriyet Gazetesi**, (10 Haziran 1996), s.25.

²⁵ Özkök, "Erbakan-Yılmaz Diyalogu", **Hürriyet Gazetesi**, (17 Haziran 1996), s.25.

eleştirilerin fazlalığı dikkat çekmektedir:

...
ANAP, üç ay önceki koalisyon pazarlığında malını müşteriye arzeden kurnaz tüccar gibiydi; aslında tek olan müşteriye, 'özürlü' ikinci müşterinin alım gücü varmış gibi davranarak kandırdı ve pazarlığı istediği fiyattan kapattı.

Böyle bir alışverişte en kötü durumda olan, 'özürlü' müşteri elbette; RP, üç ay önce bu durumdaydı. ANAP lideri Yılmaz ve onu destekleyenler, RP'nin iktidar ortağı yapılmayacağından emindiler; bu sebeple müşteri kızdırmak için onu kullanıp son anda gerçek tavırlarını sergilediler. Mesut Bey, aynı yöntemin DYP tarafından kullanılmak istendiği bugün, "RP iktidar, Erbakan başbakan olamaz" diyor açıkça. Kimse de çıkıp, "Bu kadar emin idiyse, neden üç ay önce sanki mümkünmüş gibi pazarlık ettin?" diye sormuyor...²⁶

...
ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın 45 günün dolmasıyla kendisinin görevlendirilmesi arasında bir zamanlama paralelliği kurmak niyetinde olduğu anlaşılıyor. ANAP lideri Yılmaz'ın açığa çıkan hesabına göre, RP lideri Erbakan hükümet arayışında başarısız oluyor, ardından DYP lideri Çiller de aynı akıbete uğruyor, sıra kendisine geldiğinde takvim yapraklarında gün kalmıyor. İşte o ortamda, kendi istediği gibi bir hükümetin kurulacağına güveniyormuş Mesut Yılmaz...²⁷

b. Merkez Sol Partilerin Koalisyon Görüşmelerindeki Konumu

1) DSP'nin İktidar Alternatifleri

DSP'nin koalisyon görüşmeleri boyunca tavrı; RP'ye kapılarını tamamiyle kapama; ANAP, DYP ve CHP'nin yapacağı bir koalisyonu ise destekleme yönünde olmuştur. CHP ile "sol blok" önerisine kesinlikle karşı çıkan DSP, ayrıca kurulacak II. Anayol hükümetini dışarıdan destekleyebileceğinin işaretini de vermiştir.

- "Erbakan'ı DSP korudu" **(8 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

- "Ecevit: Anayol artık zor" **(8 Haziran 1996-Zaman)**.

²⁶ Taha Kıvanç, "RP'nin sırtından", **Zaman Gazetesi**, (11 Haziran 1996), s.3.

²⁷ Fehmi Kuru, "Bizans'ın pabucu", **Zaman Gazetesi**, (11 Haziran 1996), s.1 ve s.10.

-“Ecevit, Yılmaz’dan ‘resmi teklif’ bekliyor” -DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, partili milletvekillerinin önerdiği ve CHP yönetiminin de soğuk bakmadığı ‘kendi başbakanlığında’ hükümet formülünü değerlendiriyor. Ecevit’in, 24 Aralık seçimleri sonrasında bu formülü benimseyen Başbakan Yılmaz’dan resmen öneri gelmeden açıklama yapmayacağı bildirildi **(9 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Solda ‘seçim ittifakı’ arayışı” -Son yerel seçimde CHP ve DSP’nin oy kaybetmesi üzerine, her iki parti de olası bir erken seçimde bütünleşme ve en azından bir ‘seçim ittifakı’ yapılması arayışları gündeme geldi. DSP’li Ertuğrul Günay, iki partinin birlikte seçime gidebileceklerini ve bu yapının oluşturulması gerektiğini söyledi **(10 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Ecevit: Dörtlü koalisyon olmaz” **(11 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Tek çözüm seçim” -Ecevit, siyasi krizden çıkmak için 8 hükümet formülünü sakıncalarıyla birlikte sıraladı ve çözüm Seçim Yasası’nın değişmesinden sonra erken seçime gitmek olduğunu söyledi (a.RP-DYP koalisyonu tehlikeli, b.ANAP-DYP-CHP yangını söndüremez, c.ANAP-DYP’ye dışarıdan DSP katkısı, d.RP-ANAP koalisyonu sakıncalı, e.RP-DSP-CHP koalisyonunda biz olmayız, f.ANAP-DSP-CHP kopmalara güvenemez, g.ANAP-DYP-DSP-CHP’de uzlaşma zor) **(12 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Ecevit’ten Hoca’ya red” **(13 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“DSP’de Ecevit’e isyan”: DSP grup toplantısında bazı milletvekilleri ilk kez Ecevit’e karşı seslerini yükseltirken, ‘Anayol’a çekimsiz destek aleyhimize oldu’ dediler **(13 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“DSP’de strateji tartışması” -Ya iktidar ya da muhalefet olalım, gözlemci değil! **(14 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Ecevit: RP, seçimi göze alamaz” **(15 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Ecevit: 3.ortak olmam” **(16 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“Ecevit’ten açıklama: ANAP-DYP-DSP koalisyonu önermedim” **(16 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

İktidar arayışları çerçevesinde merkez sağ partiler arasındaki mücadele, benzer şekilde merkez sol partiler arasında da yaşanmıştır. İncelenen haber başlıklarından DSP'nin CHP ile birliğe yanaşmaması bir tarafa; kurulacak yeni bir Anayol koalisyonuna da ancak "şartlı destek" verebileceği anlaşılmaktadır.

Eşdönemde, DSP'nin iktidar alternatiflerine yönelik olarak, incelenen gazetelerdeki köşe yazılarında başlıca şu temalara yer verilmiştir:

...
Bugünkü konjonktürde bir temel karar vermek lazım:

Ya Refah Partisi'ne bir İcraat Hükümeti kurma imkanı verilecek yahut da kurulacak hükümetin bir İcraat Hükümeti olmasından vazgeçip tabir caizse bir Kurucu Hükümet modelinde birleşilecek.

...

Kurucu Hükümet fikrinde uzlaşırsa bu hükümetin belli bir süre içinde -örneğin bir yılda- hangi yasaları çıkartacağında, bunları çıkartırken hangi ilkeleri gözetceğinde peşinen anlaşılır. Özellikle seçim yasaları ve Siyasi Partiler Yasası başta olmak üzere acil sorunların çözümü böylece gerçekleştirilir. Kısaca Türkiye'yi sağlıklı bir seçime götürecek altyapı oluşturulur. Ve sonra seçime gidilir.

Türkiye'nin bir şansı var: Bülent Ecevit bunun için biçilmiş kaftandır. Onun kuracağı bir hükümet Türkiye'yi sağlıklı bir seçime götürür. O zamana kadar da DYP ile ANAP kendi aralarındaki ve içlerindeki sorunu -becerebilirlerse- çözerler. Ama bir gerçek var ki, eğer akıllarını başlarına toplamazlarsa, çatı yıkılır ve bir kere daha altında kalırlar...

Sadece onlar kalsa mesele değil...Kaç kere gördük... Biz de kalırız.²⁸

...

Ecevit, Hürriyet'e yaptığı açıklamalarda -yanlış anlamıyorsak- bugünkü siyasi tablo içinden çıkmanın neredeyse imkansız olduğunu söylüyor.

Yine de Ecevit "ANAP veya DYP içinden, liderler dışında birinin başbakanlığı ile ANAP-DYP koalisyonunu belki yeniden canlandırmak düşünülebilir" diyor ama böyle bir koalisyona DSP'nin destek verebilmesi için üç koşul ileri sürüyor:

1-Koalisyon ortakları arasındaki olası uyumsuzlukları çözebilecek bir ortaklık konseyi kurulması,

²⁸ Oktay Ekşi, "Çözüm Kurucu Hükümet'tedir...", **Hürriyet Gazetesi**, (9 Haziran 1996), s.23.

2-Ekonomik ve Sosyal Konsey'in süratle işleriğe kavuşturulması,

3-Seçimlerle ilgili yasal eksikliklerin giderilmesi ve Anayasa'daki değişikliğin gerektirdiği yasaların çıkarılması...²⁹

İktidar arayışları çerçevesinde, DSP'nin tutumuna ilişkin olarak Cumhuriyet gazetesinde yer alan köşe yazılarında, "merkez solun bölünmüşlüğü" ön plana çıkarılan temalardan biri olmuştur:

...

Ankara'da sürüp giden "DSP'yle birlikte. Hayır, hayır DSP'siz. Birlik. Yok hayır, blok. Hem de sol blok" ya da "Biz demokratik soluz, sosyal demokrat değiliz. CHP ile birleşmeyiz. Peki madem çok ısrar ettiniz; birlikte hareket ederiz ama önce üçüncü adam DSP'den çıkmalı koşulunda anlaşmalıyız" gibisinden siyasal saçmalıklar elbette sorunun yanıtı değil. Hiç değil. Zaten sorunun yanıtı, sosyal demokrasinin hükümet sorununa ilişkin formül ve önerilerinde yatmıyor.

Sorun ideolojik (İdeoloji: Dünya görüşü).

Sorunu aşabilmenin yolu, bir dizi canalıcı ve cansıkıcı ideolojik soruyu yanıtlamaktan geçiyor.³⁰

...

Ecevit'e gelince, iktidara hiç de "talip" değildir. Elini taşın altına sokmasının ne gibi sonuçlar getirebileceğini elbette bilmektedir. Fakat bana öyle geliyor ki, Ecevit de "görevden kaçamayacağı" bir noktaya gelmiş bulunmaktadır.

Zira Ecevit, toplumda siyasetçiye olan güvenin neredeyse sıfırlandığı bir ortamda "en güvenilen siyasetçi" özelliğini taşımaktadır. Oy verenlerin de, oy vermeyenlerin de saygı duyduğu bir siyasetçidir. Refah'ın "adil düzen" aldatmacasını ortaya atarak kitlelere umut pompalamaya başlamasından çok önce, "hakça düzen" sloganıyla aynı kitleleri peşinden sürükleyebilmiş bir liderdir...³¹

²⁹ Ekşi, "Çözüm var...", Hürriyet Gazetesi, (12 Haziran 1996), s.21.

³⁰ Aydın Engin, "Bir intihar girişimi", Cumhuriyet Gazetesi, (12 Haziran 1996), s.5.

³¹ Toktamış Ateş, "Güvenilir olmak", Cumhuriyet Gazetesi, (13 Haziran 1996), s.3.

2)CHP'nin İktidar Alternatifleri

CHP de siyasi yelpazedeki diğer aktörler gibi, koalisyon arayışlarında pragmatik eğilimler göstermiştir. Önceki yıllarda iktidara ortak bir siyasi parti olarak yıpranan CHP, bu sefer DSP'nin koalisyona girmesini istemektedir. İktidar arayışlarında özellikle DSP ve RP, mücadeleye girdiği siyasal partiler olmuştur. CHP'nin stratejisi haber başlıklarına genel olarak şöyle yansımıştır:

-”Baykal: Bırakın ülkeyi biz yönetelim” -CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Türkiye'nin hükümet sorunu ile karşı karşıya bulunduğunu anımsatarak sağ partilerin artık ülkeyi yönetmekten çekilmeleri gerektiğini söyledi **(9 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”CHP'den, DSP liderine öfke -Ecevit sorumluluktan kaçıyor” -CHP Genel Sekreteri Adnan Sezgin, RP'li hükümete kıl payı kala DSP liderinin sorumsuz davrandığını söyledi.Topuz da, “Ecevit'i, Ecevit yapan CHP'dir “dedi **(11 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Baykal, Köşk'e ve Ecevit'e çattı” **(12 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”CHP: RP şeriat getirecek” **(14 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-”Baykal: RP'ye iltica ediyorlar” -CHP lideri Baykal, “Türkiye hacı-hoca üflemesiyle tedavi edilemez” dedi. Ecevit'e de “Sen ne zaman çiçek açacaksın” diye sordu **(16 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

CHP'nin içinde bulunduğu iktidar arayışlarına yönelik değerlendirmelerin, köşe yazılarındaki yansımaları ise şöyledir:

...

Ya sol?..

Zavallı sol...

Baykal, CHP ile DSP'nin 124 sandalyeli bir blok oluşturmasını, böylece sosyal demokratların bu kötü günlerde halka sahip çıkmasını öneriyor...

Tabi ki iki gün önce Refah'a el uzatan Ecevit, elini uzatmıyor...Yetkili kurullarda görüşeceklerini söylüyor...

Yetkili kurullar Rahşan Hanım ile Ablası...³²

³² Bekir Çoşkun, “Kızarmaz yüzler”, **Hürriyet Gazetesi**, (8 Haziran 1996), s.3.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Hikmet Çetinkaya ve Toktamış Ateş de merkez sola yönelik eleştirilerinde en önemli nokta olarak ,“bölünmüşlüğü” ön plana çıkarıyorlar:

...
Tansu Çiller kendisini kurtarmak için ‘her yol mübah’ söylemini sağda solda konuşmaya başlıyor...
Ya Bülent Ecevit ve Deniz Baykal ne yapıyor?
Deniz Bey’in ‘sol blok’ önerisine Ecevit’ten yanıt geliyor.”
“Baykal , partisini kurtarmak istiyor”
Bu öfke, bu kin olduğu sürece Türkiye’de ‘merkez sol’ hiç hareketlenir mi? Bu hırs, bu inat olduğu sürece ‘merkez sol’ Türkiye ’de hiç ivme kazanır mı?..³³

...
CHP üst yönetimi “tabandan” bir şeyler bekliyor. Tabanda bir hareket başlasa, en üst kademelere kadar canlılık başlayacak. Taban ise genel merkezden “esecek bir rüzgarı” bekliyor.Tabanla üst yönetim arasına sıkışmış bulunan “yerel lider” ve “öncüler” de; yıllardır, ayakta kalabilmenin mücadelesiyle yorgun ve bitkin durumdalar....
Vurgunculuğun, soygunculuğun, şeriatçılığın, bölücülüğün ve vurdumduymazlığın egemen kılınmak istendiği Türkiye’imizde, bu insanları bir avuç “yorgun savaşçı” olarak görüyorum. Yorgun; fakat umutlu, inançlı ve inatçı...³⁴

c.Radikal Sağın Açılımları

1)RP'nin İktidar Alternatifleri

24 Aralık erken genel seçimleri sonrasında az bir oy farkıyla da olsa merkez sağ partilerin önünde birinci gelen RP; “Anayol” hükümetinin bozulmasıyla iktidar arayışlarında yeniden ön plana geçmiştir. RP'nin hükümet önerileri, Erbakan'ın öncelikli olarak başbakan olacağı modeller üzerinde yoğunlaşmıştır:

-“Görev 2.kez Erbakan’da” (8 Haziran 1996-Hürriyet).

³³ Hikmet Çetinkaya,“Gri Gölgeler...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (11 Haziran 1996), s.5.

³⁴ Toktamış Ateş,“Yorgun Savaşçılar”,**Cumhuriyet Gazetesi**,(18 Haziran 1996), s.3.

-”RP’yi eritme planı” -Ülke barajının yüzde 5’e çekilerek RP’nin HADEP’le önünün kesilmesi hesapları gündemde **(9 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”RP her formüle açık” -RP lideri, BBP ile başlayacağı koalisyon arayışı turunda DYP’den önce ANAP’la görüşecek. Erbakan ortaklık konusunda önyargılı olmadıklarını belirtirken; parti liderlerinin de koalisyonda yer alması görüşünü savundu **(9 Haziran 1996-Zaman)**.

-”Hangisi doğru” -RP iktidar şansını yakalayınca,Erbakan ile yardımcıları, icraatları konusunda çelişkili açıklamalar yapmaya başladı **(10 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-”Erbakan: 430 destekli hükümet” -RP Genel Başkanı Erbakan, ANAP, DYP ve BBP’nin katıldığı Meclis’teki sandalye desteği 430 milletvekiline dayanan büyük bir çoğunluk hükümeti kurmayı hedeflediklerini açıkladı. Erbakan ilk koalisyon görüşmesini bugün BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu ile yapacak **(10 Haziran 1996-Zaman)**.

-”Ordu da Refah’ı istiyor” -Refah’ın artık deneneceğini söyleyen RP lideri, ‘RP-Ordu’ konusundaki söylentilerin aslı olmadığını belirtti. Dörtlü koalisyondan yana olduğunu kaydeden Erbakan, ‘RP, ANAP, DYP ve BBP 430’u buluyor’ dedi **(10 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Erbakan ağırdan alıyor” -RP lideri Erbakan’ın turlarına TBMM’deki en küçük partiden başlaması ve görüşme takvimini 24 Aralık seçimlerinin ardından yapılan görevlendirmenin aksine geniş bir zamana yaymaya çalışması dikkat çekti **(11 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Görev RP’de, inisiyatif kimde?” **(12 Haziran 1996-Zaman)**.

-”Erbakan’dan Çiller’e ilk jest” -Erbakan, RP ile koalisyona yeşil ışık yakan Çiller’e ilk jestini yaptı. Erbakan, Çiller hakkında özelleştirmelerle ilgili soruşturma önergesinden vazgeçerek,yaptırım bulunmayan araştırma önergesi verdirtti **(12 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-”Erbakan’ın umudu Çiller” -RP lideri Erbakan, ANAP’tan beklediği yanıtı alamayınca DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’e yöneldi. Erbakan ve kurmaylarının, DYP Genel Başkanı Çiller ile 14 Haziran cuma günü yapılacak görüşme öncesinde sıkı bir pazarlık yürütmesi bekleniyor **(12 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Sağ olmazsa sol ile kurarız” -RP lideri, kimsenin yeni bir hükümetin kurulmasından kuşkusu olmaması gerektiğini vurgularken ANAP, DYP, DSP, CHP ile birlikte çalışmamaları için bir neden bulunmadığını belirtti **(12 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”RP-DYP ciddi gibi” -RP lideri, milletvekillerine DYP ile koalisyon konusunda anlaşma sağlandığını açıkladı. Erbakan-Çiller resmi teması yarın yapılacak **(13 Haziran 1996-Zaman)**.

-”RP, koalisyonu tartıştı” -Çiller, hükümeti tekrar bozabilir **(13 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Erbakan’dan şirinlik atağı” -Erbakan razı edebilmek için DYP’ye ve ANAP’a şirinlik atağına kalktı. Bugünkü görüşme öncesi ilk olarak Çiller’e çiçek uzatan RP, DSP’nin verdiği örtülü ödenekle ilgili soruşturma önergesini desteklememe kararı aldı **(14 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-”Pazarlık günü” -Erbakan-Çiller görüşmesi bugün ANAP’tan son dakikada teklif alan RP, manevra endişesiyle tereddütte kaldı **(14 Haziran 1996-Zaman)**.

-”RP: Başbakanlığı tartışmayız” **(14 Haziran 1996-Zaman)**.

-”Refah: DYP olmazsa ANAP” -Erbakan, Çiller’den ‘red’ yanıtı alması halinde tekrar Yılmaz’a dönecek, RP liderinin Yılmaz’a “iki yıl sen başbakanlık yap, iki yıl ben; ancak ilk sıra benim” önerisini götüreceği bildirildi **(14 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”DYP-RP için en uzun zirve” -RP-DYP koalisyonu üzerinde dün iki liderin anlaşığı öğrenildi. Ancak başbakanın kim olacağı ortada kaldı **(15 Haziran 1996-Zaman)**.

-”RP merkezde dolaşiyor” **(18 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Özel sektör herşeyden önemli” -Refah lideri Erbakan, iş dünyasına göz kırptı (**19 Haziran 1996-Cumhuriyet**).

RP'nin iktidar arayışlarına yönelik olarak, incelenen gazetelerde yayımlanan köşe yazılarından en dikkat çekici olanlarından bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

...

24 Aralık seçimlerinden sonra ANAP'la Refah Partisi arasında görüşmeler yapılırken büyük gürültü kopmuştu.

Biz o günlerde hep şu tezi savunduk:

RP halkın yüzde 21'ine yakın oyunu almış, meşru bir partidir. “Onunla asla masaya oturmayız” tavrı doğru değildir.

Önemli olan RP'nin bir koalisyon adabına uygun davranıp davranmayacağıdır.

O nedenle RP, sistemin dışına itilmemelidir.

...

Türkiye'deki merkez partiler, Refah'ı dışlamadıklarını mutlaka göstermek zorundalar.

RP'ye gelince, şimdi önünde tarihi bir fırsat var.

Bu fırsat, herşeyden önce Müslüman bir ülkede demokrat bir İslami partinin var olabileceğini kanıtlama fırsatıdır.

Ne yazık ki, bugüne kadar hiçbir İslami parti veya hareket dünyaya demokrat olabileceği imajını veremedi...³⁵

RP'nin aldığı oy oranı ve iktidara aday olma konusunda çizdiği stratejiler, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bazı köşe yazılarında ise şu şekilde irdelenmiştir:

...

Ortalıkta bir telaş...

Ya Refah gelirse?..

Diyorlar ki:

Refah'ın oy oranı taş çatlasa yüzde 25!.. Karşısında yüzde 75'lik bir kitle var...

Yok canım?..

Dün Refah yüzde 5'lerde dolaşıyordu, bugün yüzde 25'te;peki yarın ne olacak?.. Çoğunlukla ortalıkta dolaşan bir 'teselli' ya da kendini aldatmaca çabası var: Sözde Refah, oylarının sınırına dayanmış, bundan sonra gerileyecekmiş...

Körler çarşısında ayna satmak zor bir uğraş, ama müşterisi de bulunuyor.

³⁵Ertuğrul Özkök, “Refah'ın tarihi misyonu”, **Hürriyet Gazetesi**, (14 Haziran 1996), s.21.

...

Seçim bir sonuçtur.

O sonucu oluşturan süreç, yılın 365 gününde hiçbir zaman durmaz...

Zenginden vergi almayıp yüksek faizle borç alan bir devlette sömürü doruk noktasına çıkmış demektir. Dinci parti, bu bileytaşında keskinleşiyor; bu gidişat durmaz da bu düzen sürerse Refah'ın yarın tek başına siyasi iktidarı zorlaması doğal değil mi?..³⁶

Aynı gazetenin yazarlarından Hikmet Çetinkaya ise köşesinde, Türkiye'nin RP ile bir belirsizliğin içine sürüklenme tehlikesine dikkat çekmektedir:

...

Yaşanan olaylar insanı ister istemez karamsarlığa itiyor. Sokaktaki yurttaşlar "Bu siyasi partilerin hepsi birbirine benziyor" diyor.

Sahi..Bu arada RP ne olacak?

Meclis'te çoğunluğa sahip RP hükümet dışında kalırsa daha da güçlenecek, ilk seçimde tek başına iktidar olacaktır. Koşullar apaçık bunu göstermektedir.

Halkımızın RP iktidarını yaşaması, daha açık bir deyişle 'Hanya'yı Konya'yı öğrenmesi gerekir.

Biz bu yüzden ANAP-RP ya da DYP-RP koalisyonunun gerçekleşmesinden yanayız...³⁷

Zaman gazetesi yazarları, iktidar arayışı sürecinde RP'ye ilişkin analizlerinde incelenen diğer iki gazetenin köşe yazarlarına kıyasla, daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir:

...

Ülke ve millet çıkarlarını gözeten, tek tek partileri olumsuz etkilemeyecek bir formül de aranması kaçınılmaz. Böyle bir formül ise, nereden bakarsanız bakınız, RP'yi içine alacak bir hükümetle irtibatlı olmak zorunda. En doğrusu ise, DYP ile ANAP'ı tek başlarına değil beraberce RP ile 'koalisyon ortağı' yapacak olan formüldür. Başarılı olması halinde üç sağ parti,başarısızlık durumunda ise muhalefette kalan iki sol

³⁶ İlhan Selçuk, "Şaşkınlıkla Aymazlık Kol Kola...", (14 Haziran 1996), s.2.

³⁷ Hikmet Çetinkaya, "Hanya'yı Konya'yı", *Cumhuriyet Gazetesi*, (8 Haziran 1996), s.5.

parti güçleneceği için, 'RP+Anayol' formülü, hem ülke ve millet, hem de tek tek partiler için en uygundur...³⁸

...
Hükümet kurma görevi RP lideri Erbakan'da ancak inisiyatif hala Yılmaz ile Çiller'de. Bu RP'nin açmazı. Sistem açısından açmaz ise "RP'li de olmuyor,RP'siz de olmuyor" noktasında. Yani RP iktidara gelse bir türlü, muhalefette kalsa bir türlü. Muhalefette kalsa, eğer bir şeyler yapılmazsa bir sonraki seçimde RP daha büyük çoğunlukla iktidara gelebilecek ve böyle olunca önüne geçmek bugünkünden çok daha zor olacak! Eğer iktidara gelmesine müsaade edilse bu defa da Türkiye'nin iç ve dış politik dengelerinin bunu kaldıracabileceği düşünülüyor. Peki ne olacak şimdi?..³⁹

2)BBP'nin İktidar Alternatifleri

Radikal sağ kanatta, ideolojik açıdan RP'ye yakınlığı ile bilinen BBP, iktidar arayışı sürecinde RP'nin de içinde bulunduğu bir sağ koalisyondan yana strateji geliştirmiştir. Bu stratejinin haber başlıklarındaki yansımaları şöyledir:

-“Yazıcıoğlu: Zorla olmaz” (8 Haziran 1996-Zaman).

-“Yazıcıoğlu'ndan üçlü formül” (9 Haziran 1996-Zaman).

-“Yazıcıoğlu'ndan DYP-RP için koşullu destek” (11 Haziran 1996-Hürriyet).

-“Yazıcıoğlu arabulucu” -Koalisyon görüşmelerinde yeni turlar Erbakan ve Yazıcıoğlu görüşmesiyle başladı. Bugünkü Erbakan görüşmesinden önce Yazıcıoğlu, Yılmaz'ı Anarefah için iknaya çalışacak (11 Haziran 1996-Zaman).

-“BBP: Kavgayı bırakın” -Güçlü hükümet çıkmalı (11 Haziran 1996-Zaman).

-“BBP: Halk Anarefah ve BBP'yi istiyor” (14 Haziran 1996-Zaman).

-“Yazıcıoğlu, Erbakan'ı reddetti” (16 Haziran 1996-Hürriyet).

-“BBP'den yolsuzluğa vize yok” (17 Haziran 1996-Zaman).

-“BBP'den Hoca'ya şok” (18 Haziran 1996-Hürriyet).

“Örtülü ödenek” soruşturmasının Meclis'te oylandığı 20 Haziran tarihine

³⁸Fehmi Kuru, “Sağduyunun emrettiği”, Zaman Gazetesi,(10 Haziran 1996),s.10.

³⁹Nuh Gönültaş, “Görev RP'de inisiyatif kimde?”, Zaman Gazetesi, (12 Haziran 1996), s.3.

kadar, incelenen gazetelerde BBP'ye yönelik irdemelerin yer aldığı köşe yazılarına rastlanılamamıştır.

d.Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

“Anayol” hükümetinin bozulmasıyla yeniden başlayan iktidar arayışlarında, mecliste grubu bulunan siyasi partilerin tümü pragmatik eğilimler göstermiştir.

Oysaki iktidar olmanın birinci amacı, ülkeye ve insanlara hizmet götürmek olarak bilinmektedir. 24 Aralık erken genel seçimleri sonrasında, altı ayını koalisyonun kurulması ve yürütülmesi tartışmalarıyla geçirmiş bir ülkede; incelenen haber başlıkları ve köşe yazılarından da anlaşılacağı üzere “hizmet” sözcüğü, yurttaşlık hakları açısından en az karşılaşılan bir kavram olmuştur.

Yurttaşları siyasetten soğutan ve sistem dışı müdahalelere açık hale getiren şey ise, iktidarla hizmet arasındaki doğal ilişkinin yok olması yönündeki gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, koalisyon arayışlarına yönelik olarak (8-20 Haziran tarihleri arasında) sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin düşünsel açılımlarına, haber başlıklarında ve köşe yazılarında beklenen düzeyde yer verilmediği gözlemlenmektedir.

Sivil, siyasal, sosyal ve ekonomik haklar açısından yurttaşların temel hak ve özgürlükleri ile isteklerine ilişkin gündem maddelerine basında, belirtilen tarihler arasında yok denecek kadar az yer verilmiştir. Bu konuda, basının “toplumsal sorumluluk”tan yoksun tavır ve tutumu da etkili olmuştur. Bir başka deyişle, incelenen gazeteler yoğun olarak koalisyonun hangi partiler arasında gerçekleşebileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır.

Siyasi partileri destekleyen yurttaş tabanının irade ve eğilimini yansıtmaktan ziyade; parti liderlerinin egemenliğinde gerçekleşen koalisyon görüşmelerinde birincil amaç iktidarı ele geçirmek olmuştur.

Koalisyon arayışlarında merkez sağ ve sol partilerin kendi aralarındaki mücadeleler, seçmen tabanının beklentilerini karşılamayan tutum ve davranışları

sergilemeleri siyasal yelpazedeki radikal sağ partileri ön plana çıkarmıştır.

Siyasal sistemin krize sürüklendiği bu atmosferde; darbe söylentilerinin yoğunlaşması, siyasetin ahlak açısından erozyona uğraması yurttaşların siyasete ve politikacılara duyduğu güvenin sarsılmasına neden olmuştur.

3.Siyasal İstikrarsızlık ve Darbe Söylentileri

a.Siyasal Sistemin Krizi ve Siyasi Ahlak

Yeni bir hükümetin kurulmasına yönelik iktidar arayışları sürecinde, Türk siyasal yaşamının bir krize doğru yol aldığı sinyalleri alınmaya başlanmıştır.

Siyasal yelpazedeki partilerin savunduğu dünya görüşlerinin başkalaşması bir tarafa; sözü edilen süreç siyasette yolsuzluk söylentilerinin, milletvekili transferlerinin, ranta ve pragmatizme duyulan ilginin en fazla yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur.

Öte yandan belirtilen süreç; yurttaşların siyasal partilere tepkisinin arttığı, siyasetçiye güvenin azaldığı, parlamentoya duyulan güvenin yerini orduya bıraktığı, demokrasinin geleceği açısından ise siyasette hoşgörünün ve uzlaşmanın öneminin ön plana çıktığı bir dönem olarak gazete başlıkları ve köşe yazılarına konu olmuştur.

Cumhuriyet gazetesinin 8 Haziran tarihli sayısında “Çiller’in serveti, siyasette arttı” ve “Erbakan’ın varlığı, trilyonları buluyor” şeklindeki haber başlıklarına rastlanılmaktadır. 12 Haziran günlü Zaman gazetesi ise “56 trilyonluk soruşturma” başlıklı haberi ile siyasetteki yolsuzluklardan bahsetmektedir. “Çiller’i kızdırmamak için örtülü araştırılmayacak” başlıklı haber ise 18 Haziran tarihli Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Haberin içeriğinde de; Çiller hakkındaki örtülü ödenek önergesinin görüşüleceği ve bu durumun DYP’den koalisyon ortaklığı için cevap bekleyen Erbakan’ı zora soktuğundan söz edilmektedir.

Konuya ilişkin, ağırlıklı olarak Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan diğer haber başlıkları da şunlardır:

-“Çiller kendini kurtarma peşinde” -Çiller’in, RP ile olası koalisyonun zeminini yoklamak için yaptığı görüşmeler, partili muhalifler tarafından ‘hakkındaki yolsuzluk soruşturmalarından kurtulma çabası’ olarak nitelendi **(11 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“ANAP’ın RP-DYP koalisyonu yorumu” -‘Yolsuzlukları örtme arayışı’ **(13 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“RP’ye yapılan bağışlar kuşkulu” -DSP, RP’ye çeşitli dönemlerde yapılan bağışların Siyasi Partiler Yasası’nda öngörülen 50 milyon liralık sınırı aştığı gerekçesiyle meclis araştırma önergesi vermeye hazırlanıyor **(13 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Aklama pazarlığı” -Çiller ve Erbakan birbirleri hakkındaki araştırma önergelerini koz olarak kullanıyor **(16 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“RP’den Çiller’e örtülü ödenek desteği”- ‘Kutan: Kimse Yüce Divan’a gitsin istemiyoruz’ **(17 Haziran 1996- Cumhuriyet)**.

Öte yandan, güvenoylaması öncesinde milletvekili transferlerine dönük olarak 14 Haziran tarihli Hürriyet gazetesinde “Çiller’e ‘Anneciğim’ diyen milletvekili ANAP’a geçti” başlıklı haber yayımlanırken; aynı tarihli Zaman gazetesinde ise “Transferler yeniden başladı” başlıklı habere yer verilmiştir. 15 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesinde de, “DYP’li Köse’den, ANAP’a geçen Küpeli için sürpriz: Transferi bir holding yaptı” şeklindeki açıklama ön plana çıkmıştır.

Koalisyon arayışları çerçevesinde, siyasal sistemin karşılaştığı tıkanıklıklar ve siyasi çürüme konusunda incelenen gazetelerdeki köşe yazılarında irdelenen temaların paralellik gösterdiği gözlemlenmektedir.

Zaman gazetesi yazarlarından Ahmet Selim, siyasal sistemin içine düştüğü krizin temel nedenini, siyasi partilerdeki lider hegemonyasında görmekte ve başkanlık sisteminin tıkanıklığın aşılmasında bir çözüm olamayacağını öne sürmektedir:

...
Bakıyorsunuz, bütün siyasi arayışlar, şu noktada bile “parti

açısı”na bağlı.

Türkiye partiler için değil; partiler Türkiye için. Siyasi arayışların açısı bu olmalı...

Bence lider olmanın dört temel şartı vardır:

1)Lider,nefsini (nefsani ihtiraslarını) yenebilmiş olmalıdır.

2)Lider, meşverete (danışmaya) önem vermelidir.

3)Lider, yeterli “bilgiye-birikime-kavrayışa-güce” sahip bulunmalıdır.

4)Lider,kendi kendini sorgulayıp vardığı sonucun gereğini yerine getirebilmelidir.

Bunlar yoksa, “başkanlık” veya “yarı başkanlık” sistemi ne getirebilir? Bunlar varsa, “parlamenter sistemin” ne mahzuru olabilir? Gerekenler yapılıyor da mı sonuç alınamıyor? Neler gerekmiyorsa onlar yapılıyor da, bu yüzden bocalıyoruz...⁴⁰

Toktamış Ateş ise Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde, “siyasetçiye güven” olgusunu ele almıştır:

...Halkımız siyasetçiye güvenmiyor.

Güvenmemekle iyi mi yapıyor? Hayır, bence çok kötü yapıyor. Zira eğer bir demokraside halk, siyasetçiye olan güvenini yitirse ve bunu açıkça dile getirirse, o demokrasinin sonu görünmüş demektir. Ve bir demokrasinin sona ermesi, ufak bir azınlık dışında kimseye “hayr etmez”. Zaten bana kalırsa bu işleri tezgahlayan ve halkın umutlarının kırılmasına neden olan da bu ufak azınlık.

Siyasetçiye duyulan güvenin böylesine azalmasının ilk ve en önemli sorumlusu, hiç kuşkusuz “bizatihi” siyasetçinin kendisidir. Siyaseti bir “hizmet” aracı olarak değil de bir “soygun” aracı olarak gören ve siyasal iktidarın olanaklarını ekonomik bir “yağmanın” aracı olarak kullanan kimi siyasetçiler, halktaki güven duygularını ortadan kaldırmışlardır.Şimdi de bunun faturasını ödemektedirler...⁴¹

Yine aynı gazetenin yazarlarından İlhan Selçuk da, herhangi bir hükümet kurulsa bile ülkenin gündemini teşkil eden önemli sorunların çözümünde başarılı olamayacağını ileri sürmektedir:

⁴⁰ Ahmet Selim,“Tıkanıklığın sebepleri”,**Zaman Gazetesi**, (8 Haziran 1996), s.2.

⁴¹ Toktamış Ateş,“Siyasetçiye güvenmek...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (11 Haziran 1996), s.3.

...

Bugün Türkiye’de siyaset erbabı vargücüyle bir hükümet kurmaya çabılıyor. Politikacının kimi de bu eylemi özveri gibi gösteriyor:

“Biz bu ülkeyi hükümete bırakmayız.”

(İstemem, cebime koy.)

Oysa “araç” çoktan “amacı” aştı; diyelim bu partiler hükümet kurdular...

Hükümet ne yapacak?..

Ülkemizde her tür hastalık var; Güneydoğu’da yıllardır okullar kapalı...

...

Yeni hükümet okulları açacak mı?..

...

Göç nasıl duracak?

...

Yeni hükümet vergi alabilecek mi?

Nüfus patlaması Türkiye’yi zora sokuyor, bunalımın göbeğine itiyor.

...

Etnik çatışma sorunu karşısında yeni hükümetin çözümü ne olacak?

Şeriatı bir devlet düzenine dönüştürmek isteyen siyasal güç yükseliyor, “rantiyeci düzeni” egemen, işsizlik doruk noktasında, yatırımlar geciktiği için elektrik sıkıntısı kapıda...

Yeni hükümet bu sorunlara çözüm bulacak mı?

Enflasyon yüzde 80...

Nasıl bir önlemler paketi hazırlayacak yeni hükümet, köktenci önlemler mi olacak?

Ya demokrasi?..

...

Hayır...

Hiç kimse bunları göğüsleyecek durumda değil; “Gücümüz ancak iyi kötü bir hükümet kurmaya yeter” diye düşünüyoruz; sonrası Allah kerim...⁴²

Hürriyet gazetesinin yazarlarından Mümtaz Soysal ise, bir tarafta ülkenin acilen çözülmesi gereken sorunlarının bulunduğu; diğer taraftan da bu sorunlara

⁴²İlhan Selçuk “Hükümet Kurulsa Ne Yazar?.., Cumhuriyet Gazetesi, (12 Haziran 1996), s.2.

yapısal ya da köklü önlemler getirecek siyasal kadroların çöküntü içinde olduğunu vurgulamaktadır:

...
Bir yanda, çepeçevre dışı sorunlar, Güneydoğu, ağır ekonomik koşullar, halk yığınlarını ezen pahalılık, kayıt dışı kalmış veya vergilendirilmemiş kazançlar, yatırımlar, işsizlik ve birkaç ay içinde patlak verebilecek bir hiper enflasyon tehlikesi...

Bir yanda da, büyük çoğunluğu birbirinin kuyusunu kazmaya ahdetmiş siyasal kadrolar, kısır oyunlara ve kavgalara ilişkin olarak medya organlarının çizilen bir tablo, kendisi büyük sıkıntılar içindeyken aynı zamanda bu tabloyu seyretmekten keyif alan bir halk.

Dehşet verici olan, ekonomik ve sosyal tablodan çok, tablo karşısındaki siyasal vurdumduymazlıktır...⁴³

b.Rejim Tehlikesi ve Darbe Korkusu

24 Aralık erken genel seçimleri sonrasında ortaya çıkan parlamento aritmetiği, bundan böyle Türkiye’de koalisyonlu dönemlerin bir zorunluluk haline geldiğini göstermektedir.

Belirtilen dönem içinde,siyasi sistemin krize sürüklenmesine koşturucu olarak parlamentoya duyulan güvenin yerini orduya bıraktığı gözlemlenmektedir. Özellikle sivil çevrelerden yükselen darbe çağrılarının, Türk demokrasisinin geleceği açısından önemli sıkıntılara yol açabilme ihtimali bulunmaktadır.

Hürriyet gazetesinin 16 Haziran tarihli sayısında “Anlaşamıyorlarsa tarihe baksınlar” manşeti altında şu açıklamaya yer verilmiştir: “DYP milletvekili Doğan Güreş’in liderler dışında bir kişinin başbakanlığında ‘milli mutabakat hükümeti’ kurulması gerektiğini ve bu konuda ANAP-DYP-CHP ve DSP liderlerinin anlaşması gerektiğini; anlaşamıyorlarsa tarihe bakarak ne olduğunu görmeleri” uyarısında bulunmuştur.

Aynı tarihli Zaman gazetesinde ise “Güreş: Birileri uyduruyor-Genelkurmay

⁴³Mümtaz Soysal, “Ulusal seferberlik”, Hürriyet Gazetesi,(11 Haziran 1996),s.9.

Başkanı değilim" başlığı altında; DYP milletvekili Doğan Güreş'in milli mutabakattan yana düşüncelerine yer verilmiştir.

17 Haziran günlü Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri Cumhurbaşkanı Demirel'in siyasi krize ilişkin açıklamalarını manşetten duyururken; Zaman gazetesi ise bu haberi birinci sayfanın alt sıralarında vermiştir:

- "Hükümeti kararım-Bana 8.hükümeti kurdurtmasınlar" -Cumhurbaşkanı Demirel, parti liderlerini 22 Temmuz'a kadar uzlaşmaları yolunda uyardı **(17 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

- "Bana 8.hükümeti kurdurtmayın" - "7 defa yaptım, yine yaparım" - "Güreş'in darbe imasına kızdı" -Cumhurbaşkanı Demirel, Ankara'daki koalisyon pazarlıklarından 22 Temmuz'a kadar yeni bir hükümet çıkmaması halinde "Kendisinin 8.hükümeti kurduracağını" söyledi **(17 Haziran 1996-Hürriyet)**.

- "Demirel'den şok tavsiye: 7 kez hükümet kurdum, 8.'ye zorlamayın" **(17 Haziran 1996-Zaman)**.

Öte yandan,yine aynı tarihli Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinde, Doğan Güreş'in ikinci kez darbe imasında bulunan sözlerine yer verilmiştir:

- "Güreş: Ordu, gerekince görevini yapar" -DYP Kilis milletvekili Doğan Güreş, kavgayı bırakmaları konusunda liderleri uyardı **(17 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

- "Güreş, dün de darbe ima etti" **(17 Haziran 1996-Hürriyet)**.

İncelenen gazetelerin 18 Haziran günlü sayılarında ise, Güreş'in açıklamalarına yönelik tepkiler haber başlıklarına taşınmıştır:

- "Güreş'e tepki yağmuru" -Kilis milletvekili Doğan Güreş'in darbe olabileceğini ima eden sözleri üzerine TBMM Başkanvekili Uluç Gürkan, "Yaptırım yok, ama başkanlık olarak bir kınama cezası verilmesini isteyeceğim" dedi **(18 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

- "Güreş'e sert tepkiler" **(18 Haziran 1996-Hürriyet)**.

- "Güreş'in görüşlerine tepkiler" -Erbakan: Güreş böyle konuşmaz, Ecevit:

Güreş'in üslubu rahatsız ediyor; DYP: Sözü Güreş'i bağlar (18 Haziran 1996-Zaman).

Zaman gazetesinde bir gün sonra da, Güreş'in ileri sürdüğü düşüncelerden geri adım atma yönündeki açıklamaları haber konusu olmuştur:

-“Güreş: Darbelere karşıyım” (19 Haziran 1996-Zaman).

Belirtilen süreç içinde, incelenen gazetelerdeki köşe yazılarında da darbe çağrılarına yönelik eleştirilere geniş oranda yer verilmiştir:

...
“Ne olacak bu Türkiye'nin hali?” sorusu son günlerde yeniden gündemimizin baş köşesine gelip oturdu.

Önce gazetelerin manşetlerine eski Genelkurmay Başkanı,yeni milletvekili Doğan Güreş'in görüşleri yansıtıldı. Özellikle bir medya grubunun ısrarla öne çıkardığı eski komutan, ANAYOL olmazsa askeri darbe gündeme gelir tehditleriyle dikkat çekiyor.

Demokratik bir ülkede olsa, bu açıklamayı yapan kişi hemen hesap verilmeye çağrılır.Çünkü eski komutan, yeni komutanlarla görüşüğünü ve eğer onların dediği olmazsa müdahale edecekleri mesajını veriyor. Emekli paşanın iddiasına göre; Türkiye'de istedikleri olmazsa müdahale etmeye niyetli askerler bulunuyor.

Bu sözler kamuoyuna yansdıktan sonra normal demokratik sürecin işleme gerektirmesi mi? Nedir bu süreç? Önce müdahaleye niyetli askerlerin kim olduğu Güreş'e sorulur. Anayasal parlamenter sistemi silah zoruyla ortadan kaldırmaya niyetli kişiler saptanır ve yargı mekanizmaları işlemeye başlar...⁴⁴

...
Siyasi partileri 'askeri darbe' ile tehdit eden Doğan Güreş Paşa için TBMM ne yapacak?

Hiçbir şey!..

1982 Anayasası'nın kanatları altında politika yapanlar susacak, konuşmayacak, hedef parti RP'liler yanıt vermeyecek, Güreş Paşa da elini kolunu sallaya sallaya ortalıkta dolaşacak...

Şeriata ve ırkçılığa ödün veren, onları koruyup kollayan Doğan Güreş'in partisi DYP değil midir?..

⁴⁴Oral Çalışlar, “ANAYOL mu, askeri darbe mi?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (18 Haziran 1996), s.5

...

Eh sonunda da Doğan Paşa konuşmuş:

“Darbe gelir ha!..”

Bu darbe kimin için?..

Altını bir kez daha çizelim: Tansu Çiller için...

Darbe hoş geldin, sefa geldin, iyi ki geldin!

Ama bizim Necmettin Hocamızın ‘darbe-marbe’ hiç umurunda değil.

Hoca ne diyordu:

“Sayın Güreş ‘darbe olur’ demez, bu gazetelerin iftiralarıdır...”

Hoca işini bilir, askeri lojmanlardan RP’ye kaç oy çıktığını Doğan Güreş Paşa’dan daha iyi bilir...⁴⁵

Öte yandan Hürriyet gazetesi de, darbe imalarını eleştiren yazılara sayfalarında geniş oranda yer ayırmıştır:

...

Doğrusu, ben dünyanın hiçbir demokratik ülkesinde orduya askeri müdahale gerçekleştirmek görevini tevdi eden bir yasa bilmiyorum. Tanımıyorum.

Çünkü, bu ülkelerde “kanunların kanunu” addedilen bütün anayasalar, “siviller askerlere, askerler de silahlara kumanda eder” biçiminde formüleleştirilen evrensel ilke üzerinde yükselir. Olmazsa olmaz kural sayılır.

Kaldı ki, otoriter yanı çok ağır bassa dahi, Türkiye’nin 1982 Anayasası bile aynı ilkeyi kapsıyor. Ordusal iktidara cevaz veren bir içerik taşıyor.

...

Oysa, artık Parlamento çatısı altına girmiş olan emekli generalin hiç olmazsa bu kurumun yüzü suyu hürmetine, askeri otoritenin dahili nizamnamesini değil, aidiyetini taşıdığı sivil Meclis’in Anayasasını sahiplenmesi gerekiyor.

Demokraside “doğal” olanı, demokrasinin doğal kuralları oluşturuyor...⁴⁶

Marmaris’in ikinci ve en ünlü emeklisi Doğan Güreş Paşa’ya sanki aniden vahiy indi...

Milletin vekaletiyle geldiği Meclis çatısında verdiği siyasal demeçlere postal sesi karıştı.

Liderlere “Tarihten ders alsınlar” diye buyuruyor, “ yoksa ordu görevini yapar” gibisinden cinaslı konuşuyor.

⁴⁵Hikmet Çetinkaya, “Darbe-Marbe...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (19 Haziran 1996), s.5.

⁴⁶ Hadi Uluengin, “Darbe ve doğallık”, **Hürriyet Gazetesi**, (18 Haziran 1996), s.14.

Eğer Paşa'nın yükselen tansiyonu yaz sıcağından değilse, anlaşılan dilinin altında sakladığı bir bakla bulunuyor.

Paşa, ANAP-DYP-CHP ve DSP'nin kuracağı milli mutabakat hükümetinden başkasını tanımıyor.

Yoksa DYP-Refah veya ANAP-Refah ortaklığı olursa, "tank sesiyle uyanırsınız" demeye getiriyor...⁴⁷

Zaman gazetesinin başyazarı ise, yazısında özellikle sivil çevrelerin darbe taraftarlığına soyunmasından yakınmaktadır:

Askeri darbe ile alınmak istenen sonuç, darbe yapılmayınca, darbe haberleri yayılarak alınmaya çalışılıyor.

Türkiye gerçekten garip bir ülke haline dönüştü. Uygulanmakta olan sistem, tam üç kez, sistemde yeri olan ancak siyaset-dışı kalması gereken odakların müdahalesine maruz kaldı. Her on yılda bir görülen askeri müdahalenin sonucusunun üzerinden tam 16 yıl geçti. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yetkili ağızları, 'darbe' kelimesinin ikide bir ve uluorta kullanılmasından duydukları rahatsızlığı her zaman ve zeminde vurgulamaktalar. Ancak, gariplik, sivil (veya hiç değilse artık sivil) çevrelerin darbe çığırkanlığı yapmalarından kaynaklanıyor...⁴⁸

...
Doğan Güreş, "Tarihi hatırlasınlar" uyarısının ardında "Yoksa askerler darbe yapar" tehdidinin yatmadığını, kastının 'milli mutabakat hükümeti' talebini duyurmak olduğunu söylemekle gerçeği yerli yerine oturtuyor. Darbeyle amaçlanan sonucu 'darbe' çağrışıyla sağlamak... Kendisi o kasıtle değilse bile, sözlerini manşetlere taşıyanlardan bazısının, o sözleri darbe etkinliğinde kullanmakla aynı sonucu almayı amaçladıkları bir gerçek...

Bereket, bu kez de, 'darbe' çığırkanlığına prim veren pek çıkmadı. Ülkemizin öndegelen yorumcuları, kendi köşelerinde ve televizyon ekranında, 'darbe' ihtimalinin gündeme getirilmesini ayıplayarak kınadılar. Bunda, son 35 yılda karşılaşılan üç askeri darbenin hiçbir sorunu çözememiş olması bir yana, ülkenin hayati çıkarlarının zedelendiği gerçeğinin de rolü var. Tabii, dünyanın geldiği noktada, bugün yapılacak bir darbenin bizi bütünüyle gelişmelerin dışında bırakacağı ihtimali de yabana atılmamalı. Ülkenin sivil unsurlarının bu bilinci göstermesi önemli bizce...⁴⁹

⁴⁷ Enis Berberoğlu, "Darbe tellalı", **Hürriyet Gazetesi**, (18 Haziran 1996), s.13.

⁴⁸ Fehmi Kuru, "Ya tahammül, ya sefer", **Zaman Gazetesi**, (18 Haziran 1996), s.1 ve s.10.

⁴⁹ Kuru, "Hayat tarzı", **Zaman Gazetesi**, (19 Haziran 1996), s.10.

c. Demokrasi ve Milli Güvenlik Kurulu

Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK), Bayrak Yasası'nda değişiklik yaparak, camilere Türk Bayrağı asılması için başlattığı çalışma, incelenen gazetelerin haber başlıklarına yansımıştır. Haberde, MGK Genel Sekreterliği'nin yürüttüğü proje için Başbakan Yılmaz tarafından onay verildiğinden söz edilmektedir.

Bu haberden yola çıkılarak, MGK'nın yapısına ve demokratik sistem içindeki işleyişine ilişkin analizlere bazı köşe yazılarında yer verilmiştir:

...
Doğrusu anlamadık, "bayrağın" hangi koşullarda nerelere asılması gerektiği hususunun "Milli Güvenlik Kurulu"yla ilgisi ne?

Anayasa'ya baktık, 12 Eylül yönetimi tarafından kabul edilen ve 9 Kasım 1983'te yayınlanarak yürürlüğe giren "Milli Güvenlik Kurulu Kanunu"nu dikkatle okuduk. Doğrusu, Bayrak Kanunu'nu değiştirme görevinin MGK'ya ait olduğunu gösteren tek harfe rastlamadık.

Bakın açıkça ifade edelim:

Biz MGK'nın Anayasa'da yer almasının gerektiğini savunanlarıdır. Yani gerekliliğine inanıyoruz.

Ama MGK'nın bugünkü düzenlemeyle özellikle yukarıda adını verdiğimiz yasadaki hükümlerle görev yapmasını da çok sakıncalı bulmaktayız. Çünkü o yasa, çok ayıp dolu bir ifadeyle MGK'yı Bakanlar Kurulu'nun üstüne çıkartmaktadır...⁵⁰

Dün geç saatlerde açıklama gelene kadar, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) yeni bir sürpriz peşinde olduğu duyulmuştu. Sürpriz, 'Bayrak Yasası'nda gerçekleştirilecek bir değişiklikle bundan böyle camilere bayrak asılacağıydı. Haberi veren gazete, projenin, Başbakan Mesut Yılmaz'ın onayı ile MGK Genel Sekreterliği tarafından yürütüldüğünü kaydediyordu.

...
Konunun, MGK'nın kendini Meclis'in üstünde gördüğünü, siyaseti dine bulaştırmaktan çekinmediğini dışa vuran rahatsız edici bir yönü var. Rahatsızlığı daha da büyüten, MGK'nın anayasal çerçeveyi de zorlayarak, sadece Mesut Yılmaz ile iş tutup planlarını uygulamaya koyma

⁵⁰ Oktay Ekşi, "Son ve büyük icraat...", *Hürriyet Gazetesi*, (11 Haziran 1996), s.17.

arzusu.Oysa,MGK'nın yasa hazırlama veya ittifakla alınmamış kararları 'tavsiye etme' yetkisi bulunmuyor. Haberin doğrulanmaması, MGK'nın yetki sınırları içinde kalma kararlılığı olarak da yorumlanabilir...⁵¹

d.Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Türk siyasal yaşamında onar yıllık periyotlarla yaşanan darbeler, yurttaşlık haklarının sürekli olarak gerilemesine neden olmuştur.

İnsan temel hak ve özgürlüklerinin, örgütlenme ve sendikal hakların, düşünce ve ifade özgürlüğü vb. hakların sınırlandığı darbe dönemlerinde, demokrasi ülküsünden önemli ölçüde uzaklaşmıştır.

Yaşanan deneyimlere rağmen, parlamentoya duyulan güvenin yerini halen orduya bırakması, Türk demokrasisinin geleceği açısından olumsuz sinyaller vermektedir. Siyasetin, çatışma ve muhalif düşüncelerin birbiriyle rekabeti dışında, bir diğer tanımının da hoşgörü ve uzlaşma sanatı olması dikkate alındığında; darbe söylentilerinin önüne geçilmesinde en önemli sorumluluk yurttaşların sağduyusuna düşmektedir.

Bu anlamda incelenen döneme ilişkin olarak, koalisyon arayışlarında ortaya çıkan istikrarsızlığa, sivil çevrelerden yapılan darbe çağrılarına karşılık demokrasinin işlerliği açısından toplum olarak belli ödev ve sorumlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir. Özellikle bu konuda, basının geçmiş deneyimlerden dersler çıkararak, darbe söylemlerine karşı demokrasiden yana tavır koyması yaşanan süreç açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, demokrasi ve sivil toplum ilişkisi çerçevesinde, darbe söylentileri ve imalarına karşı basın tutumu dışında yurttaş inisiyatiflerinin tutum ve davranışları da önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda, siyasal yaşamın karşılaştığı tüm sorun ve tıkanıklıklara karşın, çözüm yolu olarak darbe sözcüğünün sarfedilmesinden daha çok demokrasi

⁵¹ Fehmi Kuru, "Yapboz'un son parçası", **Zaman Gazetesi**, (12 Haziran 1996), s.10.

ülküsüne bağlılığın güçlendirilmesi gerekmektedir.

4.Refahiyol Koalisyonunun Kuruluşu ve Süreç İçindeki Gelişmeler

a.Örtülü Ödenek ve Siyasi Ahlak

Refahiyol'un iktidara uzanan öyküsü, 20 Haziran 1996 tarihinde, parlamentoda Refah Partili milletvekillerinin Tansu Çiller hakkındaki örtülü ödenek soruşturma önergesinin reddedilmesi yönünde oy kullanmalarıyla başlamıştır. Bu başlangıcı, Hürriyet ve Zaman gazeteleri sırasıyla, "Refah yolu açıldı", "Refahiyol'un ilk icraatı" manşetleriyle duyurmuştur. Cumhuriyet gazetesi ise manşetinde "Turban'da yolsuzluk bitmiyor" haberini ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte, gazetenin aynı tarihli sayısında, Refahiyol koalisyonuna ilişkin süreç alt sıralarda bir haber olarak, "Örtülü Mercüme hükümeti yolda" başlığıyla ifadelendirilmiştir.

Bu tarihten itibaren, Refahiyol hükümetinin kurulması yönünde 8 Temmuz günü yapılan güvenoylamasıyla sona eren hızlı ve heyecanlı bir süreç başlamıştır. Bu süreç bir yanda koalisyonun kurulmasına yönelik çalışmalar, diğer yanda da böyle bir hükümetin kurulmasını engellemeye yönelik (medyanın çabaları da dahil olmak üzere) girişimlerle karakterize olmuştur.⁵²

Refahiyol koalisyonunun kuruluş sürecinde önemli bir yeri olan "örtülü ödenek" oylamasının, incelenen gazeteler itibariyle köşe yazılarındaki yansımaları şöyledir:

...

Tansu Çiller'in, Örtülü Ödenek'ten bir defada 500 milyar lira tutarında para çektiğini kamuoyuna ihbar eden Refah Partili milletvekili Şevket Kazan'ın dün Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmayı, bilmiyoruz ekranlardan izlediniz mi?

Kazan,kendi arkadaşlarına "Tansu Çiller'i Yüce Divan'a gitmekten kurtarmazsak, RP'nin iktidara gelmesi mümkün değildir" mesajını vermek istiyormuş gibiydi...

...

Ama Kazan'ı dinleyen her akli başında insanın görebileceği çok açık ve basit bir gerçek vardı:

⁵² Mutlu, a.g.m., s.692.

İktidara gelmek söz konusu olunca, RP'nin ilkesi, ahlaki yoktur.

Tıpkı Tansu Çiller'in kendisi hakkındaki suçlamalar karşısında -"Benim verilmeyecek hesabım yok" palavrasına sığınmaması gerekirken -"Verilmeyecek hesabı olduğu" izlenimini yaratacak şekilde RP ile flört etmesi gibi...

Demokrasi gerçekten güzel rejim...O sayede ikiyüzlülüğü de,riyakarlığı da saklamak -hiç değilse uzun süre- mümkün olmuyor.

Bakın Adil Düzen şampiyonları, iktidara gelmek için bazı temel ilkeleri çiğnemelerini gerekli görürlerse, gözlerini bile kırpmadan vicdanlarının -varsa- sesine sinek vızıltısı kadar kulak vermeden oy kullanabiliyorlar.

O nedenle kimse, RP ile bir DYP koalisyonu kurulursa en azından siyasi ahlak açısından bir değişiklik beklemesin...⁵³

...

Herşeyi bir yana koyalım,sadece örtülü ödenek tartışması bile, TBMM'nin aczini ortaya koyuyor.

Bu durumu öteki ülkelerde anlatsak bize gülerler. TBMM neyi tartışıyor?

Örtüyü açalım mı açmayalım mı?

Örtünün altında ne var?

...

Sorumlu kişi ne yapıyor?

"Açılırsam sistem çöker, savaş çıkar, çevre ülkelerle aramız açılır" diyor.

Açıklamama gerekçesi, açıklamadan vahim...

Ve RP, bu durumu bir koz olarak kullanıp hükümet hesapları yapıyor. DYP'yi ANAP'a karşı kullanıyor. Hakkında verdiği soruşturmalarla zor durumda bıraktığı Çiller'e ip uzatıyor...⁵⁴

...

DYP, kendini RP'li formüllerle kapatmanın zararını liderini Yüce Divan'a götüren sürecin sonunda gördü. Çare? Elbette RP'li formüle yanaşmak; ya da daha önce ANAP'ın yaptığı gibi yanaşır görünmek... Senaryoda hemen hiçbir değişiklik gerçekleştirilmeden, ilk perdedeki gülünç noktaları peşi peşine bir kez daha yaşar olduk. RP ile pazarlığın unsuru, ANAP lideri Mesut Yılmaz hakkında soruşturma açılmasını destekleyip, Tansu Çiller'i koruyup kollamak bu defa da... Bir öncekinde de faal olan RP'nin gayretleriyle kusursuz sahneye konan bu bölüm de, hayret dolu bakışlarımız

⁵³Oktay Ekşi, "Tebrikler Tansu Hanım...", **Hürriyet Gazetesi**, (20 Haziran 1996), s.21.

⁵⁴ Mustafa Balbay, "Örtülü ve Ölçsüz...", **Cumhuriyet Gazetesi**, (20 Haziran 1996), s.6.

altında, aynen beklendiği gibi sona erdi...⁵⁵

b.Milletvekili İstifaları ve Değişen Dengeler

Refahyol'a doğru atılan adımlarla ilgili ilk önemli engel, 21 Haziran günkü gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır.Meclis'te, RP-DYP işbirliğine karşı DYP'den dört milletvekili istifa ederek ANAP'a geçmiştir. Bu istifalar, iki önemli sonucu da beraberinde getirmiştir. Birincisi, bu istifalarla, ANAP'ın 131 milletvekiliyle ikinci parti konumuna gelmesi ve böylece Erbakan'ın hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanı'na iade etmesi durumunda, Çiller'in hükümeti kurmakla görevlendirilme imkanının ortadan kalkmasıdır. İkinci bir sonuç ise, bu istifaların muhtemel bir Refah Partisi işbirliği karşısında DYP'de hatırı sayılır bir çözümlenin habercisi olarak değerlendirilmiştir.

Basın, Refahyol hükümetinin kurulması sürecinde, DYP'deki bu çözümler tehdidini sürekli olarak kullanmıştır. Ancak daha sonra görüleceği üzere, bu ilk istifalar ve Çiller'in inisiyatifi kaybetmesi, Refahyol hükümetinin kurulmasını düşündürdüğü ve beklendiğinin tersine hızlandırmıştır.

Ele alınan gazetelerde, milletvekili istifalarına ilişkin haber başlıklarına aşağıda yer verilmiştir:

-”DYP'den üçüncü istifa” -Nafiz Kurt ve Mustafa Küpeli'nin ardından, Hamdi Üçpınarlar da istifa ederek BTP'ye girdi **(20 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”DYP'den üçüncü istifa” **(20 Haziran 1996-Zaman)**.

-”DYP parçalanıyor” -DYP'de ağır toplar İ.Yaşar Dedelek, Tefik Diker, Şinasi Altınar, İrfan Demiralp, Mustafa Küpeli ve Hamdi Üçpınarlar'ın ardından yeni istifaların da yolda olduğu savunuldu. Dışişleri Bakanı Emre Gönensay ve Turizm Bakanı Işıl Saygın ile Ali Uyar, Sabri Güner, Mehmet Köstepen, Muzaffer Arıkan, Demir Berberoğlu'nun da aralarında bulunduğu bazı milletvekillerinin DYP'deki gelişmelere göre istifa kararı alacakları bildirildi. Kulislere, yaklaşık 20

⁵⁵ Fehmi Kuru, “Yanlışlıklar komedyası”, **Zaman Gazetesi**, (20 Haziran 1996), s.10.

milletvekilinin istifa eğiliminde oldukları öne sürüldü **(22 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Transfer savaşı büyüyor: ANAP’a 7 DYP’li daha” **(23 Haziran 1996-Zaman)**.

DYP içindeki milletvekili istifalarının ve parti içindeki çözülüş sürecinin incelenen köşe yazılarındaki yansımaları ise şöyledir:

...
DYP’de çözülme başladı...

Çiller’in grup toplantısında parmağını tavana dikip “Haydi Türkiyem ileriii...” demesinin hemen ardından, kimi DYP’liler ANAP’a doğru fırladılar...

İkinci “Haydi Türkiyem ileriii...”yi bekleyenlerin sayısı üç mü, beş mi?..

...
Partisinin Genel İdare Kurulu’nun, tüm olup-bitenler karşısında “gık”ı çıkmazken, demek ki kimi üyeler uyanıyorlar...⁵⁶

...
DYP’den istifa eden dört bakan dün törenle ANAP’a geçti. Bu istifaların arkasının geleceği tahmin ediliyor. Bugün de DYP’den iki ismin partisinden istifa ederek ANAP’a geçeceğine dair haberler var. Cumhurbaşkanı Demirel’in avukatı ve maliyecisinden sonra, Yaşar Dedelek, Tevfik Diker, Şinasi Altınır, İrfan Demiralp de ANAP’a katıldı. Bu isimlerin ANAP’a katılma gerekçesi RP ile DYP’nin koalisyon kurması gösteriliyor. Ama asıl sebep Tansu Çiller’in RP ile yapacağı bir koalisyonda güçlenme ihtimali. İstifalar RP’ye karşı değil, Çiller’e karşı koalisyonu engellemekle sonuçlanıyor...⁵⁷

...
Gündemin kahramanları Erbakan’la Çiller...

Bu ikilinin sahne başarısından yola çıkarak, olası bir RP-DYP koalisyonuna şu adı takabiliriz:

⁵⁶ Bekir Coşkun, “Cambazhane...”, **Hürriyet Gazetesi**, (22 Haziran 1996), s.3.

⁵⁷ Nuh Gönültaş, “Güç dengesi”, **Zaman Gazetesi**, (22 Haziran 1996), s.3.

“Necmettin Çiller hükümeti...”

Ne var ki bu ikilinin sahnelediği başarılı oyunlar, hak ettiği alkışı almıyor.

Alkış bir yana salonu terk edenler de var...

...

Böylece Mesut-Tansu çekişmesinde roller tersine döndü...

Mesut 131, Tansu 128...

Çiller, bir yolunu bulup bu rakamın tersinden okunmasını sağlar...Örneğin şöyle diyebilir:

“Aslıolan 25 Aralık günü sahip olunan milletvekilidir...Öteki durumlar faso fiso...”⁵⁸

Zaman gazetesi yazarlarından Taha Kıvanç da, DYP’li milletvekili istifalarının nedenini, Cumhurbaşkanı Demirel ile Yılmaz arasındaki işbirliğine dayandırmaktadır:

...

DYP’den istifa edenlere bakılırsa görülecek; onları -bir kişi dışında- hiçbir kuvvet partilerinden ayırıp ANAP’a götüremezdi. ANAP ve Yılmaz’la kişisel hesabı olan insanlar bunlar. Tevfik Diker’in ‘DYP genel sekreteri’ sıfatıyla yaptığı açıklamaları gazeteler yazdı; yazmadıkları daha fazla. Şinasi Altınar’i Yüce Divan’a gönderebilecek soruşturma girişiminde ANAP’ın parmağı çok belirgin. İbrahim Yaşar Dedelek, siyasi hayatı boyunca, ANAP ve Yılmaz ile dişe diş bir mücadele vermişti. Şimdi herbiri, öpüşüp koklaşarak ANAP’lı olabilmeyi içlerine sindirebildilerse, bunun arkasında hatırı çok yüksek o kişinin doğrudan payı var...⁵⁹

c.II.Anayol Umudu ve Sonuçsuz Girişimler

DYP içindeki sarsıntı, Refahyol’a giden süreçte bir kesintiye yol açmıştır. 22 Haziran günkü haber başlıkları Cumhuriyet gazetesi dışında, yine bir Anayol

⁵⁸ Mustafa Balbay, “Necmettin Çiller Hükümeti...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (22 Haziran 1996), s.17.

⁵⁹ Taha Kıvanç, “İki ve iki her zaman dört eder”, **Zaman Gazetesi**, (24 Haziran 1996), s.3.

umudunun doğmasıyla ilgili olmuştur.

Hürriyet gazetesi, “Gece yarısı teklifi” manşetiyle Çiller’in Refah ile koalisyondan vazgeçtiğini duyururken; Zaman da birinci sayfasında “Türkeş yine arabulucu” başlıklı habere yer vermiştir. Cumhuriyet gazetesi ise manşetinde, RP ile koalisyona karşı çıkan DYP’li milletvekillerinin sayısının bir hayli fazla olduğundan söz etmiştir.

Konuya ilişkin olarak sonraki günün haberlerinde, Hürriyet gazetesi RP’nin karşı atağını manşetten vermiştir. “Hoca’dan Çiller’e ilginç bir teklif” başlıklı haberin içeriğinde, Erbakan Çiller’e DYP’den istifa eden milletvekillerine karşılık, ANAP’ta kendisine bağlı 14 milletvekilinin bulunduğunu; bunları istediği zaman kendi partisine transfer edebileceğini söyleyerek güvence vermektedir.

Öte yandan Cumhuriyet gazetesi manşetinde, “Çankaya pazarlığı” adı altında, RP ve DYP’nin Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Başkanlığı için yaptığı görüşmelere atıfta bulunmaktadır. Zaman gazetesi ise, manşetinde, “DYP misilleme için pusuda” başlıklı haberi ön plana çıkarmıştır.

II.Anayol girişimlerine dönük, incelenen gazetelerdeki köşe yazılarında, belli başlı şu temalara yer verilmiştir:

...

Sabıkali Başbakan Tansu Çiller’in tek kazancı ortada... Örtülü ödenek ciddi bir iddiayla Yüce Divan’a gitmekten son anda sıyırdı.

Karşılığında kaybettiklerini sıralamaya kalksak bu sütun dar gelir.

Ha bir de Necmettin Erbakan Hoca vardı değil mi?

O da,Refah’ın diğer sistem partilerinden farklı olmadığını kanıtladı. Var olsun, sağ olsun...

İşte ikinci Anayol’un üzerinde yükseldiği zemin...Herkesin payına düşen pisliği yediği sözde uzlaşma ortamı...

Ama en büyük pisliği yutmak bize, yani seçmenlere kaldı. Örtülü ödenek rezaletini hazmetmeyi becerirsek, herkesin keyfi yerine gelecek.

Peki ya yediklerimiz midemizi bozarsa...

Kopacak kıyameti düşünün...⁶⁰

⁶⁰ Enis Berberoğlu, “Yemezler”, Hürriyet Gazetesi, (24 Haziran 1996), s.11.

...
Peki Anayol'a dönüş opsiyonu açık değil miydi? Yılmaz,
"ANAP-DYP koalisyonu için bizim açımızdan sakınca yok".

Ya yüce Divan soruşturmaları?

"Ana ilkelerden vazgeçmemiz mümkün değil. Zaten vazgeçseydik hükümet bozulmazdı".

Ama DYP kanadında ve özellikle Çiller'de şöyle bir düşünce var: Yılmaz, Çiller'i Yüce Divan'a gönderip başbakanlığına engel olacak.

"Bizim öyle bir niyetimiz yok" diyor.

Ve geldiğimiz bu son noktada Çiller'e şu mesajı yolluyor:

"Önceki protokoldeki aynı şartlarla devam hazırız".

Son günlerde Ankara kulislerinde bazı söylentiler var. ANAP'ın, transferle ikinci parti olması ve sayısal dengedeki değişiklik nedeniyle bazı ek istekleri var deniliyor...⁶¹

Zaman gazetesi yazarlarından Tamer Korkmaz ise, köşesinde II.Anayol çabalarına dönük girişimleri şöyle değerlendirmektedir:

...
MHP lideri Türkeş'in, Anayol'un sol ortakla yeniden kurulması için yaptığı arabuluculuk çalışmaları şu an için sonuç alamadı. Bu çabalar, Refahyol sürecini bir süre kesintiye uğrattı. Fakat, ciddi biçimde geriletemedi. DYP, başbakanlıktaki öncelikte ısrar ediyor. Etmeye de devam edecek. Erbakan'ın geri adım atmasını bekleyecek.

Çiller'in "RP'ye hayır" demesi için, bir başka söyleyişle "yeni Anayol'a evet" demesi için Yüce Divan konusunda ANAP'tan garanti alması gerekiyor. ANAP; ona şu anda bu garantiyi vermediği gibi, başbakanlık konusunda da net bir garanti de sunamıyor!⁶²

d.HADEP Kongresi ve İstikrarsızlık Ortamı

24 Haziran tarihli Hürriyet gazetesinin manşetinde HADEP kongresinde Türk bayrağının indirilmesi olayı yer alırken; diğer gazetelerde birinci sayfada diğer haberler arasında geçirilen bu olay, basının, din unsurunu milliyetçilik unsurunun önüne çıkaran RP'nin iktidar olması tehlikesine karşı milliyetçilik duygusunu

⁶¹ Ertuğrul Özkök, "Yılmaz'dan Son Gün Önerileri", Hürriyet Gazetesi, (25 Haziran 1996), s.19.

⁶² Tamer Korkmaz, "Ma-nev-ra", Zaman Gazetesi, (23 Haziran 1996), s.11.

kullanmasına da imkan sağlamıştır. Böylece özellikle Hürriyet gazetesi, halkın milliyetçilik duygularını körüklerken, “bayrak asma çağrısı” ile bir anlamda RP’li bir iktidar olasılığına karşı halkın milliyetçi tepkisini de örgütlemiştir.

Aynı tarihli Cumhuriyet gazetesi ise manşetinde “Refah umutsuz” başlığı altında, Erbakan’ın Refahyol’un çıkmaza girmesi üzerine erken seçime yönelmesinden söz edilmektedir. Zaman gazetesinde ise “Çiller: Yolumuzda kararlıyız” ve “Türkeş’in Anayol ısrarı” türünden haberlere yer verilmiştir.

Hürriyet gazetesi bayrak indirme ve diğer terör olaylarını ertesi gün de manşete çıkarırken; Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri manşetlerini koalisyon görüşmelerine ilişkin olarak biçimlendirmiştir. Cumhuriyet gazetesi manşetinde Ecevit ve Çiller’in uzlaşamadığından söz ederken; Zaman gazetesi ise Çiller’in Ecevit görüşmesi ile alternatifleri bitirdiğini ifade etmektedir.

26 Haziran günü, halkın HADEP kongresindeki olaya tepki olarak bayrak çektiğini manşetten duyuran Hürriyet gazetesi dışında, Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri Refahyol koalisyonu için Erbakan ve Çiller arasındaki müzakereleri manşete çıkarmıştır. Cumhuriyet’te “Medyaya haddini bildireceğiz” başlığı altında, koalisyon desteği bulmakta zorlanan Refah lideri Erbakan’ın ‘Ya verirsiniz ya da erirsiniz’ diyerek köprüleri attığından ve bu arada medyayı da uyardığından söz edilmektedir. Zaman gazetesi ise aynı haberi “Çetin pazarlık” başlığı altında vermiştir. Haberin içeriğinde, Erbakan ile Çiller arasındaki pazarlık turlarının dün de devam ettiği, iki liderin yeni hükümeti kurma konusunda anlaşma sağlayamadığı ve Erbakan’ın başbakanlığı isteyen Çiller’e “Başbakan sandıktan çıkar” diye rest çekmesinden bahsedilmektedir.

Refahyol koalisyonunun kuruluşuna giden süreç içinde, -üç gün boyunca- gazete manşetlerine yansıyan haberler doğrultusunda köşe yazılarındaki değerlendirmeler ise şu şekilde olmuştur:

...
Yukarıda tutabildiğimiz tek yüce varlık Türk Bayrağı, Ankara’nın göbeğinde indirilip, ayaklar altına alındı. Ama birkaç kilometre uzaklıkta kirli çamaşırlar bayrak bayrak.

Ve Türkiye, özünde kirliliğin örtbas edilmesi olan bir iktidar pazarlığının sonucuna kilitli...

Damat, badem bıyıklarını düzeltmiş, bugün yanıt bekliyor.
Olur mu, olmaz mı?..⁶³

...
Benim korkup çekindiğim ve burada sürekli karşı çıktığım tek şey, Türk ve Kürtler arasındaki ayrıkçılığın körüklenmesiydi.

Binlerce yıldır kardeşçe yaşayan, birlikte Kurtuluş Savaşı veren insanların birbirlerine düşmanca bakmaya itilmeleriydi.

...
Kazanmanın tek yolu, karşınızdaki örgütün arkasından halk desteğini gönül rızasıyla çekmekten ibaretti. Bu da, sertlikle değil, hoşgörüyle, şiddetle değil, barışçı yöntemlerle yapılabilirdi.

İşte benim, bayrak indirme olayına hassasiyetimin nedeni budur.

Bu gibi olaylar, kimler tarafından yapılmış olursa olsun, provokasyon anlamına gelirler. Bizlere düşen de, bu provokasyonlara asla düşmemektir.

Sağduyulu, soğukkanlı davranmaktır. Demokrasiye sevgiliye sarılırcasına hırs ve iştiaqla sarılmaya devam etmektir...⁶⁴

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Hikmet Çetinkaya da köşesinde, HADEP kongresinde yaşanan olayların önemli sonuçlar doğurabileceği endişesini dile getirmektedir:

...
HADEP kongresinde bayrağımızın indirilmesiyle başlayan olaylar, Emek Partisi üyelerine karşı polis saldırısı, üzerinde önemle durulması gereken hareketler değil mi?

Kayseri'de üç HADEP'li yöneticinin öldürülmesi, kimi gazetelerin 'bayrak asma yarışı', Türkiye'de şiddet yanlısı çevrelerin işine yarayacaktır. O nedenle sağduyulu olmak, sahneye konulmak istenen senaryoları engellemek, hukuka, demokrasiye inanan tüm insanların görevidir...

Bugün Türkiye'de bir hükümet boşluğu bulunmaktadır. O yüzden keyfi hareketler de, olaylar da ortaya çıkmaktadır.

⁶³ Bekir Coşkun, "İmam nikahı...", *Hürriyet Gazetesi*, (25 Haziran 1996), s.3.

⁶⁴ Yavuz Gökmen, "Ayrılıkçılığı körüklemek felaket getirir", *Hürriyet Gazetesi*, (26 Haziran 1996), s.20.

Anadolu coğrafyasında yaşayan insanlarımıza yapılacak en büyük kötülük, etnik gruplar arasındaki kan davasını körüklemektir...⁶⁵

İdris Gürsoy ise Zaman gazetesindeki köşesinde, HADEP kongresinde yaşanan gelişmeler karşısında, halkın sağduyuyu elden bırakmamaları gerektiğinin önemini vurgulamaktadır:

Türkiye yine kritik günler yaşıyor. Şimdi sağduyulu olma zamanı. HADEP kongresinde indirilen Türk bayrağı bardağı taşıran son damla oldu. Belli ki ortada bir kışkırtma, provokasyon var. 12 senedir bu ülkede Türkler'le Kürtler karşı karşıya getirilmeye çalışılıyor. Bugün yine gerilim yükseltilerek, aynı oyun sahneye konuyor. Ülkenin en mukaddes değerlerine saldırarak halk sokağa dökülmek isteniyor. Kürtler ve Türkler. Bin yıldır kardeşçe yaşamış halklar, vuruşturulmak isteniyor. Soğukkanlı olma zamanı. Türk bayrağını gönderden indiren Kürt halkı değil, bir avuç kendini bilmez provokatördür. Türkler de Kürtler de bu olayı nefretle karşılamışlardır. HADEP kongresinin sonuç bildirisinde olayın tasvip edilmediği vurgulanmış, il başkanları da ortak açıklama yaparak Türk bayrağının indirilmesini kınamışlardır. Ancak bayrak indirme olayından sonra cereyan eden olaylar bu işi planlayanların istediği gibi gelişmektedir. Pınarbaşı yakınlarında 3 HADEP delegeşi silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür. Yurdun çeşitli yerlerinde de vatandaşlar adeta galeyana getirilmiştir.⁶⁶

Belirtilen süre içinde, bir diğer önemli konu ise RP lideri Erbakan'ın basını tehdit edici sözleri olmuştur:

Erbakan bir süredir basına karşı ağır suçlamalarda bulunuyor. Bu suçlamalar dün tehdit boyutlarına ulaştı. Basının cezalandırılmasından söz etmeye başladı. Erbakan'ın bu sözleri, çaresizlik içindeki siyasetçilere musallat olan en büyük yanlışlardan biri.

Basın, elbette siyasetçileri eleştirecek. İyi yaptığı zaman alkışlayacak, yanlış yaptığı zaman eleştirecek. Biz yaptıklarımız karşısında kimseden alkış beklemiyoruz. Ama, demokrasinin en büyük kuralı olan hoşgörünün gerekliliğine

⁶⁵ Hikmet Çetinkaya, "Barış...", **Cumhuriyet Gazetesi**, (26 Haziran 1996), s.5.

⁶⁶ İdris Gürsoy, "Oyunu sağduyu bozacak", **Zaman Gazetesi**, (26 Haziran 1996), s.11.

inanıyoruz.⁶⁷

Necmettin Erbakan nihayet basına dişini gösterdi... Aslında bir gün bunu yapacağından emindik de, "iktidara gelinceye kadar bekler" sanıyorduk.

Böyle sanmamız sebepsiz değil:

Tüm siyasi partiler muhalefetteyken basınla ilişkilerini iyi tutmaya çalışırlar. Ama iktidara gelince, daha doğrusu icraatlarıyla ilgili eleştirileri okuyunca kafalarının tası atar.

Ne yaparlar?

Önce demokrat görünürler. "Basına hoşgörülüyüz" derler. Ama yaptıklarıyla ilgili yanlışlar bir oradan bir buradan filiz vermeye başlayınca... Hele hele yolsuzluklar, usulsüzlükler, adam kayırmalar vs. kamuoyuna yansıtılınca ilişkiler bozulur...⁶⁸

e.Refahiyol Koalisyonunun Kuruluşu

27 Haziran günkü manşetlerde her üç gazete de,Refahiyol üzerinde Erbakan ve Çiller'in anlaşmaya vardığını duyurmaktadır:

- "RP-DYP tamam gibi" -Çiller, DYP yönetimini RP ile koalisyona ikna etti. DYP Başkanlık Divanı, 1 yıl Erbakan, 1 yıl Çiller'in başbakanlığında dönüşümlü koalisyona 'Evet' deme kararı aldı **(27 Haziran 1996-Hürriyet)**.

- "Çiller'den Erbakan'ın başbakanlığına evet" -DYP lideri soruşturmalardan kaçmak için geri adım attı **(27 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

- "25 kritik gün" -Ya hükümet ya seçim **(27 Haziran 1996-Zaman)**.

Refahiyol hükümeti üzerinde iki tarafın anlaşmaya varması bu kez ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın bu anlaşmayı bozmaya yönelik girişimi gazetelerin manşetlerine çıkmıştır. Her üç gazete de, Yılmaz'ın Çiller'e yaptığı "sağda birlik" çağrısına sayfalarında yer vermiştir:

- "Tarihi hataya düşme" -Çiller'e son çağrı: İki parti birleşsin **(28 Haziran**

⁶⁷ Ertuğrul Özkök, "Sayın Hocam bu öfke neden", **Hürriyet Gazetesi**, (26 Haziran 1996), s.1.

⁶⁸ Oktay Ekşi, "Erbakan'ı tanımayanlara...", **Hürriyet Gazetesi**, (26 Haziran 1996), s.1 ve s.21.

1996-Hürriyet).

-“Yılmaz:Doğru Yol Partisi’ne çağrı yaptı” -Tarihi bir hataya düşmeden ‘sağı birleştirelim’ **(28 Haziran 1996-Cumhuriyet).**

-“Yılmaz’ın son dakika çabası” -Refahyol koalisyonu için son adımlar atılırken beklenmedik bir çıkış yapan Mesut Yılmaz, sürpriz teklifler sundu **(28 Haziran 1996-Zaman) .**

Cumhuriyet gazetesinin “Olayların Ardındaki Gerçek” adlı köşesinde, Yılmaz’ın “sağda birlik” önerisine ilişkin şu değerlendirmelere yer verilmiştir:

...
Türkiye’deki tıkanıklığın nedenlerinin başında siyasetin henüz rayına oturmaması geliyor. Merkez sağdaki bir parti, merkez sağdaki başka bir partiyle; merkez soldaki bir parti, merkez soldaki bir başka partiyle kavgalı. Merkez sağı bir araya getirmek için zaman zaman sol partiler devreye giriyor. Bu çarpık tabloda da ister istemez sağlıklı sonuçlar çıkmıyor.

Ancak, soldaki tabloda yaşayarak gördük ki, zoraki birleşmelerden olumlu sonuç çıkmıyor. Bir başka deyimle, siyasette her zaman iki artı dört etmiyor. Bazen üç, bazen beş edebiliyor. Türkiye’nin kaderini elinde tutan partiler arasında yer alan ANAP ve DYP’nin yöneticileri bu noktayı da dikkate alarak sağlıklı bir karar almalı. Aksi halde siyaset, radikal partilerin kışkacında, ülkeye hizmet etmek için bir amaç olmaktan çıkıp toplumsal gelişmeyi ön plana almaktan uzak hedeflerin aracı haline gelecek.⁶⁹

Tamer Korkmaz ise Zaman gazetesindeki köşesinde, Refahyol oluşumu karşısında Yılmaz’ın son anda devreye soktuğu stratejiyi şöyle eleştirmektedir:

...
Mesut Bey, Refahyol’da resmin netleştiğini, başbakanlık krizinin giderildiğini görünce, bir son dakika kartı çıkardı! Dün ANAP Meclis Grubu’nda çok önemli bir açıklama yaptı. ANAP lideri, “Gelin ANAP’la, DYP’yi ortak kongrede tüzel olarak birleştirelim” diyordu. “Refahyol’a son bir çelme” atraksiyonuydu, bu...

Yılmaz, aslında “merkez sağ” açısından bakıldığında, en doğru yol olan bu tüzel birlikteliği öyle bir zamanda ortaya

⁶⁹ Olayların Ardındaki Gerçek, “Yılmaz’ın Önerisi...”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (28 Haziran 1996), s.204

koyuyordu ki, kimse onun samimi davrandığını söyleyemezdi.

Tam Refahyol'un nikahının kıyılacağı sırada, evlilik merasiminin ortasına kendini atan Mesut Bey'in bu davranışına, davetliler anlamlı anlamlı gülüyorlardı!

Yılmaz, böyle bir teklifi çok önceden yapmalıydı. Ancak o zaman, bu teklifinde ciddi olduğu ileri sürülebilirdi!⁷⁰

29 Haziran tarihli Hürriyet gazetesi, Refahyol olasılığının bir başka tehlikesini, Alman İç İstihbarat Örgütü kaynaklı "Erbakan'ın teokratik bir devlet kuracağı" başlığıyla okurlarına ve özellikle "DYP'li milletvekillerine" duyurmuştur. Habere göre, Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın hazırladığı resmi raporda, RP'nin Türkiye'de laik Cumhuriyeti yıkarak yerine İslam Cumhuriyeti kurmayı hedeflediğinden söz edilmektedir.

Refahyol protokolünün imzalanması, her üç gazetede de manşetten verilmiştir. Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri hükümetin kuruluşunu, yolsuzlukların üstünü örtmeye yönelik bir ahlak sorunu olarak nitelendirirken; Zaman gazetesi ise manşetinde hükümetin kuruluşunu doğal bir demokratik süreç olarak ifadelendirmiştir. İncelenen gazetelerin Refahyol hükümetinin kuruluşuna ilişkin yapılandığı ve manşetten verdiği haber başlıkları şöyledir:

-“Çiller teslim etti” -Yüce Divan korkusuna kapılan Çiller, Yılmaz'ın “ANAP-DYP birleşsin” çağrısına aldırış etmeden RP ile koalisyonu kabul ederek,Erbakan'ı iki yıl için başbakan yaptı **(29 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-“RP iktidarda” -Yolsuzluk soruşturmaları Tansu Çiller ve Necmettin Erbakan'ı uzlaştırdı **(29 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-“Sonunda kurdular” -Uzun pazarlıklar sonunda RP-DYP hükümeti nihayet kuruldu. Meclis'te iki saat süren son zirvede varılan anlaşma üzerine Erbakan köşke çıkararak kabineyi Cumhurbaşkanı'na sundu **(29 Haziran 1996-Zaman)**.

-“Gizli protokol şoku” -Hükümeti kuran Erbakan ile Çiller'in kamuoyuna

⁷⁰ Tamer Korkmaz, “Yemek pişti...”, **Zaman Gazetesi**, (28 Haziran 1996), s.11.

açıklanan koalisyon protokolünün yanı sıra bir gizli protokol üzerinde anlaşmaya vardıkları ortaya çıktı **(30 Haziran 1996-Hürriyet)**.

-”Güvenoyu sıkıntısı” -Soruşturmalarından kaçmak için hükümet kuran Erbakan ve Çiller zorda **(30 Haziran 1996-Cumhuriyet)**.

-”Refahiyol işbaşında” -RP-DYP hükümetinin koalisyon protokolü imzalandı, devir teslim işlemleri tamamlandı. -Erbakan: Güvenoyu sorun değil; Çiller: İskikrar için gerekliydi **(30 Haziran 1996-Zaman)**.

Öte yandan, dünya basınının yorumları da, yine Hürriyet’te “Batı basını RP şokunda-Türkiye için felaket” başlığı altında aktarılmıştır.

Refahiyol koalisyonunun kurulmasına ilişkin olarak, incelenen gazetelerin köşe yazılarında yer alan yansımalar ise şu şekilde ifadelendirilmiştir:

Ve nihayet Tansu Çiller, daha önce de söylediğimiz gibi “kişisel hırsı ve ikbali uğruna vermeyeceği hiçbir şey olmadığı” ispat etti...

Ankara’dan gelen haberler öyle söylüyor:
Necmettin Erbakan’la anlaşmışlar.

Siz bu satırları okuduğunuz sırada çok mümkün ki,kabine de ilan edilmiş olur.

...

Sadece iki buçuk yıl süreyle taşıdığı başbakan sorumluluğu sırasında Yüce Divan’a gitmesini gerektirecek kadar vahim suçlar işlediğine ilişkin iddialardan yakayı sıyrabilmek için...

Yaptıysa kusuru, hatayı, yahut suçu kendisi yaptı...Şimdi onun cezasını bizlere yani -onun varsa- suçlarıyla hiç ilgisi olmayan yüzde 80’lik bir seçmen kitlesine,daha doğrusu tüm Türk ulusuna ödetmek istiyor.

Ama Atatürk üzülmesin. Türkiye’de bir Tansu Çiller daha yok!⁷¹

Emin Çölaşan ise Hürriyet gazetesindeki köşesinde Refahiyol koalisyonunun kurulmasına ilişkin olarak birinci derecede DYP’yi sorumlu tutmaktadır:

Köklerinin geçmişten, taaa 1950’li yıllardan geldiği iddia

⁷¹ Oktay Ekşi, “Atatürk’e en büyük ihanet...”, Hürriyet Gazetesi, (29 Haziran 1996), s.19.

edilen DYP'nin nasıl fos çıktığını, bir kişinin çıkarlarına nasıl alet edildiği dün somut bir biçimde ortaya çıktı. Yazık ki, bugün Refah'a stepne oluyor. Refah'ı iktidar yapma görevini DYP üstleniyor.

İktidar olmak her partinin hakkıdır. Ama Refah, Tansu Uçuran Çiller'in yolsuzluklarını örtbas edip onu aklama yöntemiyle, vicdanları rencide eden kirli bir pazarlık sonucunda başbakanlığı kapmıştır.

...Milletin oylarıyla Meclis'e gelen o koskoca DYP'li adamlar ve kadınlar, yani milltevekilleri, bir süreden beri üstlenmiş oldukları "Tansu'yu kurtarma" operasyonunun altında ezilecekler.⁷²

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Mustafa Balbay da, kurulan hükümeti şu cümlelerle değerlendirmektedir:

...Erbakan'ın başbakanlık koltuğunda oturduğu bir hükümet, çağdaş laik yaşama yönelik saldırıları beraberinde getirecektir. Ama, asılan bu değildir. Asılan, çağdaş, laik insanların özgüvenidir...

Refah rüzgarı cumhuriyet çınarında ne kadar tahribat yapar?

Bu salt Refah'ın gücüne bağlı bir durum değil. Cumhuriyet çınarının gövdesinde, kökleriyle, dallarıyla ilgili bir durum.

Gövde de ciddi çürümeler var. Yer yer dalları taşımakta zorlanabiliyor. Ama bu çınar yine de böyle bir ters rüzgara teslim olacak kadar güçsüz değildir. Tam tersine çınar, rüzgarı dalları arasında kesip, etkisizleştirebilir. Hatta o rüzgardan yararlanıp kendi dalları arasında yuvalanmış kenelerin yere düşmesini sağlayabilir.⁷³

Zaman gazetesinin başyazarı Fehmi Kuru ise köşesinde, Anayol hükümetinin neden başarısız olduğunun ana hatlarını genel olarak çizdikten sonra; Refahyol hükümeti hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir:

...
Şimdiki RP-DYP hükümeti ise rekabet anlayışı üzerine oturmuyor. Hükümetin başarısı tek bir partinin kar hanesine de yazılmayacak böylece. 'Toplam-sıfır-oyunu' yerine, birleşik

⁷² Emin Çölaşan, "Yazık koskoca DYP'ye, yazık", **Hürriyet Gazetesi**, (30 Haziran 1996), s.5.

⁷³ Mustafa Balbay, "Hacı-Bacı Sarması...", **Cumhuriyet Gazetesi**, (30 Haziran 1996), s.17.

kaplar görüntüsünü veriyor bu hükümet; kar da zarar da her ikisi tarafından ortaklaşa paylaşılacak. DYP liderinin, geçen defa olduğu gibi, hükümet dışı kalmak yerine başbakan yardımcılığını dışişleri bakanlığı göreviyle birlikte üstlenmesi de bu yönünü vurguluyor hükümetin.⁷⁴

f.Refahyol Hükümetinin Güvenoylaması Öncesindeki Gelişmeler

RP ile DYP arasındaki görüşmelerin anlaşmayla sonuçlanması üzerine, bu kez yeni kurulan hükümetin güvenoyu alıp-alamayacağı sorunu gündeme gelmiştir.

Parlamentoda sayısal olarak hiç önem taşımayan BBP, birden basın da girişimiyle çok önemli bir konuma yükselmiş ve güvenoylamasında anahtar parti haline gelmiştir.

Bu arada özellikle Hürriyet gazetesi, DYP içindeki muhalefetin yükseldiği, güvenoylamasının olumsuz olabileceğine ilişkin haberler aracılığıyla parti içindeki muhalif milletvekillerini yönlendirmeye çalışmıştır.

Hürriyet'in manşete çıkararak verdiği bir kamuoyu yoklamasının sonuçları, esas olarak DYP tabanına ve DYP'li milletvekillerine seslenmiştir:

-”DYP’yi eritti” -Çiller’in örtülü ödenek iddiaları üzerine Anayol’u bozup, Refah Partisi ile koalisyona gitmesi DYP’nin oylarını yüzde 10’un altına düşürdü **(2 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

Öte yandan, güvenoyuna giden süreçte gazetede manşetten verilen diğer önemli haberler ise şunlar olmuştur:

-”Ecevit sürprizi” -Hükümet formüllerine uzak duran Ecevit, RP-DYP hükümetinin güvenoyu alamaması halinde, RP’siz bir model üzerinde anlaşabileceklerini açıkladı **(3 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

-”3.MC pazarlığı” -Kilit BBP, “Hükümette yer alırsak, güvenoyu veririz” deyince, DYP-RP-BBP arasında “3.Milliyetçi Cephe” pazarlığı başladı **(4 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

⁷⁴ Fehmi Kuru, “Hayırlı olsun”, **Zaman Gazetesi**, (30 Haziran 1996), s.10.

-”Baykal formülü” -Baykal, Ecevit’in başkanlığında ANAP-DYP-DSP-CHP koalisyonu önerdi. Hükümette Yılmaz, Çiller ve Baykal da güçlendirilmiş bakan olacak **(5 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

-”A takımı şoku” -Menzir ve Gönensay’dan sonra dün de Çiller’in Meclis’e getirdiği Tekin Enerem ve Gencay Gürün, Refahyol’a red oyu vereceklerini açıkladılar **(6 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

-”Sürpriz redciler” -Refah’la koalisyon yüzünden DYP den de fire verdi. Arıkan istifa etti, adı redciler arasında geçmeyen Korkmaz ise “Güvenoyu vermeyeceğim” dedi **(7 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

Cumhuriyet gazetesi ise güvenoylaması öncesi süreçte,manşetlerinde daha çok milletvekili transferlerine ve Refahyol hükümetinin programını konu alan haberlere yer vermiştir:

-”Erbakan memura para bulamıyor” -Maliye Bakanlığı’nın acı tablosu **(3 Temmuz 1996-Cumhuriyet)**.

-”Sıradan program” -Eğitimde dinci ödün korundu...Yolsuzlukla mücadele unutuldu **(4 Temmuz 1996-Cumhuriyet)**.

-”Milletvekili pazarı” -6 ayda 189 milletvekili parti değiştirdi **(5 Temmuz 1996-Cumhuriyet)**.

-”Milletvekili satılıyor” -CHP Genel Sekreteri Adnan Keskin’den parti değiştirmelere ağır suçlama **(6 Temmuz 1996-Cumhuriyet)**.

-”Tarikat baskısı” -Milletvekili pazarından sonra şimdi de dinci çevreler devrede **(7 Temmuz 1996-Cumhuriyet)**.

Zaman gazetesinde de ağırlıklı olarak hükümetin güvenoyu almasında önemli bir konuma gelen BBP’ye yönelik haberler manşetlere taşınmıştır:

-”Hükümete üçüncü ortak”-Erbakan: BBP’yi koalisyona alabiliriz **(5 Temmuz 1996-Zaman)**.

-”BBP güvenoyu ortaklığını reddetti” **(6 Temmuz 1996-Zaman)**.

-”BBP’den kerhen evet” -Güvenoylamasında kilit parti rolü oynayan BBP’nin

lideri Muhsin Yazıcıoğlu daha iyi bir hükümet alternatifi olmadığı ve ülke kaosa sürükleneceği endişesi ile kerhen evet diyeceklerini açıkladı. Ancak kabul ve red cephesinin taktik savaşları hala sürüyor (**7 Temmuz 1996-Zaman**).

Hürriyet gazetesindeki yazarların tamamına yakını, Refahiyol koalisyonunu siyasal ahlak açısından sağlam olmayan temeller üzerinde kurulduğunu iddia ederken; değerlendirmeleri bu hükümetin güvenoyu almaması yönünde olmuştur:

Basındaki yazılara bakıyorum.Mümtaz Soysal'dan Cengiz Çandar'a, Güngör Mengi'den Hadi Uluengin'e kadar birbirine zıt düşüncelere sahip yazarların hemen hepsinin birleştiği nokta şu: Bu hükümetin ahlaki temeli yoktur. Mesele, RP'nin ortaklığı değil.

Mesele, bu hükümetin mayasında ahlaksız bir işbirliğinin bulunmasıdır. Meclis böyle bir işbirliğine güvenoyu verdiği takdirde, ahlaksız bir işbirliğini tescil etmiş olacaktır. Dünya görüşleri farklı insanları bir araya getiren, bu gayri ahlaki temele isyandır.⁷⁵

Durmadan tekrarlamakta yarar var mı?
Bu güvenoylaması, bir hükümetin oylanması değil... Bu siyasi kirliliğin oya sunulmasıdır...
Ya "kabul" ya "red" edilecek...
Bu bir demokrasi sınavı da değil...
Bu bir ahlak sınavı...
Göreceğiz; kabul mü, red mi?..⁷⁶

Yavuz Gökmen ise köşesinde, diğer yazar arkadaşlarından farklı olarak "Refahiyol'dan korkmuyorum" başlığı altında toplumsal barış ve uzlaşmadan söz etmektedir:

...
Ben her zaman Türkiye'de toplumsal barışın sağlanması üzerinde durdum.

Türk-Kürt çelişkisinin uzlaştırılması ve barışın sağlanmasıyla, laik-antilaik çelişkisinin de uzlaştırılması için çaba gösterdim.

⁷⁵ Ertuğrul Özkök, "Zıtları birleştiren", **Hürriyet Gazetesi**, (1 Temmuz 1996), s.1.

⁷⁶ Bekir Coşkun, "Yürekerin sınavı...", **Hürriyet Gazetesi**, (6 Temmuz 1996), s.3.

Cumhuriyetin temel ilkeleri ile çağdaş demokrasi kurallarını meczederek birbirimize sevgi,saygı ve hoşgörüyle bakmamızı savundum.

Tek parti kafasından kurtularak, çoğulcu demokrasiye geçmemizi istedim.

RP-DYP hükümeti, bu yolda belki de bir altın aşama olabilir.⁷⁷

Cumhuriyet gazetesi yazarları ise güvenoylaması öncesinde, 54.hükümetin siyasi ahlak açısından olumsuzluklar üzerinde kurulduğunu; güvenoyu alsa bile bu hükümetin milletin gerçek iradesini yansıtmadığını vurgulamışlardır:

...

Erbakan göreve başlarken bile Mesut Yılmaz'a ortaklık önerecek kadar soğukkanlı. Asıl amacı "Çiller Hanım'a, "Bak, benimle işi bozarsan ANAP'a giderim" tehdidini gündemde tutmak. Çiller, politik yaşamında destek almadığı bütün Batı ülkelerinin kamuoyunda, "Yüce Divan korkusu ile ortaklığa razı olan politikacı" kimliği ile hızlı düşüş gösterdi. Bundan sonra, Dışişleri Bakanı olarak, kolay kolay bu ülkelerin kamuoyu önüne çıkamayacak ve ilişkiler RP'li gölge bir bakan tarafından düzenleneceği için, geleneksel Türk dış politikasının rotası da yavaş yavaş değiştirilecek. Ve liberal sağı tamamen tasfiye edemese de adamakıllı zayıflatan bir radikal güç, gündeme egemen olacak...⁷⁸

Toktamış Ateş ise köşesinde, RP'nin iktidara gelmesinde "1946 Ruhu"nun mirasına ters düşen merkez sağ partiler ile merkez sol partilerin basiretsizliğinin rol oynadığını ileri sürmektedir:

...

"1946 Ruhu"nun tam elli yıl, yani yarım yüzyıl sonra, 1996'da geldiği nokta, insana hüzün veriyor. Tüm yaşamı boyunca "karşı çizgide" olan ben böylesine burulmuşken, bu işe tüm varlıklarını adayanların durumunu düşündüğüm zaman gerçekten üzülüyorum. Yarım yüzyıl önce bürokratik bir devlet yapısına "yeter" diyen "kasketlilerin" tepkilerini kanalize ederek iktidar yolunu açan hareket, çağdaş bir vitrin oluşturmak amacıyla sahneye sürülen bir "sarışın" ihtiras ve

⁷⁷ Yavuz Gökmen, "Refahyol'dan korkmuyorum", **Hürriyet Gazetesi**, (2 Temmuz 1996), s.

⁷⁸ Orhan Birgit, "Güvenoylamasına Doğru", **Cumhuriyet Gazetesi**, (2 Temmuz 1996), s.5.

korkularının kurbanı oldu. Hazin bir kader...

...Halkımız aslında Refah Partisi'ne iktidar olmasına yetecek kadar oy vermedi. Refah'ı iktidar yapan halk değil, merkez partilerinin basiretsizliği oldu.

Parlamentodaki iki merkez sağ ve iki merkez sol parti oyların yüzde 65'ine sahipken, oyların yüzde 20'sine sahip bir sağ partiyi iktidara taşıdılar. Ne diyelim, Allah akıl versin...⁷⁹

Hükümet güvenoyu alsa ne olur, almasa ne olur? Gazetelere ve medyaya yansıyan haberlere bakılırsa sanki bir sırat köprüsünden geçiyoruz. Şeref, namus ve onur mücadelesi sınavı yapıyormuş gibi bir hava yaratıldı. Bütün milletvekilleri, güvenoylamasında kullanacakları oyun rengine göre not alacaklar. REFAHYOL hükümetinin kaderi üzerine atılan nutuklar, günümüze uygun bir arabeske dönüşmüş durumda...

...Bugüne kadar siyasi İslamın gelişip beslenmesi için her türlü siyasi sorumsuzluğu, siyasi ahlaksızlığı bir cambazlık olarak yerine getirenler, şimdi millete akıl veriyorlar. Bu ülkede insanlar sokaklardan kaçırılıp yok edilirken, hergün onlarca insanımız yaşamını yitirirken çit çıkarmayanlar, şimdi namus dersi vermeye başladılar...⁸⁰

Zaman gazetesi yazarları da, 54.hükümete ilişkin yolsuzluk iddialarının sistemin bir sorunu olduğunu dile getirerek; yeni kurulan bu hükümete şans tanınmasının demokrasinin geleceği açısından önem taşıdığını dile getirmişlerdir:

...
Şimdilerde 'fazilet' kavramını ağızlarından düşürmeyen siyasilerin bile, bu konularda kendilerini savunabilmeleri mümkün görünmüyor. ANAP, dört ay dahi sürmemiş kısa hükümeti sırasında, 100'ün üzerinde partiliyi devlet arpalıklarına yerleştirdi. Mesut Yılmaz, başbakan sıfatıyla çıktığı iç ve dış gezilere, devletin kendisine tahsis ettiği uçağa sadece destekçisi iki gazetenin mensuplarını aldı.

Giderayak da, -başta seçim bölgesi Rize'ye olmak üzere- partizanca ve bütçede yeri olmayan kaynak aktarımları yaptığı dünkü gazetelerde haberdirdi.

Açık olmakta yarar var: Eğer yolsuzluğa elverişli, insanı baştan çıkartan mevcut sistem kısa sürede elden geçirilmez

⁷⁹ Toktamış Ateş, "Hükümet muhabbetleri", **Cumhuriyet Gazetesi**, (4 Temmuz 1996), s.3.

⁸⁰ Oral Çalışlar, "Arabesk Güvenoyu Tartışması", **Cumhuriyet Gazetesi**, (7 Temmuz 1996), s.5.

ve yeniden yapılanmaya gidilmezse, RP'nin ve RP'lilerin adlarını da çeşitli şaibelere bulaşmış olarak görmemiz kaçınılmaz...⁸¹

Aylar süren engellemeler, karalamalar ve tatsız bir sürü olaydan sonra nihayet iktidar yolları Refah'a da açıldı ve DYP ile kurulan koalisyon hükümeti Cumhurbaşkanı Demirel'den onay aldı... Şimdi hedef güvenoyu almak. Ama bu konuda da Refah'ın önünde bir mayın tarlası var.

Bir tarafta bazı önde gelen gazeteler koalisyon hükümeti güvenoyu almasını diye uğraşp dururken, ANAP da DYP'yi bölerek buna katkıda bulunmaya çalışıyor.

Refah işi sağlam tutuyor. Bir kere Refah grubu kaya gibi sağlam ama, bu arada işi şansa bırakmamak için Refah kendisine küsüp güvenoyu vermeme eğilimine giren BBP'yi ikna ediyor...⁸²

Bununla birlikte incelenen gazeteler kapsamında, Refahyol koalisyonunun güvenoyu alması açısından anahtar parti konumuna yükselen BBP'ye ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir:

...
Büyük Birlik Partisi son anda kıvırttı ve bu hükümete "Müslümanlık" adına güvenoyu vereceğini açıkladı. Bunun Müslümanlık adına mı yoksa kısa süre sonra ortaya çıkacak çıkarlar adına mı verildiğini hep birlikte göreceğiz.

Yolsuzlukları örtbas etmekle Müslümanlığın nasıl bir araya getirildiğini hep soracağız!..⁸³

Galiba, en doğrusunu, belki de istemeden BBP lideri Yazıcıoğlu söyledi. İfadesi aynen şöyle: "Size Müslümanların iktidarını engellediniz sözünü söyletmeyeceğim". Gerekçesi bu olmayabilir. Söylemesi bile önemli. Demek ki "Müslümanlık iktidara geliyor".

Peki ötekiler kim? Müslüman olmayanlar mı? ANAP, CHP, DSP... Küçük parti, "Müslüman dayanışmasını" gösteriyor. Toplumun yüzde 80'li, demokrasi, laiklik, cumhuriyetçilik, liberal economicilik, modern hayatçılık dayanışmasını

⁸¹ Fehmi Kuru, "Yolsuzluklar ve sistem", **Zaman Gazetesi**, (3 Temmuz 1996), s.10.

⁸² İlnur Çevik, "Refahlı İktidara şans tanınmalıyız", **Zaman Gazetesi**, (3 Temmuz 1996), s.10.

⁸³ Emin Çölaşan, "Güven değil ahlak oylaması", **Hürriyet Gazetesi**, (8 Temmuz 1996), s.5.

gösteremiyor.⁸⁴

Güveoyu alabilme uğruna daha ilk adımda anayasanın bir kenara atılması için denemelere hazırlanıyor. DYP'de olası bir başkaldırı hesapları için daha önce usulen ortaklık önerisi yapılmış olan Büyük Birlik Partisi'ne hükümet programını parlamentoda okunduğu gün, asıl başvuru yapılıyor.

Önerilen koşullar, bir bakanlık, üç genel müdürlük ve üç yüz memur kadrosu; BBP kabul edecek olursa, Cumhurbaşkanı'na yeni bir atama tezkeresi sunarak bir Devlet Bakanlığı ihdasına gidilecek ya da çiçeği burnundaki devlet bakanlarının birisinden 'din' adına özveri istenecek.

BBP'nin bu öneriye karşı şartı, programa RP'nin terk ettiği bazı dış politika ilkelerini eklemek. Ve bir bakanlığın yanı sıra üç müsteşar yardımcılığı ile köy hizmetlerinde kadrolaşmak; özellikle Orta Anadolu illerinde gençlik-spor bürokrasisini kontrol altına almak...⁸⁵

...
Madem gariplerden gidiyoruz en ciddi garabeti de analım: BBP 'ilkeli' bir parti olduğunu göstermek, ANAP'taki muhafazakar isimler de partilerine sadakatlerini ispatlamak için RP-DYP koalisyonuna "Hayır" oyu vermeye hazırlanıyorlar. Ancak, hem BBP hem de ANAP'lı muhafazakarlar, bu hükümet olmazsa elde kalacak tek alternatifin solu iktidara getirecek hükümet formülü olmasına fazla aldırılmaz görünüyorlar. İlkeler ve sadakatleri bir kez daha gözden geçirmekte yarar var...⁸⁶

İncelenen gazetelerin 8 Temmuz tarihli sayıları, Refahyol hükümetinin güvenoylamasına ilişkin haberleri manşetten vermiştir:

- "Tarihi sınav günü" -Refahyol için güvenoylaması bugün. TBMM'de rejimin niteliği ve Cumhuriyet'in kaderi oylanacak. Türkiye'nin geleceğini, kararsız DYP'lilerin red oyları belirleyecek **(8 Temmuz 1996-Hürriyet)**.

- "Pamuk ipliğine bağlı güvenoyu" -Meclis Refahyol hükümeti için sınavda **(8 Temmuz 1996-Cumhuriyet)**.

⁸⁴ Ertuğrul Özkök, "Müslümanlar iktidarda", **Hürriyet Gazetesi**, (8 Temmuz 1996), s.1.

⁸⁵ Orhan Birgit, "BBP'nin Satrancı", **Cumhuriyet Gazetesi**, (5 Temmuz 1996), s.5.

⁸⁶ Fehmi Kuru, "Garabet Panayırı", **Zaman Gazetesi**, (5 Temmuz 1996), s.10.

-"...Ve nefesler tutuldu" -Cumhuriyet tarihinin en kritik güvenoylaması için beklenen gün geldi çattı. Meclis'teki son gelişmeler Refahyol'u iyice rahatlattı ama yine de kimse sonuç hakkında kesin konuşmıyor (**8 Temmuz 1996-Zaman**).

g.Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Güvenoylaması öncesinde, incelenen gazetelerde yer alan haber başlıkları ve köşe yazılarında Refahyol koalisyonunun kuruluşuna ilişkin olarak gelişen olaylar daha çok temsili demokrasi bağlamında ele alınmıştır.

Yurttaşlık hakları açısından katılımcı demokrasinin önemi göz önüne alındığında, siyasal katılım açısından sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin gelişen olaylara ilişkin yansımalarına basında yeterli oranda yer verilmemiştir.

Hükümet arayışlarında halkın istek ve iradesinden ziyade, siyasi parti liderleri ile basın organları arasında gerçekleşen çekişme daha çok demokratik mücadelenin matematiksel olarak değerlendirilmesi şeklinde olmuştur.

Analiz edilen gazetelerde az sayıda köşe yazarı, koalisyon arayışlarında ortaya çıkan tıkanıklıklar, demokrasi krizi ve siyasi aktörlerin kendi aralarındaki olumsuz etkileşimleri karşısında, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerinin önemine yazılarında değinmiştir. Köşelerinde,halkın siyasete "doğrudan katılımı" yönünde; sahip olduğu temel hak ve özgürlüklere sahip çıkmaya yönelik yayınlarda bulunmuşlardır.

Ancak, devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde önemli bir işlev ve misyona sahip olması gereken basın; kamuoyunu bilinçlendirme ve yönlendirme konusuna kendisinden beklenen işlevi gerçek anlamda yerine getirememiştir. Bir başka deyişle, basının sivil toplum güçlerini harekete geçirici ve demokrasiye yatay bir iletişimle toplumda sahip çıkılması yönündeki yayınları sınırlı kalmıştır.

Güvenoylaması öncesine ilişkin olarak, incelenen gazetelerin sayfalarında ele alarak işlediği konu başlıkları ise başlıca şunlar olmuştur:

- İktidarı ele geçirebilme yönünde siyasette yaşanan ahlaki erozyon,
- Yolsuzluk söylentileri ve milletvekili transferleri,
- Refahiyol iktidarının kurulmasına, merkez sağ ve sol partilerin kendi aralarındaki uyuşmazlığın neden olması,
- Güvenoylaması öncesinde meclisteki milletvekillerine düşen sorumluluk,
- Türkiye’de Refah’ın iktidarı karşısında demokrasi ve laikliğin tehlikeye gireceği endişesinin Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde ön plana çıkarılması,
- Zaman gazetesinde ise Refah Partisi’nin iktidarının Türkiye’de demokrasinin geleceği açısından büyük önem taşıdığı vurgulanması.

5.Refahiyol Koalisyonunun Güvenoylaması Öncesinde Yurttaşlık Haklarına Yönelik İrdelenen Temalar

Sözü edilen süreç içinde, analiz edilen gazetelerin haber başlıklarından ziyade köşe yazılarından yola çıkılarak, yurttaşlık hakları bağlamında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bir aylık süreci kapsayan dönemde, koalisyon arayışlarına dönük ortaya çıkan gelişmeler karşısında yazarların köşelerinde yaptığı yorumlar içerisinde örtük olarak ya da doğrudan atıfta bulunulan yurttaşlık hakları, ilgili konu başlıkları altında ele alınarak irdelenmiştir.

Tarama sürecinde gazetelerin haber başlıklarında yurttaşlık haklarına ilişkin ifadeler rastlanılmadığından, inceleme sadece köşe yazıları ile sınırlı olmuştur. Ayrıca, köşe yazılarında konuyla ilgili olarak ön plana çıkarılacak kesitler yeterli olacağından, gerekli olmadıkça bu temaları değerlendirme yoluna gidilmemiştir.

a.Millet İradesi ve Temsil Krizi

...
DYP yöneticileri, genel başkanlarının, RP’ye ateş püskürdüğü, hatta RP’nin bulunacağı bir hükümeti engellemenin bir misyon olduğunu söyleyebildiği zamanlarda; RP’nin demokrasi içindeki yerini, ya da halkın

küçük farkla da olsa onları tercih ettiğini hatırlayamıyorlardı!

...

...Üçüncü kişinin Ecevit olabileceği Anayolsol formülü ise, Türk demokrasisi açısından çok kötü bir puan anlamına geliyor: Seçimi kazanan partiyi hükümete getirmemek için; ikinci ve üçüncü partilerin liderlerinin kavgalı olması sebebiyle; seçimi dördüncü sırada bitiren partinin liderini başbakan yaptığınızda, seçmen rahatlıkla **“O zaman bundan sonra bize sandıkta kimi istemediğimizi sorun. Biz ona oy atalım”** diyebilecektir!⁸⁷

Emin Çölaşan ise Hürriyet gazetesindeki köşesinde, örtülü ödenek konusunda Meclis'te yaşanan temsil krizini şu cümlelerle aktarmaktadır:

...

Ancak şunu herkes çok iyi bilsin...Meclis'te havaya kalkan parmak sayısı, kamu vicdanı ayrı şeylerdir. Söz konusu oylamada da böyle olmuştur.

Tansu Uçaran Çiller, kamu vicdanında zaten mahkum edilmiştir.

Ancak kamu vicdanında mahkum olanların arasına önceki gün bir yenisi daha katılmıştır.

Refah Partisi ve Necmettin Erbakan...⁸⁸

Öte yandan, Toktamış Ateş de koalisyon arayışları Türkiye'sinde, millet iradesinin meclise yansıtılmasında en önemli engel olarak siyasi parti yapıları ile lider sultasını görmektedir:

...

Fazla saygı duyamıyorum,zira bu parlamentoyu oluşturan “iradenin” saptırılmış bir irade olduğunu düşünüyorum. Parlamenteoya duyacağımız saygının kökeninde, o parlamentoyu oluşturan irade, yani halkın iradesi yatar. Oysa biraz aşağıda açıklayacağım üzere, bugünkü yapısıyla TBMM, Türk halkının iradesini değil, şu ya da bu biçimde siyasal partilerin başına geçmiş olan liderlerin iradesini temsil etmektedir.

Gerçekten, 12 Eylül öyle bir siyasal yaşam düzenlemesi yaptı ki; adayların belirlenmesinden, il ve ilçe yönetimlerinin

⁸⁷ Tamer Korkmaz,“Bundan böyle yenilen kazansın”,Zaman Gazetesi,(9 Haziran 1996), s.11.

⁸⁸ Emin Çölaşan, “Siyasi rezalet”, Hürriyet Gazetesi, (21 Haziran 1996), s.5.

seçilmesine kadar her şey, parti genel merkezlerinin, yani liderlerin iradesine bırakıldı. Bu liderler, canlarının istediğini aday yapıyorlar, canlarının istediğinin önünü kesiyorlar. Beğenmedikleri il yönetimlerini, hatta ilçe yönetimlerini görevden alıp kendi adamlarını tayin ediyorlar. Bir de "delege sistemi" düşünürsek parti genel başkanlarına "Dur" diyecek hiçbir güç kalmıyor.

İşin doğrusu, bir demokraside parlamentoların "toplumun aynası" olmasıdır. Zira bir demokraside parlamenterler, herhangi bir konuda karar alırken "ellerini kaldırırken"; kendilerin oraya gönderen iradenin "beklentilerine" göre davranırlar ya da davranmaları gerekir. Yarın gene "o insanlara" gidip oy isteyeceklerdir. Ve bir demokraside seçmen; oy verdiği, temsil yetkisi verdiği insandan hesap sorar. "Arkadaş, sen neden öyle oy kullandın?" der.

Bir parlamenterin, kendisine oy veren seçmenin beklentileri dışında davranmasının bedeli ya da yaptırımı; bir daha seçilememek, o seçmenden bir daha oy alamamaktır. En azından bunun korku ve endişesini yaşar. Oysa şu anda parlamenterlerimizin büyük bir bölümünün kaderi seçmen tarafından değil, parti genel başkanları tarafından belirlenmiştir. Ve bu nedenle, bu insanların "minnet duyguları" seçmenlerinden çok, "parti genel başkanlarına" yönelmiştir. Seçmenden çok, parti genel başkanları memnun edilmeye çalışılmaktadır. Zira "belirleyici" olan seçmen değil, parti genel başkanları ve parti merkez yönetimleridir...⁸⁹

Yine aynı gazetenin yazarlarından Orhan Birgit de, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerine aykırı bir hükümet olarak nitelendirdiği 54.hükümete rağmen; yurttaşların sağduyusuna güvenmektedir:

...
Kim ne derse desin. Bu ülkenin sağlam güçleri var. Sağlam güçler, ki onlar her partide üye olsun olmasın kadın erkek, sokaktaki yurttaşlarımızdır ve gerektiği zaman hangi düşüncede olursa olsunlar, ünlü öyküdeki gibi biraraya gelip koro halinde bağırırlar.

"Kral çıplakmış, kral çıplakmış".

Evet, Çiller'i Refah ile koalisyon girişiminden yüzgeri ettirecek. Erbakan'a Çiller'i kurtarma eyleminden pişmanlık duyuracak sağlam kuvvetler, bu korodaki sade yurttaşlarımızdır.⁹⁰

⁸⁹ Toktamış Ateş, "Toplumun Aynası", **Cumhuriyet Gazetesi**, (25 Haziran 1996), s.3.

⁹⁰ Orhan Birgit, "Kral Çıplak", **Cumhuriyet Gazetesi**, (25 Haziran 1996), s.5.

b.Özgürleşmiş Türk Kadını İmgesi ve Çiller Örneği

Gazeteci-yazar Mümtaz Soysal, Batı'lı ve çağdaş değerlerin -özelikle "Gümrük Birliği" gibi konularda- savunuculuğunu yapan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in Refah ile hükümet kurmasının özgürleşmiş Türk kadını imgesini zarara uğrattığını ileri sürmektedir:

...
"Ne pahasına olursa olsun, en kısa zamanda mutlaka gerçekleşmeli; ayrıntılar üzerinde fazla direnmeyelim" biçimindeki bir ısrar, Gümrük Birliği pazarlıklarında Türk diplomasisinin elini kolunu bağlamış, verilmemesi gereken birçok ödün bu yüzden verilmiştir.

Telaşın yalnız ekonomik ve siyasal nedenlerden kaynaklandığını ve Bayan Çiller'in kendisini pek yakıştırdığı Avrupa sahnelerinde bir an önce yer almak, **"çağdaş Türk kadını"** görüntüsüyle Avrupalı liderler arasına katılmak tutkusu yüzünden, böyle davranmadığını söyleyebilir misiniz?

Tuhaf olan, aynı hanımın, şimdi iktidar koltuğuna kıyısından köşesinden de olsa tutunabilmek için en "şarklı", en "alaturka" oyunlara başvurmaktan geri kalmayışıdır.

Böyle olduğu içindir ki, bu davranışlarıyla en büyük zararı, zihinlerimizde çok daha değerli bir yer tutması gereken **"özgürleşmiş Türk kadını"** imgesine vermektedir.⁹¹

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından İlhan Selçuk ise köşesinde, aynı konudaki düşüncelerini yurttaşlık hakları açısından şu şekilde ifade etmektedir:

...
 1926'da Medeni Kanun'la kadınlara uygarlık boyutunda yurttaşlık haklarını, 1934'de ise kadınlara -daha Avrupa'nın çoğu ülkesinde verilmeden önce-seçme ve seçilme haklarını sağlayan cumhuriyet devriminin ilk kadın başbakanı olmak onuruna erişen Tansu Hanım; gitti bir şeriatçıya vardı, imam nikahıyla dünya evine girdi...

Ah, ah, ah...

Bir cumhuriyet kadını bize bunu mu yapacaktı?

Yaptı...

Peki biz ne yapalım?..⁹²

⁹¹ Mümtaz Soysal, "Kadınlarımız", **Hürriyet Gazetesi**, (23 Haziran 1996), s.9.

⁹² İlhan Selçuk, "Örtülü Mercüme Fırında...", **Cumhuriyet Gazetesi**, (30 Haziran 1996), s.2.

c.İnsan Hakları, Özgürlükler ve Refahiyol Koalisyonu Karşısında Yurttaş Kavramının Önemi

...
Ve derken bir polis şefi Adalet Bakanlığı koltuğuna oturtuldu!

Hiçbir demokratik ülkede hiçbir siyasi lider, yönetimleri döneminde yoğun yargısız infaz iddiaları, şüpheli ölümler ve kayıp insan olayları bulunan polis şeflerini ellerinden tutup böylesine yükseltemez.

Ama Türkiye’de olur.

Son gelişmeler gösteriyor ki bundan böyle Türkiye adı ile polis devleti sıfatı giderek daha çok yan yana gelecek.

...
Bizim büyüklerimiz “Devletimiz güçlüdür” dediklerinde genellikle polis ve asker gücünü kasederler.

Çağdaş dünyanın devlet büyükleri ise “güçlü devlet” sözünden başka güçleri kasederler.

Çünkü devleti güçlü kılan “ekonomik güç”tür. Sanayisidir, üretim fazlalığıdır, parasal ve finansal güçtür.

Kaliteli insan gücüdür.

Bilim gücü...Kültür gücüdür.

İnsanların yaratıcılığıdır.

Devleti güçlü kılan en büyük etken ise ülkede yaşayan “**mutlu insanlar çoğunluğu**”dur.

İnsanların satın alma güçlerinin yüksekliğidir.

Tıkır tıkır işleyen bir örgütsel ve toplumsal sistemdir. Halkının hizmetinde bir devlet mekanizmasının olmasıdır.

Demokrasinin sarsılmaz varlığıdır; insan hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığıdır.

Devleti güçlü kılan, yurttaşlarının “yaşam özgürlüğü”dür.⁹³

Aynı gazetenin yazarlarından Hikmet Çetinkaya ise, 1961 Anayasası’sının yurttaşlık hakları açısından ülke insanına büyük kazanımlar sağladığını dile getirirken; 12 Eylül rejimini ve getirdiği anti demokratik kısıtlamaları eleştirmektedir:

...
12 Eylül 1980 hareketi, işçi sınıfını buldozer gibi ezdi, demokratik ve anayasal haklarını elinden aldı. 12 Eylül’ün cuntacı generalleri, işçi sınıfının değil sermayenin güdümündeki Türk-İş’le işbirliği yaptı.

⁹³ Orhan Bursalı, “Devletin Hangi Gücü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, (13 Haziran 1996), s.5.

1961 Anayasası, ülkemiz insanına her alanda demokratik haklar getirmiş, işçi sınıfına da sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkı getirmişti...

1970'li yıllarda Süleyman Demirel şöyle diyordu:

"Bu anayasayla memleket idare edilmez..."

1971'de ise Başbakan Nihat Erim, şöyle konuşuyordu:

"1961 Anayasası halkımız için lükstür..."

Ya 12 Eylül cuntasının lideri Kenan Evren ne diyordu:

"Bu anayasa ülkeyi felakete götürmüştür..."

Halkımıza demokratik hakları fazla görenler, işçi sınıfını ezenler, aydınları, demokratları, Kemalistleri, sosyalistleri işkenceden geçirip zindanlara atanlar, bilim adamlarını 'sakıncalı' gösterip meskenlerini ellerinden alanların ürünüdür 1996 Türkiye'sindeki görüntüler...

Şimdi onlar zil takip şıkır şıkır oynamalıdır!lar Çiller ve Erbakan'ın konuşmalarını okuyunca...

Çiller mi çok laik, Erbakan Hoca mı, söyleyin 12 Eylül'ün cuntacı Atatürkçü(!) paşaları?..⁹⁴

Bununla birlikte gazeteci-yazar İlhan Selçuk da, bireyde yurttaşlık bilincinin oluşmasını "Aydınlanma Devrimi"ne dayandırmaktadır:

Çağdaş devlet yurttaşlardan oluşur.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 15'inci maddesi:

"Herkes yurttaşlık hakkına sahiptir."

İlk bakışta bu tümcenin bir önemi yok sanılır; eskilerin deyimiyle "malumu ilam" gibi görünür; ama, 15'inci madde bir gerçeğin altını çizer.

Çünkü sultanın ya da kralın buyurganlığı altında ya da bir sömürgeciye yaşayan insan "yurttaş" değildi.

Kişide yurttaşlık bilincinin oluşması için "Aydınlanma Devrimi" gerekiyor. Kendini bir ulusun değil, bir ümmetin üyesi sayan, cemaat ya da tarikat bilinci ağır basan insan, yurttaşlık kimliğinden yoksundur...⁹⁵

d. Temsili Demokrasi ve Kriz Durumları

Hürriyet gazetesi yazarlarından Kurthan Fişek, yurttaşların oyunu

⁹⁴ Hikmet Çetinkaya, "Top Kimde?..", **Cumhuriyet Gazetesi**, (17 Haziran 1996), s.5.

⁹⁵ İlhan Selçuk, "Protokolde Eğitimin Püf Noktası...", **Cumhuriyet Gazetesi**, (2 Temmuz 1996), s.2.

verebileceği herhangi bir parti bulamadığı bazı durumlarda, siyasal sistemin içinde bulunduğu krizden çıkması açısından "oy kullanmama"nın da bir alternatif olduğunu ileri sürmektedir:

...
 Geriye ne kaldı?
 İlk genel seçimde "oy kullanmamak" kaldı.
 Oy kullanmamanın cezası olan 25 bin lira, bir büyük şişe cin veya votka, üç paket Amerikan sigarası eder. Bunlara o özveri değmez...
 Gidin kullanın oyunuzu...
 Yakında seçim varmış gibi geliyor bana...⁹⁶

Aydın Engin ise Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde, demokraside katılımın sadece Ankara ile sınırlı olmasından doğan şikayetlerini dile getirmektedir:

...
 Politikayı, Ankara'nın kısır ve güdük sınırları içine hapsetmek, aslında ülkenin geleceğini, bir avuç, niteliği tartışmalı adama teslim etmek demek.
 Köy yerinde, yeni çeşmenin nereye yapılacağına karar vermek politikadır. Kentte, sokağın başına bir yaya geçidi çizgisi ya da bir trafik lambası konup konmaması politikadır. Bu karar ya yönetenler (kimse onlar) tarafından verilecektir, ya da yurttaşlarca.
 Yönetenlerce verilecekse yurttaş denmeye pek de layık olmayan insanlara (dilerseniz yönetilenler de diyebilirsiniz) düşen, dilekçe vermek, yani yöneticilere rica etmektedir. Yöneticiler doğru yanlış, olumlu olumsuz bir karar verir; yurttaşlar da sonucuna katlanırlar.
 Bazen yöneticiler, kendi aralarında it dalaşına kapılıp yurttaşların dileklerini değil yerine getirmek, onlarla ilgilenmekten bile uzaklaşabilirler. Bugün Ankara'da olup biten, sürüp giden budur.
 İkinci seçenekte kararların yurttaşların katılımıyla alınıp yurttaşların seçerek görevlendirdiği partiler ve politikacılar tarafından hayata geçirilmesidir.
 Bu iki seçenekten birinin ya da ötekinin geçerli olduğu toplumlarda, düzene demokrasi dendiği oluyor. İki "demokrasi" arasındaki farkı da varın artık siz bulun...⁹⁷

⁹⁶ Kurthan Fişek, "Bir ihtimal daha var O da içmek mi dersin?", Hürriyet Gazetesi, (11 Haziran 1996), s.20.

⁹⁷ Aydın Engin, "Ankara'daki Politka Değil...", Cumhuriyet Gazetesi, (27 Haziran 1996), s.5.

e.Katılımcı Demokrasi ve Yurttaş İnisiyatiflerinin Önemi

Ülke yönetiminin radikal sağ bir partinin iktidarına bırakılmasında, dahası merkez sağın alternatifinin radikal sağ haline gelmesinde en büyük sorumlulardan birinin “sosyal demokratlar” olduğunu vurgulayan Aydın Engin; sivil toplumcu açılımlar bağlamında yurttaş örgütlenmelerinin önemini, kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlayan kesime yönelttiği şu sorularla ifadelendirmektedir:

...

Sosyal demokrat partilerin bir türlü adam olmadığından yakınan, ülkeyi sağ politikalara terk ettiklerinden üzüntü duyan sosyal demokratlar, mahallenizdeki, köyünüzdeki, semtinizdeki sosyal demokrat parti kongresine en son ne zaman katıldınız ya da hiç katıldınız mı? Parti programını okudunuz mu? Okuduysanız katıldıklarınızı ve katılmadıklarınızı saptadınız mı? Saptadıysanız katıldıklarınızın pekişmesi, katılmadıklarınızın terk edilmesi için yerel parti örgütünde nasıl bir etkinlik gösterdiniz? Kendiniz kendinizi aday gösterdiniz mi?

Bitmedi. Hangi derneklere üyesiniz? Üyesi olduğunuz derneklere ne kadar etkinsiniz. Çalıştığınız işkolundaki, işçiyse işçi, işveren ise işveren sendikasına üye misiniz?

Durun, daha bitmedi. Mahallenizde, çevrenizde bir yurttaş girişimine katıldınız mı? Çevreyi ağaçlandırma girişiminde, yöredeki fabrikanın zehirli kimyasal atıklarının dereye karışmasını önleme girişimine kadar herhangi bir girişime yani...Bu girişimde edilgen (pasif, gönülsüz) bir katılımcı mısınız, yoksa bir sosyal demokrat olarak bu girişimi bizzat siz mi örgütlediniz, kurulmasına siz mi önayak oldunuz?

Sorular uzar. Ama bu kadarı bile oldukça hassas bir tartı işlemi için elverişli.

Haydi bir tartıalım. Bakalım kaç okka çekiyoruz...⁹⁸

Aynı gazetenin yazarlarından Erdal Atabek ise, siyasal sistemdeki mevcut tıkanıklığın arka planında “korku ve kaygının” hakim olduğunu ileri sürmektedir:

...

Eğer bir toplumu “korku ve kaygı” yönetiyorsa orada hiçbir kurumu, hiçbir mekanizmayı bunun dışında tutamazsınız. Bu

⁹⁸ Aydın Engin, “Çobanlar ve Koyunlar”, Cumhuriyet Gazetesi, (23 Haziran 1996), s.4.

durumdaki bir toplumun yönelişleri, arayışları da buna uygun olacaktır. O nedenle de toplumun orduyu, parlamentodan daha güvenilir bulması şaşırtıcı değildir. O nedenle de toplumun dinsel inançlara, milliyetçilik duygularına yönelmesi şaşırtıcı değildir. O nedenle de toplumun gazetelerin dağıttığı kuponlara koşması şaşırtıcı değildir. O nedenle de toplumun söylenen yalanlara bile bile inanır görünmesi, o yalanlara katılması, giderek o yalanların bir parçası olması şaşırtıcı değildir...

Politikanın tıkanıdığı yeri de burada aramak gerekiyor.⁹⁹

Zaman gazetesi başyazarı Fehmi Kuru da, gazetedeki köşesinde katılımcı demokrasinin önemini şu cümlelerle aktarmaktadır:

...
Demokrasi, aslında, tabandan başlayıp en tepedeki lidere kadar doğal bir örgütlenme üzerine oturur. Öyle olduğu için de, tek tek insanların politikaları etkilemesi mümkün olabilir. Partili seçmen, örgütü aracılığıyla genel merkezi ve Meclis grubunu harekete geçirir, lider, parti yönetimi ve milletvekilleri de, kendilerini tabana göre hizaya sokar. Böylece, partilerin milletle irtibatı sadece dört-beş yılda bir yapılan seçimle sınırlı kalmaz; etkileşim, süregiden bir süreçtir demokrasilerde.

Türkiye’de siyaset tam da bu noktada tıkalı. Tabandan örgütlenme sadece şekli olarak söz konusu; vatandaşın siyaset üzerinde hiç bir ağırlığı yok. Bugünkü yapılanmada, milletvekilleri bile, verilen işarete göre parmak kaldırıp indirmekten başka bir işe yaramıyorlar. Partilerin politik çizgilerini yönetim mekanizmaları da belirlemiyor. Liderlik konumunu ele geçiren kişi, şahsi tercihleriyle sadece partisini yönlendirmekle kalmıyor, ülkenin geleceğini de fiilen o belirliyor...¹⁰⁰

f.Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Refahyol koalisyonuna ilişkin güvenoylaması öncesindeki süreçte, yurttaşlık hakları bağlamında irdelenen konuların başında, Türkiye’de temsili demokrasinin içinde bulunduğu kriz ve yol açtığı olumsuzluklar gelmiştir.

Burada özellikle, siyasi partilerin çarpık yapısı ve lider egemenliğine dayanan

⁹⁹ Erdal Atabek, “Korku ve Kaygı...”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (24 Haziran 1996), s.4.

¹⁰⁰ Fehmi Kuru, “Sağduyunun sesi”, *Zaman Gazetesi*, (27 Haziran 1996), s.10.

bir siyaset şekli karşımıza çıkmaktadır. Siyasal partilerdeki dikey hiyerarşik iletişim, parti içindeki diğer üyelerin yönetime aktif katılımlarını engellemektedir.

Oysaki, siyasetteki kalitenin ve demokratik katılımın artmasındaki en önemli etkenlerden biri, doğrudan demokrasinin temelini teşkil eden yatay iletişim modelidir.

Ne var ki, ülkemizde iktidar arayışlarına dönük gerçekleştirilen koalisyon görüşmelerinden ve örtülü ödenek oylamasından da gözleneceği üzere, millet iradesini temsil eden millîtevekilleri parti genel başkanlarının eğilimleri yönünde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu da, Türk demokrasisinin geleceği açısından olumsuz sinyaller vermektedir.

Öte yandan, siyasi parti liderlerinin hegemonyalarının bu denli güçlü olduğu bir siyasal sistemde; “başkanlık”, “yarı başkanlık” ya da “başbakanın meclis üyeleri tarafından seçilmesi” türünden çözüm önerileri sivil diktaya yol açabilecek gelişmelerdir.

Refayhol koalisyonunun kurulması ve güvenoyu alması sürecinde tartışılan önemli kavramlardan biri de, mecliste bir hükümet oluşturmaya yönelik matematiksel değerlendirmeler ve bunun üzerine yapılan tartışmalardır.

Toplumda siyasi partilerin dünya görüşleri ve yaşanan sıkıntılara ilişkin çözüm önerileri yerini; basın da yönlendirmesiyle laik-antilaik ayrımını ortaya koyan bir cepheleşmeye bırakmıştır.

Koalisyon arayışları çerçevesinde sürdürülen tartışmalara bakıldığında, basında yurttaşlık haklarını ilgilendiren temel hak ve özgürlüklere sınırlı ölçüde değinilmiştir. İncelenen gazetelerin manşetleri, birinci ve devam sayfalarındaki haberleri ile köşe yazılarında; bireylerin sivil, siyasal, sosyal ve ekonomik haklarını ilgilendiren konulara sınırlı sayıda yer verilmiştir.

İncelenen gazeteler içerisinde özellikle Cumhuriyet, diğerlerinden farklı olarak köşe yazılarında yurttaşlık kavramına, yurttaş olma bilincinin gereklerine,

temel hak ve özgürlüklere belli oranda yer ayırmıştır.

Demokratik katılımcı model açısından, incelenen gazeteler irdelenen örnek olay çerçevesinde, sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin görüşlerini tatmin edici seviyede ön plana çıkaramamıştır. Dolayısıyla, devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde konumlanan basın, bu bağlamda görevini tam anlamıyla yerine getiremediğinden söz edilebilir.

Yurttaşlık hakları açısından irdelenen dönem içinde ele alınan diğer konular ise "insan hakları,özgürlükler,Çiller'in Refah Partisi ile birlikteliği karşısında özgürleşmiş kadın haklarını temsilde ortaya koyduğu başarısızlık, katılımcı demokrasinin ve yurttaş inisiyatiflerinin demokrasiye yaptığı katkının önemi" olmuştur.

Özellikle Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde yayımlanan köşe yazılarında, demokrasinin birden fazla tanımının olduğuna dikkat çekilerek; katılımcı demokrasinin yurttaşlık haklarının savunulması ve yaşama geçirilmesi açısından büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Bu konuda sözü edilen gazetelerin yayınlarının, toplumda yurttaş kavramının olgunlaşması ve bireylerin sahip oldukları temel hak ve özgürlüklere sahip çıkılması yönünde anlamlı katkıları olmuştur.

C.Refahyol Koalisyonunun Kuruluşu Ve Güvenoylaması Öncesindeki Gelişmelerin Genel Değerlendirilmesi

1.Merkezdeki Bölünmüşlük ve RP'nin İktidarı

12 Eylül askeri müdahalesiyle birlikte kesintiye uğrayan Türk demokrasisi, sonuçları sonraki yıllarda ortaya çıkacak gelişmelere sahne olmuştur.

Özellikle belirtilen dönemde siyasi partilerin kapatılması, 1980'li yılların sonlarından itibaren siyasal yaşamda demokrasi ve çoğulculuk adına çok sayıda partinin iktidar mücadelesini doğurmuştur.

Merkez sağ ve sol yelpazedeki bölünmüşlük ve kendi aralarındaki

mücadeleler, radikal sağ kanatta konumlanan partilerin işine yaramıştır.

RP ve MHP, 20 Ekim erken genel seçimlerinden itibaren oy artışında sürekli ivme kaydeden partiler olmuştur. RP, özellikle 27 Mart yerel seçimlerinde kazandığı başarıyla; 24 Aralık 1995 erken genel seçimlerinde iktidara aday partilerden biri olduğunu ortaya koymuştur.

Refahiyol koalisyonunun kuruluşu ve güvenoylaması öncesindeki süreçte, incelenen gazetelerin manşetleri, birinci ve devam sayfaları ile köşe yazılarında iktidar arayışlarına dönük yapılandırılmış haberler ve yorumlar ağırlıklı olarak yer almıştır.

Başka bir deyişle, basında yer alan haberler ve değerlendirmeler, siyasi partilerin aralarında hükümet kurmaya yönelik yaptığı görüşmelerin yansımalarını oluşturmuştur.

Temsili demokrasi bağlamında, basında yapılan irdellemeler genellikle meclisteki aritmetik tablo göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Matematiksel değerlendirmeler gereği incelenen her üç gazetede de, RP'nin demokratik teamüller gereği iktidara aday olması doğal karşılanmıştır. Özellikle RP'nin temsil ettiği yurttaşlar topluluğu açısından iktidar arayışlarında saf dışı bırakılmasının sakıncalar doğurabileceği ileri sürülmüştür.

Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde üzerinde durulan önemli konulardan biri de, RP'nin iktidardan uzak tutulması karşısında, eşdeyişle iktidarda halk tarafından denenmediği takdirde bir sonraki genel seçimde tek başına iktidara geleceği endişesi olmuştur.

Öte yandan, ağırlıklı olarak hem Hürriyet hem de Cumhuriyet gazetesi çağdaş ve laik değerleri savunan, yüzü Batı'ya dönük, Atatürk ilke ve inkılaplarına sahip çıkan bir koalisyonu destekleme yoluna gitmiştir.

Dolayısıyla, merkez sağın ya da merkez sol partilerin kendi aralarında kuracağı bir ittifak, sözü edilen gazeteler tarafından desteklenmiştir. Bunda da Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinin savunduğu dünya görüşü ve seslendiği hedef

kitlenin ideolojik açılımları belirleyici olmuştur.

Zaman gazetesi ise bir aylık dönem boyunca, RP'nin de içinde yer aldığı meclisteki sağ partilerin koalisyonundan yana bir tavır ortaya koymuştur. Kuşkusuz bunda da en etkili faktör yine gazetenin ve seslendiği okur kitlesinin dünya görüşleri olmuştur.

Belirtilen dönem içinde iktidar arayışlarına dönük olarak sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin tercih ve taleplerine, incelenen gazeteler itibariyle yok deneke kadar az yer verilmiştir.

Başka bir deyişle, yazılı basın katılımcı demokrasi açısından toplumu bilinçlendirmeye yönelik yayınları sınırlı kalmıştır. İktidara yönelik arayışlar temsili demokrasi bağlamında, siyasi parti liderleri, basın ve meclis aritmetiği arasında cereyan eden bir atmosferde gerçekleşmiştir.

Merkez sağ ve sol partilerin öncelikle kendi aralarında ve birbirleriyle olan mücadeleleri, uzlaşmaz tutumları RP'nin iktidarına zemin hazırlamıştır.

2.Siyasal İstikrarsızlık ve Darbe Çağrılarına Karşı Basının Tutumu

Refahyol koalisyonunun kuruluşu öncesinde, ülkenin siyasal atmosferine hakim olan istikrarsızlık tablosu, beraberinde bazı çevreler tarafından dile getirilen darbe söylentilerinin de basına yansımalarına neden olmuştur.

İncelenen gazetelerin her üçünün de bu konudaki tutumu eleştirel olmuştur. Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerindeki köşe yazılarında, darbe çağrılarına yönelik olarak büyük tepki gösterilmiştir.

Yazarlar köşelerinde, özellikle bazı çevreler tarafından dolaylı olarak yapılan darbe imalarının Türk demokrasisinin geleceği açısından olumsuzluklar doğuracağına işaret etmiştir.

Geçmişte onar yıllık periyotlarla yaşanan demokrasi kesintilerinin günümüz siyasetçilerine ışık tutması gerektiğini vurgulayan değerlendirmelerde, ayrıca yurttaşların temel hak ve özgürlükleri açısından en kötü bir hükümetin yönetiminin bile askeri darbelerden daha iyi olacağı gerçeği savunulmuştur.

Bu anlamda, basın toplumsal sorumluluk anlayışı açısından üstlendiği görevi başarıyla yerine getirmiştir. Başka bir deyişle basının, darbe söylemlerine karşı demokrasiden yana tavır koyması olumlu bir davranış olmuştur. Öte yandan, Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) yapısına ve işleyiş tarzına ilişkin eleştirilerini dile getirirken; Hürriyet gazetesi ise MGK'nın sistem içerisindeki yerini doğal karşıladığını, ancak bu kurumun kendisini yürütme ve yasama gücünün üstünde görmesinin demokrasiye aykırı olacağını ileri sürmüştür. Bu anlamda basın, bazı çevreler tarafından dile getirilen darbe ortamını hazırlayıcı anti demokratik söylemler karşısında; devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezi olarak toplumsal sorumluluk işlevini yerine getirmiştir.

3.Refahiyol Koalisyonunun Kuruluşu ve Basının Tavrı

Anayol hükümetinin istifasını vermesiyle başlayan süreçte, incelenen gazetelerde demokratik teamüller gereği parlamentodan istikrarlı bir hükümetin çıkmasının önemi ortaya konmuştur.

Her üç gazete de temsili demokrasi gereği seçimlerden birinci parti olarak RP'nin çıktığını kabul etmekle birlikte; Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri oluşturulacak koalisyonda RP'nin olmadığı bir birliktelikten yana olduğunu ileri sürmüştür. Meclis aritmetiğine dayandırılarak yapılan bu değerlendirmeleri, temsili demokrasi bağlamında geçerliliği olan açılımlar olarak kabul etmek mümkündür.

Zaman gazetesi ise belirtilen dönem içindeki yayınlarında, RP'nin dışlandığı bir hükümet modelinin demokrasinin ruhuna aykırı olacağı düşüncesini irdemiştir.

Bu bağlamda, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin ideolojik yaklaşımları ve seslendiği hedef kitlenin dünya görüşleri gözönüne alındığında; 54. hükümetin oluşturulmasına yönelik sözü edilen gazetelerin yayınlarının anlamlandırılmasında herhangi bir zorluk çekilmemektedir.

Bununla birlikte, Hürriyet gazetesi ise nesnel ya da tarafsız olması beklenmeyecek, partizan ya da radikal türde bir yayın organı değildir. Tiraj açısından Türkiye'nin en büyük gazetelerinden biri olan Hürriyet, kendisini "kitle

gazetesi" olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, nesnelik ve tarafsızlık konusu, sözü edilen gazete için sadece meslek etiğine ilişkin ilkeler olmakla kalmamakta, okurlarına karşı duymaları gereken saygının da bir gereği olmaktadır.

Refahyol koalisyonunun kurulacağına ilişkin ilk işaretler, "örtülü ödenek" oylamasında RP'nin DYP lideri Çiller'i destekleyici yöndeki tutumuyla ortaya çıkmıştır.

Bu oylama sonrasında, analiz edilen gazetelerden Hürriyet ve Cumhuriyet, RP'nin iktidar olup olmaması konusundaki tartışmaları demokrasi sorunuyla ilişkilendirmeyip; bu süreci bir "ahlak" sorununa indirgemıştır.

Gerçekten de Refahyol koalisyonunun oluşumunda bir problem olarak ifadelendirilen "siyasi ahlak" konusu, Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri tarafından bu hükümetin kurulmasını engelleme yönünde sıkça kullanılan etkenlerden biri olmuştur.

Sözü edilen gazeteler, Refahyol koalisyonunun güvenoyu almasına kadar geçen süreçte manşetlerinde, haber başlıklarında ve özellikle köşe yazılarında "siyasi ahlak" sorununu en önemli gündem maddesi olarak okurlarına sunmuştur.

Zaman gazetesi ise bu konudaki tavrını, bir sistem sorunu olarak ortaya koymuştur. Önceki hükümetler döneminde Civangate, Ilksan ve İSKİ skandallarını örnek olarak gösteren köşe yazarları, Refahyol koalisyonuna daha çok bir demokrasi tartışması çerçevesinde yaklaşmıştır.

Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerine göre, Refahyol koalisyonunun sorumlusu öncelikle ANAP ve DYP'nin liderleri arasındaki mücadeledir. Ancak bu sorumluluk incelenen gazetelere göre "laik kesimin", eşdeyişle yüzde 21'in karşısında olan yüzde 78'in tümünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Adı geçen gazetelerde işlenen ana temalardan biri de, Refah'tan yana olanlar ve Refah'a karşı olanlar ayrımının irdelenmesidir. Bu ayrım, Refah Partisi'nin seçim propagandası sırasındaki siyasi söylemini çağrıştırmaktadır.

RP bu ayrımı, 24 Aralık erken genel seçimleri öncesinde çok etkili bir şekilde kullanmıştır. Seçim sonrasında ise Erbakan, kendisine oy verenlerin dışında kalan tüm yurttaşları ve onların parlamentodaki temsilcilerinin yer aldığı tüm siyasi partileri potansiyel Refah'lı olarak nitelemiştir.

RP'nin kullandığı bu söylemin içi ne denli boş gözüküyorsa, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinin Türkiye'deki siyasal oluşumları Refah ve anti-Refah şeklinde iki hizbe indirgemesi de o kadar boş gözükmetedir. Çünkü sözü edilen gazetelerin yüzde 78 olarak kodladığı anti-Refah çoğunluk, birbirine benzemezlerin biraraya getirilerek oluşturulduğu bir kitle olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçek anlamda bu yüzde 78'lik kesimin, eşdeyişle çağdaş Cumhuriyet değerlerine sahip çıkan yurttaşların parlamentoya gönderdiği temsilciler, ortak bir paydada uzlaşma başarısı gösteremediğinden dolayı Refahyol koalisyonu hükümet olarak güvenoyu alabilme başarısını göstermiştir.

Öte yandan Zaman gazetesinin ise, RP'nin siyasal yaşamda İslami söylemi kullanarak oy toplamasını ve tarikatlarla olan ilişkisini unutturmasına; RP'yi "1946 Ruh" nun temsilcisi olarak halka dayanan bir sivil unsur gibi sunması, demokrasi adına yapılan bir şaşırtmaca olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, yine aynı gazetenin güvenoylaması öncesinde kilit parti durumunda olan BBP'yi "Müslümanların iktidarı" bağlamında etkilemeye çalışması; Müslümanlığın sanki bu partilerin tekelindeymiş izlenimini doğurmaktadır.

Bu anlamda, Zaman gazetesi de tıpkı Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinin yaptığı gibi, toplumda "biz" ve "ötekiler" gibi demokrasinin ruhuna aykırı uzlaşmaz ayrımlara gitmiştir. Dolayısıyla bu konuda, her üç gazetenin de demokrasi sınavında başarısız olduğu ileri sürülebilir.

Bununla birlikte, her üç gazetede de koalisyon arayışları boyunca ve güvenoylaması öncesinde, sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin düşüncelerine sınırlı ölçüde yer verilmiştir. İncelenen gazeteler, tıpkı siyasi partiler

gibi gelişen olaylara birer aktör olarak, temsili demokrasi bağlamında yaklaşmıştır.

4. Refahyol Koalisyonu, Basın ve Yurttaşlık Hakları

İncelenen gazeteler açısından, Refahyol örnek olayına ilişkin olarak yurttaşlık hakları bağlamında manşetlere yansıyan haber olmamıştır. Gazetelerin birinci ve devam sayfalarında yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek için kurulmuş olan sivil toplum örgütlerinin düşüncelerine sınırlı ölçüde yer verilmiştir. Yurttaşlık hakları paralelinde, gazetelerin daha çok köşe yazılarında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Özellikle Cumhuriyet' teki konuya ilişkin analizler, diğerlerine oranla daha ağırlıklı olarak yer almıştır. Cumhuriyet gazetesindeki değerlendirmelerde, temsili demokrasinin bugün için önemli bir krizle karşı karşıya bulunduğundan söz edilmektedir. Özellikle siyasi partilere egemen olan lider sultanının yurttaşların parlamentodaki temsilini zorlaştırmasında, önemli bir etken olduğu ileri sürülmektedir.

Yine aynı gazetede, Türkiye'nin çağdaş ve laik ilkelerine aykırı olarak görülen Refahyol hükümeti karşısında; ülkenin sade yurttaşlarına duyulan güven dile getirilmiştir. Refahyol koalisyonunun oluşturulmasında, yurttaşlık hakları açısından özellikle DYP lideri Tansu Çiller'in, "Cumhuriyet kadını" kimliğine büyük zarar verdiği belirtilmektedir.

Ayrıca, ülkemizde yurttaşlık haklarının gelişip olgunlaşmasını 1923 Aydınlanma Devrimi'ne bağlayan Cumhuriyet gazetesinde; insan hakları, özgürlükler, katılımcı demokrasinin önemi, 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik ortam, yurttaş örgütlenmelerinde sosyal demokrasinin güç yitirisi irdelenen konu başlıklarını oluşturmuştur.

Hürriyet gazetesinde ise, yurttaşlık hakları açısından örnek olaya ilişkin olarak ele alınan konuların başında TBMM'de yaşanan temsil krizi gelmektedir.

Bununla birlikte Refahyol hükümetinin kuruluşunda, Tansu Çiller'in özgürleşmiş Türk kadını imajına zarar verdiği vurgulanmaktadır. Üzerinde durulan bir başka tema da, siyasi sistemin tikanıklık içinde olduğu ve siyasi partilerin yurttaşların taleplerine karşılık verememeleridir. Bir yurttaşlık hakkı olarak oy vermenin bile, mevcut siyasi partiler için anlamsız bir özveriden ibaret olduğu vurgulanmaktadır.

Zaman gazetesinde de, Refahyol koalisyonuna ilişkin değerlendirmeler kapsamında, millet iradesinin temsilinde yaşanan krizden söz edilmektedir. Özellikle Anayolsol gibi formüllerle seçimden dördüncü sırada çıkan bir partinin genel başkanının Başbakan yapılmak istendiğini ve bu durumun seçmenin gerçek iradesini çarpıtacağı görüşü ileri sürülmektedir.

Yine aynı gazetede, irdelenen ana temalardan biri de "katılımcı demokrasi"nin yurttaşlık hakları açısından taşıdığı anlam olmuştur. Demokrasinin, tabandan başlayıp en tepedeki lidere kadar doğal bir örgütlenme üzerinde oturduğu; dolayısıyla yurttaşların her birinin politikaları etkilemesinin mümkün olabileceği iddia edilmektedir. Bu sayede, yurttaşların aktif olarak siyasete girdiği bir ortamda, partilerin milletle etkileşiminin sadece dört beş yılda bir yapılan seçimle sınırlı kalamayacağına işaret edilmektedir.

Sonuç olarak, incelenen gazetelerin ele alınan örnek olaya ilişkin, sayfalarında yapılandığı haber ve yorumlarda, yurttaşlık haklarına sınırlı ölçüde yer verdiği gözlemlenmiştir. Bu konudaki düşünsel açılımlar ise özellikle köşe yazıları aracılığıyla okurlara ulaştırılmıştır.

Belirtilen dönem içinde, sivil toplum örgütlerinin ya da yurttaş inisiyatiflerinin Refahyol koalisyonu karşısındaki düşüncelerini içeren haber ve köşe yazılarına rastlanılamamıştır.

Basın, koalisyon görüşmeleri sırasında bir siyasi aktör gibi tutum geliştirmiştir. Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin yayınları dünya görüşleri paralelinde gerçekleşirken; nesnel olması beklenen Hürriyet gazetesi ise tarafsız

kalabilme becerisini gösterememiştir. Başka bir deyişle, basın sistem içinde “dördüncü güç” olma özelliğini sergilemekten ziyade; birinci güç olma eğilimi göstermiştir. “Toplumsal uyum ve denge” olarak nitelendirilen üçgenin köşelerinde yer alan devlet - sivil toplum - demokrasi arasındaki harmoniyi gerçekleştirmede, ağırlık merkezi olarak konumlanan basın üstlendiği rolü yerine getirememiştir.

Yurttaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunması, geliştirilmesi ve yeni hakların kazanımı için köşe yazılarında temsili demokrasinin yaşadığı kriz eleştirilmiş; bireylerin aktif katılımına dayalı doğrudan demokrasi örnek bir model olarak sunulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada yazılı basının yurttaşlık haklarına yaklaşımının, seçilen bir örnek olaydan hareketle analiz edilmesi amaçlanmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye’de bir sivil toplum dinamiği olarak yurttaşlık haklarının, Refahyol koalisyonunun kuruluşu ve güvenoylaması öncesindeki sürece ilişkin yazılı basından örnek olarak seçilen gazetelerdeki yansımaları incelenmiştir.

-I-

Bu doğrultuda, çalışmanın birinci bölümünde geçmişten günümüze sivil toplum kavramının tarihsel gelişim sürecinde kazandığı anlamlar ele alınmıştır. Bunun için sırasıyla sözleşmecî düşünürlerden Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau; devletçi teorisyenlerden Friedrich Hegel ve Marksist düşünürlerden Karl Marx ve Antonio Gramsci’ye kadar uzanan bir çizgide, sivil toplum-devlet ilişkisinin demokrasi ve yurttaşlık hakları açısından önemi irdelenmiştir. Sivil toplum-devlet ilişkisi konusunda bu düşünürlerin geliştirdiği görüşler, “yurttaşlık hakları”nın daha iyi anlaşılmasında belli bir altyapı oluşturmuştur. Yine aynı bölümde, küreselleşme sürecinde yeni anlamlar kazanan sivil toplum kavramına ilişkin yeni düşünsel açılımlara da yer verilmiştir.

Doğu Bloku'nda 1980'li yılların sonlarına doğru reel sosyalizmin çöküşü, bir sistemin yıkılışından öte önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Soğuk savaş döneminin iki kutuplu dengesini sona erdiren bu dönüşüm süreci, "Yeni Dünya Düzeni" adı altında kendi dinamiklerini ortaya çıkarmıştır.

Küreselleşme sürecinde "yeni toplumsal hareketler" ortaya çıkmış ve kamusal alanın direncini kırarak etkinliklerde bulunmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, 2. Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya konulan "refah devleti" anlayışına yönelik eleştiriler, "yeni sağ" ideolojinin şekillenmesine neden olmuştur. Eşdönemde, bu yaklaşımın antitezi olarak da Neo-Marksistler, "yeni sol" ideolojiyi yapılandırmışlardır. Böylece 21. yüzyılın eşiğinde, sivil toplumun özgürlük alanı devlet ile ters orantılı olarak büyümüştür. Özgürlük alanlarının genişlemesi, hem "yeni sağ" hem de "yeni sol" ideolojinin, "sivil toplum" ve "yurttaşlık" kavramlarına kazandırdığı yeni anlamlar sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda, günümüzde başta "küreselleşme" süreci olmak üzere, sırasıyla "yeni sağ" ve "yeni sol" ideolojilerin sivil topluma yönelik düşünsel açılımları önem kazanmıştır. Bununla birlikte, sözü edilen ideolojilerin yurttaşlık haklarına ilişkin yaklaşımları birbirinden farklılık göstermiştir. Bunlardan "çoğulcu sivil toplum" ve "asgari devletçi sivil toplum" liberal sağ düşüncenin ürünü iken; "katılımcı sivil toplum" ise Neo-Marksist sol akım tarafından yapılandırılmıştır.

Her üç sivil toplum modelinin ortak amacı ise, merkezi devlet otoritesinin toplumsal yaşama siyasal ve yönetsel müdahalesini en aza indirmek olmuştur. Öte yandan aralarındaki temel farklılık da, salt terim farklılığı olmanın ötesinde, hareket noktalarında gözlenmiştir.

-“Çoğulcu demokrasi” kuramı, devlet ile sivil toplumun birbirinden tamamıyla ayrı iki oluşum olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu kuramda sivil toplum kavramı, çıkar gruplarının aktif varlığına dayanan, devletten tamamen ayrılan bir toplum anlamını kazanmıştır. Eşdeyişle, devleti asgariye indirmeyi değil, çıkar ve baskı gruplarının dinamiğiyle etkilemeyi öngörmektedir.

-“Asgari devletçi sivil toplum” kuramına göre, sivil topluma ulaşılabilmesi için, öncelikli olarak “yasama” yetkisinin daraltılarak, devletin asgariye indirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, hükümetin yönlendirme işlevi ile yasama işlevinin aynı temsili kurumda toplanması önemlidir. Çünkü, örgütlü çıkarlar koalisyonunun etkisiyle, o koalisyona hizmet edici kurallar koyan temsili kurumlar o kuralların uygulanmasını da hükümet eliyle yönlendirmektedirler. Böylece bu temsili kurumlar, kendiliğinden olma toplum düzenini, düzenleyici totaliter sisteme dönüştürmektedir. Başka bir deyişle, çıkar ve baskı grupları, daha özgür bir toplum yaratmaya hizmet etmemektedir. Aksine toplum, örgütlü çıkar gruplarının insafına terkedilmektedir.

-Sivil toplum türlerinin üçüncüsü olan “katılımcı sivil toplum” kavramı ise, yüz yıllık bir pratiğin çağdaş anlamda canlandırılmasıyla siyaset literatürüne 1970’lerde girmiştir. “Katılımcı sivil toplum” modeli, siyasal toplum (devlet) ile sivil toplumun içiçeliğinden hareket etmektedir. Bu iki toplum ise sürekli etkileşim halindedir. Dolayısıyla burada önemli olan, devlet-toplum içiçeliğini bir veri sayarak, o içiçeliğin yapısını “demokratik doğrultuda” değiştirmektir. Bu da bürokrasiyi azaltarak ya da merkezi kurumların yasama yetkilerini kısarak değil, siyaseti doğrudan halka taşıyarak mümkündür.

Türkiye özeline baktığımızda sivil toplum denildiğinde anlaşılan kavram, zaman zaman diğer iki sivil toplum kuramıyla bilinçsizce karıştırılmakla birlikte, “çoğulcu sivil toplum” modelidir. Günümüz çağdaş dünyasında sivil topluma, başlıca “yeni toplumsal hareketler” ve “sivil toplum örgütleri” kaynaklık etmektedir. Sivil toplumun özünü oluşturan temel dinamikler sayesinde kendisine ifade imkanı bulan toplumsal hareketlerin başlıca özelliği “yurttaş inisiyatifleri”ne dayanmasıdır. Eşdeyişle, bireylerin sessiz çoğunluk psikolojisinden sıyrılarak; demokratik-hukuk devleti çerçevesinde haklarını arama mücadeleleri yeni toplumsal hareketlerin özünü meydana getirmiştir. Bu durum, bir anlamda temsili demokrasiden, sivil toplumu kucaklayan katılımcı demokrasiye geçiş, günümüz çağdaş demokrasilerinin önemli tartışma konularından birini oluşturmuştur. Tarihsel süreç içinde Batı’da yüzlerce yıl sürdürülen demokratik mücadelelerin ortaya çıkardığı

değerler ve ilkeler sistemi, sivil topluma kaynaklık eden temel dinamiklerin biçimlendirilmesine yardımcı olmuştur. Toplumun tabanında sade yurttaşlardan kurulu sivil toplum örgütlerinin iktidara aday olmaksızın; iktidarı etkileme ve denetleme yönündeki faaliyetleri bu türden örgütlenmelerin genel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

-II-

Çalışmanın ikinci bölümünde ise sivil toplum açılımları bağlamında “yurttaşlık hakları” ve “yazılı basın” arasındaki ilişki irdelenmeye çalışılmıştır. Bunun için, medya ve demokrasi arasında kurulan köprü “yurttaşlık hakları”nın gelişimini ortaya koyma açısından belli bir önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, devlet-sivil toplum-demokrasi üçgeninin ağırlık merkezinde konumlandırılan medyanın yurttaşlık haklarının savunulması ve geliştirilmesinde üstlendiği rol ve sorumlulukların, kamuoyunun aydınlatılması ve bilinçlendirilmesi açısından anlamlı bir işleve sahip olduğu dile getirilmiştir. Gerçekten de sivil topluma geçiş sürecinde özellikle yurttaşlık haklarının ve katılımcı sivil demokrasinin geliştirilmesinde en önemli dinamiklerden birini kitle iletişim araçları oluşturmaktadır. Çağdaş demokratik toplumlarda, sivil toplum örgütlenmeleri ile medya arasında doğrudan bir ilişki kurma yoluna gidilmektedir. Çünkü “eleştirel akıl, insan hakları, özgürlük, eşitlik, demokrasi, hukuk devleti, sivil toplum, piyasa ekonomisi, bireycilik, özgür basın” gibi Batı uygarlığında yüzlerce yıllık bir mücadelenin sonucunda ifade bulan “evrenselci değerler”in kök salmasında, kitle iletişim araçlarının kamuoyunu bilinçlendirme yönünde üstlendiği işlevlerin önemi büyük olmuştur.

Bu bağlamda medya ve demokrasi arasında kurulacak bir korelasyonda, basın “dördüncü güç” olarak nitelendirilirken; sivil toplum örgütlenmeleri de “beşinci güç” şeklinde tanımlanmıştır. Günümüzde kitle iletişim araçlarından gerek dünya ve gerekse ülkemizde, küçük çıkar gruplarının ve yurttaş birliklerinin kendi çaplarında ortaya koyduğu kolektif eylemleri yansıtılmaları beklenmektedir. Özellikle yeni

toplumsal hareketler (çevre, kadın, barış, anti-ırkçılık, eşcinsellik vb.) kamuoyunda seslerini duyurmak ve halkın desteğini kazanmak için kitle iletişim araçlarının bu yöndeki yayınlarına ihtiyaç duymaktadır. Özellikle medyanın bu noktada temel yükümlülüğünü, mümkün olduğu kadar her kesimden insanın sesini bilinçli bir biçimde büyüterek topluma iletmesi oluşturmaktadır. Medya, demokratik sürecin vazgeçilmez bir ögesidir. Çünkü halkın birer yurttaş olarak haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan enformasyonu sağlamasından ötürü yurttaşlar, medya aracılığıyla olayların yorumlanmasına ve tartışmalara katılmakta; toplumun gelişimini ve siyasal tercihleri etkileyen tutumlar edinerek, eylemlerde bulunabilmektedirler. Bu durum ise, medyaya ve kamusal tartışmalara erişimi gerektirmektedir. Hatta bu demokratik sürecin gerçekleşebilmesi için yurttaşların medyada karşılaştıkları metinlere ve imgelere ilişkin kendi özelemlerini ve deneyimlerini tanıyor olmaları gerekmektedir.

-III-

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de yazılı basının gelişimi ile paralellik gösteren yurttaşlık haklarının tarihsel süreç içinde analizi yapılmıştır. Türkiye’de yazılı basının devlet ile olan ilişkisine bakıldığında, basının tarihsel gelişim sürecinde sırasıyla “otoriter”, “toplumsal sorumluluk” ve “liberal” kuramların işlerlik kazandığı gözlenmektedir.

Özellikle Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet Türkiye’sinin bazı olağanüstü durumlarının yaşandığı yıllarda, basın üzerinde devletin tartışmasız üstünlüğünü ve bağlayıcılığını savunan “otoriter kuram” geçerli olmuştur. Sözü edilen kuram Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte, demokrasinin kimi zaman kesintiye uğradığı dönemlerde de varlığını hissettirmiştir. Öte yandan, 21. yüzyılın eşiğindeki Türkiye’de, 1980’li yıllarla birlikte dünyadaki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere paralel olarak iletişim alanında da “demokratik - katılımcı kuram” ön plana çıkmıştır. Türkiye’de “yurttaşlık hakları”na sahip çıkılması ve desteklenmesinde bu kuramın kitle iletişim alanına uyarlanması, sivil toplum

açılımları anlamında taşıdığı önem büyüktür.

Yapılan çalışmada yurttaşlık hakları ile basın arasındaki ilişki, başlıca dört evre göz önünde bulundurularak incelenmiştir:

- a) Osmanlı'nın son dönemi,
- b) Tek partili dönem,
- c) Çok partili dönem,
- d) 1980 sonrası dönem.

Osmanlı'da Batılı anlamda bir sivil toplumdan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, bu dönemde yurttaşlık haklarının gelişimi cılız kalmıştır. Ancak basın alanında yaşanan önemli gelişmeler, beraberinde siyasal alanda da yönetime karşı muhalif bir kültürün doğmasına zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, yurttaşların temel hak ve özgürlüklere Batılı anlamda kavuştuğu bir dönem olmuştur. Ne var ki, 1940'lı yılların sonuna kadar ülkede tek partili bir yapılanmanın hüküm sürmesi, yurttaşlık hakları üzerinde zaman zaman sınırlamalara neden olmuştur. Bununla birlikte basının bu dönemde de gelişimi ve çeşitlenmesi sürmüştür. Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş 1946 seçimleriyle gerçekleşmiştir. Hükümet olma yarışındaki iki siyasi partinin (Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti) basın alanındaki kısıtlamaları önlemeye dönük sunduğu özgürlük ortamında, gazeteciler kamuoyunun sesini duyurmada antidemokratik engellemelerle karşılaşmamıştır. Ancak 1950'li yılların ortalarından itibaren Demokrat Parti hükümeti, iktidarının başlangıç yıllarındaki özgürlükçü tavrını bir yana bırakarak; başta basın olmak üzere birçok alanda kısıtlamalara, temel hak ve özgürlükler üzerinde engellemelere gitmiştir.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de 1980'li yıllar, küreselleşme sürecinin etkisiyle önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda yaşanan önemli gelişmelerin yansımaları iletişim alanında da gözlenmiştir. 12 Eylül müdahalesinin toplumdaki özgürlükler üzerindeki kısıtlayıcı etkisi sürerken; iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler zaman içinde yurttaşlar ve basın açısından bazı kazanımların elde edilmesine neden olmuştur.

Özel radyo ve televizyonların ortaya çıkışı ülkedeki devlet tekeli ortadan kaldırırken; yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini korumak ve geliştirme açısından da olumlu olmuştur. Değişik kanallardan bilgi ve haber edinme hakkını kazanan yurttaşlar, siyasal ve ekonomik konulardaki tercihlerini daha sağlıklı bir şekilde yapabilme özgürlüğüne kavuşmuşlardır.

Bununla birlikte, Türk medya sektöründe yaşanan tekelleşme ve bunun önüne geçecek yasal yaptırımların hayata aktarılamaması umut edilenin aksine toplumda tek sesliliğe gidişi hızlandırmıştır. Bu konuda çözüm olarak önerilen ve Batı'da John Keane tarafından dile getirilen "kamusal hizmet yayıncılığı" modeli, Türkiye'deki anayasal engellerden dolayı işlevsel kılınamamıştır.

Devlet ve özel sermayeye dayalı yayıncılık modelleri karşısında, alternatif medya yayıncılığı da ülkemizde hissedilir derecede ses getirmemiştir. Oysaki gerek "kamusal hizmet yayıncılığı" gerekse "alternatif medya yayıncılığı", sivil toplum açımları bağlamında yurttaşlık haklarının savunulması ve geliştirilmesi yönündeki yayıncılık modelleridir.

Yazılı basın alanında da, gazeteler sahip olduğu ideoloji ve seslendiği hedef kitlenin dünya görüşü doğrultusunda yayın yapmaktadır. Çapraz tekelleşmenin yaşandığı medya sektöründe, gazete sahipleri aynı zamanda bünyesindeki dergi, radyo ve televizyon gibi diğer kitle iletişim araçları aracılığıyla da kamuoyuna seslenmektedir. Bu durum da doğal olarak, yurttaşların bilgi ve haber edinme hakkını bir ya da iki kanalın egemenliğine bırakmaktadır.

-IV-

Çalışmanın son bölümünde ise, bir sivil toplum dinamiği olarak yurttaşlık haklarının güncel bir örnek olaydan yola çıkılarak yazılı basında yer alan yansımalarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede Türkiye'de yazılı basının sayfalarında, katılımcı demokrasi açısından yurttaşlık haklarına nasıl ve ne şekilde yer verildiği saptanmaya çalışılmıştır.

Refahyol koalisyonunun kuruluşu ve güvenoyu alması sürecini kapsayan bir aylık dönem, farklı dünya görüşlerine sahip üç gazete (Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman) ölçü alınarak incelenmiştir. Konu ile ilgili haber başlıkları ve köşe yazılarının tarama yöntemiyle analiz edildiği çalışmada; yurttaşlık haklarının ülkemizde ne şekilde algılandığı, yazılı basın tarafından nasıl irdelendiği, sivil toplum örgütlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin düşüncelerine ne ölçüde yer verildiği türünden soruların cevapları araştırılmıştır. Haber başlıkları ve köşe yazıları aracılığıyla oluşturulan mesajlar, gazetelerin yayın politikalarının en yoğun bir biçimde hissedildiği haber bölümleridir. Çünkü "başlık" okuru en çok etkileyen ve haberin okunmasını sağlayan, bir anlamda da görselliğe hitap eden bir olgudur. Bu yüzden başlıklar, genelde gazetenin karar verici konumundaki profesyonelleri, eşdeyişle "kanal tutucular" tarafından oluşturulmaktadır. Özellikle son zamanlarda görsel medyanın gelişimine koşut olarak, başlığın görsel boyutu ve önemi daha da ön plana çıkmıştır.

"Köşe yazıları" ise, bir gazetenin yayın politikasının en belirgin olduğu iletileri kapsamaktadır. Haberde göreceli olarak yakalanabilen "objektifliğe", köşe yazılarında rastlanılmamaktadır. Çünkü köşe yazıları, gazetenin ve yazarın öznel düşüncelerini yansıtmaktadır. Ancak gazetecinin öznel görüşleri de genelde gazetenin yayın politikasından bağımsız değildir.

Sözü edilen çerçevede, Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinin - Refahyol koalisyonunun kuruluşu ve güvenoylaması öncesini kapsayan bir aylık dönem boyunca yayımlanan sayılarındaki - konu ile ilgili haber başlıkları ve köşe yazılarından elde edilen bulgulardan hareketle şu sonuçlara varılmıştır:

- Türkiye'de, Batı'da görüldüğü ve anlaşıldığı şekilde bir sivil toplum nüvesinin varlığından söz etmek mümkün değildir.
- Türkiye'de sivil toplum dinamiklerine ilişkin düşünsel açılımlarda, bilgi noksanlığı ve buna bağlı tanım yanlışlıkları yapılmaktadır.
- Ülkemizde, devlet-sivil toplum-demokrasi arasındaki hassas denge devlet lehine bozulmuştur.

- Devlet-sivil toplum-demokrasi arasındaki üçgenin ağırlık merkezini oluşturan yazılı basın, yurttaşlık haklarının yaşama aktarılmasında işlevsel olarak zayıf kalmıştır.

- Refahyol koalisyonu örnek olayında, yazılı basın yurttaşlık haklarını özellikle aktif politika süreçlerinde- çoğunlukla temsili demokrasi bağlamında hatırlamıştır.

- Yazılı basın, yurttaş inisiyatiflerine sayfalarında niteliksel açıdan yer verme yerine; onları niceliksel bir çokluk olarak yeri geldiğinde değerlendirmiştir.

Ayrıca yazılı basın, kamuoyunu yurttaşlık hakları anlamında bilinçlendirme yönünde yayın yapmak yerine; sistemin kendisini yeniden üreten aksaklıklarına ilişkin yapay gündem oluşturmalarına yönelmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKAD,Ahmet. **Çoğulcu Demokraside Siyasal İktidar ve Baskı Grupları**
İstanbul: Z Yayınları,1994.

AKAL,Cemal Bali. **Sivil Toplumun Tanrısı**. İstanbul: Afa Yayıncılık,1990.

AKDEMİR,Semra. "Uluslararası İletişim Alanının Düzenlenmesine Yönelik
Normatif Kavramlarda Ortaya Çıkan Yeni Gelişmeler". (Basılmamış
Doktora Tezi).Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İstanbul,
1993.

_____."Sivil toplum ve demokrasi". **Genç Anadolu Gazetesi**, Sayı:40,
(Mayıs 1994).

AKTAN,Coşkun Can. **Gerçek Liberalizm Nedir?** İzmir: T Yayınları,1994.

AKSOY,Asu. "Türk medyasını anlamak". **Birikim Dergisi**,47:8-19,(Mart 1993).

ALEMDAR,Korkmaz. **Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Temel Kökenleri**.
Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi,1981.

ALMOND,G. ve S.Verba. **The Civic Culture**.Newbury Park: Sage Printing,1989.

ALPAY,Şahin."Geleceğin dünyasında Türkiye'nin yeri". **Milliyet Gazetesi**,(7
Aralık 1996).

ATATÜRK, Mustafa Kemal. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri:II**. Ankara: Türk İnkılap Enstitüsü Tarihi, 1989.

AMIN, Samir, N. Chomsky ve A. Gunder Frank. **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1994.

BARLAS, Canan. "Sivil şuur", **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, (12 Nisan 1997).

BAYRAMOĞLU, Ali. "Şu kimlik meselesi". **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, s.5.

BEEDHAM, Brian. "21. yüzyıl demokraside çağ açacak!" Çev. Şahin Alpay-Nilüfer Kuyaş. **Milliyet Gazetesi**, (1 Ocak 1997).

BELGE, Murat. "2000 yılına doğru Türkiye ve Türk ulusal kimliği", **Birikim Dergisi**. 9:49-55, (Ocak 1990).

BENDIX, R. **Nation, Building and Citizenship**. Garden City: Anchor Books Edition, 1969.

BOBBIO, Norberto ve Jacques Texier. **Gramsci ve Sivil Toplum**. Çev. Arda İpek ve Kenan Somer. (der.) Erhan Göksel. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

BUMİN, Kürşat. **Sivil Toplum ve Devlet**. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1981.

CAMILLERI, Joseph A. ve Jim Falk. **The End of Sovereignty, The Politics of a Shrinking and Fragmenting World**. Aldershot: Edward Elgar, 1992.

CHOMSKY, Noam. **Medya Denetimi-İmmediast Bildirgesi**. Çev. Şen Sürer. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1993.

CONNOLLY, William E. **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**. Çev. Ferma Lekeşizalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

ÇAHA, Ömer. **Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

DAĞTAŞ, Erdal. "Türkiye'de 1980 Sonrası Aktif Politika Süreçlerinde Yazılı Basının Söylemi". (Basılmamış Bitirme Tezi). Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir, 1995.

DEMİR,Ömer ve Mustafa Acar. **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. İstanbul: Ağaç Yayıncılık,1992.

DUVERGER,Maurice. **Sosyal Bilimlere Giriş**. Çev. Ünsal Oskay. Ankara: Bilgi Yayınevi,1973.

ERGİL,Doğu. **Toplum ve İnsan**. Ankara: Turhan Kitabevi,1984.

ESER,Uğur. "Küreselleşme Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü, 6: 17,(Yaz 1995).

FİNCANCI,Yurdakul. (der.). **Sivil Toplum**. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları,1991.

FUENTES,Marta ve A.Gunder Frank. "Toplumsal hareketler üzerine on tez", Çev. Ahmet Gürata-Tanıl Bora, **Birikim Dergisi**, 16: 29-41, (Ağustos 1990).

GALBRAITH,Kenneth, Noam Chomsky vd. **Yeni Dünya Düzeni**. Çev. Kadir Çağlayan. İstanbul: Ağaç Yayıncılık,1992.

GEVGLİLİ,Ali. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt:1, İstanbul: İletişim Yayınları,1983.

_____.**Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık,1990.

_____. **Yükseliş ve Düşüş**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık,1987.

GÖKÇE,Deniz. "Asya kaplanları ve bizim ‘Aslan’lar!", **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, (7 Temmuz 1996).

GÖLE,Nilüfer. **Mühendisler ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim Yayınları,1986.

_____. "Towards an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey", **Workshop on Women, History and Modernity**,17:213-22,(Eylül 1994).

GÜNÇIKAN,Berat. "Haber=Demokrasi, Bağımsız İletişim Ağı yerel medyayı biraraya getirdi...", **Cumhuriyet Dergi**, 587, (22 Haziran 1997).

GÜNEŞ,Turan. **Araba Devrilmeden Önce**. İstanbul: Kaynak Yayınları,1983.

GÜRKAN,Nilgün. "Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basının Rolü, 1945-1950", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1994.

HALL,Stuart ve Martin Jacques.**Yeni Zamanlar,1990'larda Politikanın Değişen Çehresi**.Çev.Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1995.

HARALAMBOS,M. ve R.M.Heald. **Sociology Themes and Perspectives**. England: University Tutorial Press Limited,1980.

İNSEL,Ahmet. "Bitmeyen demokrasi", **Birikim Dergisi**, 24: 8-19, (Nisan 1991).

_____. "Dünyanın yeni hiyerarşik düzeni", **Birikim Dergisi**, 26: 24-28, (Haziran 1991).

KALDOR,Mary. "Yeni dünya düzeni: İmgelemin savaşı", Çev. İsmet Yüce-Sedat Aybar, **Birikim Dergisi**, 27: 31-36, (Temmuz 1991).

KALAYCIOĞLU,Ersin. "1990'ların sorunu etnik milliyetçilik", **Milliyet Gazetesi**, (12 Kasım 1996).

KANSU,Işık. **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme**. Ankara: Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi Vakfı Yayını,1996.

KAPANİ,Münci. **Politika Bilimine Giriş**. Ankara: Bilgi Yayınevi,1989.

KAZGAN,Gülten. **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi,1994.

KEANE,John. **Demokrasi ve Sivil Toplum**. Çev. Necmi Erdoğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1994.

_____. **Medya ve Demokrasi**. Çev. Haluk Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1992.

- SAYBAŞILI,Kemali. **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları,1985.
- SÖNMEZ,Mustafa. "Türk medya sektöründe yoğunlaşma ve sonuçları", **Birikim Dergisi**, 92:76-86, (Aralık 1996).
- ŞAYLAN,Gencay. **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevleri**. Ankara: Imge Kitabevi Yayınları,1995.
- _____.**Türkiye’de İslamcı Siyaset**. Ankara: Verso Yayıncılık, 1992.
- TOPUZ,Hıfzı. **Türk Basın Tarihi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi,1973.
- _____.**Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni**. İstanbul: Mozaik Yayıncılık,1990.
- TOYNBEE,Arnold J. ve Kenneth S. Kinkwood. **Turkey**. New York: Charles Scribner’s and Sons,1927.
- "Türk Basınında Demokrasi,1990"**. Ankara: Yetkin Basımevi,1991.
- ÜSTEL,Fusun. "Cumhuriyet’ten bu yana yurttaş profili...", **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, (24 Nisan 1991).
- _____. "Devlet-sivil toplum-kamusal alan ve yurttaşlık", **Birikim Dergisi**, 93-94:127-35, (Ocak-Şubat 1997).
- WALZER,Micheal. **Toward a Global Civil Society**.USA: Berghahn Books,1995.
- _____. "Sivil toplum düşüncesi: Toplumsal yapılaşmaya doğru bir adım", Çev. Nuran Erol, **Birikim Dergisi**, 37:33-41, (Mayıs 1992).
- WOLTON,Dominique. "Siyasal iletişim: Bir model yaratmak", Çev. Hülya Tufan ve Ömer Laçiner, **Birikim Dergisi**, 30:51-58, (Ekim 1991).
- YAYLA,Atilla. **Liberal Bakışlar**. Ankara: Siyasal Kitabevi,1993.
- YENİ YÜZYIL GAZETESİ**, "Açık radyo bir yıldır açık...", (13 Kasım 1996).

ZEITLIN, Irving M. **Ideology and the Development of Sociological Theory**.
New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1968.

KÖŞE YAZILARI

ATABEK, Erdal. "Korku ve Kaygı..." **Cumhuriyet Gazetesi**. (24 Haziran 1996), s. 4.

ATEŞ, Toktamış. "Siyasetçiye Güvenmek...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (11 Haziran 1996), s. 3.

_____."Güvenilir Olmak...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (13 Haziran 1996), s. 3.

_____."Yorgun Savaşçılar". **Cumhuriyet Gazetesi**. (18 Haziran 1996), s. 3.

_____."Toplumun Aynası". **Cumhuriyet Gazetesi**. (25 Haziran 1996),
s.3.

_____."Hükümet Muhabbetleri". **Cumhuriyet Gazetesi**. (4 Temmuz 1996), s. 3.

BALBAY, Mustafa. "Örtülü ve Ölçsüz". **Cumhuriyet Gazetesi**. (20 Haziran 1996), s. 6.

_____."Necmettin-Çiller Hükümeti". **Cumhuriyet Gazetesi**. (22 Haziran 1996), s. 17.

_____."Hacı-Bacı Sarması...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (30 Haziran 1996),
s. 17.

BERBEROĞLU, Enis. "Darbe tellalı". **Hürriyet Gazetesi**. (18 Haziran 1996), s. 13.

_____."Yemezler". **Hürriyet Gazetesi**. (24 Haziran 1996), s.11.

BİRGİT, Orhan. "Kral Çıplak". **Cumhuriyet Gazetesi**. (25 Haziran 1996), s. 5.

_____."Güvenoylamasına Doğru". **Cumhuriyet Gazetesi**. (2 Temmuz 1996), s. 5.

_____."BBP'nin Satrancı". **Cumhuriyet Gazetesi**. (5 Temmuz 1996), s. 5.

BURSALI, Orhan."Devletin Hangi Gücü". **Cumhuriyet Gazetesi**. (13 Haziran 1996), s. 5.

COŞKUN, Bekir. "Kızarmaz Yüzler". **Hürriyet Gazetesi**. (8 Haziran 1996), s. 3.

_____."Şartlar ve şurtlar...". **Hürriyet Gazetesi**. (13 Haziran 1996), s. 3.

_____."Cambazhane...". **Hürriyet Gazetesi**. (22 Haziran 1996), s. 3.

_____."İmam nikahı...". **Hürriyet Gazetesi**. (25 Haziran 1996), s. 3.

_____."Yüreklerin sınavı...". **Hürriyet Gazetesi**. (6 Temmuz 1996), s. 3.

ÇALIŞLAR, Oral."Anayol mu, askeri darbe mi?". **Cumhuriyet Gazetesi**. (18 Haziran 1996), s. 5.

_____."Arabesk Güvenoyu Tartışması". **Cumhuriyet Gazetesi**. (7 Temmuz 1996), s. 5.

ÇETİNKAYA, Hikmet."Hanya'yı Konya'yı". **Cumhuriyet Gazetesi**. (7 Temmuz 1996), s. 5.

_____."Gri Gölgeler...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (11 Haziran 1996), s. 5.

_____."Top Kimde?..". **Cumhuriyet Gazetesi**. (11 Haziran 1996), s. 5.

_____."Darbe-Marbe...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (19 Haziran 1996), s. 5.

_____."Barış...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (26 Haziran 1996), s. 5.

ÇEVİK, İlnur."Refah'lı iktidara şans tanınmalıyız". **Zaman Gazetesi**. (3 Temmuz 1996), s. 10.

ÇÖLAŞAN, Emin."Siyasi rezalet". **Hürriyet Gazetesi**. (21 Haziran 1996), s. 5.

_____. "Yazık koskoca DYP'ye yazık". **Hürriyet Gazetesi**. (30 Haziran 1996), s. 5.

_____. "Güven değil ahlak oylaması". **Hürriyet Gazetesi**. (8 Temmuz 1996), s. 5.

EKŞİ, Oktay."Çözüm, Kurucu Hükümet'tedir...". **Hürriyet Gazetesi**. (9 Haziran 1996), s. 23.

_____. "Son ve büyük icraat...". **Hürriyet Gazetesi**. (11 Haziran 1996), s. 1 ve s. 17.

_____. "Çözüm var...". **Hürriyet Gazetesi**. (12 Haziran 1996), s. 21.

_____. "Tebrikler Tansu Hanım...". **Hürriyet Gazetesi**. (20 Haziran 1996), s. 21.

_____. "Erbakan'ı tanımayanlara...". **Hürriyet Gazetesi**. (26 Haziran 1996), s. 1 ve s. 21.

_____. "Atatürk'e en büyük ihanet...". **Hürriyet Gazetesi**. (29 Haziran 1996), s. 19.

ENGİN, Aydın."Ankara'nın Nabzını Tutun!..". **Cumhuriyet Gazetesi**. (10 Haziran 1996), s. 5.

_____. "Bir intihar girişimi". **Cumhuriyet Gazetesi**. (12 Haziran 1996), s. 5.

_____. "Çobanlar ve Koyunlar". **Cumhuriyet Gazetesi**. (23 Haziran 1996), s. 4.

_____. "Ankara'daki Politika Değil...". **Cumhuriyet Gazetesi**. (27 Haziran 1996), s. 5.

ERGİN, Sedat."Kırgız Bakan'ın Gönensay'a sorusu". **Hürriyet Gazetesi**. (9 Haziran 1996), s. 2

_____. "Tansu Hanım'la eski bir anlaşmazlığım". **Hürriyet Gazetesi**. (13 Haziran 1996), s. 21.

FIŞEK, Kurthan."Bir ihtimal daha var O da içmek mi dersin?". **Hürriyet Gazetesi.** (11 Haziran 1996), s. 20.

GÖKMEN, Yavuz."Ayrılıkçılığı körüklemek felaket getirir". **Hürriyet Gazetesi.** (26 Haziran 1996), s. 20.

_____. "Refahiyol'dan korkmuyorum". **Hürriyet Gazetesi.** (2 Temmuz 1996), s. 20.

GÖNÜLTAŞ, Nuh."Görev RP'de, inisiyatif kimde?". **Zaman Gazetesi.** (12 Haziran 1996), s. 3.

_____. "Güç Dengesi". **Zaman Gazetesi.** (22 Haziran 1996), s. 3.

GÜRSOY, İdris."Oyunu sağduyu bozacak". **Zaman Gazetesi.** (26 Haziran 1996), s. 11.

KIŞLALI, Ahmet Taner."Demokrasiyi mi Kurtarmalı, Çiller'i mi?". **Cumhuriyet Gazetesi.** (16 Haziran 1996), s. 3.

KIVANÇ, Taha."RP'nin sırtından". **Zaman Gazetesi.** (11 Haziran 1996), s. 3.

_____. "İki ve iki her zaman dört eder". **Zaman Gazetesi.** (24 Haziran 1996), s. 3.

KORKMAZ, Tamer."Bundan böyle yenilen kazansın". **Zaman Gazetesi.** (9 Haziran 1996), s. 11.

_____. "Çarkıfelek ve iki nikah". **Zaman Gazetesi.** (14 Haziran 1996), s. 11.

_____. "Ma-nev-ra". **Zaman Gazetesi.** (23 Haziran 1996), s. 11.

_____. "Yemek pişti...". **Zaman Gazetesi.** (28 Haziran 1996), s. 11.

KORU, Fehmi."Sağduyunun emrettiği". **Zaman Gazetesi.** (10 Haziran 1996), s. 10.

_____. "Bizans'ın pabucu". **Zaman Gazetesi.** (11 Haziran 1996), s. 1. ve s. 10.

_____. "Yapboz'un son parçası". **Zaman Gazetesi.** (12 Haziran 1996), s. 10.

_____. "Muamma". **Zaman Gazetesi.** (13 Haziran 1996), s. 1. ve s. 10.

_____. "Ya tahammül ya sefer". **Zaman Gazetesi.** (18 Haziran 1996), s. 1 ve s. 10.

_____. "Hayat tarzı". **Zaman Gazetesi.** (19 Haziran 1996), s. 10.

_____."Yanlışlıklar komedyası". **Zaman Gazetesi.**(20 Haziran 1996), s.10.

_____."Sağduyunun sesi". **Zaman Gazetesi.** (27 Haziran 1996), s. 10.

_____."Hayırlı olsun". **Zaman Gazetesi.** (30 Haziran 1996), s. 10.

_____."Yolsuzluklar ve sistem. **Zaman Gazetesi.** (3 Temmuz 1996), s. 10.

_____."Garabet Panayırı". **Zaman Gazetesi.** (5 Temmuz 1996), s. 10.

OLAYLARIN ARDINDAKİ GERÇEK."Yılmaz'ın Önerisi...". **Cumhuriyet Gazetesi.**
(28 Haziran 1996), s. 17.

ÖZKÖK, Ertuğrul."İki Numaralar Buluştu". **Hürriyet Gazetesi.** (10 Haziran 1996),
s. 25.

_____."Refah'ın tarihi misyonu". **Hürriyet Gazetesi.**(14 Haziran 1996),
s.21.

_____."Erbakan-Yılmaz Diyalogu". **Hürriyet Gazetesi.** (17 Haziran 1996),
s. 25.

_____."Yılmaz'dan Son Gün Önerileri". **Hürriyet Gazetesi.** (25 Haziran
1996), s. 19.

_____."Sayın Hocam bu öfke neden". **Hürriyet Gazetesi.** (26 Haziran
1996), s. 1.

_____."Zıtları birleştiren". **Hürriyet Gazetesi.** (1 Temmuz 1996), s. 1.

_____."Müslümanlar iktidarda". **Hürriyet Gazetesi.**(8 Temmuz 1996), s. 1.

SELÇUK, İlhan."Hükümet Kurulsa Ne Yazar?..". **Cumhuriyet Gazetesi.** (12
Haziran 1996), s. 2.

_____."Şaşkınlıkla Aymazlık Kol Kola...". **Cumhuriyet Gazetesi.** (14
Haziran 1996), s. 2.

_____."Örtülü Mercüme Fırında...". **Cumhuriyet Gazetesi.** (30 Haziran
1996), s. 2.

_____."Protokolde Eğitimin Püf Noktası...". **Cumhuriyet Gazetesi.** (2
Temmuz 1996), s. 2.

SELİM, Ahmet."Tıkanıklığın sebepleri". **Zaman Gazetesi**. (8 Haziran 1996), s. 2.

_____."Fıstıki renk". **Zaman Gazetesi**. (10 Haziran 1996), s. 2.

SOYSAL, Mümtaz."Ulusal seferberlik". **Hürriyet Gazetesi**.(11 Haziran 1996),
s.9.

_____."Kadınlarımız". **Hürriyet Gazetesi**. (23 Haziran 1996), s. 9.

ULUENGİN, Hadi."Darbe ve doğallık". **Hürriyet Gazetesi**. (18 Haziran 1996),
s.14.

EKLER

EK I

SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ*

Türkiye'nin entellektüel çevrelerinde, demokrasinin pekiştirilmesi ve sivil toplumun inşası ile ilgili tartışmalar uzunca bir süredir yapılagelmektedir. Son zamanlarda yoğunluk kazanan bu tartışmalar çerçevesinde mevcut siyasal ideolojiler kendilerini ve rakiplerini yeniden tanıyor ve anlamlandırıyor. Söz konusu tartışmalar bağlamında sivil toplumcu söylem, devlet ile sivil toplum arasında kaçınılmaz bir çelişki bulunduğunu ve biri güçlendikçe diğerinin zayıflayacağını öne sürmektedir. Devlet ve sivil toplum ikilemindeki tercihin sivil toplumdan yana yapılması gerektiğini savunan bu söylem, ancak böylelikle demokrasinin siyasal, ekonomik ve kültürel alanda güçlenebileceği iddiasında bulunmaktadır.

Bu çerçevede **Yrd.Doç.Dr.Semra AKDEMİR**, sivil toplum kavramının dünyadaki ve ülkemizdeki gelişimine ve güncel yansımalarına yönelik görüşlerini **Erdal DAĞTAŞ'a** anlattı.

Sivil toplum ve demokrasi kavramlarını acaba hangi noktalarda ilişkilendiriyorsunuz?

AKDEMİR-“Sivil toplum” demokratik bir ortamda kendilerine tanınan hak ve özgürlüklerden başkalarının özgürlüklerine zarar vermeden sonuna dek yararlanmasını bilen, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda ise biraraya gelip

*Bu röportaj, **Genç Anadolu Gazetesinin Mayıs 1994 tarihli sayısında yayımlanmıştır.**

örgütlenebilen bireyler topluluğundan oluşan bir yapıdır. Bu yapı, tesadüfi bir gruplaşmadan ziyade belirli tarihi ideolojiler ve tutumlar etrafında toplanmayı gerektiriyor. Bir anlamda bu yapılanma içinde bir gelenekselleşme süreci varlık kazanıyor. Söz konusu sürecin ilk izlerine de Batı'da rastlıyoruz. Batı, daha ortaçağlarda, basit oylama ve karar alma mekanizmalarına dayalı kabile demokrasilerini ve birarada çalışma kültürünü yücelten manastır iş düzenini gerçekleştirebilmişti.

Rönesans ve Reform'la birlikte de sanatı, bilimi, dini ve herşeyden önemlisi insan bilincini ve bu bilincin günlük hayattaki uzantılarını Tanrısal iradenin buyruğundan çıkarmıştı. Böylece Batı'da bireysel kimliğin oluşumu alanında büyük bir devrim gerçekleşti. Calvin ve Luther'den itibaren kendi vicdanından başka hiç bir otoriteye hesap vermeyen; ancak yine de bireysel çıkarların teminini ortak toplumsal çıkarların temininde gören bir yaşam düzeni ve disiplini Batı'da çağlar boyu oluşagelmiştir.

Peki bu süreç içinde belli başlı mihenk taşları, yani sivil toplum sürecini ayakta tutan öğeler nelerdi?

AKDEMİR - Bu yönde birbirinin içine geçmiş üç temel gelenekten söz etmek mümkün. Birincisi İngiltere'de yüzyıllar boyunca serpilip gelişen yerinden yönetim geleneği; ikincisi Fransız İhtilali aracılığıyla biçimlenen halk iradesine dayalı demokratik gelenek; üçüncüsü ise kaynağını Antik Roma'da bulan pozitivist hukuk geleneği. İşte bu üçlü yapı içinde demokrasinin filizlenip geliştiğini görüyoruz. Bu demokratik güçler çerçevesinde sivil toplumun giderek sağlamlaştığını söyleyebiliriz. Gerçekten de sivil toplumun temelinde, kamuoyunun genel katılımına dayalı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel kurumsallaşmalar yer alır. Yalnızca şekli bir gruplaşmanın varolması yeterli değildir. Sivil toplum, günlük geçimini sağladığı kurumlara sahip çıkmayı, onları düzenlemeyi bilen küçük vatandaş topluluklarının bir toplamıdır. Böylesi bir toplumda herşeyden önce demokratik bir nüve vardır. İnsanlar tehdit anında kültürlerinin kendilerine aktardığı demokratik mirası korumak için anında harekete geçerler ve otoriter ya da totaliter yönetimlere

hiç bir suretle hayat hakkı tanımazlar.

Türkiye'nin tarihsel gelişim çizgisi içinde sivil toplum dinamiklerini gerçekleştirebilmiş olduğuna inanıyor musuz?

AKDEMİR-Ben Türkiye'nin sivil toplum dinamiklerini gerçekleştiremediği kanısındayım. Tarihsel süreci incelediğimiz zaman, Türk toplumunda ne yazık ki böylesi dinamiklerin oluşamamış olduğunu ya da en azından çok ilkel bir düzeyde oluştuğunu görüyoruz.

Sizce bunun nedenleri ne olabilir?

AKDEMİR-Bu konuda birçok neden ileri sürülebilir. Ancak üzerinde en fazla durulan hususlardan biri, İslamiyetin sivil toplum dinamiklerini sekteye uğrattığı yolundadır. Ben bu görüşe katılmıyorum. İslamiyet feodal bir düzende doğan Hıristiyanlığın aksine, ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu bir düzende doğmuştur. Demokrasi ya da liberal düşünce en ileri bir aşama olarak feodaliteyi yıkıyor ve toprağa bağlılığı ortadan kaldırıyordu. Oysaki İslamiyet bunu daha ilk günden gerçekleştirmişti. Hıristiyanlığın devrimci görüşleri Roma İmparatorluğu'nda tartışılmak zorunda kalırken; Arap Yarımadası'nda bu tür bir mücadelenin verilmesine gerek yoktu. O yüzden de birtakım ilkeler kendiliğinden ve ödün vermeden serbestçe gelişme imkanı buldu. Örneğin bunlar ırk, dil ve din farklılıklarını tanıma, geniş bir düşünce ve vicdan özgürlüğü, servet farklılıklarının asgari düzeye indirilmesi gibi hususlardı. Bunlar İslamiyetin başlangıcında kolaylıkla serpilip gelişme imkanı bulmuşlardı. Ancak İslamiyet bu demokratik ve esnek yapısını uzun bir süre koruyamadı. Çok geçmeden katı bir monarşik düzene evrildi. Uzun asırlar boyunca sivil toplumun etrafında gelişebileceği bir çekirdek yapı ortaya çıkamadı. Yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun son 70 yılı içinde birtakım kurumlaşmaların ortaya çıktığını görüyoruz. Örneğin Tanzimat'la ve I. ve II. Meşrutiyet ile birlikte siyasal kurumlaşmaların belirmeye başladığını söyleyebiliriz. Hatta II. Meşrutiyet döneminde hükümdarın yetkileri son derece sınırlanmıştı.

İktidar gücü İttihat ve Terakki Partisi'nin eline geçmişti. Ancak bu güç, demokratik gelişmeyi başlatamadı. Dikta olarak sayacağımız bu güç, demokratik

nitelikte bile değildi. Bürokratik bir dikta, en azından yerel yönetimlerin üzerinde serpilip gelişebilecekleri bir taban oluşturabilirdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu bu şansı yakalayamadı. Dolayısıyla tarihsel miras içinde biçimlenen bu yetersiz yapı Cumhuriyet'e devroldu.

Sivil toplum kavramının Türk toplumu açısından günümüzde ulaştığı çizgi nedir? Bu noktada ortaya çıkan temel sorunları değerlendirebilir misiniz?

AKDEMİR- Herşeyden önce bizim toplumumuzda kurum kavramı pek gelişmiş değil. İnsanlarımız içinde yaşadıkları kurumların hangi amaçlarla kurulduğunu, hangi hedeflere yöneldiğini, hangi ilkeler üzerinde yükseldiğini bilmiyorlar. İnsanlarımız toplum içindeki kurumlara sadece günlük geçim kapısı olarak bakıyorlar.

Sizce bunun en önemli sonuçları neler olabilir?

AKDEMİR - Bence en önemli sonuç, kurumsal kimliğin gelişmemesidir. Yani kurum içindeki davranışlar belirli ilkelere dayalı organize bir yapı gösteremiyor. Kuşaktan kuşağa aktarılamıyor. Çünkü kurumsal ilişkiler keyfi nitelikte. Gündelik hayatın akışı içinde birbirinden kopuk bireysel çıkarlar, rastgele sıralanışı şeklinde ortaya çıkıyor. Sivil toplumun güncel sorunlarından biri de, Türkiye'de kurumlara sahip çıkılmamasıdır. Çalışan bireyler kurumlara bağlanmıyor, bunlarla özdeşleşmesini bilmiyorlar. Öte yandan bu ikisine bağlı olarak ortaya çıkan önemli bir sonuç daha var ki, ona da değinmeden geçemeyeceğim. Bu da kurumlar üzerindeki denetim yetersizliğidir. Örneğin siyasi partiler, belediyeler, sendikalar ve devlet bürokrasileri gibi kurumların hesap verebileceği bir organ olmadığı gibi, hesap sorulduğunda kendilerini destekleyecek alt organlar da yok. En önemlisi hesap sormayı bilen bilinçli bir kamuoyu yok.

Bu durum, ülkemizde ne tür somut sonuçlara yol açmaktadır?

AKDEMİR - En önemli sonuçlardan biri, öncelikle kurum içinde en güçlü grubun yönetimi ele geçirmesi ve keyfi davranışlarda bulunmasıdır. Kendi çıkarları doğrultusunda kurum içinde bir düzen kurarak, bir nevi saltanat sürmesidir. Kuruma

yeni dahil olan bireyler de kayıtsız şartsız böylesi bir güç ilişkisine dahil olmak zorunda kalmaktadır. Bir anlamda kurumlar içinde sürüp giden bir kısır döngüden söz edebiliriz. Yolsuzluklar, parlamentonun çalışmaması, KİT'lerin darmadağın oluşu, adalet sisteminin felce uğraması, eğitim kurumlarındaki yozlaşma sanırım bu tezi destekleyen somut örnekler olarak gösterilebilir.

Sivil toplum sürecine geçişte ortaya atılan toplum tasarımlarından en dikkat çekenini “II. Cumhuriyet Tartışmaları” oluşturmaktadır. II. Cumhuriyet gibi sivil toplumcu bir söyleme sahip iddia Türk siyasal kültürü üzerinde acaba nasıl şekillenecek? Sivil toplumun hemen hiçbir kurumuna gerçek anlamda sahip olmayan bir toplum nasıl olur da sağlıklı bir biçimde örgütlenebilir?

AKDEMİR-Sivil toplumun örgütlenebilmesi için belirli bir sürenin aşılması gerekir. Sivil toplum, öyle hemen bugünden yarına oluşabilecek birşey değildir. Herşeyden önemlisi de bu bir kadro meselesidir. Yani yaşam mücadelesi içinde ekmek parasından başka birşey düşünemez hale gelmiş vatandaşın ufkunu açacak, onu daha geniş düşünmeye ve hareket etmeye itecek öncü bir gücün küçük alt gruplar halinde toplumun her kademesine sızması gerekiyor. Bu gruplar ise Türk insanını ve onun değerlerini yakından tanıyan, bilinçli, örgütçü, fedakar ve cesur insanlardan oluşmalı. Bu yönde özellikle aydınlar laf salatası üretmeyi bir yana bırakıp, halka kendi sesiyle konuşmayı, demokratik hukuk devleti sınırları içinde hakkını aramayı öğretmeli, onlara iyi örnek olmalıdırlar.

Bu tür kuramsal tartışmaların tümünden gereksiz olduğunu mu ifade etmek istiyorsunuz?

AKDEMİR - Tümünden gereksiz olduğunu söylemek mümkün değil. Aydınların yönlendirdiği kuramsal tartışmalar doğal olarak bu tür açılımlara kaynaklık edebilir. Ancak Türkiye’de durum çoğunlukla böyle olmuyor. Örneğin çok güncel olduğu için II. Cumhuriyet tartışmalarını ele alalım. II. Cumhuriyet kavramı bazı kesimler için oldukça itici geldi. Kemalist devrimlere bağlı olan, Atatürkçü düşünceye sadık kesimler ilk elden kendilerini tartışmanın dışında tutmayı tercih

ettiler. Oysaki bu tartışma, demokratikleşme ya da sivilleşme gibi daha nötr kavramlar etrafında gelişseydi, sanıyorum görüşler daha fazla hedefini bulmuş olacaktı. Şimdi var olan duruma bakıyoruz. Ortada muazzam bir kavram kargaşası var. Bu tartışmayı başlatan çevrelerin bile üzerinde anlaşmaya vardıkları kavramlar yok gibi. Tartışmalar bulanık bir literatür içinde geliyor. Ancak ben yine de doğru eksenlerde tartışılmak kaydıyla bu tür kuramsal çabaları kimilerinin ileri sürdüğü gibi “abesle iştigal” teşkil ettiğine inanmıyorum. Tartışmaların bir de başka bir boyutu var tabii. Sivil toplum gelenekleşmeyle, bir yaşam tarzının oluşmasıyla ilgili bir durum. Onun için de II. Cumhuriyet gibi fazlasıyla ekonomik ve siyasal kalan bir tartışma içine kültürel boyutun da dahil edilmesi gerektiğine inanıyorum. Kültürel boyut şu an olduğundan çok daha yoğun olarak tartışmanın içine sokulmalı ve uygulamanın nasıl gelişebileceğini gösteren bir tarzda dallanıp budaklanmalıdır.

Bu noktada Batı’da varılan noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Örnek alabileceğimiz bir ülke ya da ekol var mı?

AKDEMİR-Batı’da da sivil toplum olgusu yüzde yüz başarılı ve mükemmel bir biçimde oluşmuş bir yapı olarak ortaya çıkmıyor. Onların da karşılaştığı birtakım sorunlar var. Ancak onlar bizden farklı olarak, sorunlara sağlıklı çözümler önermede daha başarılılar. Örneğin bu alanda özellikle “**Yeni Sol**” akımının “**demokratik katılımcı model**” adı altında sunduğu bir kavram var. Poulantzas, Macpherson ve Pateman gibi birçok yazar, demokratik bir toplumda katılımı, özellikle işyerindeki katılım ve yerel yönetime katılım açısından ön plana çıkarıyorlar. Yurttaşların bilgilendirilip, bu düzeylerde yavaş yavaş siyaset içine girmelerini, bilinçli olarak bu sürece katılmalarını öngörüyorlar. Bir de işin fiili bir boyutu var. Kurumlar, özellikle de siyasal partiler artık geniş tabanlı bir kucaklaşmayı sağlayan yatay yapılanmalara yöneliyorlar. Eski dikey hiyerarşik yapılanmanın yerine, yatay yapılanmalar söz konusu artık. Kadın hareketi, çevreci hareket, yardım kampanyaları, ulusçuluk ve siyah politika bunlara örnek olarak verilebilir.

Bizde de bu tür yapılanmalar görülmeye başlandı mı?

AKDEMİR-Bu tür yapılanmaların varlığından artık bir ölçüde bizim toplumumuzda da söz etmek mümkün. Dövülen kadınlara kucak açan kadın dernekleri, belediyenin eksiklerine ve yaklaşım yetersizliklerine karşılık kendi çevrelerine hizmet götüren birtakım tarikat mensupları ile kimsesizlere, yoksullara ve sakatlara yardım eden bazı dernekler, vakıflar ve gönüllü kuruluşlar bu konuda örnek olarak verilebilir. Ayrıca tarihi eserleri korumak ve doğaya sahip çıkmak için örgütlenen çevreci hareketi de bu bağlamda sayabiliriz. İşte sivil toplumu oluşturan nüveler bunlardır. Eğer bu hareketlere yeterince söz hakkı tanınırsa, zaman içinde gelişip serpilme şansını yakalayacaklarına inanıyorum.

Sivil topluma geçiş sürecinde en önemli dinamiklerden birini oluşturan kitle iletişim araçlarının yerine getirmesi gereken işlevler hakkında ne düşünüyorsunuz?

AKDEMİR - Kitle iletişim araçları küçük çıkar gruplarının ve vatandaş birliklerinin kendi çaplarında ortaya koyduğu bu tür eylemleri yansıtmalıdır. Hatta sadece yansıtmakla kalmamalı; aynı zamanda yüreklendirmeli ve desteklemelidirler. Mümkün olduğu kadar da her kesimden insanın sesini bilinçli bir biçimde büyüterek topluma iletmekle yükümlü olmalıdırlar.

Ancak Türkiye’de özel televizyon yayıncılığı özel mülkiyetin, TRT kurumu da devlet denetiminin altında bir tekelleşmeye doğru gidiyor. Dolayısıyla çok sesli bir toplumu oluşturmada medya bir açmaz içinde değil mi?

AKDEMİR-Sadece Türkiye açısından değil, dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından da bir durum değerlendirmesi yapmak gerekir. Çünkü özel çıkar ve devlet sansürü ikilemi arkasında sıkışıp kalmış olan “**ifade özgürlüğü**” bugünlerde her yerde tartışma konusu yapılıyor. Bu yönde bazı çözümler de üretilmiş durumda. Örneğin “**kamusal hizmeti modeli**”ne göre, medya ne özel çıkarların savunuculuğunu yapmalı ne de devlet sansürü içinde tıkanıp kalmalıdır. Bu model çerçevesinde dernekler, vakıflar, üniversiteler ve belediyeler kendi organlarını oluşturup kendi inançları ve görüşleri doğrultusunda

isteklerini ve özlemlerini topluma iletebilmelidirler. İnaniyorum ki, bu tür bir gelişim yeni açılımlar sağlayacak ve dünyada “iletişim özgürlüğü” ve “iletişimde bulunma hakkı” adı altında ortaya çıkan kavramların yaşama şansı da ancak bu yolla varolabilecek. Medya çağında insanların geleceğe yönelik umutlarını gerçekleştirebilme şansını, bu tür demokratik açılımlarda görüyorum. Bu da, sivil toplumun inşası için hayati bir önem taşımaktadır.

Vermiş olduğunuz aydınlatıcı bilgilerden dolayı teşekkür ederim.

AKDEMİR - Böylesi önemli bir konuyu gündeme getirdiğiniz için ben teşekkür ederim.

